

जिल्ला वस्तुगत विवरण, तनहुँ
District Profile of Tanahun
२०७२

नेपाल सरकार
राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय
केन्द्रीय तथ्यांक विभाग
तथ्यांक कार्यालय, कास्की
(तनहुँ र कास्की)
फोन नं. : ०६१ ४६५३१३

प्रकाशक: तथ्याङ्क कार्यालय, कास्की (तनहुँ, कास्की), पोखरा
फोन नं./फ्याक्स: ०६१ ४६५३१३

Email: sokaski313@yahoo.com

Website: www.cbs.gov.np (official website of Central Bureau of Statistics)

प्रकाशन बर्ष: २०७२

प्रकाशन प्रति: २०० प्रति

सर्वाधिकार: तथ्याङ्क कार्यालय, कास्की

आवरण परिचय:

प्रथम आवरण: तनहुँ जिल्लाको २०२८ साल देखि २०५८ सालसम्मको जनसंख्या स्तम्भ चित्र,
पृष्ठभूमिमा सदरमुकाम दमौलीको तस्विर

अन्तिम आवरण: तनहुँ जिल्लाको राजनैतिक विभाजन देखिने नक्सा

मुद्रक:

रोजिना अपसेट प्रेस

महेन्द्रपुल, पोखरा

खण्ड १: वस्तुगत विवरण परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

तथ्याङ्क ऐन २०१५ र नियम २०४१ मा व्यवस्था भए बमोजिम तथ्याङ्क कार्यालय, कास्कीले विकास निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउनको लागि जिल्लामा छरिएर रहेका तथ्याङ्कहरू संकलन गरी नियमित रूपमा अद्यावधिक गर्दै जिल्लाको वस्तुस्थिति भल्कने गरी जिल्ला वस्तुगत विवरण तयार गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ। त्यसै अनुरूप तथ्याङ्क कार्यालय कास्कीले विगतमा पनि “तनहुँ : वस्तुगत विवरण २०६३” प्रकाशन गरेको थियो। ऐन तथा नियममा भएको व्यवस्थाले जिल्लाको चौतर्फी विकासको लागि जिल्लाको वस्तुस्थिति चित्रण हुने गरी जिल्ला वस्तुगत विवरणलाई अद्यावधिक गर्दै लैजानु पर्ने खाँचो रहेको सन्दर्भमा “जिल्ला वस्तुगत विवरण, तनहुँ (District Profile of Tanahun), २०७२” तयार गरिएको हो।

आजको एक्काइसौं शताब्दीको युगमा वैज्ञानिक योजना पद्धतिको नयाँ सोच नै भरपर्दो आधार तथ्याङ्क हो। जिल्ला वस्तुगत विवरण तयारीमा जति व्यापक तथा भरपर्दो तथ्याङ्क तथा सूचनामा आधारित हुन सक्थ्यो त्यति नै बढी वस्तुपरक र वैज्ञानिक हुन जान्छ। यस वस्तुनिष्ठ तथ्यलाई महशुस गरी जिल्ला स्थित विषयगत कार्यालयहरू र सरोकारवाला सबैलाई योजना तर्जुमा, विकास निर्माणको कार्यान्वयन र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई सहयोगी भूमिकाको रूपमा अगाडि बढाउने क्रममा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग अर्न्तगत स्थापना भएको तथ्याङ्क कार्यालय, कास्की मार्फत जिल्लामा रेकर्ड भएका तथ्याङ्कहरू संकलन गरी व्यवस्थित गर्ने कार्य अगाडि बढाइएको छ। यस पुस्तकमा समावेश गरिएका तथ्याङ्क तथा सूचनाबाट स्थानीय स्तरमा आवधिक योजना तयारी र विकासमा चासो राख्ने जो कोहीलाई विकासका नविनतम सम्भावनाहरूको खोज, अध्ययन, अनुसन्धान एवं विश्लेषणको लागि सहयोग पुग्ने छ। यस जिल्ला वस्तुगत विवरणले राष्ट्रिय योजना आयोगले तयार गर्ने राष्ट्रिय योजनाको नीति र कार्यक्रमलाई समेट्दै जिल्लामा रहेका मौजुदा श्रोत र साधनहरूलाई परिचालन गर्दै लैजान योजना तर्जुमा गर्ने प्रकृत्यासगै विकास योजनाहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रियामा तथ्याङ्क र सूचनाका माध्यमद्वारा विकासको गतिमा आधारभुत प्रणालीगत जग बसाल्ने काममा सहयोग पुऱ्याउने छ।

१.२ उद्देश्य

यस जिल्लाको वस्तुगत विवरणले जिल्लाको स्थितिको बोध मात्र नगरी भविष्यमा तय गरिने जुनसुकै योजना तथा कार्यक्रमको निर्माणसंग कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली जस्ता कुराको पनि लेखाजोखा गर्न सक्नेछ। यस जिल्ला वस्तुगत विवरणका निम्न उद्देश्यहरू रहेका छन्।

१. जिल्लाको संक्षिप्त चिनारी गराई विद्यमान अवस्थाहरूको तथ्य चित्रण गर्ने
२. जिल्ला भित्रको श्रोत, साधनहरूको समष्टिगत विवरण प्रस्तुत गर्ने
३. जिल्लाको दिर्घकालिन योजना तथा नीति निर्माण गर्न सहयोग पुऱ्याउने
४. जिल्ला स्थित सबै सरोकारवालाहरूलाई तथ्यांकीय सूचना दिई तथ्यांकीय ज्ञान बृद्धि गर्न सहयोग पुऱ्याउने
५. जिल्लाको बारेमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने अनुसन्धानकर्ता, योजनाकार, संघ/संस्था एवं जिल्लाको विकासमा जिज्ञासा राख्ने जो कोही व्यक्तिहरूलाई महत्वपूर्ण क्षेत्र, सम्भावना र समस्याहरूको बारेमा अवगत गराउने उपयोगी सामाग्रीको रूपमा प्रस्तुत गर्ने
६. जिल्लामा छरिएर रहेका तथ्यांकहरूलाई एउटै पुस्तक मार्फत उपलब्ध गराउने

१.३ तयारी विधि तथा तथ्यांकका श्रोत

तनहुँ जिल्ला वस्तुगत विवरणको तयारी विधि तथा तथ्यांकका श्रोत निम्नानुसार रहेका छन्।

- विषयगत कार्यालय तथा विभिन्न सरकारी एवं गैर सरकारी संघ संस्थाहरूबाट तथ्यांक संकलन गरी ती विवरणहरूलाई सम्बन्धीत खण्डहरूमा विश्लेषण सहित समावेश गरिएको छ

- तथ्यांक कार्यालय कास्कीमा रहेका विभिन्न तथ्याङ्क, अभिलेख, प्रकाशन एवं प्रतिवेदनहरूको तथ्याङ्क समावेश गरिएको छ
- राष्ट्रिय जनगणना, कृषिगणना, ओद्योगिक गणना, नेपाल लघुवित्त अनुमान तथा केन्द्रीय तथ्यांक विभागबाट सञ्चालित सर्वेक्षण एवं अध्ययनबाट प्राप्त तथ्यांकहरू सम्बन्धीत खण्डमा विश्लेषण सहित समावेश गरिएको छ
- अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरूको आधिकारिक वेभ साइटमा राखिएका जिल्लाका महत्वपूर्ण तथ्यांकको अध्ययन गरी आवश्यकता अनुसार समावेश गरिएको छ
- सम्बन्धीत निकाय र जानिफकार व्यक्तिहरूसंग समय-समयमा तथ्याङ्कको वास्तविकताको सन्दर्भका बारेमा छलफल गरी उपयुक्त तथ्याङ्क तथा विवरण समावेश गरिएको छ
- जिल्ला स्थित विभिन्न कार्यालयबाट प्रकाशित प्रगति प्रतिवेदन र अन्य प्राप्त प्रकाशन एवं प्रतिवेदनहरूको लेखन ढाँचालाई पनि आधार लिई यो जिल्ला वस्तुगत विवरण तयार गरिएको छ

१.४ तयारी सीमा

जिल्ला वस्तुगत विवरण तयारीमा प्रयोग गरिएका तथ्याङ्कहरूको श्रोत र आधार वर्ष खुलाउने प्रयत्न गरिएको छ। तनहुँ जिल्लाका विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी कार्यालय र संघ संस्थाहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्क, जिल्लामा प्रकाशित पुस्तकहरूको पछिल्ला विवरण, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागका प्रकाशनबाट प्राप्त तथ्याङ्क आदिको तथ्याङ्कीय आधारको सीमामा रही यो वस्तुगत विवरण तयार गरिएको छ। तयार गर्ने क्रममा विभिन्न तहमा छरिएका श्रोत र विभिन्न कार्यालय तथा संघ संस्थाहरूबाट तथ्याङ्क संकलन गर्नु परेकोले श्रोत पिच्छे तथ्याङ्कहरू बाभुने स्थिति समेत रहेको र अन्य कतिपय व्यवहारिक कठिनाईहरूले केहि महत्वपूर्ण तथ्याङ्कहरू अभै पूर्ण रूपमा समावेश गर्न सकिएको छैन। साथै समावेश भएका सबै तथ्यांकहरू द्वितिय श्रोतका तथ्यांक हुन्, प्राविधिक सिमा, समय सिमा तथा लागत सिमा आदिका कारण प्राथमिक तथ्यांक समावेश गर्न सकिएको छैन जसले गर्दा प्रयोगकर्तालाई अत्यावश्यक कैयौं सूचनाहरू समावेश हुन सकेको छैन। तयारीको यही सीमा क्षेत्रमा रही सघन रूपमा काम शुरु गरिएको चालु आ.व. २०७१/०७२ को अन्तिम ५ महिनाको समय र तोकिएको बजेटमा तयार गरिएको तनहुँ जिल्ला वस्तुगत विवरण आउँदा दिनहरूमा थपिन सक्ने तथ्याङ्क तथा सूचनाको मागको आधारमा समय क्रममा अद्यावधिक गर्दै लैजानु पर्ने हुन्छ, जसलाई आउँदा प्रकाशनहरूमा समीक्षा गरी तयारीको सीमालाई समयानुकूल गरिने छ।

१.५ जिल्ला वस्तुगत विवरणका प्रयोगकर्ता

यस वस्तुगत विवरण विभिन्न वर्ग, समुह र व्यावसायिक व्यक्तिहरूलाई उपयोगी हुने अपेक्षा गरिएको छ। यसको प्रयोग योजना तयार गर्ने योजनाविद, कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने प्रबन्धक, सुपरिवेक्षक, अनुगमनकर्ता, अनुसन्धानकर्ता, विद्यार्थी, शिक्षक, जिल्ला स्थित जिल्ला विकास समिति र अन्य विकास कार्यालयहरू, राजनैतिक दल, व्यावसायिक संघ संगठनहरू जस्तै: उद्योग वाणिज्य संघ, नर्सिङ काउन्सील, शिक्षक संघ संगठनहरू, गैरसरकारी संस्था, समुदायमा आधारित संस्था, विदेशी अनुसन्धानकर्ता, दातृ निकाय, मानव अधिकार, महिला अधिकार, बाल अधिकार आदिको क्षेत्रमा काम गर्ने व्यक्ति तथा संस्थालाई उपयोगी हुने अपेक्षा गरिएको छ।

१.६ जिल्ला वस्तुगत विवरणको भावी सोच

यस वस्तुगत विवरणलाई समय सापेक्ष रूपमा प्रयोगकर्ताहरूको आवश्यकता र सुभाब सल्लाह बमोजिम आवधिक रूपमा अद्यावधिक गर्दै लैजाने भावी सोच रहेको छ।

खण्ड २: जिल्ला परिचय

२.१ परिचय

राजधानी काठमाण्डौबाट करिब ११० कि.मि. पश्चिम र पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको सदरमुकाम पोखराबाट करिब १९ कि.मि. पूर्वमा अवस्थित तनहुँ जिल्ला नेपाल मानचित्रमा करिब मध्यभागमा रहेको छ। यस जिल्लाको सम्पूर्ण भू-भाग पहाडी क्षेत्रमा रहेको छ। धार्मिक, ऐतिहासिक, सामाजिक तथा राजनीतिक दृष्टिकोणबाट ख्याति कमाएको यस जिल्लामा महर्षि वेदव्यास देखि आदिकवि भानुभक्त आचार्य र उनकै समकालिन घाँसी जन्माउने तथा कर्म प्रदान गर्ने जिल्लाको रूपमा स्मरण गरिन्छ। यस जिल्ला समकालिन युगमा पनि कैयौं विद्वान् एवं राजनीतिज्ञहरुको जन्म तथा कर्मथलोको रूपमा हरेक क्षेत्रबाट उर्वर र सम्भावनायुक्त मानिन्छ। पर्यटकीय तथा धार्मिक दृष्टिले यस जिल्लाका कैयौं स्थानहरु जस्तै: व्यास नगरपालिका, बन्दिपुर नगरपालिका, देवघाट, आदि प्रख्यात रहेका छन्। विविधतायुक्तका हिसाबले पनि यस जिल्ला भौगोलिक, जैविक, सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक आदि क्षेत्रमा परिचित रहेको छ।

ऐतिहासिक रूपरेखा

दरिलो ऐतिहासिक पृष्ठभूमि बोकेको तनहुँ जिल्ला महर्षि वेदव्यासको जन्मभूमि तथा कर्मभूमिका रूपमा सर्व परिचित रहेको सन्दर्भ माथि उल्लेख गरिसकिएको छ। साहित्य क्षेत्रका प्रख्यात आदिकवि भानुभक्त आचार्यको यसै जिल्लाको चुन्दीको रम्घा गाउँमा जन्म भएको थियो। त्यही क्षेत्रमा आफ्नो कर्मथलो बनाएका घाँसीबाट (जसले घाँसी कुवा समेत निर्माण गरेका थिए) प्रेरणा पाएका भानुभक्तले सर्वप्रथम रामायणलाई नेपाली भाषामा उल्था गरी जनमानसमा पुऱ्याएका थिए। आज पनि नेपाली भाषामा अनुवादित उक्त रामायण अत्यन्त लोकप्रिय छ। तसर्थ, भाषाका माध्यमबाट नेपालको एकिकरणको श्रेय भानुभक्तलाई पनि जाने गर्दछ।

तनहुँ राज्यको इतिहासमा प्रथम शासकका रूपमा लिच्छविहरु र त्यसपछि नुवाकोटे ठकुरीहरुको शासन चलेको थियो। सेनवंशी राजाहरुको शासनपूर्व तनहुँमा मगरहरुका ससाना राज्यहरु कायम भएका थिए। पाल्पाका राजा मुकुन्दसेन प्रथमको शेषपछि उनका छोरा भृङ्ग सेनले तनहुँमा स्वतन्त्र राज्य स्थापना गरे। उनले तनहुँसुरलाई आफ्नो राजधानी कायम गरेका थिए। उनको समयमा तनहुँको पहाड खण्डका साथै दक्षिणतर्फको चितवन र पश्चिमतर्फको रिसिङ्ग तनहुँ राज्य अन्तर्गत पर्दथे। पछि गएर यस राज्यमा रामनगर र राजपुर समेत समावेश गरिएका थिए। भृङ्ग सेन पछि क्रमशः हम्बीर सेन, तुला सेन, प्रताप सेन (राजा नभएका), दामोदर सेन, दिग्विजय सेन, कामराजदत्त सेन, त्रिविक्रम सेन, कामरिदत्त सेन र हरकुमारदत्त सेन तनहुँका राजा भए।¹

त्यसरी नै वि.सं. १८४० पूर्व यो जिल्ला विशाल थियो र चौबिसी राज्यमा त्रिशक्ति राज्यको रूपमा कहलिएको थियो। नेपाल एकीकरणका नायक पृथ्वीनारायण शाहले समेत यो राज्यलाई एकीकरण गर्न असफल भएका थिए। तत्कालिन अवस्थामा यो जिल्ला हालको भूगोलका अतिरिक्त चितवन र भारतको विहार प्रान्तको पश्चिमी चम्पारन अन्तर्गतको रामनगर तथा बेतिया जिल्लाको भू-भागमा फैलिएको पाइन्छ। पछि प्रतापसिंह शाह र राजेन्द्रलक्ष्मीको एकीकरण अभियानमा वि.सं. १८३९ मा करिब २०० वर्ष देखि स्वतन्त्र रहिआएको तनहुँ नेपाल अधिराज्यमा गाभिएको थियो। पछि राणा प्रधानमन्त्री चन्द्रशमशेरको शासनकालमा पश्चिम ३ नं. इलाकामा (तनहुँ, कास्की, लमजुङ, र मनाङ) परेको तनहुँ प्रशासनिक नियन्त्रणमा वि.सं. १९८१ सालसम्म बडाहाकिमको कार्यालय बन्दीपुरमा रहेको थियो। त्यसपछि वि.सं. २०१८ सालमा नेपाल अधिराज्यलाई १४ अञ्चल ७५ जिल्लामा विभाजन गरिएपछि वि.सं. २०२० सालदेखि यो जिल्ला छुट्टै जिल्लाको रूपमा रहेको छ।

जिल्लाको नामाकरण

तनहुँको नामाकरण सम्बन्धमा विभिन्न विद्वान्हरुले फरक फरक धारणा पेश गरेका भएतापनि यसबारे हालसम्म वैज्ञानिक तथ्य फेला परेको छैन। प्राप्त जानकारी अनुसार तनहुँको राजधानी तनहुँसुर आसपास तीनवटा चुचुराहरु जहाँबाट तनहुँ राज्यको सुरक्षा व्यवस्था हेरिन्थ्यो, सोही तीन चुचुरालाई आधार मानेर “त्रितुङ्ग”^२ राखिएको र

¹ डा. ईश्वरीराज लौडारी, चितवन तनहुँ सन्देश, मुखपत्र २०६२ बाट साभार

^२ संस्कृत भाषामा त्रितुङ्गको अर्थ तीनवटा चुचुरा भन्ने हुन्छ।

कालान्तरमा यो शब्द अपभ्रंश भई तनहुँ रहन गएको हो भन्ने भनाई रहेको छ । “वासुदेव रसानन्द” संस्कृत ग्रन्थमा तनहुँको तात्पर्यमा “त्रितुङ्ग राजधन्यो” भनेर लेखेको पनि पाइन्छ । यस भेगका प्रमुख स्थानको नामको पछाडी “हुँ” (जस्तै काहुँ, मान्हुँ आदि) भनिने गरेकाले “तनुङ्ग” मा “हुँ” थपिएर “तनहुँङ्ग” हुँदै तनहुँ भएको भन्ने भनाई पनि पाइन्छ । त्यसैगरी प्राचिन समयमा तनहुँको दुई स्थानमा तमोर र तामिन भन्ने गाउँ थिए र ती गाउँको नामबाट अपभ्रंश भएर पछि तनहुँ रहन गएको हो भन्ने पनि गरिन्छ । साथै तनहुँको राजधानी रहेको तनहुँसुरमा र दमौली माथिको मानुङ्ग डाँडामा क्रमशः चिउँडो सानो भएका (तनुहनु) र चिउँडो ठूलो भएका (महाहनु) ऋषिले तपस्या गरेको हुनाले तनहुँ र मानहुँ नाम बन्न गएको भन्ने पनि किंवदन्ती रहेको छ ।

जिल्लाको सदरमुकाम

तनहुँ जिल्लाको सदरमुकाम दमौली हो । दमौली नेपालको राजधानी काठमाण्डौँबाट १५१ कि.मि. पश्चिम र पोखराबाट ४९ कि.मि. पूर्वमा सेती तथा मादी नदी तटमा अवस्थित छ । वि.सं. २०२५ पूर्व तनहुँ जिल्लाको सदरमुकाम बन्दीपुरमा रहेको र पछि २०२५ मंसिर १ गते यसलाई दमौली सारिएको थियो । मान्हुँ, गल्बु र नीर्बु डाँडाको बीचमा अवस्थित दमौली हाल व्यास नगरपालिका अन्तर्गत पर्दछ । दमौलीको दक्षिणतर्फ प्रसिद्ध धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थलहरु जस्तै पाञ्चायन मन्दिर, व्यास गुफा, मादी नदी, सेती नदी, पराशर गुफा आदि रहेका छन् । दमौलीको क्षेत्रफल करिब ५९ वर्ग कि.मि. रहेको र यो समुद्र सतहदेखि करिब ३२० मिटर उचाईमा महाभारत श्रृंखलाको उत्तरी घाँचमा अवस्थित छ ।

सदरमुकाम दमौली, तत्कालिन फराकचौर, कर्लुङ्ग, स्याम्घा र महेन्द्रपुर गुणादी गाउँ पञ्चायतको केही भाग समावेश गरी वि.सं. २०३३ सालमा दमौली गाउँ पञ्चायतको रूपमा स्थापना भएको र वि.सं. २०४८ चैत्र ३० गते देखि व्यास नगरपालिकाको रूपमा स्थापित छ । यस क्षेत्रमा पहिला दरै र बोटे आदिवासीहरुको बसोबास रहेको थियो भने हाल उनीहरु विस्तारै विस्थापित भई दरै जाति व्यास नगरपालिका वडा १ भादगाउँमा र बोटे जाति व्यास नगरपालिका वडा नं. ५, ६, ७ र ८ मा रहेको पाइन्छ ।

वेदव्यासको जन्मभूमि र तपोभूमि मानिने यसको आफ्नै धार्मिक र ऐतिहासिक महत्व रहेको छ । मान्हुँ डाँडालाई दृश्यावलोकनको पर्यटकीय केन्द्र तथा व्यास गुफा, पराशर गुफा, पाञ्चायन मन्दिर क्षेत्रलाई धार्मिक पर्यटकीय क्षेत्र, मादी सेती नदीलाई जलयात्राको उद्गम केन्द्रको रूपमा विकास गर्न सकेमा यस क्षेत्रको विकासले थप गति लिन सक्ने देखिन्छ ।

जिल्लाको भौगोलिक अवस्थिति

नेपालको पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत गण्डकी अञ्चलका छ वटा जिल्लाहरु मध्येको एक जिल्ला तनहुँ हो । यो जिल्ला विश्व मानचित्रमा ८३° ५०' देखि ८४° ३४' पूर्वी देशान्तर र २७° ४४' देखि २८° ०८' उत्तरी अक्षांशको बीचमा फैलिएको छ । यस जिल्लाको पूर्व पश्चिम लम्बाई ६२.५ कि.मि. एवं उत्तर दक्षिण चौडाई ४३.२ कि.मि. रहेको छ भने सालाखाला उक्त लम्बाई चौडाई क्रमशः ५२.८ कि.मि. र ३३ कि.मि. रहेको छ^३ । यस जिल्लाको कुल क्षेत्रफल १,५४६ वर्ग कि.मि. (१,५४,६०० हेक्टर) रहेको छ । नेपालको कुल क्षेत्रफलको १.०५ प्रतिशत यस जिल्लाले ओगटेको छ भने देशको कुल ७५ जिल्लामध्ये क्षेत्रफलका हिसाबले ४४ औं ठूलो जिल्ला हो । भौगोलिक स्वरूपअनुसार^४ अग्ला होचा पहाड, बेंसी खोंच, टार तथा खेतीयोग्य समथर भू-भागको रूपमा रहेको यस जिल्लालाई पहाडी क्षेत्र र अन्य बेंसी वा टार क्षेत्रको रूपमा विभाजन गर्न सकिन्छ । अर्थात्, यो जिल्ला शिवालिक प्रदेश (१.८५ प्रतिशत) र मध्य पहाडी भेग (९८.१५ प्रतिशत) गरी दुई इकोलोजीमा विभक्त छ । यस जिल्लाका पहाडी अग्लो स्थान छिम्केश्वरी (२३२५ मि.), छिम्कालेक (२१३४ मि.), हिलेखर्क (१६४६ मि.), सिचाङ्गढी (१६३४ मि.), राइपुरकोट (१५४१ मि.), मिल्जुकोट (१४८४ मि.), चोक (१४२९ मि.), बन्दीपुर (१३४४ मि.), स्थानचोक (१२८४ मि.) आदि रहेका छन् भने सबैभन्दा होचा स्थानहरुमा त्रिशुली र कालीगण्डकीको संगमस्थलमा रहेको देवघाट (१९० मि.), कोटा (२१० मि.), सदरमुकाम दमौली (३२० मि.) आदि रहेका छन् ।

^३ नेपाल अधिराज्यमा तनहुँ, डिल्लीराम मिश्र, (तनहुँ जिल्ला टोपोग्याप, २०४६)

^४ Topographic map of Nepal Survey Department, 1998

भौगोलिक अवस्थिति सारांश

सिमाना पूर्व	: चितवन, गोरखा जिल्ला
सिमाना पश्चिम	: स्याङ्जा जिल्ला
सिमाना उत्तर	: कास्की, लमजुङ्ग जिल्ला
सिमाना दक्षिण	: पाल्पा, चितवन, नवलपरासी जिल्ला
समुद्र सतहबाट उचाई	: न्यूनतम १९० देखि अधिकतम २३२५ मिटरसम्म
क्षेत्रफल	: १,५४६ वर्ग कि.मि. (१,५४,६०० हेक्टर)
औसत लम्बाई	: ५२.८ कि.मि.
औसत चौडाई	: ३३ कि.मि.
अक्षांश	: २७° ४४' देखि २८° ०८'
देशान्तर	: ८३° ५०' देखि ८४° ३४'

२.२ जिल्लाको प्रशासनिक तथा राजनैतिक रूपरेखा

नक्सा २.१: जिल्लाको राजनीतिक विभाजन

नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ अनुसार तत्कालिन प्रतिनिधि सभा निर्वाचन प्रयोजनको लागि कुल २०५ निर्वाचन क्षेत्रमध्ये यस जिल्लालाई तीन निर्वाचन क्षेत्रमा विभाजन गरिएको थियो । पछि नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ बमोजिम संविधान सभा निर्वाचन प्रयोजनका लागि कुल २४० निर्वाचन क्षेत्र (प्रत्यक्ष तर्फ) मध्ये पनि यस जिल्लालाई तीन निर्वाचन क्षेत्रमा नै विभाजन गरिएको छ । गाउँ विकास समिति ऐन २०४८ तथा नगरपालिका ऐन २०४८ अनुसार वि.सं २०४८ मा यस जिल्लालाई ४६ गाउँ विकास समिति र एउटा नगरपालिकामा (व्यास नगरपालिका) विभाजन गरिएको थियो । पछि वि.सं. २०७१ वैशाख २५ गतेको नेपाल सरकारको निर्णय बमोजिम २०७१ श्रावण १ गते देखि कार्यान्वयनमा आउने गरी तत्कालिन बन्दिपुर र धरमपानी गा.वि.स.लाई गाभी बन्दिपुर नगरपालिका तथा तत्कालिन दुलेगौडा, खैरेनीटार र ढोरफिर्दी गा.वि.स.हरूलाई गाभी शुक्लागण्डकी नगरपालिका घोषणा गरिएको छ । त्यस्तैगरी वि.सं. २०७१ मंसिर १६ गतेको नेपाल सरकारको निर्णय बमोजिम पोखरीभञ्ज्याङ गाउँ विकास समितिलाई व्यास

नगरपालिकामा गाभिएको छ। यसरी हाल यस जिल्लामा तीन निर्वाचन क्षेत्र, तीन नगरपालिका, ४० गा.वि.स. र ४०२ वडाहरू रहेका छन्। यसै गरी तनहुँ जिल्लालाई १३ इलाकामा विभाजन गरिएको छ।

तालिका २.२.१: तनहुँ जिल्लाको राजनैतिक विभाजन

सि.नं.	निर्वाचन क्षेत्र नं.	इलाका नं.	गा.वि.स./न.पा	वडा संख्या
१	२	१	व्यास न.पा. वडा नं. १-५ र ९-१४, केशवटार	२०
२	१	२	सतीस्वारा, मिल्ङ्ग, तनहुँसुर, रिस्ती	३६
३	१	३	चोकचिसापानी, पुर्कोट, रुपाकोट, वसन्तपुर	३६
४	१	४	भानु, बरभञ्ज्याङ्ग, बन्दीपुर वडा नं. १-७, घाँसीकूवा	३४
५	१	५	आँबुखैरेनी, छिम्केश्वरी, बन्दीपुर ८-११, देउराली	३१
६	२	६	कोटा, वैदी, देवघाट, छिपछिपे	३६
७	२	७	भिकोटा, काहुँ शिवपुर, राम्जाकोट	२७
८	२	८	रानीपोखरी (रिसिङ्ग), कोटदरवार, सामुङ्ग भगवतीपुर	२७
९	३	९	घिरिङ्गसुन्दारा, माभकोट, गजरकोट	२७
१०	३	१०	भिमाद, अरुणोदय, भानुमती, किहुँ	३६
११	३	११	शुक्ला गण्डकी न.पा. वडा नं. १-६ र १२-१७, फिरफिरे, राईपुर	३०
१२	३	१२	शुक्ला गण्डकी न.पा. वडा नं. ७-११, थप्रेक, छाङ्ग, मनपाङ्ग	३२
१३	२	१३	क्यामिन, जामुनेभञ्ज्याङ्ग, स्याम्घा, व्यास न.पा. वडा नं. ६-८	३०
जम्मा	३	१३	गा.वि.स. ४०, न.पा. ३	४०२

श्रोत: जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, २०७१

जिल्लाका अधिकांश क्षेत्रहरू सडक सञ्जालले जोडिसकेका छन्। प्रायः हिउँदमा जिल्लाका विभिन्न गा.वि.स.हरूमा यातायातका साधनहरू सञ्चालन हुन्छन् भने वर्षा याममा केही स्थानहरूमा नियमित रूपमा यातायातका साधन चल्ने गर्दछन्। यद्यपि कोटा, छिपछिपे, छिम्केश्वरी तथा देवघाटका गा.वि.स. कार्यालयसम्म हालसम्म मोटर सुविधा पुग्न सकेको छैन। जिल्लाका गाउँ विकास समिति एवं नगरपालिकाहरूको क्षेत्रफल तथा जिल्ला सदरमुकाम दमौली देखिको दुरी र यातायातका साधनको पहुँच सम्बन्धी विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका २.२.२: गा.वि.स./न.पा. अनुसार क्षेत्रफल, सदरमुकामसम्मको दुरी, सडकको प्रकार तथा यातायातका साधन सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा.को नाम ^५	क्षेत्रफल (व. कि.मि.)	मोटर सुविधा पाइने स्थान	पैदल हिंडुनु पर्ने कोश
१	अरुणोदय	३२.२६	खैरेनीटार	५
२	भानुमती	२९.५८	खैरेनीटार	४
३	भिमाद	१६.६५	खैरेनीटार	१
४	छाङ्ग	५०.८९	थर्पु	१.५
५	ढोरफिदी	५०.७७	दुलेगौडा	१
६	दुलेगौडा	२६.३९	पृथ्वी राजमार्ग	
७	फिरफिरे	४२.२१	दुलेगौडा	४
८	गजरकोट	२८.२१	खैरेनीटार	९
९	घिरिङ्गसुन्दारा	५०.६५	खैरेनीटार	८
१०	खैरेनीटार	३२.१६	पृथ्वी राजमार्ग	
११	किहुँ	१८.८३	खैरेनीटार	६
१२	माभकोट	६१.६४	खैरेनीटार	५
१३	मनपाङ्ग	५९.९४	थर्पु	१.५
१४	राईपुर	२०.६६	दुलेगौडा	४.५
१५	थप्रेक	३५.५४	कोत्रे	४
१६	वैदी	५४.१७		७
१७	भिरकोट	४०.२२		५.५

^५ साविकका ढोरफिदी, दुलेगौडा र खैरेनीटार गा.वि.स. हाल शुक्लागण्डकी नगरपालिका, साविकका बन्दीपुर र धरमपानी गा.वि.स. हाल बन्दीपुर नगरपालिका र साविकको पोखरीभञ्ज्याङ्ग गा.वि.स.लाई हाल व्यास नगरपालिकामा गाभिएको।

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा.को नाम ^६	क्षेत्रफल (व. कि.मि.)	मोटर सुविधा पाइने स्थान	पैदल हिडनु पर्ने कोश
१८	छिपछिपे	४०.३०	मोटर सुविधा नपुगेको	१०
१९	देवघाट	५८.९५	नारायणगढ बसस्टप	२
२०	जामुने	६१.७३	पृथ्वी राजमार्ग	
२१	काहुँशिवपुर	७०.५२		३.५
२२	केशवटार	४७.१०		३.५
२३	कोटा	४९.९७	मोटर सुविधा नपुगेको	१२
२४	कोटदरबार	४३.९८	जामुने	५
२५	क्यामिन	४४.२५		३
२६	पोखरीभञ्ज्याङ्ग	२८.०२	दमौली	२
२७	रामजाकोट	६४.०८		६
२८	रिसिङ्गरानीपोखरी	२९.८५	जामुने	५
२९	सामुङ्गभगवतिपुर	५४.०७	खैरेनीटार	५.५
३०	स्याम्घा	३९.०१		४
३१	व्यास न.पा.	६९.०१	पृथ्वी राजमार्ग	०
३२	आँबुखैरेनी	६८.४७	पृथ्वी राजमार्ग	
३३	बन्दीपुर	४८.४४	डुम्रे	१
३४	वरभञ्ज्याङ्ग	४०.९०	कमलबारी	२.५
३५	वसन्तपुर	३०.०३	डुम्रे	५
३६	भानु	४६.८१	डुम्रे	१.५
३७	छिम्केशवरी	३५.८०	सत्रसय आँबु	४
३८	चोकचिसापानी	२३.६०	डुम्रे	७
३९	देउराली	४०.२१	आँबु	५
४०	धरमपानी	३६.७९		६
४१	घाँसीकुवा	५३.२६	कमलबारी	१
४२	मिर्लुङ्ग	३५.६०		६
४३	पुरकोट	१९.८५	डुम्रे	५
४४	रिस्ती	२१.७३	दमौली	७
४५	रुपाकोट	३२.८८	डुम्रे	७
४६	सतिस्वारा	२९.७४		५
४७	तनहुँसुर	३४.९१		४
हालको बन्दीपुर न.पा.		८५.२३		
हालको व्यास न.पा.		९७.०३		
हालको शुक्लागण्डकी न.पा.		१०९.३		

श्रोत: जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, तनहुँ, २०७२

राजनैतिक दृष्टिकोणबाट पनि यो जिल्ला ऐतिहासिक ख्यातिप्राप्त जिल्ला हो । नेपालका उपप्रधानमन्त्री, सभामुख देखि लिएर लामो समयसम्म लगातार अर्थमन्त्री भएका व्यक्ति पनि यहि जिल्लाका राजनीतिज्ञहरु हुन् । यस्तो राजनीतिक उर्वरभूमीका रुपमा रहेको यस जिल्लामा हाल निम्नानुसारका राजनीतिक पार्टीहरु सक्रिय रहेका छन् ।

तालिका २.२.३: राजनीतिक पार्टी तथा सम्पर्क नम्बरहरु

सि.नं.	राजनीतिक पार्टीको नाम	सम्पर्क फोन नं.	जिल्ला पार्टी प्रमुखको नाम	संविधानसभा निर्वाचन २०७० मा प्राप्त मत
१	नेपाली कांग्रेस	९८५६०६०४८८	ध्रुव वाग्ले	४८८४७
२	ने.क.पा एमाले	९८४६०९०७१६	केदार खनाल	३८७३१
३	ए.ने.क.पा माओवादी	९८५६०२८२१२	रमेश सिग्देल	१६४०१
४	राष्ट्रिय जनमुक्ति पार्टी	९८०८२२११७४	मन्धरी आले	२७४९
५	संघिय समाजवादी पार्टी	९८४६०२७०३०	हरिसिं गुरुङ	८५८

सि.नं.	राजनीतिक पार्टीको नाम	सम्पर्क फोन नं.	जिल्ला पार्टी प्रमुखको नाम	संविधानसभा निर्वाचन २०७० मा प्राप्त मत
६	ने.क.पा माले	९८५१०७९३४४	शंकर पोखेल	११२४
७	रा.प्र.पा. नेपाल	९८४६०४०४१७	गौमाया श्रेष्ठ	६२४
८	राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी	९८५११३६६१६	रेशमलाल श्रेष्ठ	५७६
९	सद्भावना पार्टी	९८१३४५६५१२	हर्कमान श्रेष्ठ	५४४
१०	अखण्ड नेपाल पार्टी	९८४६०६२२१०	शम्भु भण्डारी	२५४
११	राष्ट्रिय जनमोर्चा पार्टी	९८४६१४८४६३	पुष्पलाल श्रेष्ठ	२१४
१२	शिवसेना नेपाल	९८०६५०६०८७	गणेश खनाल	८३

श्रोत: जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, तनहुँ, २०७१

२.३ सामाजिक तथा सांस्कृतिक रूपरेखा

विभिन्न दृष्टिकोणबाट विविधतामा धनी यो जिल्ला सामाजिक अवस्थामा पनि विविधता युक्त रहेको छ। पछिल्लो जनगणना २०६८ अनुसार^६ यस जिल्लामा कुल ३,२३,२८८ जनसंख्या बसोबास गर्दछन्। यसमध्ये पुरुष १,४३,४१० (४४.४%) र महिला १,७९,८७८ (५५.६%) रहेका छन्। बहुजातिय, बहुधार्मिक र बहुभाषिक जिल्लाको रूपमा रहेको तनहुँमा प्रमुख पाँच जाति मध्ये सबैभन्दा बढी मगर (८७,०७८ जना, वा २६.९%) छन् भने त्यसपछि क्रमशः ब्राम्हण (३८,३८२ जना वा ११.८%), क्षेत्री (३७,८०९ जना वा ११.६%), गुरुड (३७,३२५ जना वा ११.५%) र कामी (२५,३७५ जना वा ७.८%) रहेका छन्। कुल ६० जातजातिको बसोबास रहेको यस जिल्ला दरै जातिको प्रमुख बासस्थानको रूपमा रहेको छ। यी जातजातिका मानिसहरु आ-आफ्ना संस्कृति र परम्परामा आधारित रीतिरिवाज, चाडपर्व एवं धार्मिक उत्सवहरु मान्ने मनाउने गर्दछन्। तसर्थ तनहुँ जिल्ला विविध संस्कृति तथा परम्परा बोकेको जिल्लाको रूपमा स्थापित छ। मातृभाषाका दृष्टिले यस जिल्लामा २८ वटा मातृभाषा बोलिन्छ। संख्यात्मक रूपले प्रमुख पाँच मातृभाषाहरुमा नेपाली (२,००,२३६ जना वा ६१.९%), मगर (६७,२५२ जना वा २०.८%), गुरुड (२६,८२९ जना वा ८.२%), नेवारी (१३,१२७ जना वा ४.०%) र दरै (३,७१३ जना वा १.१%) रहेका छन्। त्यसरी नै धार्मिक दृष्टिले यस जिल्लामा हिन्दु (२,७९,६६१ जना वा ८६.५%), बौद्ध (३०,५३२ जना वा ९.४%), क्रिस्चियन (५,४६७ जना वा १.६%), इस्लाम (४,१५७ जना वा १.२%), वोन (१,५८८ जना), प्रकृति (५२१ जना), किराँत (३५ जना), बहाइ (८ जना) र जैन (१ जना) गरी नौ धार्मिक सम्प्रदायका मानिसहरु बसोबास गर्दछन्।

शैक्षिक दृष्टिकोणबाट हेर्ने हो भने तनहुँ जिल्ला आदिमकालदेखि नै अनेकौं विद्वान, विदुषी तथा साधकहरुको जन्मभूमि एवं कर्मभूमि बन्दै आएको छ। दमौली क्षेत्रको मादी र सेती नदीहरु बीचमा रहेको टापु पावन तीर्थस्थलमा जन्मेका प्रकाण्ड विद्वान् वेदव्यासले १८ पुराण, भागवतगीता, वेदस्मृति, महाभारत आदि ग्रन्थहरु रचना गरेका थिए। सेन राजाहरुमा पनि कतिपय स्वयं विद्वान थिए भने वि.सं १८७१ आषाढ २९ गते चुंदीरम्घामा जन्मेका आदिकवि भानुभक्त आचार्यले रामगीता सहित आध्यात्म रामायणको नेपाली भाषामा अनुवाद गर्नुका साथै बधु शिक्षा, भक्तमाला, प्रश्नोत्तरी आदि अमूल्य रचना तयार गरेका थिए। आदिमकालदेखि नै तनहुँमा शैक्षिक जनचेतनाको विकास भएको थियो। राणाकालपूर्व तनहुँमा गुरुकुल शिक्षा पद्धति अनुरूप धार्मिक शिक्षा र शास्त्रीय शिक्षा नै प्रमुख थिए। प्रायः ब्राम्हणहरुको घरमा वेद पढेका व्यक्तिहरु पाइन्थे। साथै राणाकालमा केही भाषा पाठशालाहरु पनि खुलेका थिए। वि.सं. २००८ सालमा जिल्लाकै जेठो हाइस्कूल भानु मिडिल स्कूलको स्थापना भएको थियो। हाल जिल्लामा १३ वटा क्याम्पस, ५३ वटा उच्च माध्यमिक विद्यालय, ९१ माध्यमिक विद्यालय, ११० निम्नमाध्यमिक विद्यालय, र ३९५ प्राइमरी स्कूल सञ्चालनमा रहेका छन्।

तनहुँ जिल्लाको स्वास्थ्य स्थिति^७ हेर्दा हाल यस जिल्लामा सरकारी तवरबाट दुई वटा अस्पताल, दुई वटा प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, ४५ वटा स्वास्थ्य चौकी, एक वटा शहरी स्वास्थ्य केन्द्र, एक वटा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई, एक वटा जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र, ११ वटा आयुर्वेद औषधालय रहेका छन्। त्यसैगरी स्वास्थ्य क्षेत्रमा कार्य गर्ने पाँच वटा गैर सरकारी संस्था, दुई वटा सामुदायिक अस्पताल, आठ वटा नीजि अस्पताल, तीन वटा पोली क्लिनिक, एक वटा स्वास्थ्य क्लिनिक र दुई वटा डेन्टल क्लिनिक सेवारत रहेका छन्। तनहुँ जिल्लामा स्वास्थ्य सेवाका विविध आयाम जस्तै:

^६ National Population and Housing Census 2011 (Caste/Ethnicity & language), Central Bureau of Statistics
National Population and Housing Census 2011 (National Report volume 01), Central Bureau of Statistics

^७ Annual Report, District Health Office, Tanahun, 2013/14

प्रवर्धनात्मक, रोकथाम उपचारात्मक, पुनर्स्थापना जस्ता सेवाहरु उपलब्ध छन् । अधिकांश प्रवर्धनात्मक, रोकथाम र पुनर्स्थापनाका सेवाहरु निःशुल्क उपलब्ध छन् भने उपचारात्मक केही सेवाहरुमा शुल्क लाग्दछ । सरकारी स्तरबाट प्राविधिक तथा अप्राविधिक गरी कुल २६३ जना स्वास्थ्यकर्मी र ४६६ जना स्वयंसेवकहरुको व्यवस्था गरिएको छ ।

यस जिल्लामा विविध जातजातिहरुको संगम स्थल भएका कारण विभिन्न संस्कार विधि पाइन्छ । जन्म, विवाह, मृत्यु संस्कारमा जातजाति अनुसार आ-आफ्नै विधि र प्रक्रियाहरु छन् । प्रमुख चाडपर्वहरुमा दशैं, तिहार, ल्होसार, जनैपूर्णिमा, गाइजात्रा, लाखे जात्रा, साउने संक्रान्ति, कुशे औंशी, नाग पञ्चमी, कृष्णाष्टमी, तीज, पन्ध्र पुष, मकर संक्रान्ति, नयाँ वर्ष, वैशाख पूर्णिमा, मातातीर्थ औंशी, श्रीपञ्चमी, फागु पूर्णिमा, महाशिवरात्री, ठूला एकादशी, इद, हुन् भने मगर जातिको कौरा, चुड्का, भ्याउरे, मारुनी र सोरठी नाच निकै लोकप्रिय छ ।

यहाँ जात तथा धार्मिक समुदाय अनुसारका आ-आफ्नै खानपान, भेषभूषा, संस्कार तथा मूल्य मान्यता रहेका छन् । प्रकृति प्रेमी तनहुँवासीहरु आफ्नो जातिय तथा परम्परागत संस्कारलाई सँधैँ जोगाई राख्न चाहन्छन् । आ-आफ्नो जातिगत संस्कार तथा परम्परालाई धार्मिक समारोह, मेला पर्व, उत्सव र विशेष कार्यक्रमहरुमा प्रदर्शन गरी संरक्षणको लागि निरन्तरता दिन चाहन्छन् । यस जिल्लाको आफ्नै मौलिक लोक संस्कृति रहेको छ । अरुलाई दुःख पर्दा सबै मिलेर सघाउने एवं सुख र आनन्द हुँदा सबैसंग मिली मनोरञ्जन गर्ने परम्परा रहि आएको छ । यहाँ लोकगीत तथा लोकसंस्कृतिका माध्यमद्वारा आफ्ना दुःख तथा सुखका क्षणहरुलाई व्यक्त गर्ने र अरुलाई मनोरञ्जन दिलाउने परम्परा सबै जातजातिमा रहेको छ । जिल्लाका कुना तथा कन्तराहरुको दुर दराजहरुमा गच्छे अनुसार मेला पर्व र जात्राको साथै विदेशबाट आएका आफ्ना परिवार तथा कुटुम्बहरुको साथै विदेशी पाहुनाहरुलाई समेत स्वागत तथा मनोरञ्जनको लागि लोक गीत सहितका मनोरञ्जनयुक्त कार्यक्रमहरु संचालन गरिदै आएका छन् । जिल्लाका पर्यटकीय तथा रमणीय र सांस्कृतिक रूपले धनी रहेको स्थानहरुमा आन्तरिक र बाह्य पर्यटकहरुको लागि होमस्टेहरु राखिएका पाइन्छन् । सार्वजनिक रूपमा बेला बेलामा विभिन्न स्थानमा सांस्कृतिक कार्यक्रमहरु हुने गर्दछन् ।

यहाँका मानिसहरुको पहिरन राष्ट्रिय पोशाकसंग मिल्दो जुल्दो नै रहेको छ । यस जिल्लामा बसोबास गर्ने मानिसहरुको आ-आफ्नै भेषभूषा पनि रहेको छ । यहाँका मानिसहरुको मुख्य खाना दाल, भात, तरकारी, रोटी, मकैको भात र ढिंडो रहेको छ । खानपानमा जाति तथा स्थान विशेष अनुसार केहि भिन्नता रहेको पाइन्छ । आधुनिकीकरण र पश्चिमीकरणको प्रभावसँगै यस जिल्लामा बसोबास गर्ने मानिसहरुको उमेर र लिङ्ग अनुसार नयाँ पुस्ताको भेषभूषा र खानेकुराको परिकारमा परिवर्तन आएको छ । खास गरी आदिवासी तथा जनजातिको रूपमा परिचित मगर, गुरुङ, नेवार, दैरे, थकाली, तामाङ र कुमालहरुको विशेष भेषभूषा तथा पहिरन रहेको छ । परम्परागत धार्मिक संस्कारबाट निर्देशित जातिहरुले आफ्नै किसिमले कुल पूजा गर्ने चलन रहेको छ । टोल छिमेकमा पानीको मुहानमा नाग पूजा, डाडाँको टुप्पा वा ओडार वा ठूला वृक्षका फेदमा थान बनाएर देवी देवताको पूजा, भाँक्री पूजा, भँयर पूजा, माई पूजा, म्ह पूजा आदि गर्ने चलन रहेको छ । त्यसै गरी टोल, गाउँ बस्तीहरुमा विभिन्न देवी देवताको मन्दिर, बौद्ध गुम्बा, मस्जिद, चर्च केन्द्रहरु र विभिन्न धार्मिक समुदायका संघसंस्थाहरु स्थापना भएका छन् । आधुनिक विकासको क्रमसँगै जन्म दिवस, विवाह दिवस, प्रेम दिवस, नयाँ वर्ष, स्थान विशेष महोत्सव, व्यापार महोत्सव, सांस्कृतिक महोत्सव आदि मनाउने प्रचलनमा वृद्धि हुँदै गएको छ ।

२.४ आर्थिक अवस्था

तनहुँ जिल्लाको प्रमुख आर्थिक गतिविधि भनेको कृषि व्यवसाय नै हो । परम्परागत कृषि प्रणालीबाट यहाँका मानिसहरु क्रमिक रूपले व्यवसायिक कृषि उपार्जन तर्फ उन्मुख हुँदै गएका छन् । राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ बमोजिम कुल परिवार मध्ये ८२.९७ % परिवार कृषिजन्य कृषाकलापमा संलग्न रहेका देखिन्छन् भने राष्ट्रिय जनगणना २०६८ बमोजिम १० वर्ष वा सो भन्दा माथिका कुल जनसंख्या मध्ये ४०% जनसंख्या आफ्नै कृषि व्यवसायमा कार्यरत रहेका देखिन्छन् । व्यवसायिक कृषि व्यवसाय अन्तर्गत यहाँका मानिसहरु पशुपालन, कुखुरापालन, दलहन बाली, तरकारी तथा फलफुल उत्पादन आदि कृषाकलापमा संलग्न रहेका छन् ।

कृषिका साथै यहाँ उद्योग, व्यापार, निर्माण, नोकरी जस्ता व्यवसाय अंगाल्ने मानिसहरु पनि प्रशस्त छन् । यस जिल्लामा मोटामोटी ६२ ठूला उद्योगहरु^८ सञ्चालनमा रहेका छन् । सञ्चालित उद्योगहरुमा उत्पादनमुलक उद्योग, सेवामुलक उद्योग, कृषि वनजन्य उद्योग, उर्जामुलक उद्योग, निर्माण सेवा उद्योग आदि प्रमुख छन् । व्यापार व्यवसायका दृष्टिले

^८ National Census of Manufacturing Establishment 2011/12, CBS

पहाडी जिल्लाहरूमा तनहुँको स्थान उच्च स्थानमा नै रहेको छ। यहाँका प्रमुख व्यापारिक केन्द्रहरूमा दमौली, विमलनगर, डुम्रे, आँबुखैरेनी, थर्पु, खैरेनीटार, दुलेगौँडा, भिमाद, चन्द्रावती, तुरतुरे आदि हुन्।

त्यसैगरी पर्यटन व्यवसाय पनि यस जिल्लाको उल्लेखनिय सम्भावनायुक्त व्यवसाय अन्तर्गत नै पर्दछ। पुरानो शहर बन्दीपुर पर्यटनका लागि संसारभर नै चर्चित रहेको छ। यहाँका सुन्दर गुफा, नदी तथा धार्मिक र ऐतिहासिक स्थानहरू तथा पुराना गाँउहरू पर्यटन आकर्षणका केन्द्र विन्दु बन्न सक्ने प्रशस्त सम्भावना छ।

खनिज सम्पदाबाट पनि यस जिल्लाको आर्थिक स्तर उकास्न सक्ने प्रशस्त सम्भावना रहेको छ। विशेषगरी छाब्दी, भिमाद, भिरकोट, बन्दीपुरको लब्दीखोला आदि स्थानमा ठूलो परिमाणमा फलाम खानी रहेको छ। यसैगरी हिलेखर्क क्षेत्र, बन्दीपुरको लब्दी खोला, भूतखोला, पानी खोला, सिद्धिखोला आदि स्थानहरूमा तामाखानीका साथै बन्दीपुरमा स्लेट र चुन महारामा चुनढुङ्गा खानी रहेका छन्⁹। यस्ता खानीहरूलाई व्यवस्थित तवरबाट उत्पादन प्रक्रियामा लैजान सक्ने हो भने तनहुँ जिल्ला देशको कुल गार्हस्थ उत्पादनमा प्रमुख देन गर्ने जिल्लाको रूपमा परिचित हुन सक्दछ।

तनहुँ जिल्लाको जलविद्युत उत्पादन पनि यहाँको प्रमुख आर्थिक उपार्जनको एक आयाम हो। यस जिल्लाको भू-धरातलिय स्वरूप र यहाँबाट बहने नदीहरूको प्रकृति हेर्दा यहाँको जलविद्युत उत्पादनको भविष्य निकै राम्रो देखिन्छ। राष्ट्रिय स्तरका ठूला जलविद्युत योजनाको अतिरिक्त यस जिल्लामा लघु जलविद्युत परियोजनाबाट २०७ कि.वा. र पेल्टीकसेट परियोजनाबाट १३ कि.वा. विद्युत उत्पादन भइरहेको छ¹⁰।

यहाँका कतिपय मानिसहरू परम्परागत घरेलु व्यवसायहरूमा समेत निर्भर रहेका छन्। यस्ता व्यवसायहरूमा जस्तै: डोकाडाला बुन्ने, नाम्ला बुन्ने, चोयाबाट मान्द्रा बुन्ने, भकारी बुन्ने, कोठा बुन्ने, पानीघट्ट सञ्चालन गर्ने, आरन राख्ने, काठ वा बाँसका भाँडा वर्तन तथा उपकरण बनाउने आदि पर्दछन्। साथै कतिपय युवा जनशक्ति वैदेशिक रोजगारबाट पनि आय आर्जन गरिरहेका छन्।

समग्रमा तनहुँ जिल्लाको आर्थिक अवस्था सन्तोषजनक रहेको छ। यहाँको कुल जनसंख्याको करिब १४.८% मात्र गरिवीको रेखामुनी¹¹ रहेका छन्। परम्परागत कृषि व्यवसायबाट आधुनिक व्यवसायिक कृषि पेशा अंगाल्नु, भौतिक पूर्वाधारको विकास साथसाथै उद्योगधन्दा फस्टाउनु, पर्यटनको विकास साथै रेमिट्यान्सको देनले गर्दा यस जिल्लाको आर्थिक अवस्था राम्रो रहेको छ।

२.५ जलवायु तथा हावापानी

विशेषगरी नेपालमा हिन्द महासागरबाट आउने मनसुनले वर्षा हुनाले तनहुँमा दक्षिण पश्चिम मनसुनी हावापानीको प्रभाव परेको पाइन्छ। यस जिल्लामा वर्षायाम अर्थात् जेठदेखि असोजसम्म नियमित वर्षा हुन्छ भने पश्चिमी भागबाट बहने हिउँदे हावाले हिउँदताका वर्षा हुन्छ। यहाँको भू-धरातलिय स्वरूप अनुसार अग्ला लेकहरूमा ठण्डा हावापानी पाइन्छ भने बेसी, टार, फाँटहरूमा गर्मी हावापानी पाइन्छ। यस हिसाबले जिल्लाको भौगोलिक संरचना अनुरूप विद्यमान पहाड, बेसी, टार तथा समथर खेतीयोग्य फाँटहरूको कारण उचाईको अवस्थिति अनुरूप विभिन्न जलवायुको प्रचुर्यता यहाँ पाइन्छ।¹² विशेष गरी यहाँको हावापानीलाई निम्नानुसार तीन भागमा बाँड्न सकिन्छ।

१) उपोष्ण प्रदेशीय (Sub Tropical): समुद्री सतहबाट १००० मीटरसम्मको उचाइमा अवस्थित विशेषगरी तनहुँ जिल्लाको फाँट, टार र बेसी भूभागमा यस किसिमको हावापानी पाइन्छ। यस क्षेत्रमा गर्मी याममा निकै गर्मी हुने र जाडो याममा निकै जाडोका साथै हिउँदका हरेक दिन अबेरसम्म कुहिरो लाग्ने गर्दछ। पहिला पहिला मानिसहरू औलोको डरले यस क्षेत्रमा बसोबास गर्न डराउँथे भने आजकल औलो नियन्त्रण भइसकेका कारण तथा यातायात लगायत विभिन्न भौतिक पूर्वाधारको विकासले यस क्षेत्रमा घना बस्तीको विकास हुँदै गइरहेको छ।

२) समशीतोष्ण (Warm Temperature): समुद्री सतहबाट १००० मीटरदेखि २००० मीटरसम्म विशेषगरी तनहुँ जिल्लाको डाँडापाखा र भन्ज्याडमा यस प्रकारको हावापानी पाइन्छ। तनहुँ जिल्लाका अधिकांश मानिसहरू यही क्षेत्रमा बसोबास गर्दछन्। कृषि व्यवसायका लागि पाखोबालीको प्रचुर सम्भावना भएको यस क्षेत्रमा मकै, कोदो, फापर, अदुवा,

⁹ नेपाल अधिराज्यमा तनहुँ: संक्षिप्त परिचय, डा. ईश्वरीराज लौडारी (चितवन तनहुँ सन्देश, मुखपत्र २०६२ मा प्रकाशित)

¹⁰ जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, तनहुँ, २०७२

¹¹ नेपालमा गरिवीको लघुक्षेत्र अनुमान, २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

¹² Identification and Establishment of Agro-climatic Zones of Nepal APROSC-1990

जुनेलो, तोरी, तिल, मास, गहत, भटमास, बोडी, सुन्तला, निबुवा, कागती आदि खेती हुन्छ। यस क्षेत्रको हावापानीलाई ज्यादै स्वस्थकर मानिन्छ।

३) शीतोष्ण जलवायु (Semi-Alpine): समुद्री सतहबाट २००० मीटरभन्दा माथि विशेषगरी तनहुँ जिल्लाका लेक तथा अग्ला पहाडका उच्च स्थानहरूमा यस किसिमको हावापानी पाइन्छ। यस्ता पहाडका चुचुराहरूमा मानव बस्ती पनि खासै छैन। केही लेकहरूमा त कहिलेकाँही हिउँदमा हिउँ समेत पर्दछ।

जिल्लामा विविध जलवायु विद्यमान हुनुका सहायक कारक तत्वहरूमा उत्तरी हिमालय श्रृङ्खलाहरू अन्नपूर्ण, माछापुच्छ्रे तथा लमजुङ्ग हिमालको प्रभावको साथै मादी, मर्स्याङ्दी, कालीगण्डकी, सेती तथा नारायणी जस्ता नदीहरू र स्थानीय खोलाहरूले पनि तटवर्ती क्षेत्रहरूमा आर्द्रता बढाउन सहयोग गरेका छन्।

तनहुँ जिल्लामा ऋतु अनुसार तापक्रममा परिवर्तन हुने गर्दछ। गर्मी याममा यहाँको तापक्रम अधिकतम ४१ डिग्री सेल्सियस र हिउँदमा न्यूनतम तापक्रम ३ डिग्री सेल्सियस भन्दा कम पुग्ने गर्दछ। पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय हावापानी कार्यालय, पोखराबाट नियमित रूपमा तनहुँ जिल्लाका तीनवटा स्टेशनबाट मौसम सम्बन्धी तथ्यांक रेकर्ड राखिदै आएको छ। विगत दश वर्षको तथ्यांक विश्लेषण गर्दा सबभन्दा बढी तापक्रम २०१४ को मे महिना (३८ डिग्री सेल्सियस) दमौली स्टेशनबाट र सबभन्दा कम तापक्रम २०१३ को जनवरी महिना (६.२ डिग्री सेल्सियस) खैरेनीटार स्टेशनबाट रेकर्ड भएको थियो। विगत पाँच वर्षको जिल्लाका तीन वटा स्टेशनमा रेकर्ड भएको अधिकतम तथा न्यूनतम तापक्रम सम्बन्धी विवरण निम्नानुसार रहेको छ।

तालिका २.५.१: तनहुँ जिल्लाका तीन स्टेशनमा रेकर्ड भएको तापक्रम सम्बन्धी विवरण

वर्ष (सन्)	दमौली स्टेशन		खैरेनीटार स्टेशन		बन्दीपुर स्टेशन	
	अधिकतम तापक्रम (डिग्री सेल्सियस)	न्यूनतम तापक्रम (डिग्री सेल्सियस)	अधिकतम तापक्रम (डिग्री सेल्सियस)	न्यूनतम तापक्रम (डिग्री सेल्सियस)	अधिकतम तापक्रम (डिग्री सेल्सियस)	न्यूनतम तापक्रम (डिग्री सेल्सियस)
२०१०	३५.८	८.५	३४.१	८.७	३०.२	७.३
२०११	३४.९	७.५	३३.४	७.८	३०.६	६.६
२०१२	३६.२	८.३	३४.८	८.८	३१.२	७.१
२०१३	३५.६	७.९	३३.७	६.२	२८.८	६.४
२०१४	३८.०	९.४	३५.६	९.२	३०.५	८.१

श्रोत: पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय हावापानी कार्यालय, पोखरा, २०७१

यस जिल्लामा वार्षिक औषत वर्षा १,७६१ मि.मि. हुने गर्दछ। विगत पाँच वर्षको जिल्लाका तीन वटा स्टेशनमा रेकर्ड भएको वर्षा सम्बन्धी विवरण निम्नानुसार रहेको छ।

तालिका २.५.२: तनहुँ जिल्लाका तीन स्टेशनमा रेकर्ड भएको वर्षा सम्बन्धी विवरण

वर्ष	दमौली स्टेशन	खैरेनीटार स्टेशन	बन्दीपुर स्टेशन
	वार्षिक वर्षा (मिलिमिटर)		
२०१०	१८८०	१८७७	२१४८
२०११	१६४५	२४०६	२२५१
२०१२	१५७२	२०२६	१७३८
२०१३	१९१९	२३४९	१५९८
२०१४	१२६७	२०८६	१४८३

श्रोत: पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय हावापानी कार्यालय, पोखरा, २०७१

त्यसैगरी तनहुँ जिल्लाका तीनवटा मापन केन्द्रमा सन् २०१४ मा मापन गरिएको अधिकतम तथा न्यूनतम तापक्रम र वर्षा सम्बन्धी विवरण निम्नानुसार रहेको छ।

तालिका २.५.३: तनहुँ जिल्लाका तीन स्टेशनमा सन् २०१४ मा रेकर्ड भएको तापक्रम तथा वर्षा सम्बन्धी विवरण

क्र. सं.	महिना	दमौली स्टेशन			खैरेनीटार स्टेशन			बन्दीपुर स्टेशन		
		अ.ता. (डि.से.)	न्यू.ता. (डि.से.)	वर्षा (मि.मि.)	अ.ता. (डि.से.)	न्यू.ता. (डि.से.)	वर्षा (मि.मि.)	अ.ता. (डि.से.)	न्यू.ता. (डि.से.)	वर्षा (मि.मि.)
१	जनवरी	२३.०	९.४	१४.१	२२.०	९.२	१२.५	१७.८	८.१	११.०
२	फेब्रुवरी	२५.०	९.९	१५.८	२५.२	९.७	१८.५	१९.२	९.८	१५.३
३	मार्च	३१.२	१२.९	२०.६	३०.३	१२.९	२९.४	२३.५	१३.१	२२.१
४	अप्रिल	३६.२	१५.४	०.०	३५.४	१४.६	४.५	३०.७	१७.५	८.८
५	मे	३८.०	१९.५	८४.१	३५.६	२३.१	११४.२	३०.५	१९.८	२०.३
६	जुन	३६.६	२३.२	२७२.२	३४.५	२३.२	४७६.२	२९.८	२१.२	२९३.७
७	जुलाई	३४.६	२४.५	२९१.५	३३.९	२४.४	५०३.५	२९.२	२१.५	३७८.५
८	अगस्त	३५.३	२३.७	२९५.४	३३.५	२४.२	५०७	२८.१	२१.३	४८६.८
९	सेप्टेम्बर	३४.६	२२.७	१२०.५	३३.०	२२.५	२३६.३	२९.०	२०.४	८६.९
१०	अक्टुबर	३१.८	१८.८	१५२.७	३०.२	१८.४	१५१.४	२६.६	१७.१	१३४.३
११	नोभेम्बर	२६.३	१६.४	०.०	२६.३	१५.४	४.०	२३.०	१३.५	०
१२	डिसेम्बर	NA	NA	NA	२१.६	१०.२	२८.७	१९.१	९.७	२५.३

श्रोत: पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय हावापानी कार्यालय, पोखरा, २०७१

२.६ प्रमुख प्राकृतिक सम्पदा

क) मुख्य नदी तथा खोला: जलश्रोतका हिसाबले यस जिल्ला निकै धनी छ। यस जिल्लाको सीमावर्ती क्षेत्र र भित्री भागबाट बहने हिमवत खण्ड मूल भई बगेका कालीगण्डकी, त्रिशुली, मर्स्याङ्दी, मादी र सेती जस्ता नदीहरूको साथै महाभारत श्रृङ्खला क्षेत्र र आसपासमा मूल भएका नाउँदी, रिस्ती, कलेस्ती, बुल्दी, छाब्दी, साँगे, म्याग्दे, बाङ्गे, ज्वाला, नाहाला, दिउला, ढाडे, चुँदी, क्याङ्दी, सुरौदी, गोफा, जिदी, नौबिसे, धारुङ्ग, सुकौरा, फाउदी, साल्दी, कुलिन, आदि गरी करिब १५७ वटा खोलाहरू स्थायी एवं मौसमी जलश्रोतका रूपमा जिल्लाका विभिन्न भागबाट बगेका छन्। सानाठूला नदी तथा खोला गरी कुल लम्बाई सरदर ८६४ कि.मि. हुन्छ। तनहुँ जिल्ला अधिराज्यको नौ जिल्ला मध्ये मूल रिभर बेसिसमा पर्दछ।¹³ यद्यपी सतह नमिलेको कारण उच्च प्रविधिको प्रयोग गरेर मात्र सिंचाई नहर तथा विद्युत उत्पादनमा यहाँको जलश्रोत उपयोग गर्न सकिने अवस्था छ। तनहुँ जिल्लाका नदी र मुख्य खोलाहरू तथा तिनको लम्बाई यस प्रकार छ।

तालिका २.६.१: मुख्य नदी, खोला तथा जिल्लाभित्रको लम्बाई

नदी/खोलाको नाम	लम्बाई (कि.मि.)	नदी/खोलाको नाम	लम्बाई (कि.मि.)	नदी/खोलाको नाम	लम्बाई (कि.मि.)	नदी/खोलाको नाम	लम्बाई (कि.मि.)
कालीगण्डकी नदी	६०	नाउँदी खोला	१०	सुरौदी खोला	१३	नौबिसे खोला	९.५
मर्स्याङ्दी नदी	४५	चुँदी खोला	२२	कलेस्ती खोला	१०	धारुङ्ग खोला	१०
त्रिशुली नदी	३३	क्याङ्दी खोला	१८	गोफा खोला	१६	दिउला खोला	१०
सेती नदी	७०	साँगे खोला	१८.५	जिदी खोला	१३	सुकौरा खोला	१०
मादी नदी	१७	म्याग्दे खोला	१४	छाब्दी खोला	९	फाउदी खोला	८

श्रोत: जिल्ला पार्श्वचित्र तनहुँ, जि.वि.स.को कार्यालय, तनहुँ, २०६८

ख) वनजंगल: यस जिल्ला रुखयुक्त वनक्षेत्र ७१,७१५.२२ हेक्टर, भाडीयुक्त वनक्षेत्र ६,३९६ हेक्टर गरी जम्मा ७८,१११.२२ हेक्टर वनले ढाकेको छ। अर्थात्, जिल्लाको कुल भू-भागको ५०.५२ प्रतिशत भू-भाग वनवनेलो छ भने बाँकी ४२.०८ प्रतिशत कृषियोग्य क्षेत्र, २.७८ प्रतिशत चरन र ४.६२ प्रतिशत अन्य क्षेत्र रहेको छ।¹⁴ जिल्ला वन कार्यालय, तनहुँको आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को रेकर्ड अनुसार यस जिल्लामा २२.७४ हेक्टर क्षेत्रफलमा नीजि वन,

¹³ Water use inventory Report, 1991, Water and Energy commission secreteriat

¹⁴ कबुलियती वन तथा पशु विकास कार्यक्रम आवधिक प्रगति प्रतिवेदन, जिल्ला वन कार्यालय, तनहुँ, २०७१

३८७८८.४४ हेक्टर क्षेत्रफलमा सामुदायिक वन रहेको छ। त्यसैगरी ४३२०१.४४ हेक्टर धार्मिक वन र १७३०.३१ हेक्टर कबुलियती वन रहेको छ। जलवायुका आधारमा यस जिल्लाको वनलाई तीन प्रकारमा विभाजन गर्न सकिन्छ।

- १) उष्ण प्रदेशीय वन (Tropical Forest) २) उपोष्ण प्रदेशीय वन (Sub-Tropical Forest)
३) तल्लो शितोष्ण प्रदेशीय वन (Lower Temperate Forest)

यस जिल्लामा काष्ठ वन प्रजाति अन्तर्गत साल, अस्ना, कर्मा, चिलाउने, कटुस, मौवा, दवदवे, सिमल, बोटधयो, जामुन, सिरिस, ताम्पाते, खिरो, चाँप, खयर, खोटेसल्ला, खमारी, लालीगुराँस, रातपाते, बाँभ, खर्सु, तिजु, बाँभी, भिङ्गन, पङ्के, सिसौ आदि पाइन्छ भने जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन प्रजाति अन्तर्गत कुरिलो, हरो, बरो, मधेशी खिरो, अमला, टिमु, असुरो, बोभो, तितेपाती, तेजपात, वेल, चिराइतो, सर्पगन्धा, सुगन्धवाल, चुत्रो, जीवन्ती/सुनगाभा, घोलटाप्रे, लालीगुराँस, मजिठो, गुर्जो, कण्टकारी, राजवृक्ष, लज्जावती, छतिवन, हडचुर, अम्रिसो, निगालो, बाँस, लप्सी, नागवेली, भ्याउ, भोर्ला, लप्सी, भ्याकुर, वनतरुल, बावियो, काफल, भकिम्लो, आँखीतारे, सिमली, खयर, आँक, केतुकी, वँयर, रिठ्ठा, सिन्दुरे, ऐसेलु, कुकुरडाइनो, जामुन, धाइरो, अल्लो, सिउँडी, सजिवन, मुसली, किम्बु, कम्मरु, नारेश्वर, करिपत्ता, निउरो, कोइरालो, वनकेरा आदि पाइन्छ।

ग) गुफा ओडार: यस जिल्लामा नेपालकै सबैभन्दा ठूलो गुफा देखि ऐतिहासिक तथा धार्मिक महत्वका थुप्रै गुफाहरु छन् र अझै खोज तथा अनुसन्धानकै क्रममा रहेका पनि छन्। पहिचान भइसकेका केही प्रमुख गुफाहरु निम्नानुसार रहेका छन्।

तालिका २.६.२ गुफा तथा ओडार

सि.नं.	गुफा तथा ओडार	स्थान	सि.नं.	गुफा तथा ओडार	स्थान
१	व्यास गुफा	दमौली	८	सिद्ध गुफा	मुलपानी
२	पराशर गुफा	दमौली	९	रज गुफा	गोला
३	शितल गुफा	व्यास ५, उपल्लो सेवर	१०	सिद्ध गुफा	पोखरीभञ्ज्याङ
४	अनन्त गुफा	व्यास ५, डिहीगाउँ	११	भाँकी थुम्की गुफा	वरभञ्ज्याङ
५	बुल्दी गुफा	व्यास १, भादगाउँ	१२	चमेरे ओडार	वरभञ्ज्याङ
६	चित्रे गुफा	मानहुँ	१३	सिद्ध गुफा	भानुमती
७	सिद्ध गुफा	विमलनगर (नेपालको सबैभन्दा ठूलो गुफा)	१४	मिलेनियम गुफा	फिरफिरे

श्रोत: नेपाल अधिराज्यमा तनहुँ, डिल्लीराम मिश्र तथा जिल्ला पार्श्वचित्र, तनहुँ, जि.वि.स., कास्की, २०६८

ग) खनिज सम्पदा: चिनिया यात्री हुएनसाङ्ग र फाइयानले नेपाल खनिज सम्पदा मध्ये फलाम र तामा निकासी गर्न सक्ने मुलुकको रूपमा चित्रण गरेका थिए। कर्कष्याट्रिकले १८ औं शताब्दीको अन्त्यतिर यात्रा वृत्तान्तमा नेपालको तामा बढी गुणवान रहेको र स्लेट खानी प्रशस्त भएको देखाएका छन्। यीनै भनाइका विच तनहुँ खनिज श्रोतमा सम्पन्न जिल्ला हो। तनहुँ जिल्लाका केही प्रमुख खानी तथा खनिज पदार्थहरु निम्नानुसार रहेका छन्।

१. फलाम खानी: ढोरफिर्दी तामाकोटमा अवस्थित फलाम खानी वि.सं. २०१८ सालमा उपयोग गरिएको थियो। उक्त फलाम खानीबाट निकालिएको फलाम भिमाद पुलमा लडा बनाइएको थियो। त्यसैगरी छाब्दी, भिमाद, भिरकोट, शाँखेका साथै बन्दीपुरको लब्दी खोलामा करिब १ करोड ८ लाख मे.ट.^{१५} फलाम खानी रहेको अनुमान छ। यो फलाम खानी बन्दीपुरको लब्दी खोलादेखि भूतखोलासम्म फैलिएको छ। त्यसैगरी क्याड्दी खोला र वचाड्दी पनि उच्चस्तरका फलाम खानी हुन्।

२. तामा खानी: बन्दीपुरको आसपासमा हिलेखर्क भूतखोलामा सम्भावित तामाखानी रहेको छ। साथै बन्दीपुरको लब्दीखोलामा पनि तामाखानी रहेको छ। लब्दीखोला आसपास पानीखोला, कुलखोला र सिद्धिखोलामा पनि तामाखानी रहेको छ। यस जिल्लाको उत्तर मिल्डुङकोट र आँबुखैरेनीको खानीगाउँ ठाउँहरुमा स्थानीय तामाका भाँडाहरु पाइनुले पनि यस जिल्ला तामाको खानी सम्भावित केन्द्रका रूपमा लिन सकिन्छ।

३. स्लेट खानी: बन्दीपुर आसपास क्षेत्रहरुमा स्लेट खानी रहेका छन्। जिल्लाका विभिन्न स्थानहरुमा ढुङ्गा खानी रहेका छन् भने चुनपहरामा चुनढुङ्गाका लागि प्रख्यात रहेको छ।

^{१५} नेपाल अधिराज्यमा तनहुँ, डिल्लीराम मिश्र

२.७ प्रमुख धार्मिक, साँस्कृतिक तथा पर्यटकीय क्षेत्रहरु

क) धार्मिक स्थलहरुको विवरण: यस जिल्लामा विभिन्न धार्मिक सम्प्रदायहरुले मानी आएका प्रख्यात धार्मिक स्थलहरु रहेका छन्। धार्मिक आस्था, पुजापाठ आदिका लागि यस्ता स्थानहरुमा मानिसहरु आफ्नो आस्था बमोजिम तीर्थ यात्रा गर्ने, भेला हुने, सत्संगत गर्ने, प्रार्थना गर्ने गर्दछन् भने पर्यटकहरु यी स्थानहरुमा अवलोकनका लागि जाने गर्दछन्। यस जिल्लाका प्रमुख धार्मिक स्थलहरु निम्नानुसार रहेका छन्।

तालिका २.७.१: तनहुँ जिल्लाका प्रमुख धार्मिक स्थलहरु

हिन्दुहरुको धार्मिक स्थल			मुस्लीमहरुको धार्मिक स्थल		
सि.नं.	धार्मिक स्थलहरुको नाम	स्थान	सि.नं.	धार्मिक स्थलहरुको नाम	स्थान
१	देवघाट धाम	देवघाट महेश आश्रम, देवघाट	१	नुरी जामे मस्जिद	व्यास १०
२	देवघाट धाम	गलेश्वर आश्रम	२	जुमा मस्जिद	दुलेगौडा ३ (शुक्लागण्डकी न.पा.)
३	छाब्दी वाराही मन्दिर	पोखरीभञ्ज्याङ	३	जुमा मस्जिद	थप्रेक ६
४	ढोरवाराही मन्दिर	ढोरफिर्दी (शुक्लागण्डकी न.पा.)	४	जुमा मस्जिद	स्याम्घा ४
५	छिम्केश्वरी मन्दिर	छिम्केश्वरी	५	जामे मस्जिद	सतिश्वारा ४
६	थानीमाई मन्दिर	बसन्तपुर	६	दर्घा जुमा मस्जिद	सतिश्वारा ५
७	शिवपञ्चायन मन्दिर	व्यास १०	७	इदगाहा मस्जिद	सतिश्वारा ४
८	पराशर आश्रम	व्यास ८	८	जामे मस्जिद	चोकचिसापानी ४
९	अकला मन्दिर	छाङ गा.वि.स.	९	वनकहिया मस्जिद	सतिश्वारा ५
ईसाईहरुको धार्मिक स्थल			बौद्धहरुको धार्मिक स्थल		
१	पाइम चर्च	भानु गा.वि.स.	१	बौद्ध सदन	दमौली
२	दुलेगौडा चर्च	दुलेगौडा	२	तमुसार क्कोइबो	दमौली
३	खैरेनीटार चर्च	खैरेनीटार	३	तमुसार साँस्कृतिक संग्रहालय	देउराली नगर
४	ईस्मा नोयर चर्च	व्यास १	४	बौद्ध गुम्बा	लामपोखरी
५	भिमाद मण्डली	भिमाद			
६	रम्घा मण्डली	भानु			
७	सत्रसय मण्डली	आँबुखैरेनी			
८	थप्रेक मण्डली	भानु			
९	मार्कीचोक मण्डली	आँबुखैरेनी			
१०	आशिष मण्डली	आँबुखैरेनी			
११	भञ्ज्याङ मण्डली	पोखरीभञ्ज्याङ			
१२	मालिथाट मण्डली	केशवटार			
१३	राम्जाकोट मण्डली	राम्जाकोट			

श्रोत: जिल्ला विकास समिति, तनहुँ, २०७१

ख) पर्यटकीय स्थलहरुको विवरण: यस जिल्लाका धार्मिक पर्यटकीय स्थलहरुको जानकारी तालिका २.७.१ मा उल्लेख गरिसकिएको छ। यसका साथै यहाँका ऐतिहासिक स्थलहरु जस्तै घाँसीकुवा, भानु जन्मस्थल, तनहुँसुर दरबार, मानुङकोट, मिल्डकोट, कोटदरबार, बन्दिपुर, छिम्केश्वरी लेक, थप्रेक, भिमाद पर्यटनका लागि ज्यादै महत्वपूर्ण क्षेत्रहरु हुन्। त्यसैगरी मानहुँ डाँडा (पैदलयात्रा र प्यारा ग्लाइडिङ गर्न सकिने), सेती/मादी (र्याफ्टिङ गर्दै नारायणगढ सम्म पुग्न सकिने), सिद्धगुफा, चुन पहरा (रक क्लाइम्बिङ गर्ने स्थान), बन्दिपुर, मनाङ्ग-लुम्बिनी बुद्ध शान्ति पदमार्ग (२० दिन, ४५०० मी. देखि १०० मी.सम्म, तनहुँमा: कुन्छा-घाँसीकुवा-घडेरी), मगर हेरिटेल्स ट्रेल ((दमौली-लुम्बिनी ७ दिन, भीमाद - अरुणोदय - रघु - चित्रेभञ्ज्याङ्ग - क्याम्पि - पुरकोट - केलादीघाट - मित्यालडाँडा - आरुङ्गखोला - लुम्बिनी/चितवन, समुन्द्र सतहबाट १४५३ मि.-१०० मि. सम्म), मानहुँकोट ट्रेक (दमौली-भीमाद १ रात २ दिन, दमौली-मानहुँकोट - वर्च्याङ्ग - किलचोक - छाङ्ग - भीमाद, समुन्द्र सतहबाट ११०० मि.-३२० मि.सम्म), बन्दिपुर - छिम्कालेक ट्रेक (बन्दिपुर-आँबुखैरेनी २ रात ३ दिन, बन्दिपुर - भारगाउँ - हिलेखर्क - छिम्केश्वरी - लाब्दी - आक्लाङ्ग - भाँगे - आँबुखैरेनी, समुन्द्र सतहबाट २१३४ मि.-५०० मि.सम्म), क्यासिमिरी पदमार्ग (दमौली - कुन्छा - दमौली २ रात ३ दिन, दमौली - कलेस्ती - छापथोक - क्यामिन कालिका - वसाहास्थान - चयनडाँडा - ठुलोढुङ्गा - टुटेपानी - मिल्डकोट - पुलिमराङ्ग - कुन्छा - दमौली, समुन्द्र सतहबाट १६५४ मि.-३२० मि.सम्म), कोइदिम वैदी

पदमार्ग (दमौली - बैदी - सुडेपूल ३ रात ४ दिन, दमौली - कोइदिम - ग्वास्लुङ्ग - गुम्लेक - दुबुङ्ग - नाजुङ्ग - सुडेपूल - दमौली, समुन्द्र सतहबाट १२३० मि.-२५० मि. सम्म), ढोरफिर्दीको मिलेनियम ट्रेकिङ्ग रुट (ढोरफिर्दी-मनकामना ७ दिन, ढोरबाराही - फिरफिरे - मिलेनियम केभ - विसौना - पोखरीछाप - बुढाकोट - मनकामना, समुन्द्र सतहबाट १७०५ मि.-४२५ मि.सम्म), भानु घाँसी पदमार्ग (दमौली-बन्दीपुर ३ दिन, दमौली - घाँसीकुवा - धरम्पानी - तनहुँसूर - भगवतीपानी - नावरुङ्ग - चुँदी - विमलनगर - बन्दीपुर, समुन्द्र सतहबाट १२४७ मि.-३२० मि.सम्म), बन्दिपुर दमौली पदमार्ग (बन्दीपुर - दमौली १ दिन, बन्दीपुर - रामकोट - कुलुङ्ग - छाब्दीबाराही - दमौली, समुन्द्र सतहबाट ११०० मि.- ३२० मि.सम्म), मिल्डुङ्गकोट पर्यटन पदमार्ग (चुँदीरम्घा-पोखरा ७ दिन, चुँदीरम्घा - दोरदोर - थानीकोथान - चोककोट - मिल्डुङ्गकोट - पुलिमराङ्ग - जीताकोट - तान्द्राङ्गकोट - नागभैरवकोट - भोर्लेटार - करापुटार - स्याकलुङ्गकोट - रुपाकोट - बेगनासताल - पोखरा, समुन्द्र सतहबाट २१००० मि.-३२० मि.सम्म), आदि साथै माथि उल्लेख गरिएका अन्य गुफाहरु पनि पर्यटकहरुका आकर्षणका केन्द्र विन्दु हुन् ।

पर्यटकीय सम्पदाका आधारमा तनहुँका प्रमुख १२ पर्यटकीय क्षेत्रहरु निम्नानुसार छन् ।

१. छिम्केश्वरी क्षेत्र
२. बन्दीपुर क्षेत्र
३. भानु जन्मस्थल क्षेत्र (भानु)
४. तनहुँसूर क्षेत्र
५. मिल्डुङ्गकोट क्षेत्र
६. सेतीगण्डकी क्षेत्र
७. कालीगण्डकी करीडोर क्षेत्र
८. रिसिङ्ग रानीपोखरी क्षेत्र
९. ढोरबाराही क्षेत्र
१०. दगामभूजिकोट क्षेत्र
११. व्यास जन्मभूमि क्षेत्र (दमौली)
१२. हाइवे टुरिज्म क्षेत्र (पृथ्वी राजमार्ग)

साथै विशेष जातजातिहरुको बाहुल्य रहेका केही पर्यटकीय स्थानहरु निम्नानुसार छन् ।

मगर: रहु, रुम्सी, गोल्ला, रामकोट, कोइदीम, गगलथोक (तनहुँसूर), खुदी, सेटाङ्ग, मानहुँ, केशवटार आदि
 गुरुङ्ग: धरमपानी, भारगाउँ, हिलेखर्क, फिरफिरे, थप्रेक, टुटेपानी, पुलिमराङ्ग, मेवावारी, छापथोक, खहरे, ग्याजाटार आदि
 नेवार: बन्दीपुर, मैवल, तनहुँसूर, सुन्धारा, क्रियापानी, दलभञ्ज्याङ्ग, साबुड, बसन्तपुर आदि
 दैरै: भादगाउँ, दुम्सीचौर, डिहीगाउँ, रतौली, खकौली, सिमलटार, पोल्याङ्ग, पतेनी आदि

तालिका २.७.२ तनहुँ जिल्लाका पर्यटकीय उपज सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	पर्यटकीय उपज	पहिचान भएका	सम्भाव्य	प्रचुर सम्भाव्य
१	होमस्टे	१७३	४०	१५
२	पदयात्रा मार्ग	३०	१५	७
३	जलविहार	५	५	२
४	गुफा	२६	१५	७
५	धार्मिक सम्पदा	१७०	७५	२५
६	चट्टान आरोहण	१०	५	२
७	प्याराग्लाइडिङ्ग	२५	१०	३
८	माउण्टेन वाइकिङ्ग	१५	१०	५
९	ऐतिहासिक सम्पदा	७०	२५	१५
१०	भरना	१५	१०	५
११	रक गार्डेन	२	२	२
१२	वर्ड वाचिङ्ग	१०५	७५	२५
१३	पिक्निक स्थल	१२५	५०	२०
१४	क्याम्प साइट	२०	१५	७
१५	भ्यू पोइन्ट (टावरका लागि)	७५	३५	२१
१६	पार्क	५५	२७	१५
१७	कृषि पर्यटन ग्राम	३००	१७५	५०
१८	ईको पार्क	१०	७	५
१९	पशुपंक्षी फारम	४५	२५	१५
२०	संग्रहालय	१५	१०	५

सि.नं.	पर्यटकीय उपज	पहिचान भएका	सम्भाव्य	प्रचुर सम्भाव्य
२१	होटल एण्ड लज	२९५	१५०	१००
२२	रेष्टुरेण्ट	४६८	२५०	१५०
२३	सांस्कृतिक नृत्य	४७	३५	२०
२४	मानव निर्मित बाँध	२	२	२

श्रोत: एकिकृत पर्यटन विकास तथा व्यवस्थापन योजना तनहुँ, २०७२

ग) व्यापारिक महत्वका बजार तथा स्थानहरु: व्यापारिक बजारका रुपमा यस जिल्लाका दमौली, खैरेनीटार, भिमाद, दुलेगौडा, कोत्रे, ढोरफिर्दी, आँबुखैरेनी, विमलनगर, डुम्रेबजार, चन्द्रावती, सेपा बगैँचा, भन्सार, तुरतुरे, पुर्कोट, बन्दिपुर, थर्पु, कलेस्ती, सत्रसय, बरादी, जामुने, टुहुरेपसल, बाइसजाँगर आदि रहेका छन् । साँस्कृतिक रुपले यी बजारहरुमा विभिन्न महोत्सव, मेला तथा जात्रा पनि लाग्ने गर्दछ । यस्ता मेला वा पर्वहरुमा विभिन्न जातजातिहरुले आफ्नो संस्कृति र परम्परा अनुसारका भाँकी तथा नाचगान प्रदर्शन गर्ने तथा मनोरञ्जन गर्ने गराउने गर्दछन् ।

२.८ जमिनको भू-उपयोग, जग्गाको प्रकार, माटोको बनावट

जमिनको भिरालोपनको अवस्थाले जमिनको उर्वराशक्ति, भू-क्षयको सम्भावना तथा अन्य अवसर र चुनौतीहरुको निर्धारण गरेको हुन्छ । सामान्यतया १८ डिग्री भन्दा कम भिरालो जमिनलाई वस्ती तथा खेतीका लागि प्रयोग गरी त्यस भन्दा बढी भिरालो जमिनको उपयोगमा नियन्त्रण गर्ने तथा ५० डिग्री भन्दा बढी भिरालो क्षेत्रलाई पूर्ण संरक्षित क्षेत्रका रुपमा सुरक्षित गर्ने गरिएको पाइन्छ । तनहुँ जिल्ला मध्य पहाडी क्षेत्रमा परेकाले भिरालोपनमा नेपालका जिल्लाहरुमध्येमा ४० औँ स्थानमा पर्दछ^{१६} । यस जिल्लामा ३० डिग्री भन्दा बढी भिरालो जमिन नै ५८ प्रतिशत रहेको छ । यस्तो भौगोलिक परिवेशमा यस जिल्लाको जमिनको भू-उपयोग तथा जग्गाको प्रकार र उर्वराशक्तिका बारेमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

तालिका नं. २.८.१: भू-उपयोगको किसिम अनुसार जमिनको क्षेत्रफल

सि.नं.	विवरण	क्षेत्रफल (हेक्टर)	प्रतिशत
१	जिल्लाको क्षेत्रफल	१५४६००	१००.०
२	खेती गर्न गरिरहेको जमिन	५१६४३	३३.४
क	बाह्र महिना सिंचित खेत	६३४७	४.१
ख	अर्ध सिंचित खेत	७२३०	४.७
ग	पाखो	३८०६६	२४.६
३	खेती योग्य जमिन	६५०६१	४२.१
४	वन क्षेत्र	७२०८०	४६.६
५	भाडी क्षेत्र	१२२९६	८.०
६	चरन क्षेत्र	१३६८	०.९
७	नदी खोला खोल्सा	१५७२	१.०
८	घडेरी	२२१७	१.४
९	उच्चोगले ढाकेको क्षेत्रफल	६	

श्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, तनहुँ, २०७२

भिरालोपनका आधारमा जग्गाको प्रकार

जिल्लाको जग्गालाई निम्नानुसार चार तहमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

१. एक डिग्रीभन्दा कम भिरालो जमिन: झण्डै समथल जमिन यस तहमा पर्दछन् । यस जिल्लामा यस तहको जमिन जम्मा १.१७ प्रतिशत मात्र रहेको छ भने नदी किनारको जमिन २.५१ प्रतिशत मात्र छ । कालीगण्डकी नदी र अन्य

^{१६} इसिमोड

खोलाका टार तथा फाँटहरू जस्तै पुट्टार, कालीकाटार, देवघाट, खैरेनीटार, दमौली, आँबुखैरेनी, भन्सार आदि फाँटहरू यस तह अन्तर्गत पर्दछन्। यस्ता फाँटहरू मटिलो हुने हुनाले खेतीयोग्य मानिन्छ।

२. एक डिग्री देखि पाँच डिग्री भिरालो जमिन: यस प्रकारका जमिन विशेषगरी पहाडका बेंशी तथा खोला किनाराहरूमा पाइन्छ। यस जिल्लाको करिब ११.३ प्रतिशत जमिन यस तहमा पर्दछ। यस्ता जमिनहरूलाई गह्रा बनाई खेती गर्न योग्य जमिनको रूपमा लिने गरिन्छ। भू-क्षय नियन्त्रण गर्न सहज हुने यस क्षेत्रलाई बसोबास तथा खेती गर्न योग्य मानिन्छ र जिल्लाको करिब २५ प्रतिशत आवादी यसै तहको जमिनमा हुने गर्दछ।

३. पाँच डिग्री देखि तीस डिग्री भिरालो जमिन: यस्ता क्षेत्रहरूमा माटोको तह निकै पातलो हुने गर्दछ तापनि सावधानी अपनाएर गह्रा बनाई खेती गर्न भने सकिन्छ। यस्ता क्षेत्रहरू विशेषगरी वन संरक्षण, पशुपालन र फलफुल खेतीका लागि उपयुक्त मानिन्छ। तथापी भू-क्षयको सम्भावना प्रबल हुने हुनाले विशेष सावधानीका साथ बस्ती तथा खेती गरिएको हुन्छ। यस जिल्लामा यस्ता जमिन करिब २६.५१ प्रतिशत रहेको र करिब ५० प्रतिशत बस्ती पनि यसै क्षेत्रमा रहेको छ। जिल्लाका जामुने, स्याम्घा, भानु, पुरकोट आदि स्थानहरू यस तहका जमिनका उदाहरण हुन्।

४. तीस डिग्री देखि पचास डिग्री भिरालो जमिन: यस्ता जमिनहरू भू-क्षयको उच्च जोखिममा रहेका क्षेत्र हुन्। पटक पटक क्षयीकरणका कारणले सतहको माटोको तह ज्यादै नै पातलो हुन्छ। तसर्थ, बस्ती तथा खेतीका लागि यस्तो जमिन राम्रो मानिंदैन। यस जिल्लाको झण्डै ५८ प्रतिशत जमिन यस प्रकारको रहेको छ। यस्तो जमिनमा पनि करिब २० प्रतिशत मानिसहरू बसोबास गर्ने गर्दछन्। तनहुँका केही भिराला जमिनहरू त ५० डिग्री भन्दा पनि बढी भिराला छन्। यो वास्तवमा वन क्षेत्रका लागि उपयुक्त हुने हुनाले सतहको माटो संरक्षण गरी वन क्षेत्रको विस्तार गर्न सकिन्छ।

२.९ माटोको प्रकार तथा उर्वराशक्ति

जिल्लाको ठूलो क्षेत्रफल पहाड तथा भिरपाखाले ओगटेकोले कृषि उत्पादनको लागि उर्वर भूमि सिमित रहेको छ। तथापी माटोको प्रकार र उर्वराशक्तिका आधारमा यस जिल्लालाई निम्न चार भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ।

१. बलौटे माटो: विशेषगरी नदीका किनारमा पाइने बालुवा मिसिएको माटो नै बलौटे माटो हो। यस्तो माटो खेतीका लागि खासै उपयुक्त मानिंदैन। यस जिल्लाका ठोरफिर्दी, दुलेगौँडा, खैरेनीटार, भिमाद आदि स्थानहरूमा पाइन्छ।

२. पाँगो माटो: नदीले बगाएर ल्याएको प्रशस्त जैविक तत्व भएको बालुवा मिश्रित कालो वा खैरो माटोलाई पाँगो माटो भनिन्छ। खेतीका लागि यस्तो माटो उत्तम मानिन्छ। यस जिल्लाका चुँदी, साँगे, सत्रसय, बुढुवा, पुट्टार आदि फाँटहरूमा यस्तो माटो पाइन्छ र ती स्थानहरू खेतीका लागि पनि प्रख्यात छन्।

३. रातो माटो: यस जिल्लाका अधिकांश टार र वेंशीहरूमा बालुवा, पाँगो मिश्रित रातो माटो पहाडी भेगमा पाइन्छ। यस्तो माटोको उर्वराशक्ति निकै कम हुने हुनाले खेती गर्नका लागि अधिक जैविक मलको प्रयोग गर्नु पर्ने हुन्छ। खासगरी भानु, पुरकोट, कोटा, देवघाट आदि स्थानहरूमा यस्तो माटो पाइन्छ।

४. लेकाली गोग्रान माटो: खासगरी १००० मिटर भन्दा माथि ३० डिग्री भन्दा बढी भिरालो जमिनमा यस्तो माटो पाइन्छ। यस किसिमको माटोको उर्वराशक्ति निकै कम हुन्छ। उच्च पहाडी छिम्केश्वरी, देउराली, छिपछिपे, वैदी, कोटा आदि भागमा यो माटो पाइन्छ।

खण्ड ३: सामाजिक पूर्वाधार विकास

यस खण्ड अन्तर्गत जिल्लाको महत्वपूर्ण क्षेत्रहरूको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ। जिल्लाको जनसांख्यिक वस्तुस्थिति, शिक्षा, स्वास्थ्य, साभेदार निकायहरू, महिला बालबालिका तथा सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी विवरणहरूलाई आधिकारिक निकायहरूबाट संकलन गरी उल्लेख गरिएको छ।

३.१ जनसंख्या

जनसंख्या सबै क्षेत्रको सरोकारको विषय भएकोले यसलाई विकासको भाजकका रूपमा पनि हेर्ने गरिन्छ। जनसंख्या बहुआयामिक महत्व राख्ने विषय हुनाले यस सम्बन्धी तथ्यांकको विशेष महत्व छ। यद्यपि जनसंख्या व्यवस्थापनमा सरोकारवालाहरूको चासो सन्तोषजनक रूपमा देखिदैन। समग्र विकासको आधार नै जनसंख्या भएको हुनाले यस क्षेत्रसँग सम्बन्धीत सूचना एवं तथ्यांकहरू केलाउन जरुरी हुन्छ। यीनै कुराहरूलाई मध्यनजर गर्दै यस खण्डमा खासगरी नेपालमा आवधिक रूपमा सञ्चालन गरिने जनगणनाका प्रतिवेदनहरूबाट प्राप्त हुने जिल्लाका तथ्यांकहरू समावेश गरी जनसांख्यिक विवरणहरू प्रस्तुत गरिएको छ।

परिचय

नेपालमा जनसंख्या गणनाको इतिहास हेर्दा गोपालवंश, महिषपालवंश, किरातवंश, लिच्छविकाल, मल्लकाल समयमा घरधुरीको मात्र गणना गरिन्थ्यो भन्ने पाइन्छ भने पृथ्वी नारायण शाहले सैनिक भर्ना प्रयोजनका लागि जवानहरूको गणना गर्दथे भन्ने पाइन्छ। विधिवत रूपमा नेपालको जनगणनाको इतिहास वि.सं. १९६८ देखि शुरु भएको हो। तत्कालिन राजा त्रिभुवन र राणा प्रधानमन्त्री चन्द्रशमसेरको पालामा नेपालको पहिलो जनगणना भएको हो। प्रत्येक दश दश वर्षमा नेपालमा जनगणना हुने गर्दछ र यसरी हेर्दा वि.सं. २०६८ सम्म आइपुग्दा जनगणना गर्ने कार्यले एक शताब्दी पुरा भएको पाइन्छ। नेपालको जनगणनाले एक सय वर्ष विताउँदा करिब ५६ लाख जनसंख्याबाट २,६४,९४,५०४ पुगेको देखाउँछ। हाल २०६८ को जनगणना नतिजाले नेपालको जनसंख्या वृद्धिदर १.३५ प्रतिशत रहेको देखाएको छ। २०५८ मा २.२५ प्रतिशत भएको वार्षिक जनसंख्या वृद्धिदर घट्नु नेपालको लागि राम्रो संकेतको रूपमा मान्न सकिन्छ। तर १९ लाखभन्दा धेरै संख्यामा रहेको अनुपस्थित जनसंख्याले नेपालको उत्पादनशील जनशक्ति पलायन (Brain drain) भएको र समयमै यसप्रति विशेष कदम चाल्नु आवश्यक रहेको पुष्टि गर्दछ। नेपालको जनसंख्याको लैंगिक वनावट हेर्दा कुल जनसंख्याको ५१.५ प्रतिशत महिला र ४८.५ प्रतिशत पुरुष रहेको छ। हाल नेपालको जनसंख्याको वनावट विश्लेषण गर्दा निकट भविष्यमा आर्थिक रूपले सक्रिय हुने उमेरका जनसंख्या बढ्ने देखिन्छ, जसलाई "Bonus population" पनि भनिन्छ। यस्तो जनसंख्यालाई विदेश पलायन हुनबाट रोक्दै उत्पादनशील क्षेत्रमा लगाउन सक्ने हो भने नेपालको आर्थिक विकास ज्यादै नजिक रहेको छ।

तनहुँ जिल्लाको प्रमुख जनसांख्यिक विवरण

क्षेत्रफलका हिसाबले तनहुँ जिल्लाले नेपालको १.०५ प्रतिशत भूभाग ओगटेको छ भने राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार कुल जनसंख्याको १.२२ प्रतिशत जनसंख्या रहेको छ। उक्त जनगणना अनुसार जिल्लाको कुल जनसंख्या ३,२३,२८८ रहेको छ। एक दशक अगाडी ३,१५,२३७ रहेको जनसंख्या ८,०५१ जनाले बढेर जनसंख्या वृद्धिदर ०.२५ प्रतिशत^{१७} भएको छ। यस हिसाबले जिल्लाको जनसंख्या अबको २७७ वर्ष पछि मात्र हालको जनसंख्या भन्दा दोब्बर जनसंख्या पुग्नेछ भनी आँकलन गर्न सकिन्छ। अर्थात्, हालकै अवस्थाबाट यहाँको जनसांख्यिक परिवर्तन गुज्रने हो भने यो जिल्ला तिब्र जनसंख्या वृद्धिको मारमा पर्ने छैन। यस जिल्लामा कुल घरपरिवार संख्या ७८,३०९ रहेको छ भने औसत परिवार संख्या ४.१३ जना रहेको छ। प्रति वर्ग किलोमिटर २०९ जना जनघनत्व रहेको यस जिल्लाको लिंग अनुपात ७९.७ मात्र^{१८} रहेको छ। तनहुँ जिल्लाको विभिन्न समयमा जनसंख्याको आकार र केही सुचकहरू तलको तालिकाहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ।

^{१७} Population growth rate is computed by using exponential growth model

^{१८} लिंग अनुपात भन्नाले पुरुषको संख्यालाई महिलाको संख्याले भाग गरी १०० गुणा गर्दा आउने अनुपातलाई बुझाउँछ

तालिका नं. ३.१.१: जनसंख्याको आकार र घरपरिवार सम्बन्धी विवरण

जनगणना वर्ष वि.सं.	जनसंख्या			नेपालको जनसंख्याको अंश प्रतिशतमा	वार्षिक जनसंख्या वृद्धिदर प्रतिशतमा	जनघनत्व प्रति वर्ग कि.मि. (जना)	घरपरिवार संख्या	औषत परिवार संख्या
	पुरुष	महिला	जम्मा					
२०२८			१५८१३९	१.३७		१०५.५४	२८८६६	५.४८
२०३८	११३३१६	११०१२२	२२३४३८	१.४९	३.४६	१४५	३९३०६	५.६८
२०४८	१२७३१२	१४०७६१	२,६८,०७३	१.४५	१.८२	१७३	४९८०५	५.३८
२०५८	१,४६,७८८	१,६८,४४९	३,१५,२३७	१.३६	१.६२	२०३.९	६२,८९८	५.०१
२०६८	१,४३,४१०	१,७९,८७८	३,२३,२८८	१.२२	०.२५	२०९	७८,३०९	४.१३

श्रोत: सम्बन्धीत वर्षका राष्ट्रिय जनगणनाहरू, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ३.१.२: जनसंख्याको लैंगिक तथा आश्रित अनुपात सम्बन्धी विभिन्न सुचकहरूको विवरण

जनगणना वर्ष वि.सं.	पुरुष महिला अनुपात (लिंग अनुपात)	कुल आश्रित अनुपात	बालबालिका आश्रित अनुपात (०-१४ वर्ष)	बृद्ध वृद्धाहरूको आश्रित अनुपात (६० वर्ष वा माथि)	मातृ शिशु अनुपात	घरपरिवार मूल, प्रतिशत		शहरी जनसंख्या (प्रतिशत)
						महिला	पुरुष	
२०२८	९४.४७		७९.६	११.९	५८८			
२०३८	१०३		८३.३	१२.३	७२०			
२०४८	९०	१०२.१	८७.७	१४.४	५९४			
२०५८	८७.१	९२.१८	७६.३७	१५.८१	४४४			८.९६
२०६८	७९.७	७९.४६	६०.३२	१९.१४	२९५	४२.७	५७.३	१३.३

श्रोत: सम्बन्धीत जनगणना वर्षहरू, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

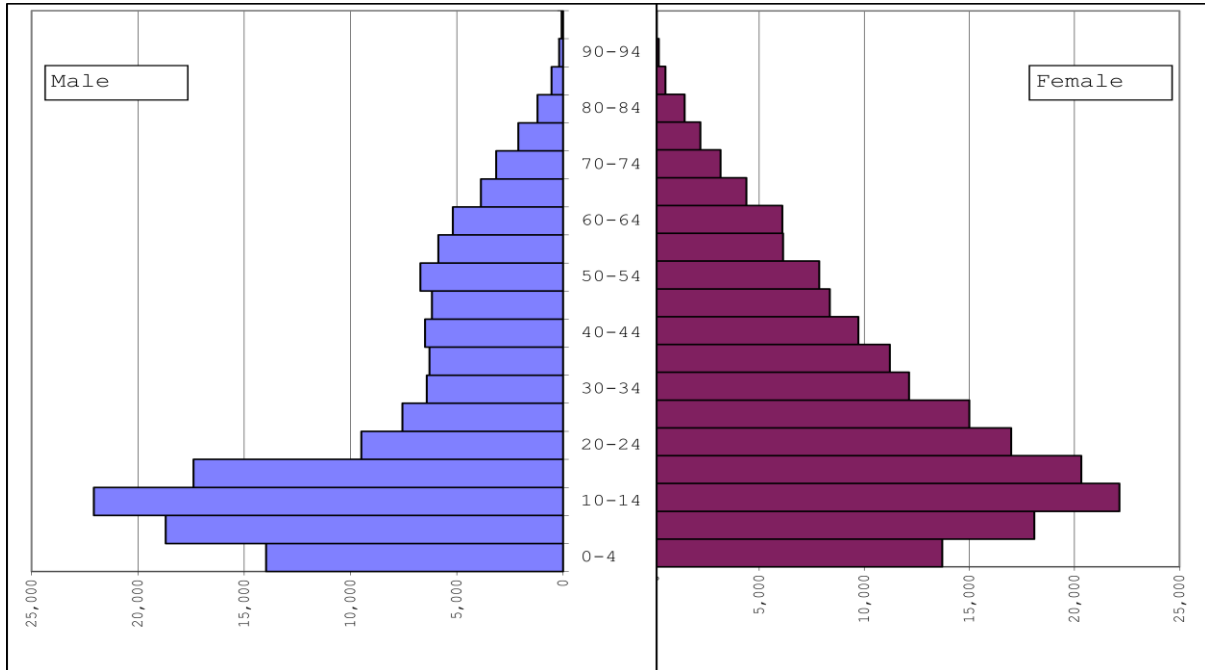
तालिका नं. ३.१.३: उमेर समूह अनुसार जनसंख्याको वर्गीकरण

उमेर समूह	२०५८			२०६८					
	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	प्रतिशत	पुरुष	प्रतिशत	महिला	प्रतिशत
० - ४	३६,३७०	१८,२५४	१८,११६	२७,६७७	८.५६	१३,९६५	९.७४	१३,७१२	७.६२
५ - ९	४३,७६९	२२,००३	२१,७६६	३६,७७६	११.३८	१८,६८७	१३.०३	१८,०८९	१०.०६
१०- १४	४५,१३७	२२,५५०	२२,५८७	४४,२१७	१३.६८	२२,०७२	१५.३९	२२,१४५	१२.३१
१५ - १९	३५,९९०	१६,८५४	१९,१३६	३७,७०३	११.६६	१७,३७९	१२.१२	२०,३२४	११.३०
२० - २४	२४,८२०	९,८२०	१५,०००	२६,४९१	८.१९	९,४९६	६.६२	१६,९९५	९.४५
२५ - २९	१९,८८३	७,५८०	१२,३०३	२२,५५७	६.९८	७,५५३	५.२७	१५,००४	८.३४
३०- ३४	१७,५१२	७,२०६	१०,३०६	१८,५५२	५.७४	६,४९६	४.४७	१२,०५६	६.७५
३५ - ३९	१५,९८६	६,६५८	९,३२८	१७,५०३	५.४१	६,२८५	४.३८	११,२१८	६.२४
४० - ४४	१५,१७३	६,५७८	८,५९५	१६,२१९	५.०२	६,४९८	४.५३	९,७२१	५.४०
४५- ४९	१३,४९६	६,२२८	७,२६८	१४,५३१	४.४९	६,१७०	४.३०	८,३६१	४.६५
५०- ५४	११,८१७	५,६३२	६,१८५	१४,५७४	४.५१	६,७१७	४.६८	७,८५७	४.३७
५५- ५९	९,३५२	४,६९८	४,६५४	१२,०१०	३.७१	५,८७३	४.१०	६,१३७	३.४१
६०- ६४	८,५०१	४,०९१	४,४१०	११,२८६	३.४९	५,१८१	३.६१	६,१०५	३.३९
६५- ६९	६,४५२	३,१६५	३,२८७	८,२४७	२.५५	३,८६०	२.६९	४,३८७	२.४४
७०- ७४	४,८९९	२,४९९	२,४००	६,३१४	१.९५	३,१५२	२.२०	३,१६२	१.७६
७५-७९	६,०८०	२,९७२	३,१०८	४,३०२	१.३३	२,१०४	१.४७	२,१९८	१.२२

उमेर समूह	२०५८			२०६८					
	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	प्रतिशत	पुरुष	प्रतिशत	महिला	प्रतिशत
८०-८४				२,६५६	०.८२	१,२०८	०.८४	१,४४८	०.८१
८५-८९				१,०७२	०.३३	५३९	०.३८	५३३	०.३०
९०-९४				४९३	०.१३	१९०	०.१३	२२३	०.१२
९५ भन्दा				१८८	०.०६	६५	०.०५	१२३	०.०७
जम्मा	३,१५,२३७	१,४६,७८८	१,६८,४४९	३,२३,२८८	१००.००	१,४३,४१०	१००.००	१,७९,८७८	१००

श्रोत: सम्बन्धीत राष्ट्रिय जनगणना, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

चित्र ३.१.१ जनसंख्या पिरामिड, २०६८

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

भण्डै प्रति सय महिलामा ८० जना मात्र पुरुष रहेको तनहुँ जिल्लाको जनसंख्याको उमेर समुह अनुसारको वितरण हेर्दा आर्थिक सक्रिय जनसंख्याको ठूलो हिस्सा देश बाहिर रहेको सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ (हेर्नुहोस चित्र ३.१.१, पुरुष) । यद्यपी मौजुदा जनसंख्या मध्ये १० देखि २० वर्ष उमेर समुहमा तुलनात्मक रूपले ठूलो संख्या रहेको छ भने ४ वर्ष मुनिका जनसंख्या कमश घट्दो क्रममा (तालिका ३.१.३) देखिन्छ । यसर्थ, राष्ट्रिय जनसांख्यिक वनावट जस्तै: यस जिल्लाको जनसंख्यालाई पनि Bonus population को रूपमा लिन सकिन्छ । अर्थात्, अबको केही वर्षमा जनसंख्याको ठूलो हिस्सा ओगट्ने समुह आर्थिक रूपले सक्रिय भई देशको उत्पादनमा योगदान दिने र अर्थतन्त्रमा सकारात्मक असर पर्ने सम्भावना रहेको छ ।

तालिका ३.१.४ जिल्लाको गा.वि.स./न.पा. अनुसार जनसंख्या वितरण

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा.	जनसंख्या २०५८	जनगणना २०६८							
			घरपरिवार संख्या	जम्मा जनसंख्या	पुरुष	महिला	लिंग अनुपात	जन घनत्व	औसत परिवार संख्या	वार्षिक जनसंख्या वृद्धिदर
१	आँबुखैरेनी	१२८६५	४,०३४	१६,३८२	७,५७३	८,८०९	८०	२३९	४.१३	२.४२
२	अरुणोदय	६१०३	१,०९८	५,००८	२,०९२	२,९१६	८६	१५५	४.०६	-१.९८
३	बैदी	४९६६	८४४	४,५५१	२,११२	२,४३९	७२	८४	४.५६	-०.८७

सि.नं.	गा.वि.स./ न.पा.	जनसंख्या २०१८	जनगणना २०१८							औसत परिवार संख्या	वार्षिक जनसंख्या वृद्धिदर
			घरपरिवार संख्या	जम्मा जनसंख्या	पुरुष	महिला	लिंग अनुपात	जन घनत्व			
४	बन्दीपुर	११४१५	३,०५६	१२,४५०	५,७१०	६,७४०	८७	२५७	५.३९	०.८७	
५	वरभञ्ज्याङ्ग	६०१६	१,३६५	५,०७४	२,१४५	२,९२९	८५	१२४	४.०७	-१.७०	
६	बसन्तपुर	४०३३	८६८	३,४१५	१,४४८	१,९६७	७३	११४	३.७२	-१.६६	
७	भानु	१२५४०	३,४७६	१३,१७५	५,७६६	७,४०९	७४	२८१	३.९३	०.४९	
८	भानुमती	५६३०	१,१४७	४,६४२	१,९९२	२,६५०	७८	१५७	३.७९	-१.९३	
९	भिमदा	६१४५	२,१९१	८,४१४	३,६८७	४,७२७	७५	५०५	४.०५	३.१४	
१०	भिरकोट	५२९१	१,१४६	५,०१४	२,१६३	२,८५१	७८	१२५	३.८४	-०.५४	
११	व्यास न.पा.	२८२४५	११,३२१	४२,८९९	१९,३७६	२३,५२३	७६	६२२	४.३८	४.१८	
१२	छाङ्ग	६३३७	१,४९९	५,९६६	२,६०७	३,३५९	८२	११७	३.७९	-०.६०	
१३	छिम्केश्वरी	२२९५	३५६	१,८८७	८४१	१,०४६	७८	५३	३.९८	-१.९६	
१४	छिपछिपे	२६७२	३९६	२,२४६	१,०२५	१,२२१	८०	५६	५.३०	-१.७४	
१५	चोर्काचिसापानी	४५२७	१,०२८	३,८३५	१,६७८	२,१५७	८४	१६३	५.६७	-१.६६	
१६	देउराली	३३२९	५२१	२,४९९	१,०९०	१,४०९	७८	६२	३.७३	-२.८७	
१७	देवघाट	७६२०	१,८९७	७,६७९	३,५६८	४,१११	७७	१३०	४.८०	०.०८	
१८	धरमपानी	३९१४	७२४	३,१४१	१,३५८	१,७८३	८७	८५	४.०५	-२.२०	
१९	ढोरफिदी	११७३६	३,००५	११,९९४	५,१६८	६,८२६	७६	२३६	४.३४	०.२२	
२०	दुलेगौडा	१०३७३	३,९९२	१५,६९४	७,११९	८,५७५	७६	५९५	३.९९	४.१४	
२१	फिरफिरे	४२७३	७७६	३,२३५	१,३९०	१,८४५	८३	७७	३.९३	-२.७८	
२२	गजरकोट	६४३३	१,२९९	५,५७५	२,४०२	३,१७३	७५	१९८	४.१७	-१.४३	
२३	घाँसीकुवा	७५७५	१,९४२	७,८३४	३,४८४	४,३५०	७६	१४७	४.२९	०.३४	
२४	जामुने भञ्ज्याङ्ग	९५६५	२,४०८	९,८३८	४,४१६	५,४२२	८०	१५९	४.०३	०.२८	
२५	काहुँशिवपुर	८०६६	१,३५३	७,०९८	३,०७९	४,०१९	८१	१०१	४.०९	-१.२८	
२६	केशवटार	५४२३	१,१७१	४,७७१	२,१०२	२,६६९	७७	१०१	५.२५	-१.२८	
२७	खैरेनीटार	८६६८	२,६७९	१०,६१९	४,६२४	५,९९५	७९	३३०	४.०७	२.०३	
२८	किहुँ	४३८२	९१७	३,८२७	१,५७९	२,२४८	७७	२०३	३.९६	-१.३५	
२९	कोटा	४१८८	६५९	३,६०३	१,६७३	१,९३०	७०	७२	४.१७	-१.५०	
३०	कोटदरवार	६३४६	१,०९९	५,५१२	२,२८८	३,२२४	८७	१२५	५.४७	-१.४१	
३१	क्यामिन	६१९५	१,३७७	५,२१३	२,१९८	३,०१५	७१	११८	५.०२	-१.७३	
३२	माझकोट	७९२१	१,५२२	६,७९९	२,८६७	३,९३२	७३	११०	३.७९	-१.५३	
३३	मनपाङ्ग	७४६८	१,७२१	६,६९८	२,८६३	३,८३५	७३	११२	४.४७	-१.०९	
३४	पोखरीभञ्ज्याङ्ग	४०८२	९७९	३,९७८	१,८१५	२,१६३	७५	१४२	३.८९	-०.२६	
३५	पुर्कोट	७२५६	१,८९४	७,१८८	३,०४४	४,१४४	८४	३६२	४.०६	-०.०९	
३६	राईपुर	४९०८	९७०	३,९६३	१,६९३	२,२७०	७३	१९२	३.८०	-२.१४	
३७	राम्जाकोट	४६०८	९१३	४,६१३	२,०११	२,६०२	७५	७२	४.०९	०.०१	

सि.नं.	गा.वि.स./ न.पा.	जनसंख्या २०५८	जनगणना २०६८							
			घरपरिवार संख्या	जम्मा जनसंख्या	पुरुष	महिला	लिंग अनुपात	जन घनत्व	औसत परिवार संख्या	वार्षिक जनसंख्या वृद्धिदर
३८	रानीपोखरी (रिसिङ्ग)	४१७७	८६१	३,९१७	१,६४२	२,२७५	७७	१३१	५.०५	-०.६४
३९	रिस्ति	२५६०	५०७	१,९४८	८४५	१,१०३	७२	९०	४.५५	-२.७३
४०	रुपाकोट	४६४७	१,१२५	४,२६४	१,८००	२,४६४	७७	१३०	३.८४	-०.८६
४१	सतिस्वौरा	४८०४	१,०४४	३,९४५	१,६७७	२,२६८	७३	१३३	३.७९	-१.९७
४२	सामुङ्गभगवतिपुर	७९७९	१,५०३	७,३०२	३,०९२	४,२१०	७४	१३५	३.७८	-०.८९
४३	स्याम्घा	५६४१	१,२६३	४,८९३	२,०९६	२,७९७	७३	१२५	४.८६	-१.४२
४४	सुन्दारा (घरिङ्ग)	७४७१	१,४३०	६,८८१	२,९३७	३,९४४	७५	१३६	३.८७	-०.८२
४५	तनहुँसुर	३२६२	७२४	२,८४५	१,१८६	१,६५९	७४	८१	४.८१	-१.३७
४६	थप्रेक	३६७४	७६३	२,९५१	१,२९८	१,६५३	७१	८३	३.९३	-२.१९
४७	मिलुङ्ग	६९१४	१,४२३	५,२७२	२,२४१	३,०३१	७९	१४८	३.८७	-२.७१
४८	संस्थागत	६९९	२३	२,७४१	२,५५०	१९१	७४		३.७०	१३.६६
जम्मा		३,१५,२३७	७८,३०९	३,२३,२८८	१,४३,४१०	१,७९,८७८	८०	२०९	४.१३	०.२५
हालको बन्दीपुर न.पा.		१५३२९	३७८०	१५५९१	७०६८	८५२३	८३	१८३	४.१२	०.१७
हालको व्यास न.पा.		३२३२७	१२३००	४६८७७	२११९१	२५६८६	८३	४८३	३.८१	३.७२
हालको शुक्लागण्डकी न.पा.		३०७७७	९६७६	३८३०७	१६९११	२१३९६	७९	३५०	३.९६	२.१९

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०५८ तथा २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

जिल्लाका ४० गा.वि.स.हरूमा जनसंख्या वितरण समान देखिदैन। जनघनत्व हेर्दा छिम्केश्वरी गा.वि.स.मा ५३ जना प्रति वर्ग कि.मि. देखि पुर्कोटको ३६२ जना प्रति वर्ग कि.मि. सम्म (तालिका ३.१.४) रहेको छ। लैङ्गिक हिसाबले पनि यो जिल्ला समान अवस्थामा छैन। लिङ्ग अनुपात ७० (कोटा गा.वि.स., तालिका ३.१.४) देखि ८७ (कोटरदवार गा.वि.स., तालिका ३.१.४) सम्म रहेको छ। औसत परिवार संख्या पनि प्रति परिवार बसन्तपुरमा ३.७२ देखि चोकचिसापानी ५.६७ जनासम्म (तालिका ३.१.४) रहेको छ। त्यसैगरी जिल्लाका तीन नगरपालिकाको जनसंख्या वितरणमा पनि समानता देखिदैन। व्यास नगरपालिकाको जनघनत्व र जनसंख्या वृद्धिदर अन्य नगरपालिकाको तुलनामा बढी छ भने बन्दीपुर नगरपालिकाको कुल जनसंख्या अन्य न.पा.को भन्दा कम रहेको छ। बन्दीपुर न.पा. मा जनघनत्व कम छ तर औसत परिवार संख्या धेरै छ (तालिका ३.१.४)।

जनसंख्याको राजनैतिक तथा प्रशासनिक पक्ष

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार तनहुँ जिल्लाको संसदीय निर्वाचन क्षेत्र, गा.वि.स. तथा नगरपालिकास्तरको जनसंख्या विवरण देहाय बमोजिम रहेको छ।

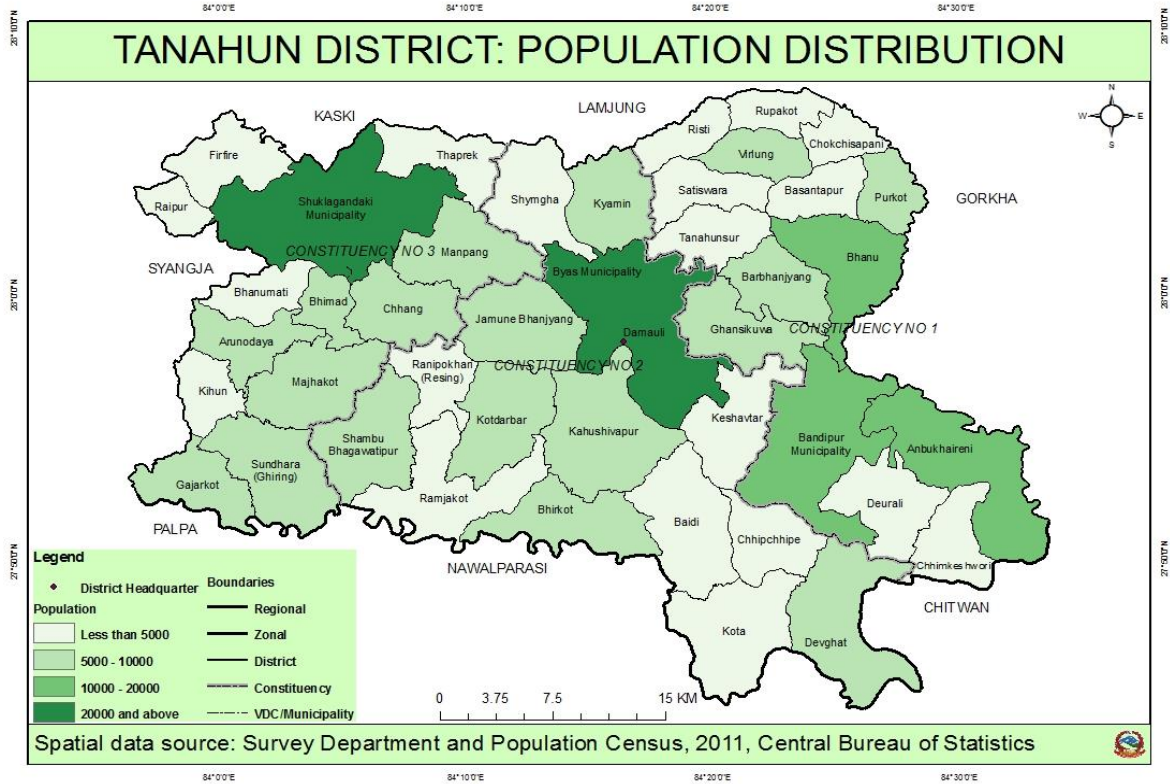
तालिका नं. ३.१.५: निर्वाचन क्षेत्र स्तरीय जनसंख्या विवरण, २०६८

निर्वाचन क्षेत्र नम्बर	पुरुष	महिला	जम्मा	प्रतिशत	वार्षिक जनसंख्या वृद्धिदर	लिंग अनुपात	जम्मा घरपरिवार संख्या	प्रति घरपरिवार सदस्य
१	४१,८८६	५३,२६८	९५,१५४	२९	-०.२९	७९	२४,०८७	३.९५
२	५४,६५६	६८,४७१	१२३,१२७	३८	०.६८	८०	२९,१९०	४.२२
३	४४,३१८	५७,९४८	१०२,२६६	३२	०.०७	७६	२५,००९	४.०९
संस्थागत	२,५५०	१९१	२,७४१	१	१३.६६	१३३५	२३	

निर्वाचन क्षेत्र नम्बर	पुरुष	महिला	जम्मा	प्रतिशत	वार्षिक जनसंख्या वृद्धिदर	लिंग अनुपात	जम्मा घरपरिवार संख्या	प्रति घरपरिवार सदस्य
जम्मा	१४३४१०	१७९८७८	३२३२८८	१००	०.२५	८०	७८३०९	४.१३

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

चित्र नं. ३.१.२ : गा.वि.स./न.पा. को आकार अनुसार जनसंख्या विवरण

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ बमोजिम जिल्लाका ४० गा.वि.स. मध्ये २० गा.वि.स.को जनसंख्या ५००० भन्दा कम, १८ गा.वि.स.को जनसंख्या ५००० देखि १०००० सम्म र दुई वटा गा.वि.स.को जनसंख्या १०००० देखि २०००० सम्म रहेको छ। तीन नगरपालिका मध्ये बन्दिपुर नगरपालिकामा १५,५९१ जनसंख्या रहेको छ भने व्यास न.पा. तथा शुक्लागण्डकी न.पा.मा तीस हजार भन्दा बढी जनसंख्या (तालिका ३.१.४) रहेको छ।

तालिका नं. ३.१.६ : जनसंख्याको अपाङ्गता सम्बन्धी विवरण

जनसंख्याको अवस्था	जम्मा	प्रतिशत	पुरुष	महिला
अपाङ्गता नभएका (Population without disability)	३१७,१२०	९८.०९	१४०,०६६	१७७,०५४
शारीरिक अपाङ्गता (Physical Disable)	२,१०४	०.६५	१,२५३	८५१
दृष्टी बिहीन (Blindness / Low Vision)	९२०	०.२८	४५६	४६४
श्रवण शक्ति कमजोर भएका (Deaf / Hard To Hearing)	९८९	०.३१	४७९	५१०
आँखा नदेख्ने (Deaf-Blind)	१००	०.०३	४९	५१
बोल्न नसक्ने (Speech Problem)	९०७	०.२८	४८९	४१८
मानसिक अपाङ्गता (Mental Disable)	४३६	०.१३	२२८	२०८
बौद्धिक क्षमता कमजोर भएका (Intellectual Disable)	२२१	०.०७	१३५	८६
बहु अपाङ्गता (Multiple Disable)	४९१	०.१५	२५५	२३६

जनसंख्याको अवस्था	जम्मा	प्रतिशत	पुरुष	महिला
जम्मा	३२३,२८८	१००.००	१४३,४१०	१७९,८७८

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ बमोजिम तनहुँ जिल्लाको कुल अपाङ्गता भएका जनसंख्या १.९१ प्रतिशत अर्थात ६,१६८ जना रहेका छन्। नेपालको तथ्यांक हेर्दा कुल जनसंख्याको १.९४ प्रतिशत जनसंख्या अपाङ्गता भएका छन्। तुलनात्मक रूपमा तनहुँ जिल्लामा अपाङ्गता भएका जनसंख्याको अनुपात राष्ट्रिय तथ्यांक भन्दा केही कम हो। अपाङ्गताको प्रकार अनुसार शारीरिक अपाङ्गता भएका जनसंख्या सबभन्दा धेरै (२१०४, तालिका ३.१.६) छन् भने सबभन्दा कम आँखा नदेख्ने (१००, तालिका ३.१.६) रहेका छन्।

तालिका नं. ३.१.७ : परिवार आकार अनुसार घरपरिवार संख्या

विवरण	परिवारमा सदस्य संख्या								
	१ जना	२ जना	३ जना	४ जना	५ जना	६ जना	७ जना	८ जना	९ वा सो भन्दा बढी
घरपरिवार संख्या	५,२२९	१२,१९६	१६,०११	१६,४५३	१२,१८७	७,८९५	३,७४०	२,०६७	२,५३१
प्रतिशत	६.६८	१५.५७	२०.४५	२१.०१	१५.५६	१०.०८	४.७८	२.६४	३.२३

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

जिल्लामा परिवारको औषत आकार क्रमशः घट्दै गएको छ। वि.स.२०५८ मा परिवारको औषत आकार ५.०१ रहेकोमा वि.सं. २०६८ मा ४.१३ रहेको छ। एक परिवारमा ४ जना वा सो भन्दा कम रहने परिवार ६३.७१ प्रतिशत रहेका छन् भने सबै भन्दा बढी ४ जना सदस्यहरू रहेका परिवार २१.०१ प्रतिशत र ५ जना वा सो भन्दा बढी सदस्य रहेका परिवार ३६.२९ प्रतिशत रहेका छन्। नेपालको औसत परिवार संख्या ४.९ को तुलनामा तनहुँ जिल्लाको औसत परिवार संख्या ४.१३ केही कम हो र तनहुँवासी सानो परिवार तर्फ आकर्षित भएका भन्न सकिन्छ।

तालिका नं. ३.१.८: विभिन्न देशको नागरिकता अनुसार जनसंख्या

देशको नाम	राष्ट्र अनुसार नागरिकता भएका जनसंख्या			
	जम्मा	प्रतिशत	पुरुष	महिला
नेपाल	३२१,८८०	९९.५६४	१४२,५१२	१७९,३६८
भारत	१,२७९	०.३९६	८५७	४२२
चिन	५	०.००२	२	३
अन्य मुलुक	१२४	०.०३८	३९	८५
जम्मा	३२३,२८८	१००	१४३,४१०	१७९,८७८

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तनहुँ जिल्लामा बसोबास गर्ने अधिकांश जनसंख्या नेपाली नागरिक नै छन् (९९.५६ प्रतिशत, तालिका ३.१.८)। यद्यपी भारतका सबैभन्दा बढी १,२७९ जना बसोबास गरेका छन् भने चिनका जम्मा ५ जना र अन्य मुलुकका १२४ जना यस जिल्लामा बसोबास गरेका छन्।

जनसंख्याको सामाजिक तथा सांस्कृतिक पक्ष

वैवाहिक अवस्था, धर्म, भाषा तथा जातजाति अनुसारको जनसंख्या विवरणको विशेष महत्व रहेको हुन्छ। कुनै पनि विकास योजना देखि सेवा र सुविधासम्मको पहुँच अध्ययन गर्न तथा जोखिम न्युनिकरणका लागि जनसांख्यिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक पक्षको अध्ययनका लागि उपयोगी तथ्यांकहरूको प्रस्तुती निम्नानुसारका तालिकामा गरिएको छ।

तालिका नं. ३.१.९: जिल्लाको १० वर्ष र सोभन्दा माथिको जनसंख्याको वैवाहिक स्थिति सम्बन्धी विवरण

विवरण	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
अविवाहित (Never Married)	८८,५७४	३४.२	४६,४२९	४१.९	४२,१४५	२८.५
एउटा विवाह (Single Married)	१४८,४३४	५७.३	५४,७३०	४९.४	९३,७०४	६३.३
एक भन्दा बढी विवाह (Mutiple Married)	५,०१७	१.९	३,८३६	३.५	१,१८१	०.८
पुनर्विवाह (Re-married)	६,६८९	२.६	३,५१४	३.२	३,१७५	२.१
विधुवा/विदुर (Widow/Widower)	९,०११	३.५	१,८२२	१.६	७,१८९	४.९
सम्बन्ध विच्छेद (Divorced)	४१८	०.२	२३८	०.२	१८०	०.१
एकलै बसेका (Separated)	६९२	०.३	१८९	०.२	५०३	०.३
जम्मा	२५८,८३५	१००	११०,७५८	१००	१४८,०७७	१००

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ३.१.१०: विवाहित १० वर्ष र सो माथिका जनसंख्यामध्ये पहिलो विवाह गर्दाको उमेर अनुसार जनसंख्या

उमेर समूह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
१० वर्ष भन्दा कम	१,४४१	०.८	१७३	०.३	१,२६८	१.२०
१०-१४ वर्ष	१५,२१४	८.९	२,१५०	३.३	१३,०६४	१२.३३
१५-१९ वर्ष	८५,६४१	५०.३	२१,०७२	३२.८	६४,५६९	६०.९५
२०-२४ वर्ष	४९,८१३	२९.३	२६,९०७	४१.८	२२,९०६	२१.६२
२५-२९ वर्ष	१३,७९०	८.१	१०,६५९	१६.६	३,१३१	२.९६
३०-३४ वर्ष	३,०१९	१.८	२,३५४	३.७	६६५	०.६३
३४-३९ वर्ष	८४४	०.५	६४०	१.०	२०४	०.१९
४०-४४ वर्ष	३०६	०.२	२३०	०.४	७६	०.०७
४४-४९ वर्ष	१०२	०.१	७८	०.१	२४	०.०२
५० + वर्ष	९१	०.१	६६	०.१	२५	०.०२
जम्मा	१७०,२६१	१००	६४,३२९	१००	१०५,९३२	१००

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

जनगणना २०६८ को गणना सन्दर्भको दिन कुल १० वर्ष वा सो भन्दा माथिका २५८८३५ जनसंख्या मध्ये १७०२६१ जना विवाहित रहेका थिए । कुल विवाहितमध्ये १० वर्ष पनि नपुग्दै विवाह गर्ने १४४१ जना र जसमध्ये पनि महिलाको संख्या अधिक रहेको थियो (तालिका ३.१.१०) । पाँचवर्ष उमेर समूह अनुसारको जनसांख्यिक वितरण अध्ययन गर्दा कुल विवाहितमध्ये पहिलो विवाह गर्दाको उमेर समूह १५ देखि १९ वर्ष हुने सबैभन्दा धेरै अर्थात् ५०.३ प्रतिशत

रहेका छन् भने सबै भन्दा कम ५० वर्ष वा सो भन्दा माथिका जनसंख्या रहेका छन् (तालिका ३.१.१०)। माथिको तालिका ३.१.१० बाट के स्पष्ट हुन्छ भने पहिलो विवाह गर्ने उमेर पुरुषको तुलनामा महिलाको कम रहेको छ। विवाह गर्ने उमेरले महिलाको स्वास्थ्य, परिवारको आकार तथा बालबालिकाको स्वास्थ्य समेतमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने भएकोले व्यवहारिक रूपमा नै विवाह गर्ने उमेरलाई कानुनले तोके बमोजिम पुऱ्याउनु जरुरी देखिन्छ।

तालिका नं. ३.१.११: जिल्लाको प्रमुख धर्म सम्बन्धी विवरण

गणना वर्ष	जम्मा जनसंख्याको प्रतिशत				
	हिन्दु	बौद्ध	इस्लाम	क्रिश्चियन	अन्य
२०५८	८३.१	१५.०	१.०	०.३	०.५
२०६८	८६.५	९.४	१.३	१.७	१.१

श्रोत: सम्बन्धीत राष्ट्रिय जनगणनाहरू, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ३.१.१२: जिल्लाका प्रमुख धर्महरूको विवरण, २०६८

धर्म	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
हिन्दु (Hindu)	२७९,६६१	८६.५	१२४,०२६	८६.५	१५५,६३५	८६.५
बौद्ध (Buddhism)	३०,५३२	९.४	१३,३९९	९.३	१७,१३३	९.५
इस्लाम (Islam)	४,१५७	१.३	२,००३	१.४	२,१५४	१.२
किरात (Kirat)	३५	०.०	२०	०.०	१५	०.०
क्रिश्चियन (Christianity)	५,४६७	१.७	२,४४२	१.७	३,०२५	१.७
प्रकृती (Prakriti)	५२१	०.२	२२७	०.२	२९४	०.२
बोन (Bon)	१,५८८	०.५	७०५	०.५	८८३	०.५
जैन (Jainism)	१	०.०	१	०.०	०	०.०
बहाई	८	०.०	४	०.०	४	०.०
नखुलाएको (Undefined)	१,३१८	०.४	५८३	०.४	७३५	०.४
जम्मा	३२३,२८८	१००	१४३,४१०	१००	१७९,८७८	१००.०

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ३.१.१३: मातृभाषा अनुसारको जनसंख्या विवरण

सि.नं.	मातृभाषा	जनगणना २०५८	जनगणना २०६८					
			जम्मा		पुरुष		महिला	
			जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
१	नेपाली	१८४७००	२००,२३६	६१.९	८९,१४३	६२.२	१११,०९३	६१.८
२	मगर	६७७२७	६७,२५२	२०.८	२८,९९८	२०.२	३८,२५४	२१.३
३	गुरुङ्ग	३३०१०	२६,८२९	८.३	११,६२०	८.१	१५,२०९	८.५
४	नेवारी	१५३४७	१३,१२७	४.१	५,८७०	४.१	७,२५७	४.०
५	दरै	३११८	३,७१३	१.१	१,६६४	१.२	२,०४९	१.१
६	उर्दु	११७८	२,५१७	०.८	१,१४०	०.८	१,३७७	०.८
७	तमाङ्ग	२१८७	२,१३६	०.७	१,००४	०.७	१,१३२	०.६
८	भोजपुरी	२५८	१,१६०	०.४	७६१	०.५	३९९	०.२
९	भुजेल	४७८	१,१०२	०.३	५३१	०.४	५७१	०.३
१०	कुमाल	९९०	९०१	०.३	३८६	०.३	५१५	०.३
११	बोटे	४४८	७८५	०.२	३७६	०.३	४०९	०.२

सि.नं.	मातृभाषा	जनगणना २०५८	जनगणना २०६८					
			जम्मा		पुरुष		महिला	
			जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
१२	हिन्दी	३४०	४६३	०.१	३१८	०.२	१४५	०.१
१३	मैथली	१०१३	४१५	०.१	२८२	०.२	१३३	०.१
१४	राई		३२३	०.१	१९२	०.१	१३१	०.१
१५	दुरा	२६७	३०९	०.१	१४७	०.१	१६२	०.१
१६	थारु	९२	२२८	०.१	१४६	०.१	८२	०.०
१७	चेपाङ्ग	८६	१६३	०.१	८३	०.१	८०	०.०
१८	खाम		१५८	०.०	६५	०.०	९३	०.१
१९	सांकेतिक भाषा	२३	११०	०.०	५०	०.०	६०	०.०
२०	थकाली	१४०	७८	०.०	३२	०.०	४६	०.०
२१	बंगाली	११	७५	०.०	५०	०.०	२५	०.०
२२	लोपा		५६	०.०	२८	०.०	२८	०.०
२३	डोटेली		५४	०.०	२४	०.०	३०	०.०
२४	सुनुवार	१	३६	०.०	१८	०.०	१८	०.०
२५	संस्कृत	३४	३५	०.०	३४	०.०	१	०.०
२६	लिम्बु	२५	३४	०.०	१६	०.०	१८	०.०
२७	मुसलमान		२२	०.०	७	०.०	१५	०.०
२८	शोर्पा	३१	१६	०.०	९	०.०	७	०.०
२९	अन्य	१८५	१०७	०.०	५८	०.०	४९	०.०
३०	उल्लेख नगरिएको	३४८४	८४८	०.३	३५८	०.२	४९०	०.३
	जम्मा	३१५२३७	३२३,२८८	१००.०	१४३,४१०	१००.०	१७९,८७८	१००.०

श्रोत: सम्बन्धीत जनगणना, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ३.१.१४: जिल्लाको जातजाति अनुसारको जनसंख्या विवरण

सि.नं.	जातजाति	जनगणना २०५८	जनगणना २०६८					
			जम्मा		पुरुष		महिला	
			जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
१	मगर	८४३३२	८७,०७८	२७	३८,१६०	२७	४८,९१८	२७
२	ब्राम्हण	४१४६३	३८,३८२	१२	१७,३३९	१२	२१,०४३	१२
३	क्षेत्री	३७५३६	३७,८०९	१२	१६,६७७	१२	२१,१३२	१२
४	गुरुङ्ग	३९४१८	३७,३२५	१२	१६,३२२	११	२१,००३	१२
५	कामी	२०४११	२५,३७५	८	११,१०३	८	१४,२७२	८
६	नेवार	२५१४५	२४,८२४	८	११,१३४	८	१३,६९०	८
७	सार्की	९१४१	१३,९२५	४	५,८४९	४	८,०७६	४
८	दमाई/ढोली	१०४४४	१०,९१६	३	४,८१२	३	६,१०४	३
९	घर्ती/भुजेल	७५२३	८,०५०	२	३,६७५	३	४,३७५	२
१०	कुमाल	६९१५	७,९५५	२	३,४७५	२	४,४८०	२
११	ठकुरी	७२६४	७,५०८	२	३,२८७	२	४,२२१	२
१२	तामाङ्ग	३२१६	४,२३९	१	१,९८३	१	२,२५६	१
१३	मुसलमान	३११३	४,१७१	१	२,०१०	१	२,१६१	१
१४	दरै	३७४७	४,११८	१	१,८५२	१	२,२६६	१
१५	दशनामी/सन्ध्यासी	२०९७	१,९७९	१	९१३	१	१,०६६	१
१६	बादी	९	१,७१७	१	७७८	१	९३९	१

सि.नं.	जातजाति	जनगणना २०५८	जनगणना २०६८					
			जम्मा		पुरुष		महिला	
			जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
१७	बोटे	१३९८	१,२९३	०	६०५	०	६८८	०
१८	राई	४३९	८३१	०	४३२	०	३९९	०
१९	दुरा	७८१	८२२	०	३७३	०	४४९	०
२०	माभ्फी	५३	५४३	०	२८५	०	२५८	०
२१	थारु	१५८	४२७	०	२६५	०	१६२	०
२२	चेपाङ्ग/प्रजा	१०४	३९३	०	१९४	०	१९९	०
२३	यादव	६५	३०८	०	१३२	०	१७६	०
२४	गाइने	२६१	२६७	०	१३७	०	१३०	०
२५	सुनुवार	५३	१९४	०	८९	०	१०५	०
२६	काठवानिया	१९०	१७३	०	९५	०	७८	०
२७	तेली	२७१	१६०	०	१०६	०	५४	०
२८	थकाली	१९८	१५८	०	७०	०	८८	०
२९	घले		१५३	०	६९	०	८४	०
३०	हजाम		११३	०	७२	०	४१	०
३१	खवास		१०७	०	४८	०	५९	०
३२	लिम्बु	५३	८६	०	३८	०	४८	०
३३	कलवार	४३	८२	०	६१	०	२१	०
३४	बंगाली	१	६६	०	३९	०	२७	०
३५	कुर्मी	१९	६४	०	३४	०	३०	०
३६	मल्लाह	२५	५९	०	४८	०	११	०
३७	ब्राम्हु/बारामो	७	५७	०	३०	०	२७	०
३८	लोपा		५७	०	२९	०	२८	०
३९	हलुवाई	१८	४८	०	३३	०	१५	०
४०	चमार/हरिजन/राम	१९	४५	०	३५	०	१०	०
४१	कमार	२२	४५	०	२२	०	२३	०
४२	ब्राम्हण तराई	६५	४३	०	२७	०	१६	०
४३	कोइरी/कुशहवा	३२	४१	०	२९	०	१२	०
४४	कायस्थ	७	३४	०	१९	०	१५	०
४५	शेर्पा	६९	२९	०	१७	०	१२	०
४६	सुधी		२८	०	१३	०	१५	०
४७	कुम्हार	३	२५	०	१३	०	१२	०
४८	सोनार	२०२२	२३	०	१५	०	८	०
४९	सतार/सन्थाल		२३	०	१०	०	१३	०
५०	मुसहर		२२	०	१०	०	१२	०
५१	धानुक	१२	२०	०	१५	०	५	०
५२	कहार	१	२०	०	९	०	११	०
५३	धोवी	६	१७	०	१४	०	३	०
५४	कानु	१४	१६	०	१५	०	१	०
५५	लोहार	३	१६	०	१५	०	१	०
५६	दुसाद/पाशवान/पासी	१	१३	०	७	०	६	०
५७	मारवाडी	५५५	१२	०	७	०	५	०
५८	छन्त्याल/छन्तेल		१२	०	७	०	५	०
५९	पत्थरकट्टा/कुशवाडिया		१२	०	३	०	९	०
६०	लोद		११	०	१	०	१०	०

सि.नं.	जातजाति	जनगणना २०५८	जनगणना २०६८					
			जम्मा		पुरुष		महिला	
			जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
६१	अन्य	३५७	१०७	०	५८	०	४९	०
६२	दलित अन्य	५१६४	५७६	०	२७२	०	३०४	०
६३	तराई अन्य		१४५	०	६५	०	८०	०
६४	अज्ञात अन्य	९३५	१०९	०	४९	०	६०	०
६५	विदेशी		१२	०	१०	०	२	०
जम्मा		३१५२३७	३२३,२८८	१००	१४३,४१०	१००	१७९,८७८	१००

श्रोत: सम्बन्धीत जनगणना, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

बसाइँसराइको अवस्था

जनसंख्या परिवर्तनका प्रमुख तत्वहरु जन्म, मृत्यु र बसाइँसराइ हुन् । बसाइँसराइका केही सबल पक्ष भएता पनि समग्रमा यसले विभिन्न पक्षका जनसांख्यिक वितरणमा हलचल भई प्रशासनिक व्यवस्थापन देखि आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक समस्या पनि निम्त्याउन सक्दछ । जनसंख्या परिवर्तनको एक प्रमुख सूचकको रूपमा बसाइँसराइलाई लिइएको हुन्छ र यससँग सम्बन्धीत सुचनाहरु यस क्षेत्रको अध्ययनका लागि ज्यादै महत्वपूर्ण मानिन्छ । यद्यपी नेपालमा बसाइँ सराइको पर्याप्त अध्ययन अनुसन्धान भएको पाईदैन । केन्द्रीय तथ्यांक विभागले सञ्चालन गर्ने जनगणनाहरुमा जिल्लास्तरमा हुने बसाइँसराइ समेट्ने गरी तथ्यांक लिइएको पाइन्छ । नमुना छनौटको सिद्धान्तमा आधारित रहेर व्यक्तिको जन्म जिल्ला, हाल बसोबास गरेको जिल्लाको बसाइ अवधि तथा पाँच वर्ष अगाडि बसोबास गरेको जिल्लाको विवरणका आधारमा बसाइँ सराइको विवरण लिइएको पाइन्छ । पछिल्लो जनगणना २०६८ मा पनि लगत २ बाट यस किसिमको तथ्यांक संकलन गरिएको थियो । सो जनगणनाबाट तनहुँ जिल्लामा प्राप्त केही महत्वपूर्ण आँकडाहरु निम्नानुसारका तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ३.१.१५: जन्मेको स्थानका आधारमा तनहुँ जिल्लाको जनसंख्या

विवरण	संस्थागत वाहेकको कुल जनसंख्या	स्वदेशमा जन्म भएका जनसंख्या (संस्थागत जनसंख्या ^{१९} बाहेक)						विदेशमा जन्म भएका	जन्म स्थान थाहा नभएको
		जम्मा	जिल्ला भित्र	अर्को जिल्लामा जन्मेका					
				जम्मा	न.पा.	गाविस	थाहा नभएको		
पुरुष	१४०,८६०	१३६,७३५	१२५,२८१	११,४५४	९,०१७	६२८	१,८०९	१,४९०	२,६३६
महिला	१७९,६८७	१७५,३३०	१५०,४८९	२४,८४१	१८,१७७	१,३०९	५,३५५	१,४४१	२,९१६
जम्मा	३२०,५४७	३१२,०६५	२७५,७६९	३६,२९५	२७,१९४	१,९३७	७,१६४	२,९३०	५,५५२

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ३.१.१६: अर्को जिल्लामा जन्म भएका जनसंख्याको तनहुँ जिल्लामा बसाइँको अवधि

विवरण	जम्मा	बसाइँको अवधि				बसाइँको अवधि थाहा नभएको
		१ वर्ष भन्दा कम	१-५ वर्ष	६-१० वर्ष	१० वर्ष भन्दा बढी	
पुरुष	११,४५४	७४८	३,२८८	१,५८९	५,९०७	७२३
महिला	२४,८४१	९७९	५,५३४	४,०२९	११,९३२	२,३६७
जम्मा	३६,२९५	१,७२७	८,८२१	५,६१८	१७,०३९	३,०९०

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

^{१९} संस्थागत जनसंख्या भन्नाले होस्टेल, ब्यारेक, पाटी पौवा, अनाथालय, बृद्धाश्रम आदिका जनसंख्या भन्ने बुझ्नु पर्दछ ।

तालिका नं. ३.१.१७: अन्य जिल्लाबाट तनहुँ जिल्लामा बसाई सरी आउनुको प्रमुख कारण

बसाई सार्नुको मुख्य कारण	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
कृषि	४,३५७	१२	२,१७१	१९	२,१८६	९
व्यवसाय	१,८९९	५	१,१४०	१०	७५९	३
नोकरी	२,७५०	८	२,२५०	२०	५००	२
अध्ययन	२,७६९	८	१,४३७	१३	१,३३२	५
विवाह	१४,०७९	३९	२६२	२	१३,८१७	५६
निर्भरता (परिवारसंग)	४,६४३	१३	१,९१०	१७	२,७३४	११
द्वन्द	४९	०	२४	०	२४	०
अन्य	२,९९५	८	१,५०४	१३	१,४९१	६
कारण थाहा नभएको	२,७५५	८	७५७	७	१,९९८	८
जम्मा	३६,२९५	१००	११,४५४	१००	२४,८४१	१००

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ३.१.१८ पाँच वर्ष माथिका जनसंख्याको पाँच वर्ष अगाडिको बसाई स्थान सम्बन्धी विवरण

विवरण	पाँच वर्ष वा सो भन्दा माथिका जम्मा जनसंख्या	पाँच वर्ष अगाडिको बासस्थान निम्नानुसार भएका जनसंख्या						विदेश	उल्लेख नभएको
		तनहुँ जिल्ला	तनहुँ बाहेक अन्य जिल्ला				उल्लेख नभएको		
			जम्मा	गा.वि.स.	न.पा.	उल्लेख नभएको			
पुरुष	१२६,९०३	११९,५६६	३,८४६	२,७३७	४६१	६४८	६६५	२,८२६	
महिला	१६५,९८३	१५५,२१०	६,८७६	४,६८२	६५४	१,५४०	४७४	३,४२३	
जम्मा	२९२,८८६	२७४,७७६	१०,७२१	७,४१९	१,११५	२,१८८	१,१३९	६,२५०	

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ३.१.१९: तनहुँ जिल्लाबाट विदेश जानेहरुको विवरण

विवरण	कुल अनुपस्थित	बाहिरिने बेलाको उमेर समुह							उल्लेख नभएको
		०० - १४	१५ - २४	२५ - ३४	३५ - ४४	४५ - ५४	५५ - ६४	६५ +	
कुल अनुपस्थित	४६,३८७	२,१३१	२३,२६४	१४,०१७	४,८८१	८७५	१४८	५८	१,०१३
पुरुष	४३,१४१	१,४९४	२१,८४७	१३,३४६	४,६९३	८३१	११४	३८	७७८
महिला	३,२४५	६३७	१,४१६	६७१	१८८	४४	३४	२०	२३५
भारत गएका									
जम्मा	१४,६११	१,८२७	८,६५६	२,२२९	९८७	३७६	८४	१२	४४०
पुरुष	१२,७२०	१,३४२	७,८१६	१,९५०	९०४	३४४	६६	८	२९०
महिला	१,८९१	४८५	८४०	२७९	८३	३२	१८	४	१५०
सारक देशहरु (भारत बाहेक) गएका									
जम्मा	३८२	१	१२९	१२५	९०	२८	४	०	५
पुरुष	३७१	१	१२४	११९	९०	२८	४	०	५
महिला	११	०	५	६	०	०	०	०	०
पूर्वि एशियाका देशहरु गएका									
जम्मा	३,७२८	१२	१,९२९	१,२८०	४०७	४६	३	०	५१
पुरुष	३,६७७	१०	१,९०१	१,२६३	४०६	४६	२	०	४९

विवरण	कुल अनुपस्थित	बाहिरिने बेलाको उमेर समुह							उल्लेख नभएको
		०० - १४	१५ - २४	२५ - ३४	३५ - ४४	४५ - ५४	५५ - ६४	६५ +	
महिला	५१	२	२८	१७	१	०	१	०	२
मध्य एशियाका देशहरु गएका									
जम्मा	२४,२५५	१३	११,११०	९,३६२	३,०८९	३७७	२५	८	२७१
पुरुष	२३,८७०	११	१०,९३६	९,२०२	३,०४४	३७६	२५	७	२६९
महिला	३८४	२	१७३	१६०	४५	१	०	१	२
उल्लेख नभएको	०	०	१	०	०	०	०	०	०
अन्य एशियाका देशहरु गएका									
जम्मा	६०६	३९	२७१	२१३	६४	८	०	१	१०
पुरुष	४७४	१९	२०२	१८५	५६	५	०	१	६
महिला	१३२	२०	६९	२८	८	३	०	०	४
युरोपियन युनियनका देशहरु गएका									
जम्मा	१,११०	१०४	५३४	२७४	९३	१८	२४	३२	३१
पुरुष	७४६	४८	३७५	२०१	६३	११	१२	१९	१७
महिला	३६४	५६	१५९	७३	३०	७	१२	१३	१४
अन्य युरोपका देशहरु गएका									
जम्मा	७६	१	३७	२८	७	१	०	०	२
पुरुष	६८	१	३२	२६	७	१	०	०	१
महिला	८	०	५	२	०	०	०	०	१
उत्तर अमेरिका देशहरु गएका									
जम्मा	५२५	७१	१७४	१८५	६३	७	५	३	१७
पुरुष	३५१	३४	११७	१३१	४८	६	२	२	११
महिला	१७४	३७	५७	५४	१५	१	३	१	६
दक्षिण अमेरिका/क्यारेबियन देशहरु गएका									
जम्मा	४७	३	२३	१२	३	१	०	०	५
पुरुष	३९	२	१९	१०	२	१	०	०	५
महिला	८	१	४	२	१	०	०	०	०
अफ्रिकी देशहरु गएका									
जम्मा	९२	१	३३	३७	१६	४	०	०	१
पुरुष	८७	०	३०	३६	१६	४	०	०	१
महिला	५	१	३	१	०	०	०	०	०
प्यासिफिक ओसन क्षेत्रका देशहरु गएका									
जम्मा	३४५	१९	१८६	१२०	९	१	०	१	९
पुरुष	२२६	४	१२३	८४	८	१	०	०	६
महिला	११९	१५	६३	३६	१	०	०	१	३
अन्य देशहरु गएका									
जम्मा	१०५	३	४८	४२	९	१	०	०	२
पुरुष	१०२	२	४८	४१	८	१	०	०	२
महिला	३	१	०	१	१	०	०	०	०

विवरण	कुल अनुपस्थित	बाहिरिने बेलाको उमेर समुह							उल्लेख नभएको
		०० - १४	१५ - २४	२५ - ३४	३५ - ४४	४५ - ५४	५५ - ६४	६५ +	
गएको देश नबताएको									
जम्मा	५०५	३७	१३४	११०	४४	७	३	१	१६९
पुरुष	४१०	२०	१२४	९८	४१	७	३	१	११६
महिला	९५	१७	१०	१२	३	०	०	०	५३

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ३.१.२० : विदेशमा जानुको प्रमुख कारण सम्बन्धी विवरण

लिङ्ग	कुल अनुपस्थित	व्यापार व्यवसाय	निजी नोकरी	संस्थागत नोकरी	अध्ययन	द्वन्द	निर्भर रहनु	अन्य	कारण थाहा नभएको
पुरुष	४३,१४१	७४	३६,४७९	२,७९७	८८८	८०	८५५	१४६	१,८२२
महिला	३,२४५	२५	१,१३४	७८	३६९	५	१,२८०	७१	२८३
लिङ्ग नखुलेको	१	०	०	०	०	०	०	०	१
जम्मा	४६,३८७	९९	३७,६१४	२,८७५	१,२५७	८५	२,१३५	२१७	२,१०५
प्रतिशत	१००	०.२	८१.१	६.२	२.७	०.२	४.६	०.५	४.५

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

व्यक्तिगत घटना दर्ता

जनसाँख्यिक तथ्यांकको एक प्रमुख श्रोतका रूपमा व्यक्तिगत घटना दर्तालाई पनि लिइन्छ। नेपालमा हाल जन्म, मृत्यु, बसाइँ सराई, विवाह र पारपाचुके सम्बन्धी घटनाको स्थानीय निकायहरूमा दर्ता गर्ने गरिन्छ। विशेष गरी गा.वि.स.को कार्यालयहरूमा तथा नगरपालिकाका वडा कार्यालयहरूमा व्यक्तिगत घटना दर्ता गर्ने गरिन्छ। यद्यपी यी दर्ता पूर्ण रूपमा हुन नसक्दा उत्पादन हुने तथ्यांक अपूर्ण रहेको छ। यसै सन्दर्भमा तनहुँ जिल्लाको व्यक्तिगत घटना दर्ता सम्बन्धी केही महत्वपूर्ण तथ्यांक निम्नानुसार रहेको छ।

तालिका नं. ३.१.२१ : व्यक्तिगत घटना दर्ता विवरण (वि.सं. २०७०- २०७१)

घटना	विवरण	साल	
		२०७०	२०७१
जन्म दर्ता	महिला	७२८१	५८१६
	पुरुष	७८४०	६४७४
मृत्यु दर्ता	महिला	९३२	९५९
	पुरुष	१२५२	१२५३
विवाह दर्ता		५७८०	४२७७
बसाइँसराई दर्ता	दर्ता संख्या	११७३	१५२४
	आएका सदस्य संख्या	२०३५	२२९४
	गएको सदस्य संख्या	२२३१	३३३६
सम्बन्ध विच्छेद दर्ता		३७	४०

श्रोत: जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, तनहुँ, २०७२

तालिका नं. ३.१.२२ : गा.वि.स./न.पा. अनुसार व्यक्तिगत घटना दर्ता सम्बन्धी विवरण (वि.सं.२०७१ सालको)

सि.नं.	गा.वि.स./ न.पा.	जन्म दर्ता		मृत्यु दर्ता		विवाह दर्ता	वसाई सराई दर्ता			सम्बन्ध विच्छेद दर्ता	घटना दर्ता		
		महिला	पुरुष	महिला	पुरुष		दर्ता संख्या	आएका सदस्य संख्या	गाएको सदस्य संख्या		३५ दिन भित्र	१ वर्ष भित्र	१ वर्ष पछि
१	अरुणोदय	११४	१५१	१६	२८	६०	३८	३	१२७	०	६८	७४	२६५
२	आँबुखैरेनी	२१२	२२१	२५	३६	१६३	६०	८७	७८	१	८७	१२४	५०७
३	केशवटार	८१	९४	१६	१९	८५	२१	२०	४५	१	४७	४६	२२४
४	किहुँ	१२१	१३२	१५	१८	६२	२९	१९	९७	१	६५	८०	२३३
५	कोटा	६०	६२	१०	११	४५	२९	१	१२१	०	३९	४८	१३०
६	काहुँशिवपुर	१७२	२३६	१४	२६	१३३	१७	२५	५८	०	५५	९३	४५०
७	कोटदरबार	१०६	११२	१९	२५	८९	२०	१	८४	१	५१	९०	२३१
८	क्यामिन	७६	१००	१७	१८	८२	१८	२८	४४	२	५२	८४	१७७
९	गजरकोट	१००	७८	२०	२६	८०	२५	२८	६८	१	५३	७९	१९८
१०	घाँसीकुवा	१८२	१९१	३४	२६	९६	६९	९०	६१	१	९३	१०४	४०२
११	चोकचिसापानी	७०	९०	९	१७	७२	१२	०	३९	०	३९	९३	१३८
१२	छाङ्ग	१२६	१३९	२३	३४	९९	३४	२७	७६	०	७१	१६४	२२०
१३	छिपछिपे	३३	६२	४	९	२७	२४	३	१०१	०	२७	४०	९२
१४	छिम्केश्वरी	३२	५१	५	१६	२६	१७	५	३४	०	२०	२२	१०५
१५	जामुने	२१५	२१४	५३	५६	१५०	४४	९२	८२	२	१२०	१२८	४८६
१६	तनहुँसुर	६४	९७	१५	२३	६३	२६	३६	७५	०	४६	४१	२०१
१७	थप्रेक	७८	७८	१३	१५	६६	२०	०	८३	१	५०	४१	१८०
१८	देवघाट	१४५	१५८	३३	३७	८४	१२०	२१९	१००	१	७४	११४	३९०
१९	देउराली	७९	६९	९	१०	४६	२१	३५	३९	०	१८	४१	१७५
२०	पोखरीभञ्ज्याङ्ग	८१	९६	१३	८	४५	११	३६	२३	०	२७	४९	१७८
२१	पुर्कोट	११६	१२८	२०	२७	१०२	२३	२९	५९	१	८०	६९	२६८
२२	फिराफिरे	७७	७३	१५	३१	५९	२५	६	८२	२	३८	७३	१७१
२३	व्यास न.पा.	४५१	४७२	७४	८२	३२४	११७	४०६	८६	५	२६१	३१७	९४७
२४	बरभञ्ज्याङ्ग	८४	८६	२२	२२	७८	३१	२७	९५	०	४४	८७	१९२
२५	बन्दिपुर न.पा.	३४२	२९८	५४	७३	१९३	५५	१५९	७०	१	१२२	१७८	७१६
२६	बसन्तपुर	९५	९५	१४	२८	६६	२२	४	८५	०	४६	४९	२२५
२७	बैदी	८९	११९	१४	२७	४८	१०	४	४०	०	३४	४१	२३२
२८	भिरकोट	८५	१२५	१५	२७	८९	१६	१८	४५	०	३१	७१	२५५
२९	भानु	२७५	३४०	४०	७४	१७२	१०५	१४०	२३३	१	१४८	१५४	७०५
३०	भगवतीपुर	१६८	१८३	१९	३२	११०	२१	२६	७२	०	१४४	१११	२७८
३१	भानुमती	८७	९६	२६	२३	९३	३४	९	३६	१	६५	१०५	१९०
३२	भिमाद	५२	७०	१६	१९	८२	३९	८६	५०	१	६१	६९	१४९
३३	मनपाङ्ग	१३०	१२६	१७	३३	१२४	२५	३६	६२	०	७४	१००	२८१
३४	माझकोट	१२८	१४४	२६	३८	१२६	२४	२३	७७	१	८५	१११	२९१
३५	मिल्लुङ्ग	५३	६९	१४	१४	६५	२३	०	७३	२	६१	३६	१४३
३६	रिस्ती	४९	४८	७	१८	२५	२०	१९	३०	०	२७	३६	१०४
३७	रानीपोखरी	१५४	१४९	१५	१४	५४	२९	६	८९	०	३६	७२	३०७
३८	राम्जाकोट	१६६	१९३	१०	१५	६५	७	१५	२७	०	२१	५४	३८१
३९	राईपुर	१३१	१४६	१४	१३	८१	१९	१७	६९	०	२१	७०	३१३
४०	रुपाकोट	७१	९३	१२	११	५१	१३	०	५८	०	४२	५१	१५८

सि.नं.	गा.वि.स. / न.पा.	जन्म दर्ता		मृत्यु दर्ता		विवाह दर्ता	वसाई सराई दर्ता			सम्बन्ध विच्छेद दर्ता	घटना दर्ता		
		महिला	पुरुष	महिला	पुरुष		दर्ता संख्या	आएका सदस्य संख्या	गाएको सदस्य संख्या		३५ दिन भित्र	१ वर्ष भित्र	१ वर्ष पछि
४१	सुन्धारा	१३०	१५०	१९	२०	१२२	२०	०	९५	०	२४	११२	३२५
४२	स्याम्घा	५९	९५	२५	२०	८०	१३	१६	३८	२	५५	७४	१६५
४३	शुक्लागण्डकी न.पा.	५८२	६४९	९०	११३	४१२	१६२	४७२	२६१	९	२८०	३९१	१३४६
४४	सतिश्वारा	९५	९६	१८	२१	८३	१६	२१	६९	२	५८	५१	२२२
४५	जम्मा	५८१६	६४७४	९५९	१२५३	४२७७	१५२४	२२९४	३३३६	४०	२९६०	४०३७	१३३४६

श्रोत: जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, कास्की, २०७२

३.२ शैक्षिक अवस्था

परिचय

नेपालमा औपचारिक र अनौपचारिक गरी दुई किसिमबाट शिक्षा लिने दिने प्रचलन रही आएको छ। सामान्यतया: कुनै एक भाषामा लेख्न र पढ्न सक्नेलाई साक्षर व्यक्तिको रूपमा लिने गरिन्छ। नेपालको साक्षरताको अवस्था सन्तोषजनक रूपमा प्रगति हुन सकेको छैन। यद्यपी साक्षरता दर भने बढ्ने क्रम जारी नै छ। शैक्षिक अवस्था सुदृढ नभई मानव विकास सूचकांकमा सुधार हुन नसक्ने हुनाले विश्वव्यापी रूपमा शैक्षिक स्तर बृद्धि गर्न सहस्राब्दी विकास लक्ष्यको दुई नम्बरमा सर्वव्यापी रूपमा प्राथमिक शिक्षा प्राप्त हुनु पर्ने कुरा राखिएको छ। नेपालले पनि उक्त सहस्राब्दी विकास लक्ष्य सन् २०१५ सम्ममा हासिल गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरिसकेको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ बमोजिम हाल नेपालको साक्षरता ६५.९ प्रतिशत रहेको छ। जसमा पुरुष ७५.१ प्रतिशत रहेको छ भने महिला ५७.४ प्रतिशत मात्र रहेको छ। अघिल्लो जनगणनाको तथ्यांकलाई हेर्दा पुरुषको तुलनामा महिलाको साक्षरता प्रतिशत बढ्ने गति धेरै भएता पनि (२०५८ सालमा महिला साक्षरता ४२.८ प्रतिशत, पुरुष साक्षरता ६५.५ प्रतिशत र जम्मा साक्षरता ५४.१ प्रतिशत) समग्रमा महिलाको साक्षरता प्रतिशत ज्यादै न्यून रहेको थियो। साक्षरता दरको भौगोलिक वितरण अनुसार काठमाण्डौंमा सबैभन्दा बढी साक्षरता (८६.३ प्रतिशत) र रौतहटमा सबैभन्दा कम साक्षरता (४१.७ प्रतिशत) देखिन्छ। रौतहट जिल्लामा महिलाको साक्षरता पनि सबैभन्दा कम (३२ प्रतिशत) रहेको छ भने जात जातिमा कायस्थको सबैभन्दा बढी साक्षरता (८७.२७ प्रतिशत) र डोमको सबैभन्दा कम साक्षरता (२०.३१ प्रतिशत) देखिन्छ। तनहुँ जिल्लामा साक्षरता दर राष्ट्रिय औसत भन्दा उत्कृष्ट देखिन्छ। यसलाई तलको परिच्छेदमा विस्तार पूर्वक व्याख्या गरिएको छ।

तालिका ३.२.१ विद्यालय तह र प्रकार अनुसारको विवरण

विद्यालयको किसिम	बाल विकास केन्द्र/पूर्व प्राथमिक तह	प्राथमिक तह (१-५ कक्षा)	निम्न माध्यमिक तह (६-८ कक्षा)	माध्यमिक तह (९-१० कक्षा)	उच्च माध्यमिक तह (+२)	जम्मा
सामुदायिक विद्यालय	३४७	३४०	६८	६२	४४	८६१
संस्थागत विद्यालय	१४९	६०	३८	३१	८	२८६
जम्मा	४९६	४००	१०६	९३	५२	११४७

श्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, तनहुँ, २०७२

जिल्लामा सामुदायिक तथा संस्थागत गरी कुल ११४७ विद्यालय सञ्चालनमा रहेका छन्। कुल विद्यालयहरूमध्ये ७५ प्रतिशत विद्यालय सामुदायिक रहेका छन् भने बाँकी २५ प्रतिशत मात्र संस्थागत रहेका छन्। कुल ९३ माध्यमिक विद्यालयमध्ये ८८ (९५ प्रतिशत) वटामा पुस्तकालय तथा प्रयोगशाला स्थापना भइसकेका छन्। संस्थागत विद्यालयहरू शहर र बजार केन्द्रीत छन् भने सामुदायिक विद्यालयहरूले ग्रामिण क्षेत्रसम्म सेवा प्रदान गरिरहेका छन्।

तालिका ३.२.२ विद्यालयका शिक्षकहरुको तहगत विवरण, २०७१/७२

प्रकार	प्राथमिक			निम्नमाध्यमिक			माध्यमिक			उच्च माध्यमिक	जम्मा
	तृतीय	द्वितीय	प्रथम	तृतीय	द्वितीय	प्रथम	तृतीय	द्वितीय	प्रथम		
सामुदायिक विद्यालय तर्फ											
स्वीकृत दरवन्दी	१८७३			३९३			३२६			६७	२६५९
स्थायी	५५०	८८१	६७	२२८	८१	७	१८९	५४	६		२०६३
अस्थायी	३७५			७७							४५२
राहत	८८			११४							२०२

श्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, तनहुँ, २०७२

सबै तहमा गरी कुल २६५९ शिक्षक दरवन्दी स्वीकृत गरिएको छ। यो दरवन्दी तालिका ३.२.१ मा उल्लेख गरिएको ८६० वटा सामुदायिक विद्यालयको हो। यसरी तालिका ३.२.१ र ३.२.२ अनुसार प्राथमिक तहमा ५ वा ६ जना शिक्षक, निम्नमाध्यमिक तहमा पनि ५ वा ६ शिक्षक, माध्यमिक तहमा पनि ५ वा ६ शिक्षक र उच्च माध्यमिक तहमा १ वा २ शिक्षक प्रति विद्यालय स्वीकृत दरवन्दी रहेको अवस्था देखिन्छ। यसरी स्वीकृत दरवन्दीमा स्थायी वा अस्थायी शिक्षक कार्यरत छन् भने त्यसका अतिरिक्त केही विद्यालयहरुमा राहत कोटामा समेत शिक्षक कार्यरत रहेका छन्।

तालिका ३.२.३ हाल अध्ययनरत विद्यार्थीहरुको विवरण, २०७१/७२

विद्यालयको तह	सामुदायिकविद्यालय तर्फ			संस्थागत विद्यालय तर्फ		
	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा
प्राथमिक तह (१-५ कक्षा)	१६४९४	१५२९३	३१७०७	२५९५	३२७६	५८७१
निम्नमाध्यमिक तह (६-८ कक्षा)	१०६९७	८९९६	१९६९३	११०९	१४४१	२५८०
माध्यमिक तह (९-१० कक्षा)	६०५५	५०७४	१११२९	५२७	७१४	१२४१
उच्चमाध्यमिक तह (११-१२ कक्षा)	२२२०	१४८७	३७०७	१२४६	१४५८	२७०४
जम्मा	३५४६६	३०७७०	६६२३६	४९५०	७१७५	१११२५
दलित विद्यार्थी संख्या	७९५३	७११८	१५०७१			

श्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, तनहुँ, २०७२

जिल्लामा सामुदायिक विद्यालय तर्फ कुल ३५४६६ जना छात्रा र ३०७७० छात्र गरी कुल ६६२३६ जना विद्यार्थी अध्ययनरत रहेका छन्। जसमध्ये दलित विद्यार्थी १५०७१ जना रहेका छन्। दलितमा पनि छात्रा ७९५३ र छात्र ७११८ जना अध्ययनरत छन्। यस हिसाबले भण्डै २३ प्रतिशत विद्यार्थी दलित देखिन्छ। साथै दलित महिलाको विद्यालय उपस्थिति पुरुष दलित विद्यार्थीको तुलनामा बढी देखिन्छ (तालिका ३.२.३)। संस्थागत विद्यालय तर्फ ४९५० छात्रा र ७१७५ छात्र गरी कुल १११२५ विद्यार्थी अध्ययनरत रहेका छन्। सामुदायिक विद्यालयमा अध्ययन गर्नेमा छात्रहरुको तुलनामा छात्राहरुको संख्या अधिक रहेको छ भने संस्थागत तर्फ भने छात्राहरुको तुलनामा छात्रहरुको संख्या अधिक रहेको छ। अर्थात्, सामुदायिक विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थी मध्ये छात्राहरु ५३.५ प्रतिशत छन् भने संस्थागत विद्यालयमा छात्राहरु ४४.५ प्रतिशत मात्रै रहेका छन् (तालिका ३.२.३)। यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने अझै पनि यस जिल्लामा छोरा र छोरीलाई पढाउने विद्यालय छनौट प्रक्रियामा समानता छैन।

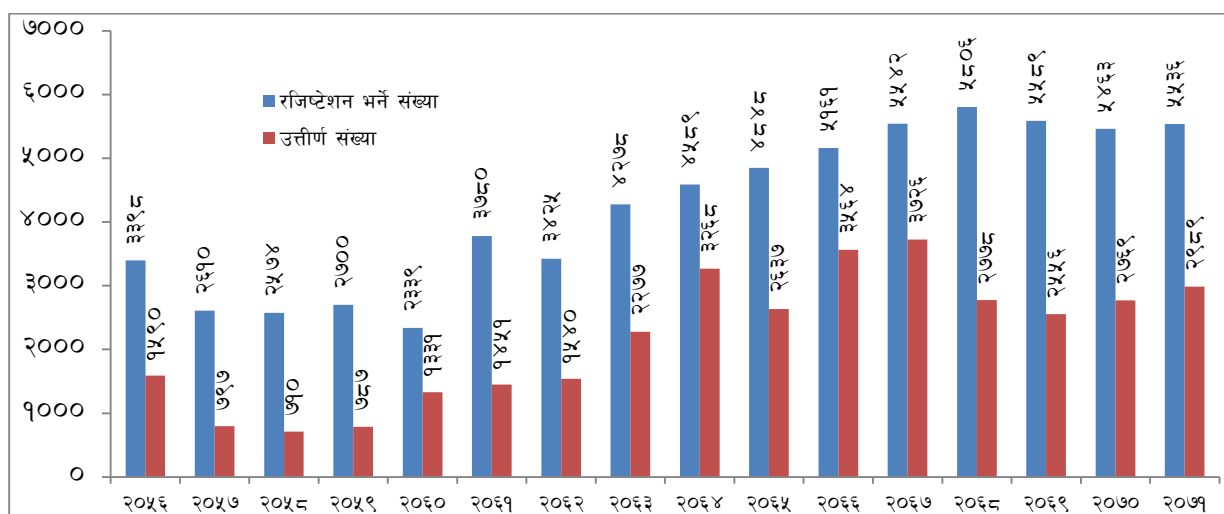
जिल्लाका ७५ प्रतिशत सामुदायिक विद्यालयमा करिब ८६ प्रतिशत विद्यार्थी रहेका छन् भने २५ प्रतिशत संस्थागत विद्यालयमा १४ प्रतिशत मात्र विद्यार्थी अध्ययनरत रहेका छन्। तसर्थ, विद्यार्थी संख्याको अनुपात सामुदायिक विद्यालयमा भन्दा संस्थागत विद्यालयमा कम रहेको छ।

तालिका ३.२.४ जिल्ला स्थित श्रोत केन्द्रहरुको विवरण

सि.नं.	श्रोतकेन्द्र	श्रोतकेन्द्र विद्यालय	सि.नं.	श्रोतकेन्द्र	श्रोतकेन्द्र विद्यालय
१	शिशुघाट	श्री महेन्द्र उ.मा.वि., शिशुघाट	१०	घिरिङ्ग	श्री चन्द्रज्योती उ.मा.वि., घिरिङ्ग
२	चोक	श्री जनजागृति मा.वि., चोक	११	उदेनढुङ्गा	श्री दिवश मा.वि. उदेनढुङ्गा
३	चुँदी	श्री भानु संस्कृत मा.वि., भानु	१२	दमौली	श्री निर्मल उ.मा.वि., दमौली
४	कमलबारी	श्री सिद्धेश्वरी मा.वि., कमलबारी	१३	काहुँ	श्री शहिदगंगा उ.मा.वि., काहुँ
५	गोठादी	श्री श्रीङ्ग मा.वि. गोठादी, कोटदरवार	१४	भिमाद	श्री जनज्योती उ.मा.वि., भिमाद
६	फिरफिरे	श्री जनप्रेमी मा.वि., फिरफिरे	१५	थपुं	श्री मीन उ.मा.वि., थपुं
७	सत्रसय	श्री मित्रता उ.मा.वि., सत्रसय आँबु	१६	किहुँ	श्री सिद्धार्थ उ.मा.वि., किहुँ
८	केशवटार	श्री केशवटार उ.मा.वि., केशवटार	१७	घलेछाप	श्री सरस्वतीमन्दिर उ.मा.वि., घलेछाप
९	देवघाट	श्री वज्रयोगिनी मा.वि., देवघाट			

श्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, तनहुँ, २०७२

चित्र ३.२.९ तनहुँ जिल्लाको एस्.एल्.सी. परीक्षा उत्तीर्ण गर्ने विद्यार्थी

श्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, तनहुँ, २०७२

विगत १६ वर्षको तथ्यांकलाई आधार मान्दा तनहुँ जिल्लामा सबैभन्दा बढी २०६४ सालको एस्.एल्.सी.मा ७१ प्रतिशत विद्यार्थीहरु उत्तीर्ण भएको देखिन्छ। संख्यात्मक रूपमा २०६८ सालमा सबैभन्दा बढी परीक्षार्थी रहेका थिए भने २०६७ सालमा उत्तीर्ण हुनेहरुको संख्या अधिक रहेको छ।

तालिका ३.२.५ वि.सं. २०७१ सालको एस्.एल्.सी नतिजा विवरण

प्रकार	सहभागी संख्या	विशिष्ट	प्रथम	द्वितीय	तृतीय	जम्मा	प्रतिशत
सामुदायिक (११० विद्यालय)	४२५३	७१	७३५	१०९९	२६	१९३१	४५.४०
संस्थागत (३९ विद्यालय)	१२८३	१३५	७७२	१५१	०	१०५८	८२.४६
जम्मा	५५३६	२०६	१५०७	१२५०	२६	२९८९	५३.९९

श्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, तनहुँ, २०७२

वि.सं. २०७१ सालको एस्.एल्.सी. परीक्षाको नतिजा विश्लेषण गर्दा जम्मा सहभागी परीक्षार्थीको तुलनामा ५३.९९ प्रतिशत विद्यार्थी मात्र उत्तीर्ण भएको देखिन्छ। उत्तीर्ण हुनेहरुमा पनि सामुदायिक विद्यालयको भन्दा संस्थागत विद्यालयको नतिजा राम्रो देखिएको छ (तालिका ३.२.५)। समग्रमा अधिकांश संस्थागत विद्यालय सहर केन्द्रीत हुने र सुविधा सम्पन्न हिसाबले सञ्चालनमा आउने भएकोले नतिजा राम्रो देखिएको हो। गहिरिएर अध्ययन गर्ने हो भने

आर्थिक रूपले सम्पन्न परिवारहरू शैक्षिक शुल्क तिर्न सक्षम हुने र विद्यार्थीको अध्ययन समय उपलब्ध हुने तर न्यून आर्थिक अवस्था हुने विद्यार्थीहरू सामुदायिक विद्यालयमा पढ्ने र आफ्नो प्रशस्त समय अध्ययन भन्दा बाहिरको पारिवारिक काममा लगाउनु पर्ने हुनाले पनि यस्तो नतिजा आएको हुन सक्छ। तथापी असमान नतिजाको आँकडालाई केलाएर भविष्यमा सबै प्रकारका विद्यालयहरूको शैक्षिक गुणस्तर सुधारी प्रतिस्पर्धी बनाउनु पर्ने अत्यन्त जरुरी आवश्यकता देखिन्छ।

तालिका ३.२.६ तनहुँ जिल्लामा सञ्चालित धार्मिक विद्यालयहरूको विवरण

सि.नं.	विद्यालयको नाम	ठेगाना	सि.नं.	विद्यालयको नाम	ठेगाना
१	मुनस्टार आवासिय मदर्शा	व्यास - ११	१०	महेश संस्कृत गुरुकुलम (मा.वि.)	देवघाट
२	इस्लामिक मदर्शा	स्याम्घा - ४	११	खोदाबख्खा इस्लामीक मदर्शा	सतिस्वारा - ४
३	इम्दादिया मदर्शा	किहुँ - ५	१२	दारुल आलुम मदर्शा	थप्रेक - ८
४	विस मिल्ला उर्दु अरेबी मदर्शा	स्याम्घा - ३	१३	मदर्शा गौशिया अल्वर्कातिया	भिमाद - १
५	मदर्शा दारुल उलुम	किहुँ - ५	१४	महिर्षि वेदव्यास वेद विद्याश्रम	व्यास - १०
६	इश्लामिक उर्दु अरेबि मदर्शा	किहुँ - ५	१५	इश्लामिक मुश्लेमिन हर्नाफिया मदर्शा	सतिस्वारा - ५
७	नुरानी उर्दु अरबी मदर्शा	स्याम्घा - २	१६	परमान्द संस्कृत गुरुकुलम हरिहर आश्रम	देवघाट
८	मदर्शा गुल्सन ए बरकात	दुलेगौडा - ८	१७	प्राणनाथ अनाथ सेवा आश्रम	देवघाट - २
९	वेदवेदाङ्ग विद्यालय (मा.वि.)	देवघाट			

श्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, तनहुँ, २०७२

तालिका ३.२.६ तनहुँ जिल्लामा सञ्चालित क्याम्पसहरूको विवरण

सि.नं.	क्याम्पसको नाम ठेगाना	सि.नं.	क्याम्पसको नाम ठेगाना
१	त्रिभुवन क्याम्पस, मानेचौका	८	भानुभक्त क्याम्पस, खैरेनीटार
२	आँबुखैरेनी क्याम्पस, आँबुखैरेनी	९	आदिकवि भानुभक्त क्याम्पस, दमौली
३	पुर्कोट कालिका क्याम्पस, पुर्कोट	१०	बाराही कलेज, दमौली
४	तनहुँ शारदा कलेज, भानु	११	दमौली कलेज, दमौली
५	सि.के.वि.के. क्याम्पस, नाहाला, बन्दीपुर	१२	परासर कलेज, दमौली
६	बन्दीपुर क्याम्पस, बन्दीपुर	१३	महेश संस्कृत गुरुकुल, देवघाट
७	जनज्योती क्याम्पस, भिमाद		

श्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, तनहुँ, २०७२

साक्षरता

तनहुँ जिल्लाको साक्षरता अवस्था विगत वर्षहरूको तुलनामा निकै उत्साहजनक रूपमा वृद्धि भएको पाइन्छ। जनगणनाहरूकै आँकडा हेर्ने हो भने वि.सं. २०२८ सालमा १७.८ प्रतिशत साक्षर जनसंख्या वृद्धि भई वि.सं. २०६८ सम्म आइपुग्दा यो प्रतिशत बढेर ७४.८ प्रतिशत पुगेको छ (तालिका ३.२.७)। चालिस वर्षे इतिहासको शैक्षिक प्रगति सन्तोषजनक हुनुका साथ साथै महिलाको साक्षरताको दर पनि उल्लेखनिय रहेको छ। साक्षरताको यही सुधारको फलस्वरूप यस जिल्लालाई वि.सं. २०७२ असार २८ गते पूर्ण साक्षर जिल्ला घोषणा गरी देशभरका जिल्लाहरूमध्ये तेह्रौँ साक्षर जिल्लाको रूपमा स्थापित हुन पुगेको छ।

तालिका नं. ३.२.७ : साक्षरताको ऐतिहासिक पृष्ठभूमी सम्बन्धी विवरण

जनगणना वर्ष	जम्मा (दुवै)	बढेको	पुरुष	बढेको	महिला	बढेको
२०२८	१७.८	-	३२.७	-	३.८	-
२०३८	२५.३	७.५	३७.२३	४.५३	१३.०१	९.२१
२०४८	५०.४	२५.१	६६.५	२९.२७	३६.२	२३.१९
२०५८	६२	१२.४	७२.६	६.१	५३	१६.८
२०६८ ^{२०}	७४.८	१२.८	८३.७	११.१	६७.९	१४.९

श्रोत: सम्बन्धीत जनगणना, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका ३.२.८ विभिन्न स्तरको शिक्षा हासिल गर्ने पाँच वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसंख्याको विवरण

पास गरेको तह	जम्मा	जम्मा प्रतिशत	पुरुष	पुरुष अनुपात	महिला	महिला अनुपात
अध्ययन शुरू गरेका	७,६४३	३	४,०१८	५३	३,६२५	४७
प्राथमिक (१ देखि ५ कक्षा)	९१,६०८	४१	४५,३०८	४९	४६,३००	५१
नि.मा.वि. (६ देखि ८ कक्षा)	५२,०८५	२३	२३,७९६	४६	२८,२८९	५४
माध्यमिक (९ देखि १० कक्षा)	२४,९७३	११	१२,०१७	४८	१२,९५६	५२
एस.एल.सि. वा समकक्षी	२०,०४९	९	१०,७४९	५४	९,३००	४६
प्रमाणपत्र तह वा समकक्षी	८,९४३	४	४,७३८	५३	४,२०५	४७
स्नातक तह वा समकक्षी	३,१०५	१	२,००२	६४	१,१०३	३६
स्नातकोत्तर वा समकक्षी र सो भन्दा माथि	९३६	०.४	७७२	८२	१६४	१८
अन्य	१९९	०.१	१०८	५४	९१	४६
अनौपचारिक	१३,४८२	६	५,८०१	४३	७,६८१	५७
स्तर निर्धारण नभएको	१,०३८	०.५	४७२	४५	५६६	५५
जम्मा	२२४,०६१	१००	१०९,७८१	४९	११४,२८०	५१

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

पाँच वर्ष वा सो भन्दा माथिका जनसंख्याको शैक्षिक स्तर हेर्दा सबैभन्दा ठूलो समुह प्राथमिक तहमा (४१ प्रतिशत, तालिका ३.२.८), त्यस पछि कमश नि.मा.वि. र मा.वि.मा रहेको छ। तर स्नातकोत्तर सम्म शिक्षा हासिल गर्ने जम्मा ०.४ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। यसको अर्थ अध्ययन शुरू गरेता पनि अधिकांश जनसंख्या उच्च शिक्षा हासिल नगरी पढाई विचमै छोड्ने गरेका छन्। लैंगिक हिसाबले हेर्दा प्राथमिक, नि.मा.वि. र मा.वि. तहसम्म शिक्षा हासिल गर्ने महिलाको संख्या पुरुषको तुलनामा उच्च देखिन्छ भने उच्च शिक्षा हासिल गर्नेमा पुरुषको बाहुल्यता देखिन्छ। यसले पनि के पुष्टि गर्दछ भने तनहुँ जिल्लामा महिलाहरु शिक्षा शुरुवात गरेता पनि उच्च शिक्षा हासिल नगरी विचमै छोड्ने गर्दछन्। महिलाको सशक्तिकरणका लागि यो ज्यादै महत्वपूर्ण विषय हो अर्थात् महिलाले उच्च शिक्षा हासिल गर्न नसक्नुका पछाडी के कस्ता कारण छन् पत्ता लगाउनु पर्ने देखिन्छ।

तालिका ३.२.९ उच्च शिक्षा अध्ययन गर्ने जनसंख्या र अध्ययनको विषय

एस.एल.सी. पछिको उच्च शिक्षा अध्ययनका विषय	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा	१२,९८४	१००	७,५१२	१००	५,४७२	१००
मानविकी	३,३६१	२६	१,९६३	२६	१,३९८	२६
व्यवस्थापन तथा प्रशासन	१,९५५	१५	१,३१३	१७	६४२	१२
शिक्षा	२,६६२	२१	१,१३९	१५	१,५२३	२८

२० वि.सं. २०६८ को जनगणना अनुसार साक्षरता सम्बन्धी विवरण लिदा ५ वर्ष वा सो भन्दा माथिको उमेरलाई आधार मानिएको छ।

एस.एल.सी. पछिको उच्च शिक्षा अध्ययनका विषय	जम्मा		पुरुष		महिला	
	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
विज्ञान	५२५	४	४१८	६	१०७	२
स्वास्थ्य	१५५	१	८२	१	७३	१
इन्जिनियरिङ्ग, उत्पादन तथा निर्माण	९१	१	८२	१	९	०.२
कानून	१२२	१	१०७	१	१५	०.३
सामाजिक तथा व्यवहारिक विज्ञान	४६३	४	३०५	४	१५८	३
गणित तथा तथ्यांक	१८२	१	१५१	२	३१	१
कृषि, वन तथा मत्स्य	७३	१	५८	१	१५	०.३
कम्प्युटर	१४	०.१	१२	०.२	२	०
पत्रकारिता तथा सूचना	२	०	२	०	०	०
अन्य	४	०	३	०	१	०
उल्लेख नभएको	३,३५५	२६	१,८७७	२५	१,४७८	२७

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

यो जिल्लामा एस. एल. सि. उत्तिर्ण गरिसकेपछि सबैभन्दा बढी मानविकी संकायमा २६ प्रतिशत विद्यार्थी अध्ययन गर्दछन् । त्यस पछि शिक्षामा २१ प्रतिशत र व्यवस्थापनमा १५ प्रतिशत विद्यार्थी अध्ययन गर्दछन् । विज्ञानमा र सामाजिक विषयमा ४ प्रतिशत विद्यार्थी अध्ययन गर्दछन् । अन्य विषयमा एक प्रतिशत वा सो भन्दा पनि कम विद्यार्थी अध्ययन गर्दछन् । महिलाहरूको रुची भने शिक्षा संकाय तर्फ केन्द्रीत भएको देखिन्छ (२८ प्रतिशत, तालिका ३.२.९) । उच्च शिक्षामा कम्प्युटर तथा पत्रकारिता अध्ययन गर्ने महिला विद्यार्थी यस जिल्लामा छैनन् भने ३३५५ जनाको अध्ययनको विषय नै उल्लेख भएको छैन ।

विद्यार्थी भर्नादर तथा शिक्षा सम्बन्धी सूचकहरू

नेपालमा साधारणतया: एक शिक्षक वरावर ५० जना विद्यार्थीको अनुपात रहेता पनि शहरी भेगमा सो भन्दा बढी र ग्रामिण भेगमा कम विद्यार्थी संख्या रहेको पाईन्छ । सहजै देखिने भर्ना दर र खुद भर्ना दरको विचमा भिन्नता हुँदा खुद भर्ना दर वृद्धि गर्न उपयुक्त देखिन्छ । तनहुँ जिल्लाका शिक्षा सम्बन्धी केही सूचकहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

तालिका ३.२.१० शिक्षा सम्बन्धी केही प्रमुख सूचकहरू

सि.नं.	सूचकहरू	वि.क्षे.सु. सूचक	तनहुँ जिल्लाको अवस्था
१	प्रारम्भिक बाल विकासको सहजै देखिने भर्ना दर	८२	१३९.९
२	प्रारम्भिक बाल विकासबाट कक्षा १ मा नयाँ भर्ना दर	५७	७३
३	कक्षा १ मा खुद प्रवेश दर	१३३	९६.५
४	कक्षा १ मा सहजै देखिने प्रवेश दर	९१	१२६
५	सहजै देखिने भर्ना दर आधारभुत तह १-८	१३२	१२८.८
६	सहजै देखिने भर्ना दर माध्यमिक शिक्षा	५८	५६
७	खुद भर्ना दर प्राथमिक शिक्षा	९८	९६.५
८	खुद भर्ना दर आधारभुत शिक्षा	८२	९७
९	खुद भर्ना दर माध्यमिक तह	२६	४४
१०	आवश्यक योग्यता र तालिम प्राप्त शिक्षक प्रतिशत आधारभुत तह	८३	९९
११	आवश्यक योग्यता र तालिम प्राप्त शिक्षक प्रतिशत माध्यमिक तह	८९	९९
१२	प्रमाणीकरण तालिम प्राप्त शिक्षक प्रतिशत आधारभुत	९६	९८
१३	प्रमाणीकरण तालिम प्राप्त शिक्षक प्रतिशत माध्यमिक	९६	९६
१४	शिक्षक विद्यार्थी अनुपात आधारभुत शिक्षा	३८	१:३३

१५	शिक्षक विद्यार्थी अनुपात माध्यमिक शिक्षा	३०	१:३२
१६	कक्षा दोहोच्याउने दर कक्षा १	३	१५
१७	कक्षा दोहोच्याउने दर कक्षा ८	५	७
१८	कक्षा ५ को टिकाउ दर	७४	६७
१९	कक्षा ८ को टिकाउ दर	६०	४६
२०	कक्षा ५ को सिकाइ उपलब्धि दर	६७	४८
२१	कक्षा ८ को सिकाइ उपलब्धि दर	५४	४३
२२	SLC उत्तीर्ण दर	६९	४५.४
२३	उच्च मा.वि.उत्तीर्ण दर	३७	३१
२४	साक्षरता दर उमेर समुह १५-२४	८६	८२
२५	साक्षरता दर ६+ वर्ष	८३	८४.९
२६	साक्षरता दर १५+ वर्ष	६७	८९.३६
२७	लैंगिक समता सूचकांक (प्राथमिक)	०.९५	१

श्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय तनहुँ, २०७२

जिल्ला स्थित सामुदायिक तथा नीज विद्यालयहरूको विवरण

तनहुँ जिल्लामा औपचारिक शिक्षा प्रदान गर्नको लागि सामुदायिक तथा नीज विद्यालयहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । सामुदायिक विद्यालयहरू समुदायको सकृय सहभागिता, जनसंख्याको आधारमा तथा भौगोलिक अवस्थाको आधारमा स्थापना भएका छन् । सामुदायिक विद्यालय सञ्चालनमा सरकार तथा स्थानीय निकायको समन्वय रहेको छ । विभिन्न सामुदायिक विद्यालयहरूले समयको मागसंगै अंग्रेजी माध्यमबाट पनि पठन पाठन शुरु गरेका छन् । साथै सामुदायिक विद्यालयले निःशुल्क रूपमा विद्यार्थीहरूलाई पठन पाठन गराएका छन् ।

नीज विद्यालयहरू व्यक्तिको लगानी तथा विद्यार्थी माथि शुल्क लगाएर सञ्चालनमा रहेका छन् । नीज विद्यालयहरूमा सरकारी निकायबाट आर्थिक अनुदान प्राप्त नभएता पनि पूर्ण रूपमा सरकारी निकायहरूको नियम पालना गरी सञ्चालनमा रहेका छन् ।

तालिका ३.२.११ जिल्लाका गा.वि.स./न.पा. स्थित सामुदायिक विद्यालयहरूको विवरण

सि.नं.	गा.वि.स. न.पा.	प्राथमिक	नि.मा.वि.	मा.वि.	उ.मा.वि.	जम्मा
१	खैरेनीटार	७	१	२	१	११
२	स्याम्घा	६	३	१	१	११
३	थप्रेक	६		२		८
४	धरमपानी	९		१		१०
५	गजरकोट	३	२	१	२	८
६	तनहुँसुर	२	१	२		५
७	क्यामिन	८		१	२	११
८	काहुँशिवपुर	५	३	२		१०
९	कोटा	५	२		१	८
१०	कोटदरवार	६	२	१		९
११	केशवटार	७	१	१	१	१०
१२	चोकचिसापानी	४	१	२		७
१३	किहुँ	५	१	१	१	८
१४	फिरफिरे	६			१	७
१५	भिमाद	६	२	१	१	१०
१६	भिरकोट	८	४		१	१३

सि.नं.	गा.वि.स. न.पा.	प्राथमिक	नि.मा.वि.	मा.वि.	उ.मा.वि.	जम्मा
१७	मिलुङ	३	३		३	९
१८	छिपछिपे	५	२	१		८
१९	छिम्केश्वरी	६	१			७
२०	घिरिङसुन्धारा	१०		२	१	१३
२१	रिसिङरानीपोखरी	४		२	१	७
२२	रिस्ती	४	१			५
२३	पोखरीभञ्ज्याङ	४	२	१		७
२४	पूर्कोट	५	१	१	२	९
२५	व्यास न.पा.	१४	५	५	७	३१
२६	वसन्तपुर	३		१	१	५
२७	वरभञ्ज्याङ	९	१	२		१२
२८	जामुने भञ्ज्याङ	७	२	२	१	१२
२९	भानुमति	५		२	१	८
३०	भानु	११	३	३	१	१८
३१	मनपाङ	८	२	१		११
३२	माभुकोट	९	२	१		१२
३३	आँबुखैरेनी	१३	४		२	१९
३४	अरुणोदय	६	१	२		९
३५	दुलेगौडा	७		२	२	११
३६	देउराली	१०		२		१२
३७	देवघाट	१३	१	१	१	१६
३८	बन्दिपुर	१७	४		२	२३
३९	बैदी	६	३	१	१	११
४०	ढोरफर्दी	१२	१		३	१६
४१	छाङ	९		१	१	११
४२	घाँसीकुवा	११	२	३		१६
४३	रुपाकोट	२				२
४४	रुपाकोट	४		१	१	६
४५	सतिस्वाँरा	३		२		५
४६	साभुङ भगवतीपुर	१३	१	१		१५
४७	राङ्गपुर	८		२	१	११
४८	राम्जाकोट	६	३	२		११
	जम्मा	३४०	६८	६२	४४	५१४

श्रोत: जि.शि.का., तनहुँ, २०७२

३.३ स्वास्थ्य सेवा

परिचय

सन् १९७८ भएको विश्वव्यापी अल्माआटा अन्तर्राष्ट्रिय घोषणा बमोजिम नेपालले प्राथमिक स्वास्थ्य सेवामा आधारित स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने कार्यक्रमलाई अगाडी बढाएको छ। साथै सहस्राब्दी विकास लक्ष्यमा तोकिएका आठवटा लक्ष्यहरु मध्ये तीनवटा स्वास्थ्य क्षेत्रसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धीत लक्ष्यहरु छन्। यी लक्ष्यहरु सन् २०१५ सम्ममा हासिल गर्न नेपालले आफ्ना कार्यक्रमहरुलाई प्राथमिकताका साथ लागु गरेको छ। जबसम्म कुनै पनि देशको नागरिक पुर्ण रुपमा स्वस्थ हुदैनन् तबसम्म सामाजिक, आर्थिक तथा मानव विकासमा उपलब्धी प्राप्त गर्न सकिदैन। यी कुरालाई ध्यानमा

राखेर नेपालमा आधारभूत स्वास्थ्य सेवालाई नागरिकको अधिकारका रूपमा स्थापित गर्न नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले व्यवस्था गरेको छ। आम नागरिकले सर्वसुलभ रूपमा घरदैलोमा नै आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गर्ने वातावरण सृजना गर्नु नेपाल सरकारको प्रमुख नीति रहेको छ। साथै निःशुल्क स्वास्थ्य सेवा मार्फत लक्षित वर्ग (अति गरिब, अपाङ्ग, असहाय, जेष्ठ नागरिक, म.स्वा.स्वयं सेवक) लाई सेवा प्रदान गरिरहेको अवस्था छ। केही घातक रोगहरु जस्तै: क्यान्सर, मुटु रोग, मृगौला, अल्जाईमर, पार्किन्सोनिजम् रोगका लागि नेपाल सरकारले लक्षित वर्गका विरामीहरुलाई निःशुल्क सेवा प्रदान गर्दै आईरहेको छ। हाल नेपालमा सरकारी, गैर सरकारी तथा नीजि क्षेत्रबाट स्वास्थ्य सेवाहरु प्रदान गरिएको छ। प्रमुख स्वास्थ्य सुचकहरुको अवस्था हेर्दा औसत आयु (६८ वर्ष) बढ्ने क्रम जारी छ भने बाल मृत्युदर (५४ प्रति हजार जीवित जन्ममा), मातृ मृत्युदर (२२९ प्रतिलाख जीवित जन्ममा) घट्ने क्रममा छ।

स्वास्थ्यसँग सम्बन्धीत सहश्राब्दी विकास लक्ष्य र तनहुँ जिल्लाको अवस्था

संयुक्त राष्ट्रसंघको सदस्य राष्ट्रहरुको सन् २००० मा भएको भेलाको सम्पूर्ण जनताको लागि शान्ति, सुरक्षा र विकास भन्ने उद्देश्यका साथ सहश्राब्दी विकास लक्ष्य कायम गरेको थियो। सो लक्ष्यको मुख्य उद्देश्य २१ औं शताब्दीको लागि विश्व प्रस्ताव तयार गरेको हो। यसमा उल्लेख भएका उद्देश्य, लक्ष्य र सूचक प्राप्त गर्नको लागि सन् २०१५ सम्मको सिमा कायम गरिएको छ।

तालिका ३.३.१ सहश्राब्दी विकास लक्ष्यमा उल्लेख भएका स्वास्थ्य सूचकहरु

प्रमुख स्वास्थ्य सुचक	सहश्राब्दी विकास लक्ष्य, २०१५ सम्ममा	दोश्रो स्वास्थ्य क्षेत्र कार्यक्रम, २०१५	दोश्रो दीर्घकालिन स्वास्थ्य योजना १९९७ देखि २०१७	नेपालको २०११/१२	तनहुँ जिल्लाको अवस्था		
					२०११/१२	२०१२/१३	२०१३/१४
शिशु मृत्यु दर	३२	३२	३४.४	४६			
पाँच वर्ष मुनिका बच्चा मृत्युदर	५४	३८	६२.५	५४			
नवशिशु मृत्युदर		१६		३३			
मातृ मृत्यु अनुपात (प्रति लाख जिवित जन्म)	१३४	१३४	२५०	२२९			
कुल प्रजनन दर		२.५	२.१	२.६			
किशोरी प्रजनन दर प्रति हजारमा		७०		८७			
प्रिवार नियोजन प्रयोग दर	६७	५५	५८.२	४९.७	२८.६८	३२.९३	३२.२९
दक्ष स्वास्थ्य कर्मीबाट प्रसूति गराएको प्रतिशत	६०	६०	२३	३६	१४.६९	१७.३५	२०.६६
स्वास्थ्य संस्थामा प्रसूति गराएको प्रतिशत	४०	४०		३६	१४.३३	१६.७१	२०.०४
गर्भवती जाच प्रतिशत	१००	८०	८०	८४.८	६०.१२	७१.३९	७५.४५
कम तौल भई जन्मेका प्रतिशत		२५	१२				
उमेर अनुसार कम तौल भएका बच्चाहरुको प्रतिशत		२९		२९	०.४६	०.३९	०.२९
३० मिनेटको दुरीमा स्वास्थ्य संस्थाको पहुँच भएको जनसंख्या प्रतिशत			९०				
क्षयरोग निदान दर		८५		७३	७४.१८	९४	८९.२
क्षयरोग निको हुने दर		९०		९०	८६.०९	८३	८५.८८
स्वास्थ्य संस्थामा आधारभूत औषधिको आपूर्ति प्रतिशत		९५	१००		१००	१००	१००
खोप कभरेज	९०	९०		८८	७४.६६	८६.०६	८९.८९
मलेरिया वार्षिक प्यारासाइट इन्डिसेन्ट	H & R*	H & R		०.१६	०	०	०.८८
एच.आई.भि प्रिभ्यालेन्स दर	H & R	०.३०			०.०२	०.०३६	०.०४६

श्रोत: स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, र जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, तनहुँ * (H & R = halt and Reverse)

जिल्लामा स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने प्रणाली तथा स्वास्थ्य सुचकहरुको अवस्था

सरकारको स्वास्थ्य नीति बमोजिम यस जिल्लामा पनि आधारभूत स्वास्थ्य सेवा समुदायस्तरबाट प्रदान हुदै आएको छ। विशेषगरी प्रबर्द्धनात्मक तथा रोकथामका सेवाहरु समुदाय देखि गाउँस्तरसम्म उपलब्ध छ भने उपचारात्मक सेवा

निर्वाचन क्षेत्र स्तरमा स्थापना भएका प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र र अस्पतालहरुबाट उपलब्ध गराइन्छ। नीजि तथा गैर सरकारी स्वास्थ्य संस्थाहरुले सरकारी निकायसँगको समन्वयमा स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउँदै आएका छन्। जिल्लास्थित स्वास्थ्य संस्थाहरु र तिनीहरुको सेवा प्रवाह गर्ने प्रणाली तथा उपलब्ध प्रमुख सेवाहरुका बारेमा तलका तालिकाहरुमा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ३.३.२ स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने प्रणाली

स्तर	स्वास्थ्य संस्था	प्राविधिक जनशक्ति	सेवा
समुदाय स्तर	म.स्वा.स्वयं सेवक, खोप क्लिनिक, गाउँघर क्लिनिक, सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई,	म.स्वा.स्वयं सेवक, अ.हे.व., अ.न.मी.	खोप, परिवार नियोजन, परामर्श, सामान्य उपचार, गर्भवती सेवा, सुत्केरी सेवा, आदि
गा.वि.स. स्तर	स्वा.चौकी, आ.औ. ²¹	हे.अ., कविराज, वैद्य, अ.हे.व., अ.न.मी.	खोप, परिवार नियोजन, परामर्श, सामान्य उपचार, गर्भवती सेवा, सुत्केरी सेवा, रोग नियन्त्रण आदि
निर्वाचन क्षेत्र स्तर	प्रा.स्वा.के.	डाक्टर, स्टाफ नर्स, हे.अ., अ.हे.व., अ.न.मी., ल्या.अ.	खोप, परिवार नियोजन, परामर्श, सामान्य उपचार, गर्भवती सेवा, सुत्केरी सेवा, रोग नियन्त्रण, प्रयोगशाला आदि
जिल्ला स्तर	जि.ज.स्वा.का., जि.आ.औ., जिल्ला अस्पताल	जन स्वास्थ्य अधिकृत (वरिष्ठ अधिकृत वा प्रशासक), डाक्टर, आयुर्वेदिक चिकित्सक, स्टाफ नर्स, हे.अ., अ.हे.व., अ.न.मी., ल्या.टे	प्रशासनिक कार्य, आर्थिक कार्य, बाल स्वास्थ्य, परिवार स्वास्थ्य, स्वास्थ्य शिक्षा, परामर्श, उपचारात्मक सेवा, सामान्य शल्य चिकित्सा, गर्भवती सेवा, सुत्केरी सेवा, रोग नियन्त्रण, प्रयोगशाला, आपूर्ति व्यवस्थापन आदि

श्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, तनहुँ, २०७२

तालिका ३.३.३ जिल्लाका स्वास्थ्य संस्थाहरुको विवरण

सि.नं.	स्वास्थ्य संस्थाको किसिम	जम्मा संख्या	सि.नं.	स्वास्थ्य संस्थाको किसिम	जम्मा संख्या
१	जिल्ला अस्पताल	२	१०	महिला स्वास्थ्य स्वयं सेविका	४६६
२	प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र	२	११	स्वास्थ्य क्षेत्रमा कार्यरत गैर सरकारी संस्था	७
३	स्वास्थ्य चौकी (हे.पो.)	४५	१२	नीजि अस्पताल	८
४	बर्थिङ्ग सेन्टर	२३	१३	पोलि क्लिनिक	३
५	वि/सिडओसि	४	१४	स्वास्थ्य क्लिनिक	१
६	शहरी स्वास्थ्य केन्द्र	१	१५	डेन्टल सेवा प्रदायक	२
७	सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई	१	१६	आयुर्वेद केन्द्र	१
८	गाउँघर क्लिनिक	१६७	१७	आयुर्वेद औषधालय	१०
९	खोप क्लिनिक	२१९	१८	जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय	१

श्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, तनहुँ, २०७२

यस जिल्लामा सरकारी दुई र नीजि आठ गरी कुल दशवटा अस्पतालहरु सञ्चालनमा रहेका छन्। त्यस्तै गरी दुइवटा प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्रबाट समेत चिकित्सकीय उपचार सेवा उपलब्ध छ। समुदाय स्तरमा हाल सबै उपस्वास्थ्य चौकीहरु स्वास्थ्य चौकीमा स्तरोन्नती भई सेवारत रहेका छन्। सुरक्षित मातृत्व सेवा प्रदान गर्न हाल २३ वटा बर्थिङ्ग सेन्टर छन् भने सि.इ.ओ.सी. सेवा प्रदान गर्ने अस्पताल र वि.इ.ओ.सी. सेवा प्रदान गर्ने प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्रहरु रहेका छन्।

तालिका ३.३.४ जिल्लाका प्रमुख स्वास्थ्य सुचकहरुको तीन बर्षे अवस्था

स्वास्थ्य सुचक	इकाई	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१
खोप सेवासँग सम्बन्धीत सुचकहरु				
वि.सि.जि. खोप पाएका १ बर्ष मुनिका बच्चा	प्रतिशत	६९	७९	८४
डि.पि.टि./हेप/हिव तेश्रो खोप पाएका १ बर्ष मुनिका बच्चा	प्रतिशत	७५	८६	९०

²¹ आयुर्वेदिक औषधालय केही गा.वि.स.हरुमा मात्र सञ्चालित छन्

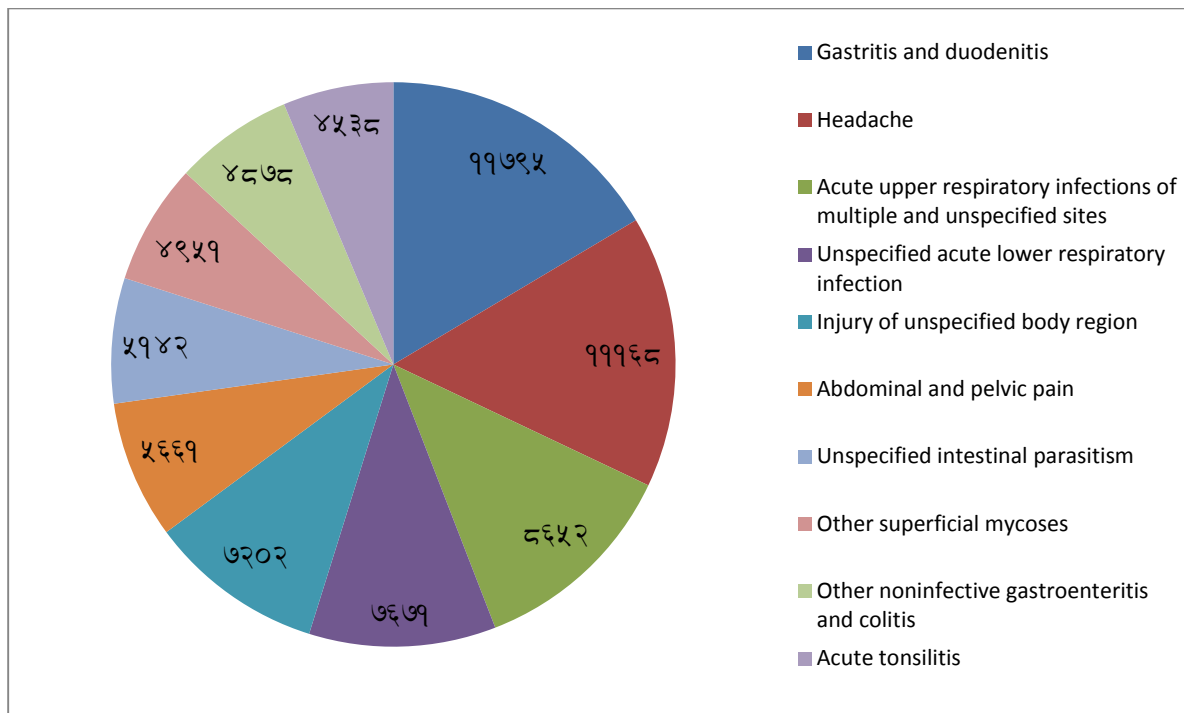
स्वास्थ्य सुचक	इकाइ	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१
दादुरा र रुबेला विरुद्ध खोप पाएका १ वर्ष मुनिका बच्चा	प्रतिशत	७०	८१	९०
पोषण सेवासँग सम्बन्धीत सुचकहरु				
पाँच वर्ष मुनिका बच्चाको तौल अनुगमन	प्रतिशत	४८	५३	५६
तौल लिएका बच्चा मध्ये कुपोषित बच्चाको अनुपात	प्रतिशत	०.४६	०.३९	०.२९
शवासप्रशवास रोग नियन्त्रण सम्बन्धी सुचकहरु				
शवासप्रशवास सम्बन्धी समस्याको इन्सिडेन्ट दर (पाँच वर्ष मुनिका)	प्रति हजार	५५३	५९९	६४८
शवासप्रशवास सम्बन्धी समस्या भएका मध्ये निमोनिया भएका	प्रति हजार	१५१	१६५	१७०
शवासप्रशवास सम्बन्धी समस्या भएका मध्ये धेरै कडा रोग भएका	प्रतिशत	०.९४	१.३८	०.३१
शवासप्रशवास सम्बन्धी समस्याबाट भएको मृत्यु दर	प्रतिहजार	०	०	०
भाडापखाला रोग नियन्त्रण सम्बन्धी सुचकहरु				
भाडापखाला सम्बन्धी समस्याको इन्सिडेन्ट दर (पाँच वर्ष मुनिका)	प्रति हजार	३०२	३३८	४२७
भाडापखाला सम्बन्धी समस्या भएका मध्ये कडा जलवियोजन भएका	प्रतिशत	०.०९	०.०९	०.१७
सुरक्षित मातृत्व सेवा सम्बन्धी सुचकहरु				
पहिलो पटक गर्भ जाँच गराएका	प्रतिशत	६०	७१	७५
चौथो पटक गर्भ जाँच गराएका	प्रतिशत	३६	४४	५६
संस्थामा सुत्केरी गराएका	प्रतिशत	१६	१९	२३
टि.टि. दोश्रो (२+ समेत) मात्रा लगाउने गर्भवती	प्रतिशत	४८	५८	६३
आइरन चकिक खाने गर्भवती	प्रतिशत	६४	७४	६५
पहिलो पटक सुत्केरी जाँच गराएका महिला	प्रतिशत	३१	२९	२८
परिवार नियोजन सेवा सम्बन्धी सुचकहरु				
परिवार नियोजन प्रयोगदर	प्रतिशत	२९	३३	३२
कण्डम प्रयोगदर	प्रतिशत	२.६९	३.३८	२.८९
पिल्स प्रयोगदर	प्रतिशत	१.५	१.७९	१.६६
डिपो प्रयोगदर	प्रतिशत	३.५६	३.६४	३.४४
आइयुसिडि प्रयोगदर	प्रतिशत	२.७२	३.४१	३.९१
इम्प्लान्ट प्रयोगदर	प्रतिशत	०.८२	१.०६	१.३३
बन्ध्याकरण प्रयोगदर	प्रतिशत	१७.४	१९.६५	१९.०६
मलेरिया नियन्त्रण सेवा सम्बन्धी सुचकहरु				
वार्षिक रक्त नमुना परीक्षण दर	प्रतिशत	०.२४	०.११	०.०७
वार्षिक परजीवि इन्सिडेन्ट	प्रति हजार	०	०	०.८८
क्लिनिकल मलेरिया इन्सिडेन्ट	प्रति हजार	०.०७	०.०२	०.०१
क्षयरोग नियन्त्रण सेवा सम्बन्धी सुचकहरु				
क्षयरोग पत्ता लाग्ने दर	प्रतिशत	७४	९४	८९
क्षयरोग उपचार सफलता दर	प्रतिशत	८६	८३	८६
कुष्ठरोग नियन्त्रण सेवा सम्बन्धी सुचकहरु				
नयाँ कुष्ठरोगी पत्ता लाग्ने दर	प्रति दश हजार	०.५२	०.३९	०.२२
प्रिभालेन्स दर	प्रति दश हजार	०.५	०.५१	०.६८
नयाँ कुष्ठरोगी मध्ये अशक्तताको कम दुइ हुने	प्रतिशत	१०	०	१४
एच्.आई.भि./एड्स नियन्त्रण सेवा सम्बन्धी सुचकहरु				
हालसम्मका एच्.आई.भि. संक्रमितहरुको संख्या	संख्या	१११	१२२	१५२
बहिरङ्ग बिरामी सेवा सम्बन्धी सुचकहरु				
बहिरङ्गमा आएका जम्मा बिरामी	संख्या	२०६६५८	२१३८३५	१८१२९३
कुल जनसंख्या मध्ये बहिरङ्गमा आएका जम्मा बिरामी	प्रतिशत	५४	६४	५६

श्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, तनहुँ, २०७२

जिल्लाका अधिकांश स्वास्थ्य सुचकहरुको प्रवृत्ति बढ्दो क्रममा देखिन्छ (तालिका ३.३.४)। क्षयरोग नियन्त्रण कार्यक्रम र कुष्ठरोग नियन्त्रण कार्यक्रम बाहेक अन्य कार्यक्रमहरुको अवस्था भने राष्ट्रिय लक्ष्य भन्दा कमी रहेको छ। विशेष गरी

परिवार स्वास्थ्य अन्तर्गतका परिवार नियोजन तथा सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रमका सुचकहरुको अवस्था तुलनात्मक रूपले कमी रहेको छ भने क्षयरोग तथा कुष्ठरोग सम्बन्धी सुचकहरु सन्तोषजनक रहेका छन् । यस जिल्लाको जनसंख्याको ठूलो हिस्सा वर्ष भरी स्वास्थ्य सम्बन्धी समस्या लिएर स्वास्थ्य संस्थामा आउने गरेका छैनन् भन्ने कुरा बहिरङ्गमा आउने बिरामीको अनुपातबाट प्रष्ट हुन्छ । यसका दुईवटा पाटा हुन सक्छन्, कि अन्य जिल्लामा सेवा लिएका वा बिरामी नै नभएका, यस बारेमा थप अध्ययन जरुरी देखिन्छ ।

चित्र ३.३.१ जिल्लाको प्रमुख दश रोगहरु

श्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, तनहुँ, वार्षिक प्रतिवेदन २०७०/७१

तनहुँ जिल्लाको प्रमुख स्वास्थ्य समस्या भनेको ग्यास्ट्राइटिस अर्थात पाचन प्रणालीसंग सम्बन्धीत रोग रहेको छ (चित्र ३.३.१) । त्यसपछि कमश विभिन्न कारणका टाउको दुखाइ र श्वासप्रश्वास सम्बन्धी समस्या रहेका छन् । परजीविहरुको संक्रमण प्रमुख दश स्वास्थ्य समस्यामा देखा परेता पनि खोपबाट बचाउन सकिने रोग तथा रोग नियन्त्रण कार्यक्रम अन्तर्गतका क्षयरोग, कुष्ठरोग, एच.आइ.भि आदि रोग प्रमुख दश रोगको सुचीमा छैनन् । यस तथ्यांकबाट तनहुँ जिल्लामा कुनै पनि समस्याले तत्काल महामारी भित्र्याउन सक्ने अवस्था देखिदैन भने पाचन प्रणाली सम्बन्धी र परजीवि सम्बन्धी स्वास्थ्य शिक्षाको माध्यमबाट जनचेतना अभिवृद्धि गर्नु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

मातृस्वास्थ्य

समग्र स्वास्थ्य अवस्थाको प्रतिनिधित्व गर्ने मातृस्वास्थ्य नेपाल सरकारको समेत प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र हो । विशेषगरी सुरक्षित मातृत्व अन्तर्गतका विभिन्न कार्यक्रमहरुका साथ नेपालले मातृस्वास्थ्यमा उल्लेख्य उपलब्धि हासिल गरिसकेको छ । सन् २००६ को जनसांख्यिक स्वास्थ्य सर्वेक्षणले नेपालको मातृमृत्यु अनुपात २८१ प्रति लाख जीवित जन्ममा देखाएकोमा सन् २००९ मा विश्व स्वास्थ्य संगठनको प्रतिवेदन अनुसार १७० प्रति लाख जीवित जन्म पुगेको र सन् २०१३ मा विश्व स्वास्थ्य संगठनकै प्रतिवेदनले यो अनुपात १९० प्रति लाख जीवित जन्म पुगेको देखाएको छ । तत्कालिन अवस्थामा सहश्राब्दि विकास लक्ष्य हाँसिल गरेका हुनाले यो क्षेत्रमा नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय पुरस्कार समेत पाई सन् २०१५ का लागि उक्त लक्ष्य मातृमृत्यु अनुपात १३४ प्रति लाख जीवित राखिएको थियो । दोश्रो पटक राखिएको लक्ष्य प्राप्त हुन भने सकेको छैन । यद्यपी सन् २०११ मा भएको नेपालको ११ औँ जनगणनाले पहिलो पटक मातृमृत्यु सम्बन्धी विवरण संकलन गरेको थियो र उक्त जनगणनाको प्रतिवेदन बमोजिम नेपालको मातृमृत्यु अनुपात ४८० प्रति लाख जीवित जन्म^{२२} भएको देखाएको छ । तथापी जनगणनाबाट लिइएको मातृमृत्यु जस्तो संवेदनशील

^{२२} Ajit Pradhan, Population Monograph of Nepal 2014, Maternal Mortality

तथ्यांकमा त्रुटिको मान ज्यादै हुने हुनाले यो आंकडाबाट आत्तिइहाल्नु पर्ने अवस्था छैन भन्ने गरिन्छ। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ बाट प्राप्त मातृस्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने केही विवरणहरु तलका तालिकाहरुमा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ३.३.५ विवाहित महिलाहरु (१५-४९ वर्ष) र तिनीहरुको उमेर समुह अनुसार जन्मिएका बच्चा संख्या

बच्चा संख्या	जम्मा	आमाको उमेर समुह						
		१५-१९	२०-२४	२५-२९	३०-३४	३५-३९	४०-४४	४५ - ४९
कुल विवाहित महिला संख्या	७३,७१५	५,३१३	१३,४१६	१४,२४६	११,८७०	११,०२०	९,५६९	८,२८१
बच्चा नभएका	११,४३७	३,५५४	३,३९७	१,७०१	८४०	६३०	६५०	६६५
१ बच्चा	१३,६६५	१,५४७	५,६७९	३,४७७	१,१८१	७२४	५६१	४९६
२ बच्चा	१९,७८७	२०३	२,७८१	५,८३२	४,६००	३,२१०	१,८३३	१,३२६
३ बच्चा	१३,०७३	९	४७६	२,१४७	३,१८३	३,१४०	२,४२४	१,६९३
४ बच्चा	६,८४०	०	९०	४४१	१,२१३	१,७७२	१,८४१	१,४८२
५ बच्चा	३,४८२	०	२५	१७२	४१३	८०३	९८३	१,०८४
६ बच्चा	१,४९३	०	०	३३	१३५	२६८	४१४	६४३
७ बच्चा	८६२	०	८	३३	६५	१०२	३५२	३०२
८ बच्चा	३१७	०	०	०	८	३९	८२	१८८
९ वा सो भन्दा बढी बच्चा	४७१	०	०	०	८	४७	१६५	२५०
उल्लेख नगरेका	२,२८८	०	९५९	४०८	२२४	२८३	२६२	१५२

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका ३.३.६ विवाहित महिलाहरुबाट (१५-४९वर्ष) जनगणना अघि १२ महिनाभर जन्मिएका जीवित जन्म संख्या

बच्चा संख्या	जम्मा	आमाको उमेर समुह						
		१५-१९	२०-२४	२५-२९	३०-३४	३५-३९	४०-४४	४५ - ४९
कुल विवाहित महिला संख्या	७३,७१५	५,३१३	१३,४१६	१४,२४६	११,८७०	११,०२०	९,५६९	८,२८१
बच्चा नभएका	५९,८५९	४,७४०	९,४९७	११,१२१	९,९४७	९,१८६	८,२३१	७,१३९
१ बच्चा	४,०२९	५७३	१,७६९	९९८	३८७	२१३	६६	२३
२ बच्चा	४१	०	३३	८	०	०	०	०
३ बच्चा वा सोभन्दा बढी	०	०	०	०	०	०	०	०
उल्लेख नभएका	९,७८६	०	२,११७	२,११९	१,५३६	१,६२२	१,२७३	१,११८
जीवित जन्मेका बच्चा सम्बन्धी विवरण								
जीवित जन्म संख्या	४,१११	५७३	१,८३४	१,०१५	३८७	२१३	६६	२३
पुरुष	१,९७७	२५५	९२५	४५१	२११	७९	४९	७
महिला	१,७७१	२५७	७६२	४७४	१५१	११०	८	८
उल्लेख नभएका	३६३	६१	१४७	९०	२४	२४	८	८

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका ३.३.७ कुल जन्मेका बच्चाहरुमध्ये जीवित र मृत्यु भएका बच्चा संख्या

बच्चा संख्या	जम्मा	आमाको उमेर समुह						
		१५-१९	२०-२४	२५-२९	३०-३४	३५-३९	४०-४४	४५ - ४९
कुल जन्मेका बच्चा संख्या								
जम्मा	१५९,३६६	१,९७९	१३,२१५	२४,६३७	२८,२५७	३०,७५०	३१,००९	२९,५१९
पुरुष	८२,६१२	९८५	६,७६१	१२,८१३	१४,४०९	१६,१६२	१५,६८५	१५,७९८
महिला	७६,७५४	९९५	६,४५४	११,८२३	१३,८४८	१४,५८८	१५,३२४	१३,७२१
जीवित बच्चा संख्या								

बच्चा संख्या	जम्मा	आमाको उमेर समुह						
		१५-१९	२०-२४	२५-२९	३०-३४	३५-३९	४०-४४	४५ - ४९
जम्मा	१५१,२००	१,९१७	१२,८४८	२३,८५१	२७,३२८	२९,१९९	२९,०३८	२७,०१९
पुरुष	७८,०३९	९४०	६,५६२	१२,३५५	१३,८३६	१५,३०४	१४,६३६	१४,४०६
महिला	७३,१६१	९७७	६,२८६	११,४९५	१३,४९३	१३,८९६	१४,४०२	१२,६१३
मृत्यु भएका बच्चा संख्या								
जम्मा	८,१६६	६२	३६७	७८६	९२९	१,५५१	१,९७१	२,५००
पुरुष	४,५७३	४४	१९९	४५८	५७३	८५८	१,०४८	१,३९२
महिला	३,५९३	१८	१६८	३२८	३५६	६९३	९२२	१,१०८

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका ३.३.८ जिल्लामा सञ्चालित एम्बुलेन्स सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	एम्बुलेन्स संचालक	सार्वजनिक		नीज तथा गैर सरकारी तथा अन्य	
		दर्ता भएका	सञ्चालनमा रहेका	दर्ता भएका	सञ्चालनमा रहेका
१	नेपाल रेडकस सोसाइटी, दमौली	०	०	१	१
२	उद्योग वाणिज्य संघ, दमौली	०	०	१	१
३	ग्रामिण सेवा संघ, दमौली	०	०	१	०
४	नेशनल एपिलो अस्पताल, दमौली	०	०	१	१
५	बन्दिपुर अस्पताल, बन्दिपुर	१	१	०	०
६	उद्योग वाणिज्य संघ, भिमाद	०	०	१	१
७	लक्ष्मी अस्पताल, डुम्रे	०	०	१	१
८	गोर्खा भुतपुर सैनिक (भारतीय पेन्सन क्याम्प), तुरतुरे, भानु	०	०	१	१
९	सेतीगंगा अस्पताल, दुलेगौडा	०	०	१	१
१०	पुरनडिही प्रा.स्वा.के., वरभञ्ज्याङ्ग	१	१	०	०
११	थर्पु स्वास्थ्य चौकी, थर्पु, छाङ्ग	१	१	०	०
१२	रत्नहरी मेमोरियल अस्पताल, दमौली	०	०	१	१
१३	ने-कोर्यो अस्पताल, दमौली	०	०	१	१
१४	एकता अस्पताल, भिमाद	०	०	१	१
१५	फुलवारी सेवाकेन्द्र, राईपुर	०	०	१	१
१६	व्यास नगर अस्पताल, दमौली	०	०	१	१
१७	भिमाद युवा क्लब, भिमाद	०	०	१	१
जम्मा		३	३	१४	१३

श्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, तनहुँ, वार्षिक प्रतिवेदन २०७०/७१

सरकारी तथा गैर सरकारी गरी तनहुँ जिल्लामा हाल १७ वटा एम्बुलेन्स दर्ता भएकोमा १६ वटाले सेवा प्रदान गरिरहेका छन् (तालिका ३.३.८)। एम्बुलेन्स सञ्चालनमा गैर सरकारी क्षेत्रको संलग्नता राम्रो देखिएको छ। यद्यपि जिल्लाका कतिपय ग्रामिण भेगमा पहुँच पुग्ने गरी थप एम्बुलेन्स सञ्चालन गर्न आवश्यक पनि रहेको छ।

आयुर्वेद सेवा

प्राचिन चिकित्सा प्रणाली अन्तर्गतको आयुर्वेद सेवा यस जिल्लामा उपलब्ध रहेको छ। जिल्लामा एउटा आयुर्वेद केन्द्र आयुर्वेद चिकित्सक सहित जिल्ला सदरमुकाममा रहेको छ भने ११ वटा आयुर्वेदिक औषधालयहरु (२०७२ जेष्ठ १५ देखि भिमादमा एउटा औषधालय नयाँ स्थापना भएको) विभिन्न गा.वि.स.हरुमा सेवारत छन्। आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थामा विशेषगरी सामान्य चिकित्सा, जेष्ठ नागरिक, स्तनपाई, पूर्वकर्म आदि सेवाहरु उपलब्ध हुन्छन्। जिल्लाका आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाको विस्तृत विवरण निम्नानुसार छ।

तालिका ३.३.९ आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरुको विवरण

सि.नं.	आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाको नाम	ठेगाना	सम्पर्क फोन नं.	सि.नं.	आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाको नाम	ठेगाना	सम्पर्क फोन नं.
१	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र	दमौली	०६५ ५६०४८३	७	दुहुरेपसल आयुर्वेद औषधालय	दुहुरे पसल	९८१८३७४६१७
२	खैरेनीटार आयुर्वेद औषधालय	खैरेनीटार	०६५ ५७०९३६	८	भानु आयुर्वेद औषधालय	भानु	
३	जामुनेभञ्ज्याङ्ग आयुर्वेद औषधालय	जामुने	९७५६०००३८८	९	बन्दिपुर आयुर्वेद औषधालय	बन्दिपुर	९८४६०५५१०६
४	शिशुघाट आयुर्वेद औषधालय	शिशुघाट	९८४६९३९४६५	१०	भिरकोट आयुर्वेद औषधालय	भिरकोट	९८५६०६०५३३
५	रिस्ती आयुर्वेद औषधालय	रिस्ती		११	केशवटार आयुर्वेद औषधालय	केशवटार	
६	रुपाकोट आयुर्वेद औषधालय	रुपाकोट	९८४६०९०३४१	१२	भिमाद आयुर्वेद औषधालय	भिमाद	

श्रोत: जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र, २०७२

तालिका ३.३.१० उमेर र लिंग अनुसार वार्षिक (आ.व.२०७१/७२) विरामी तथ्यांक

विवरण	० देखि ५ वर्ष सम्मका			६ देखि १४ वर्ष सम्मका			१५ वर्ष र सो भन्दा माथिका			सबै उमेरका		कुल जम्मा
	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा
नयाँ	१९०	२१६	४०६	६१०	७४६	१३५६	१०८२५	१८३२३	२९१४८	११६२५	१९२८५	३०९१०
पुनरावृत्त	१६	२३	३९	७४	१२२	१९६	१४१८	२२९७	३७१५	१५०८	२४४२	३९५०
जम्मा	२०६	२३९	४४५	६८४	८६८	१५५२	१२२४३	२०६२०	३२८६३	१३१३३	२१७२७	३४८६०

श्रोत: जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र, २०७२

जिल्लाका एघार ओटा^{२३} आयुर्वेदिक स्वास्थ्य संस्थाहरुमा वर्ष भरिमा जम्मा ३४८६० जना सेवा लिन आएको देखिन्छ। यस हिसाबले कुल जनसंख्याको १० प्रतिशत जनसंख्याले आयुर्वेद स्वास्थ्य सेवा लिएको पाइन्छ। त्यस मध्ये पनि महिलाको संख्या पुरुषको तुलनामा धेरै बढी छ। महिला भण्डै १२ प्रतिशतले सेवा लिएका छन् भने पुरुष ९ प्रतिशतले मात्र सेवा लिएका छन्। महिला पुरुषको अनुपात हेर्ने हो भने ६२ प्रतिशत महिलाले सेवा लिएका छन् भने ३८ प्रतिशत पुरुषले सेवा लिएका छन्।

तालिका ३.३.११ विगत तीन वर्षमा आयुर्वेद स्वास्थ्य सेवाबाट उपचार गरिएका प्रमुख रोगहरु

सि.नं.	रोगको नाम	विरामी उपचार गरिएको संख्या			कैफियत
		२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१	
१	उदर (Abdominal Disease)	५०३७	५२७५	६१००	बढेको
२	अम्लपित्त (Gastritis)	५५७५	५०१७	५६९९	घटबढ
३	श्वसन विकार (Respiratory Disease)	२१३५	१४८०	२०३९	घटबढ
४	वातव्याधी (Vataj Disease)	१८५९	२२३९	२३७७	बढेको
५	कर्ण, नाशा, मुख, दन्त र कण्ठरोग (ENT, Oral, Dental)	१०९२	११०३	१०६९	घटबढ
६	ज्वर (Fever)	१०७८	१०९६	१२६५	बढेको
७	स्त्रीरोग (Gynecology)	१७१९	१८५५	३०३२	बढेको
८	अतिसार, प्रवाहिका (Diarrhoea/Dysentery)	१०१२	१०६६	१०४५	घटबढ
९	बालरोग (Paediatric Disease)	१९२०	१७९०	१६३७	घटेको
१०	ब्रण (Wond/Abecess)	३०६५	९०८	१११४	घटबढ
११	अन्य (Other)	८४५१	८३९९	९४८३	घटबढ
जम्मा (Total)		३०९४३	३०२२८	३४८६०	घटबढ

श्रोत: जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र, २०७२

^{२३} भिमाद आयुर्वेद औषधालय नयाँ स्थापना भएका कारण तथ्यांक समावेश गरिएको छैन।

जिल्लामा आयुर्वेद स्वास्थ्य सेवा लिन आउने विरामीको संख्याको तीन वर्षे तथ्यांक हेर्दा कहिले घट्ने अनि कहिले बढ्ने प्रवृत्ति देखिएको छ (तालिका ३.३.११)। उदर, वातव्याधी, ज्वर, स्त्रीरोगका विरामी बढेका छन् भने अन्य विरामीको संख्या घटबढ देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा सबै भन्दा बढी उदर रोगका विरामी आएका छन् भने त्यसपछि क्रमशः अम्लपित्त, श्वसनविकार रोगहरु रहेका छन्। यसबाट के स्पष्ट भएको छ भने आधुनिक चिकित्सा प्रणाली होस् वा परम्परागत चिकित्सा प्रणाली होस् यस जिल्लामा विशेषगरी उदर, अम्लपित्त जस्ता पाचन प्रणालीसँग सम्बन्धीत समस्याहरुको विरामी अधिक रहेका छन्। तसर्थ, यस जिल्लाका मानिसहरुले आफ्नो पाचन प्रणालीसँग सम्बन्धीत आहार, विहार र विचारलाई विशेष ध्यान दिनु जरुरी छ र सम्बन्धीत सरोकारवालाहरुले पनि यससँग सम्बन्धीत जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने गरी कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्न जरुरी देखिएको छ।

३.४ गैरसरकारी संघसंस्था

गरिब तथा पिछडिएका वर्ग तथा समुदायको उत्थानको लागि सरकारी तथा स्थानीय निकायको श्रोत साधनबाट मात्र सम्पन्न नहुने बास्तविक यथार्थतालाई हृदयंगम गर्दै समुदायको विकास र सशक्तीकरण प्रक्रियामा नागरिक समाजले खेल्न सक्ने महत्वपूर्ण भूमिकालाई आत्मसात गरी स्थानीय निकायसँग समन्वय गर्दै कार्य संचालनको क्रममा नेपाल सरकारले प्राथमिकतामा राखेका कामका मुख्य क्षेत्र तथा सवालहरुमा कार्य गर्ने गैरसरकारी संघसंस्थाहरुलाई एक भरपर्दो सहयोगीको रूपमा लिइएको छ। उल्लेखित वर्ग तथा समुदायको लागि कार्य सञ्चालन गर्न गैर सरकारी संस्थाहरुलाई जि.वि.स., तनहुँले श्रोत र साधनको उपलब्धता हेरी कार्य गर्ने वातावरण तयार गरि दिने र जिल्ला प्रशासन कार्यालय, तनहुँले शान्ती सुरक्षाको प्रत्याभूति दिलाउदै आएको छ।

तालिका नं. ३.४.१: गैर सरकारी संस्था समन्वय समिति, तनहुँमा वार्षिक नविकरणमा आवद्ध भएका संघ/संस्थाहरु

क्र.सं	संस्थाको नाम	दर्ता मिति	ठेगाना	प्रमुख व्यक्ति	श्रोत- स्वदेशी/विदेशी
१.	एकिकृत सामुदायिक विकास समाज	२०५३।१।२३	व्यास-२ दमौली (शाखा)	शान्ता खड्का	यूनिसेफ/जि.प.सेका.
२.	व्यास नगर आमा समुह	२०५३।१।२।७	व्यास-१०	शशि आचार्य	NGO Network/स्थानीय
३.	वातावरण संरक्षण महिला समुह	२०५३।१।२।१२	व्यास ११	भगवती न्यौपाने	NGO Network/स्थानीय
४.	एकिकृत महिला समाज	२०५३।१।२।२४	व्यास २, दमौली	उर्मिला थापा	NGO Network/स्थानीय
५.	जनहित आमा समुह	२०५३।१।२।२७	घाँसीकुवा ८, छिर्कने	ज्ञानु थापा	स्थानीय श्रोत
६.	दलित समाज उत्थान क्लव	२०५४।१।१८	वैदि २, मौरीवास	ओम व. नेपाली	NGO Network/स्थानीय
७.	छिपछिपे युवाक्लव	२०५४।१।१५	छिपछिपे-५, गोन्द्रङ्ग	नरवहादुर मगर	NGO Network/स्थानीय
८.	शैक्षिक समाज	२०५४।१।२०	व्यास-११	वैकुण्ठ न्यौपाने	स्थानीय/रोटरी
९.	समाज सेवा समुह	२०५४।१।२।४	व्यास, फराकचौर	समुन्द्र गोदार	स्थानीय/स्वदेशी विदेशी
१०.	नेपाल रेडक्रस सोसाईटी	२०५४।१।२।४	व्यास-१०	परशुराम गिरी	स्थानीय/स्वदेशी विदेशी
११.	ग्रामिण सशक्तीकरण समाज	२०५४।१।३।९	व्यास २	सरिता गुरुङ्ग	स्थानीय/स्वदेशी विदेशी
१२.	समाज सेवा कोष	२०५४।१।१।३	वरभञ्ज्याङ्ग	सहदेव अधिकारी	स्थानीय
१३.	गाउँ सुधार समिति	२०५४।१।१।३	व्यास-१	हरि सिंह गुरुङ्ग	स्थानीय, स्वदेश विदेशि
१४.	जन कल्याण समाज समुह	२०५४।१।१।३	व्यास-२	नुर चन्द्र वाग्ले	स्थानीय/NGO Network
१५.	सिन्धु पुस्तकालय	२०५४।१।१।२	स्याम्घा-९	भानुभक्त पण्डित	स्थानीय/NGO Network
१६.	भादगाउँ दोभान क्लव	२०५४।१।१।३	व्यास-१	रुद्र व. दैरे	स्थानीय
१७.	एकता युवाक्लव	२०५७।१।२८	घासीकुवा-३, कमलवारी	हरिराम नागिला	स्थानीय
१८.	अकला युवाक्लव	२०५७।१।०।२६	व्यास-१	रेवती अधिकारी	स्थानीय/NGO Network
१९.	कलेस्ती युवाक्लव	२०५७।१।४	क्यामिन-१, कलेस्ती	प्रदिप घिमिरे	स्थानीय
२०.	होस्टे हैस वाल विकास समाज	२०५७।१।१।४	बन्दिपुर-७	भिम व. गुरुङ्ग	स्थानीय, स्वदेशि विदेशी
२१.	मेवावारी आमा समुह	२०५८।१।२२	क्यामिन-५, मेवावारी	रुप क. गुरुङ्ग	स्थानीय
२२.	सिद्धमाई आमा समुह	२०५५।१।२।२३	धरमपानी, माझथर	शनिसरन गुरुङ्ग	स्थानीय
२३.	गोर्ला मोई समुह	२०५६।२।२	घाँसीकुवा-५, गोर्ला	तुलसी आले	स्थानीय
२४.	घाँसी कुवा युवाक्लव	२०५६।२।२	घाँसीकुवा-५, गोर्ला	नविन थापा	स्थानीय
२५.	सेतो गुराँस वाल विकास सेवा	२०५६।३।१५	व्यास-२	सरिता भण्डारी	स्थानीय/NGO Network
२६.	देउराली समाज सेवा समुह	२०५६।१।२।१५	घाँसीकुवा-४, देउराली	रामु लोहनी	स्थानीय
२७.	तनहुँ सेवा समिति	२०५७।२।६	व्यास २	ज्ञान राज थापा	स्थानीय/NGO Network
२८.	समाज सुधार आमा समुह	२०५६।६।२५	खैरेनीटार	विष्णु ढकाल	स्थानीय सहयोग

क्र.सं	संस्थाको नाम	दर्ता मिति	ठेगाना	प्रमुख व्यक्ति	श्रोत- स्वदेशी/विदेशी
२९.	नव आदर्श समाज सेवा कोष	२०५६।०२।२७	व्यास १	मोहन व.वस्नेत	स्थानीय
३०.	पद्धति विकास समाज नेपाल	२०५७।१।२०	व्यास ७	प्रेम व. थापा	स्थानीय/NGO Network
३१.	ग्रामिण एकिकृत समाज	२०५७।२।१६	व्यास-७	केशव भट्टराई	स्थानीय
३२.	ग्रामिण जागरण समाज	२०५८।१।२९	छिपछिपे-४, गोन्द्राङ्ग	पूर्ण व. कुँवर	स्थानीय/NGO Network
३३.	जिल्ला पारालिगल श्रोत समुह	२०६१।३।१६	व्या.न.पा.- २	वैकुण्ठ न्यौपाने	वैदेशिक सहयोग
३४.	बाल स्वास्थ्य र वातावरण वचाउ समाज तनहुँ	२०६०।१।२९	व्या.न.पा.- १०	मिना गुरुङ्ग	स्थानीय श्रोत परिचालन
३५.	ग्रामिण विकास सहयोग समाज नेपाल	२०५७।१।२५	व्या.न.पा.- ११	वद्विहरी भट्टराई	स्थानीय श्रोत परिचालन
३६.	जन सरोकार अभियान केन्द्र	२०६०।१।२१।१४	व्या.न.पा.- १०	धामनिधि पन्थ	स्थानीय श्रोत परिचालन
३७.	परिवर्तनसिल महिला स्वायम् सेवक समिति	२०५५।१।२१।६	भानु- ५, सालविस्ने	कान्छीमाया तामाङ्ग	स्थानीय श्रोत परिचालन
३८.	सत्यवती भू.पू. विद्यार्थी मञ्च	२०६१।३।८	व्या.न.पा.- २	राजेश्वर हड्खले	स्थानीय श्रोत परिचालन
३९.	पराशर योग साधना केन्द्र	२०५७।१।२१	व्या.न.पा.- १०	दिलु मल्ल	स्थानीय श्रोत परिचालन
४०.	सामुदायिक सेवा केन्द्र दमौली	२०६६।२।२५	व्या.न.पा.- २	गोविन्द पन्थ	स्थानीय श्रोत परिचालन
४१.	तनहुँ सहयोग समुह	२०६४/६/२०	व्या.न.पा.- १०	ताराथापा	स्थानीय श्रोत परिचालन
४२.	पुलजिप युवाक्लव	२०६९/४/३१	आँवुखैरेनी- ८	मन बहादुर गुरुङ्ग	स्थानीय श्रोत परिचालन
४३.	वैकलीक यातायात सारोकार समाज	२०६८/८/८	व्या.न.पा.- १०	होम बहादुर गुरुङ्ग	वैदेशिक सहयोग
४४.	एकल महिला समाज	२०६१।१।२३	व्या.न.पा.- २	चिनीमाया गुरुङ्ग	वैदेशिक सहयोग
४५.	सामुदायिक विकास केन्द्र	२०६०/८/८	पुरकोर्ट- ३, वाईस जागर	यूर्य कुमार श्रेष्ठ ९८५६०६०६६३	स्थानीय सहयोग
४६.	पुस्पान्जली संकृतिक परिवार	२०५७।०२।२९	आँवु-९,लोप्राङ्ग	शुक बहादुर गुरुङ्ग	स्थानीय सहयोग
४७.	भानु घाँसी स्मारक पार्क	२०५७।१।२२।४	व्यास -२	प्रेम प्रकास भट्टराई	स्थानीय सहयोग
४८.	गल्वु वेंस टोल सुधार आमा समुह	२०५७।१।२१।६	व्यास -१	शुसिला दुर	स्थानीय सहयोग
४९.	दिप ज्योती समाज नेपाल	२०६०/८/८	व्यास -१०	चिनु पोखल	स्थानीय सहयोग
५०.	सुजनशिल दिदी बहिनी समुह	२०६२।१।१६	व्यास -११	वत्तिदेवि वाग्ले	स्थानीय सहयोग
५१.	आमा समुह कमलाबारी	२०५५/२/२४	घाँसीकुवा -३	सान्नानी पाण्डे	स्थानीय सहयोग
५२.	वेद व्यास जेष्ठ नागरिक आश्रम	२०६८।५।१३	व्यास -८	सावित्री श्रेष्ठ	स्थानीय सहयोग
५३.	श्रृजनसिल प्रवर्द्धक संघ	२०६३।५।१४	व्यास -११	मनहरी काफले	स्थानीय सहयोग
५४.	बाल कल्याण समुहिक संस्था	२०६२।२।२२	आँवु -२	सरद चन्द्र पौडेल	स्थानीय सहयोग
५५.	सामुदायिक विकास तथा श्रोत अनुसन्धान समाज	२०५७।१।२१।६	आँवु -२	नारायण भट्टराई	स्थानीय सहयोग
५६.	स्याम्घाली युवा क्लव	२०५९।६।२१	स्याम्घा- ६	प्रमोद न्यौपाने	स्थानीय सहयोग
५७.	समाज संरक्षण महिला समुह	२०६४।५।१९	घाँसीकुवा-८		स्थानीय सहयोग
५८.	सामुदायिक विकास सेवा केन्द्र	२०६३।४।१३	क्यामिन- १	प्रदिप घिमिरे	स्थानीय सहयोग

श्रोत: गैर सरकारी संस्था समन्वय समिति, तनहुँ, २०७२

३.५ महिला, अपाङ्ग, जेष्ठ नागरिक तथा बालबालिकाको स्थिति

महिला र बालबालिकाको क्षेत्रमा महिला तथा बालबालिका कार्यालय तनहुँको भूमिका अग्रणी रही आएको छ । यस कार्यालयबाट प्रमुख रूपमा महिला विकास कार्यक्रम, अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण कार्यक्रम, बाल अधिकारको प्रवर्धन, लैङ्गिक हिंसा निवारणको लागि संस्थाहरुको एकिकृत विकास कार्यक्रम, महिला सशक्तिकरण कार्यक्रम र मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार विरुद्धको कार्यक्रमहरु संचालन भई रहेका छन् ।

महिला, अपाङ्ग तथा जेष्ठ नागरिक

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ बमोजिम तनहुँ जिल्लामा कुल १,७९,८७८ महिला जनसंख्या रहेको छ । अर्थात्, जिल्लाको कुल जनसंख्याको ५५.६ प्रतिशत जनसंख्या महिलाको रहेको छ । दश वर्ष पहिला २०५८ सालमा यहाँको महिलाको जनसंख्या १,६८,४४९ अर्थात् कुल जनसंख्याको ५३.४ प्रतिशत महिला जनसंख्या रहेको थियो । यसरी यस जिल्लामा महिलाको जनसंख्या पुरुषको तुलनामा कमश बृद्धि हुदै गएको पाइन्छ । यसको एउटा कारण अनुपस्थित जनसंख्याको

ठूलो हिस्सा पुरुषको रहेको छ । कुल ४६,३८७ अनुपस्थित जनसंख्यामध्ये ३,२४५ मात्र महिला रहेका छन् । महिला सशक्तिकरणको सवाललाई हेर्दा यस जिल्लाको महिला साक्षरता दर ६७.९ प्रतिशत रहेको छ, जुन पुरुषको ७४.८ प्रतिशत छ । महिलाहरूको शैक्षिक गुणस्तर र विद्यालय जाने अवस्था हेर्दा पनि प्राथमिक तहमा अधिकांश छात्राहरू प्रवेश गरेता पनि उच्च शिक्षासम्म पुग्दा महिलाको संख्या ज्यादै न्यून हुने गरेको छ । विषयगत रूपमा हेर्दा पनि उच्च शिक्षा हासिल गर्ने क्रममा महिलाहरू शिक्षा विषय प्रति धेरै आकर्षित हुने गरेको देखिन्छ । सम्पत्तिमा महिलाको स्वामित्व पक्षलाई हेर्दा यस जिल्लाको कुल ७८,२८६ (संस्थागत बाहेक) घरपरिवार मध्ये १०,१३९ (१३ प्रतिशत) घरपरिवारमा मात्र घर र जमिनको स्वामित्व महिलाको नाममा छ । तथापी उक्त सम्पत्तिको प्रयोगमा महिलाको निर्णयले मात्र काम गर्न नसक्ने हुन सक्दछ जुन अध्ययनको विषय हो । जिल्लामा एकल महिलाको उपस्थिति पनि धेरै नै रहेको छ । विधवा भएर ७,१८९ जना, पारपाचुके गरेर १८० जना र छुट्टिएर ५०३ जना एकल जीवन बिताइरहेका छन् । वैवाहिक अवस्था हेर्दा अधिकांश महिलाको पहिलो पटक विवाह गर्ने उमेर १५ देखि १९ वर्ष भित्र हुने गर्दछ (तालिका ३.१.१) । यसबाट महिलाको स्वास्थ्य अवस्था ज्यादै जोखिम अवस्थाबाट गुज्रिरहेको सजिलै अनुमान लगाउन सकिन्छ । जुन कुरा जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयको वार्षिक प्रतिवेदन २०७०/७१ को तथ्यांकबाट स्पष्ट हुन्छ (हेर्नुहोस तालिका ३.३.१, ३.३.४, महिला सम्बन्धी सुचकहरू) । आर्थिक क्रियाकलापका सन्दर्भमा यहाँका १० वर्ष वा सो भन्दा माथिका महिला जनसंख्यामध्ये ६९,१३३ जना आर्थिक रूपले सक्रिय रहेका छन् । ति मध्ये ६८,६८१ रोजगार र ४५२ जना बेरोजगार छन् । त्यसैगरी ७०,४३५ जना आर्थिक रूपले सक्रिय छैनन् । प्रायः सक्रिय महिला जनसंख्याको पनि ठूलो हिस्सा (५६,४७० जना) कृषि क्षेत्रमा लागेका छन् ।

यस्ता किसिमका अवस्थाबाट गुज्रिएका महिलाको जीवनस्तर उकास्न तथा महिला सशक्तिकरणका लागि विभिन्न सरकारी एवं गैर सरकारी क्षेत्रले पहल गरिरहेका छन् । त्यसमध्ये महिला तथा बालबालिका कार्यालयबाट वार्षिक रूपमा विविध कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ । आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को वार्षिक कार्यक्रम अनुसार महिला तथा बालबालिका कार्यालयबाट जिल्लाका विभिन्न गा.वि.स.हरूमा लक्षित वर्गका महिला समूह गठन गरी हाल सम्म ५२ वटा समूह गठन तथा परिचालन भइसकेका छन् । त्यसैगरी ती समूहका सदस्यहरूलाई व्यक्तित्व विकास प्रशिक्षण गरिएको छ । महिलाको संस्थागत सहभागितामा अभिवृद्धि गर्न संस्थागत विकास र सहभागिता अन्तर्गत विभिन्न क्रियाकलापहरू सञ्चालन भएका छन् । सिप तथा व्यवसायिकता वृद्धिका लागि तालिम सञ्चालन भएको छ । लैंगिक हिंसा नियन्त्रण गर्ने तथा हिंसामा परिसकेका महिलालाई सुरक्षित आश्रय सहितको अल्पकालिन सेवा केन्द्र सञ्चालन भएको छ । साथै लैंगिक मुल प्रवाहिकरणका लागि विविध कार्यक्रम गरिएको छ ।

त्यसैगरी जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयबाट महिलाका स्वास्थ्य समस्या सम्बन्धी विविध कार्यक्रम सञ्चालन गरिएका छन् । यस कार्यालयबाट विशेषगरी सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रम, आमा सुरक्षा कार्यक्रम, परिवार नियोजन कार्यक्रम, सुरक्षित गर्भपतन लगायतका कैयौं कार्यक्रमहरू महिला लक्षित गरी सञ्चालन गरिएका छन् ।

यस्ता कार्यक्रमका बाबजुत पनि अझै यस जिल्लाका कैयौं महिला विभिन्न किसिमले सशक्त एवं मुल प्रवाहीकरण हुन सकेका छैनन् । महिला विकासका लागि सम्बन्धी पक्षले लक्षित समूहलाई प्रवाहकारी रूपले पहिचान गरी आवश्यकतामा आधारित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न जरुरी छ । राज्यबाट प्रदान गरिने सेवामा सरल पहुँच र उपयोगको यकिन नभए सम्म जिल्लाका महिलाहरूको अवस्थामा सुधार आउन निकै कठिन हुन्छ ।

तालिका नं. ३.५.१: आ.व. २०७०/७१ सम्ममा वितरण गरिएको अपाङ्गता परिचय पत्रको संख्या सम्बन्धी विवरण

अपाङ्गताको प्रकार		२४वर्ग क		वर्ग ख		वर्ग ग		वर्ग घ		जम्मा		
		महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	जम्मा
शारीरिक	शारीरिक अपाङ्गता	६२	६७	१२०	९८	१०६	१७९	२४२	१९३	५३०	५३७	१०६७
दृष्टी सम्बन्धी	दृष्टि विहिनता	३	३	५२	५९	३	०	३	१	६१	६३	१२४
	न्यून दृष्टी	०	०	१०	६	१७	३०	१४	१४	४१	५०	९१
सुनाई सम्बन्धी	बहिरा	१२	१०	१०२	११७	११	१०	२	४	१२७	१४१	२६८
	सुस्त श्रवण	०	०	३	३	१५	२५	२	१३	२०	४१	६१

२४ अपाङ्गताको क वर्ग भन्नाले पुर्ण अशक्त अपाङ्गता, ख वर्ग भन्नाले अति अशक्त अपाङ्गता, ग वर्ग भन्नाले मध्यम अपाङ्गता र घ वर्ग भन्नाले सामान्य अपाङ्गता भन्ने बुझाउँछ ।

अपाङ्गताको प्रकार		२४वर्ग क		वर्ग ख		वर्ग ग		वर्ग घ		जम्मा		
		महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	जम्मा
श्रवण दृष्टी विहिन	श्रवण दृष्टी विहिन	१	२	०	०	०	०	०	०	१	२	३
स्वर बोलाई सम्बन्धी	स्वर बोलाई सम्बन्धी	०	०	०	२	३	१५	११	२३	१४	४०	५४
मानसिक अपाङ्गता	मानसिक अस्वस्थता	८०	८०	३२	५४	१८	२७	१२	२२	१४२	१८३	३२५
	अटिज्म	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	१
बहुअपाङ्गता	बहुअपाङ्गता	७०	८३	३१	३७	९	९	५	२	११५	१३१	२४६
जम्मा		२२९	२४५	३५०	३७६	१८२	२५९	२९१	२७२	१०५२	११५२	२२०४

श्रोत: महिला तथा बालबालिका कार्यालय, तनहुँ, २०७२

राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार जिल्लामा ३३४४ पुरुष र २८२४ महिला गरी कुल ६१६८ जना (तालिका ३.१.७) कुनै न कुनै अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू यस जिल्लामा रहेका छन्। यस्ता अपाङ्गता भएका जनसंख्या मध्ये महिला तथा बालबालिका कार्यालय, तनहुँले आर्थिक वर्ष २०७१/७१ सम्ममा दश प्रकारका अपाङ्गता खुल्ने गरी चार वर्गका २२०४ अपाङ्गता परिचय पत्र वितरण गरेको छ। त्यसमा १०५२ जना पुरुष र ११५२ जना महिला रहेका छन् (तालिका २.५.१)। अपाङ्गताको प्रकार अनुसार सबैभन्दा बढी शारीरिक अपाङ्गता भएका जनसंख्या रहेका छन् भने त्यसपछि मानसिक अपाङ्गता भएका व्यक्ति धेरै रहेका छन्। अपाङ्गताको जटिलताको आधारमा विभाजन गरिएको चार वर्ग अनुसार सबैभन्दा बढी “ख” वर्गका छन् भने त्यसपछि “ख” वर्गका रहेका छन्। वि.सं. २०६५ भन्दा पहिला अपाङ्गता परिचय पत्र जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट वितरण हुँदै आएकोमा त्यसपछि यो कार्य महिला तथा बालबालिका कार्यालयले सम्पादन गर्दै आएको छ। पहिला परिचयपत्र अर्कै ढाँचामा वितरण गरिन्थ्यो र त्यस्तो पुरानो ढाँचाको परिचय पत्र पाउने जनसंख्या ११९९ जना रहेका थिए।

तालिका नं. ३.५.२: जेष्ठ नागरिक उपचार सेवा सम्बन्धी विवरण

विवरण	महिला	पुरुष	जम्मा	कुल खर्च
आ.व. ०७०/०७१ भन्दा अगाडीसम्म उपचार सेवा प्राप्त गर्ने	२४४	१२५	३६९	४,२८,९८३
आ.व. ०७०/०७१ मा उपचार सेवा प्राप्त गर्ने	१६	१३	२९	५५,८६०
आ.व. ०७०/०७१ सम्म उपचार सेवा प्राप्त गर्ने	२६०	१३८	३९८	४,८४,८४३
कोषको बचत				७१,१३६

श्रोत: महिला तथा बालबालिका कार्यालय, तनहुँ, २०७२

बालबालिका

बाल अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धि, १९८९ अनुसार बालबालिका भन्नाले १८ वर्ष भन्दा कम उमेरको जनसंख्यालाई बुझिन्छ। तर राष्ट्रिय कानूनले बालबालिकाको उमेर तोकेको सन्दर्भमा त्यही मान्य हुने हुनाले नेपालको सन्दर्भमा बालबालिकाको अधिकारको संरक्षण गर्न बनेको ऐन, २०४८ अनुसार बालबालिका भन्नाले सोह्र वर्षको उमेर पुरा नगरेका जनसंख्यालाई बुझाउँछ। बालबालिकाको कल्याण र हक हितको लागि जिल्ला बालकल्याण समिति, महिला तथा बालकालिका कार्यालय, जिल्ला शिक्षा कार्यालय र विभिन्न संघसंस्थाको भूमिका महत्वपूर्ण रहदै आएको छ।

तालिका नं. ३.५.३: सोह्र वर्ष मुनिका बालबालिकाको बसोबासको अवस्था सम्बन्धी विवरण

विवरण	जम्मा		बालक		बालिका	
	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा	१,१६,६७३	१००	५८,४१६	१००	५८,२५७	१००
बाबुआमा	८४,७३९	७३	४१,९४९	७२	४२,७९०	७३
आमा	२६,६८५	२३	१३,९२६	२४	१२,७६०	२२
बाबु	५८०	०	२८०	०	३००	१

विवरण	जम्मा		बालक		बालिका	
	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
बाबु र सौतेनी आमा	५५५	०	३२१	१	२३४	०
आमा र सौतेनी बाबु	५७	०	३३	०	२४	०
अन्य नातेदार	८२२	१	४५८	१	३६४	१
रोजगारदाता	४९	०	१६	०	३२	०
अन्य	२,२०५	२	१,०३५	२	१,१७०	२
उल्लेख नभएको	९८१	१	३९८	१	५८३	१

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तनहुँ जिल्लाका कुल ११६,६७३ सोह्र बर्ष मुनिका बालबालिका मध्ये ७३ प्रतिशत उनीहरूको बाबुआमासँग बस्दछन् भने २३ प्रतिशत आमासँग मात्र र बाँकी अन्य व्यक्तिसँग बसोबास गर्दछन् (तालिका ३.५.३) । आमासँग मात्र बस्नेमा बालिकाको भन्दा बालकको प्रतिशत केही बढी छ भने बाबुसँग मात्र बस्नेमा भने बालिकाको संख्या बढी रहेको छ । जिल्लाभरी ८२२ जना नातेदारकहाँ बसेका छन् भने ४९ जना रोजगारदाताकहाँ बसेका छन् ।

तालिका नं. ३.५.४: जिल्लामा अवस्थित बालक्लब, बालउद्यान, बालगृह तथा सडक बालबालिका सम्बन्धी विवरण

सि. नं.	गा.वि.स./न.पा.को नाम	बाल क्लब	बाल उद्यान	बालगृह	सडक बालबालिका	सि. नं.	गा.वि.स./न.पा.को नाम	बाल क्लब	बालउद्यान	बालगृह	सडक बालबालिका
१	आँबुखैरेनी	१८				२५	काहुँशिवपुर	१३			
२	अरुणोदय					२६	केशवटार	१०			
३	बैदी	१४				२७	खैरेनीटार	४६		१	
४	बन्दीपुर	२१		१		२८	किहुँ				
५	वरभञ्ज्याङ्ग	१५				२९	कोटा	८			
६	बसन्तपुर	३				३०	कोटदरवार	५			
७	भानु	१७				३१	क्यामिन	५			
८	भानुमती	९				३२	माफकोट	५			
९	भिमाद	९				३३	मनपाङ्ग	५			
१०	भिरकोट	१३				३४	पोखरीभञ्ज्याङ्ग	८			
११	व्यास न.पा.	६८	१		१५	३५	पुर्कोट				
१२	छाङ्ग	८				३६	राईपुर	२			
१३	छिम्केश्वरी					३७	राम्जाकोट	१४			
१४	छिपछिपे	४				३८	रानीपोखरी (रिसिङ)	७			
१५	चोकचिसापानी	३				३९	रिस्ति				
१६	देउराली	११				४०	रुपाकोट	४			
१७	देवघाट	५				४१	सतिस्वारा	९			
१८	धरमपानी	१४				४२	सामुङ्गभगवतिपुर	९			
१९	ढोरफिदी	५				४३	स्याम्घा	११			
२०	दुलेगौडा	३				४४	सुन्धारा (घिरिङ्ग)	२			
२१	फिरफिरे	८				४५	तनहुँसुर	३			
२२	गजरकोट	२				४६	थप्रेक	२			
२३	घाँसीकुवा	६		१		४७	मिल्नुङ्ग	१०			
२४	जामुने भञ्ज्याङ्ग	६				जम्मा		४४०	१	३	१५

श्रोत: जिल्ला बालकल्याण समिति, २०७१/१२/१९

३.६ सामाजिक सुरक्षा

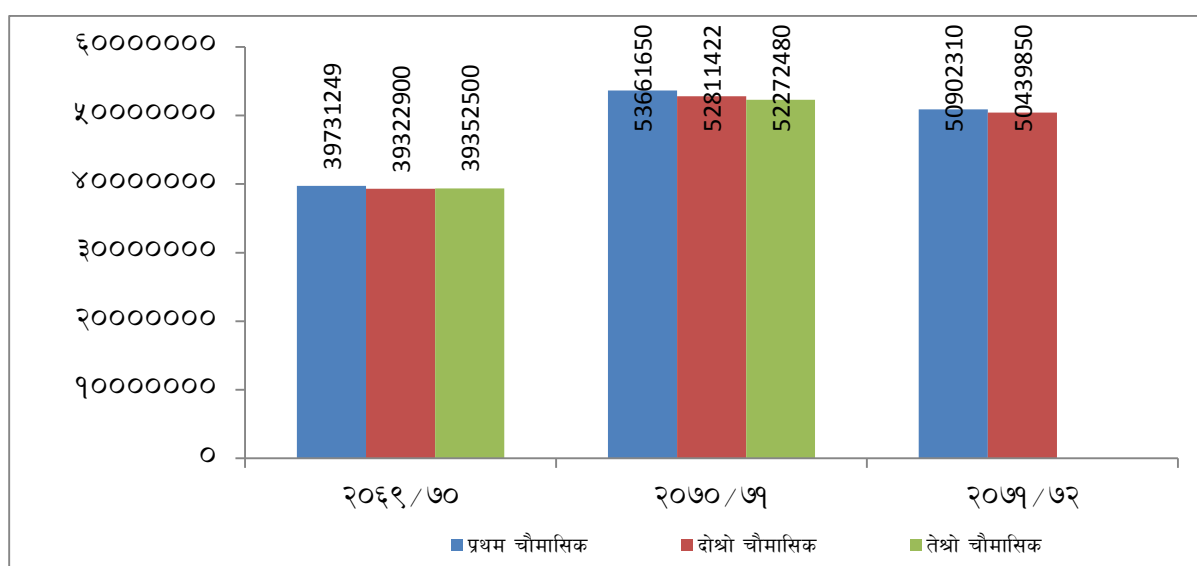
यस जिल्लाका ग्रामीण बस्तीहरुबाट आर्थिक हिसाबले सक्रिय जनशक्ति शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारीको लागि देशका अन्य शहर र विदेशमा बसाई सर्ने क्रमको वृद्धिसंगै त्यस्ता बस्तीहरु अक्सर रुपमा प्रौढ, महिला, अशक्त तथा असहाय मानिसहरुको बसोबास गर्ने थलोको रुपमा रुपान्तरण हुदै गएको पाइन्छ। त्यस्ता बस्तीहरुमा आर्थिक हिसाबले कम सक्रिय जनशक्तिको प्रभावसंगै सामाजिक असुरक्षाको वातावरणमा पनि वृद्धि भई रहेको छ। जसको फलस्वरुप सरकारी क्षेत्रबाट सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति दिने कार्यक्रमहरु ल्याईएका छन्। सामाजिक सुरक्षाको एउटा कार्यक्रम सामाजिक सुरक्षा भत्ता हो र यस जिल्लामा विगत तीन वर्षमा उक्त भत्ता पाउने जनसंख्या निम्नानुसार रहेको छ।

तालिका नं. ३.६.१: जिल्लामा गत तीन आर्थिक वर्षमा सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाउनेको संख्या

विवरण	आर्थिक वर्ष			विवरण	आर्थिक वर्ष				
	२०६९/७० तेस्रो चौमासिक	२०७०/७१ तेस्रो चौमासिक	२०७१/७२ दोस्रो चौमासिक		२०६९/७० तेस्रो चौमासिक	२०७०/७१ तेस्रो चौमासिक	२०७१/७२ दोस्रो चौमासिक		
जेष्ठ नागरिक दलित	महिला	१९६९	२२२७	२१९०	आंशिक अशक्त अपाङ्ग	महिला	३०	३३	४३
	पुरुष	१७१४	१९३५	१९२७		पुरुष	६८	६१	७५
	जम्मा	३६८३	४१६२	४११७		जम्मा	९८	९४	११८
जेष्ठ नागरिक अन्य	महिला	५५०३	५३८५	४९८९	विपन्न दलित बालबालिका	महिला		२१७५	१५९०
	पुरुष	५५०२	५६५२	५२९६		पुरुष		२१००	१८१५
	जम्मा	११००५	११०३७	१०२८५		जम्मा		४२७५	३४०५
असहाय विधवा/एकल महिला	एकल महिला	४३६७	०	२८२	लोपोन्मुख/आदिवासी जनजाति	महिला	२	२	
	विधवा		९१२४	८०६१		पुरुष	१	१	
	जम्मा	४३६७	९१२४	८३४३		जम्मा	३	३	
पूर्ण अशक्त अपाङ्ग	महिला	१२५	१९७	१८७	जम्मा	महिला	११९९६	१९१४३	१७३४२
	पुरुष	१५५	२१६	२१८		पुरुष	७४४०	९९६५	९३३१
	जम्मा	२८०	४१३	४०५		जम्मा	१९४३६	२९१०८	२६६७३

श्रोत: जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, तनहुँ, २०७२

चित्र ३.६.१ सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरणमा भएको खर्च विवरण

श्रोत: जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, तनहुँ, २०७२

तालिका नं. ३.६.२: आर्थिक वर्ष २०७१/७२ को दोश्रो चौमासिकमा जिल्लाको सामाजिक सुरक्षा भत्ता विवरण

सि.नं.	गा.वि.स.	जेष्ठ नागरिक दलित		जेष्ठ नागरिक अन्य		असहाय विधवा/ एकल महिला		पूर्ण अशक्त अपाङ्ग		आंशिक अशक्त अपाङ्ग		विपन्न दलित बालबालिका	
		महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	एकल महिला	विधवा	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष
१	अरुणोदय	४६	३४	९३	११६		१७७	५	१	१		६१	५४
२	आँबुखैरेनी	५१	५७	२०७	२१२		३२४	४	६	१	१	५०	५८
३	केशवटार	२८	२६	१०५	१३८		१४३	२	१	२		१८	२१
४	किहुँ	६२	५२	७४	८०	२	१६२	३	२	२		३६	४३
५	कोटा	१४	११	८०	७६		७२	१				१३	९
६	काहुँशिवपुर	५४	४६	१३७	१४७		१८५	३	५		१	३३	३७
७	कोटदरवार	४२	३५	१२५	११२	१	१६९	९	४	१		२६	२५
८	क्यामिन	५३	४९	११०	१२४		२०६	२	१	२		३०	२४
९	गजरकोट	५१	३९	८२	११७		१३८	१	३	१		२९	३९
१०	घाँसीकुवा	७४	६३	१३४	१४०		२५५	५	७	२	२	७९	८६
११	चोक चिसापानी	३७	२८	९८	९७		१४६	४	७		२	३१	३६
१२	छाङ्ग	३०	४४	६७	१०८		२५९	५	६		१	४४	५६
१३	छिपछिपे	२	४	६३	५८		४१		३		१	१	३
१४	छिम्केश्वरी	५	८	३०	४२		५०	१	२		१	८	७
१५	जामुने	८५	७४	१५३	१६७		३०१	४	६	२	२	८९	१०२
१६	तनहुँसुर	७८	५७	५८	४०		७६	३	५		१	१९	३८
१७	थप्रेक	३४	२९	९७	९५		१६८	३	५	१		२१	१९
१८	देवघाट	९	१५	२३३	१६७		१४४	२	३		१	११	६
१९	देउराली	३	३	६०	४६	४२	३३				२	४	३
२०	पोखरीभञ्ज्याङ्ग	४५	३५	४६	७५		१५५	३	२	३	६	३९	४३
२१	पुर्कोट	४५	३२	१४७	१५२	१३५	१२०	६	५		२	२८	३४
२२	फिरफिरे	२८	३९	८१	१०९		१५५	५	६		१	२२	३३
२३	वरभञ्ज्याङ्ग	७६	५८	९९	१२२		२०६		६			४७	३६
२४	वन्दिपुर न.पा.	९४	७६	२४८	३११		५३७	१५	१४	१	१	४८	४९
२५	वसन्तपुर	४६	२८	१०५	८४	२	१२६	२	८	१		३८	४०
२६	वैदी	१९	१४	६७	१२०		१०१	१	४	११	१८		
२७	भिरकोट	६५	५५	७४	७०		१२३	६	४	१	२	३४	४९
२८	भानु	१०७	१४५	१६०	२३०		४५०	११	१५	१	१	९०	१११
२९	साभुङ्ग भगवतीपुर	४४	४१	१२०	९९		१६८	६	७		१	२९	२९
३०	भानुमती	४५	२५	१४४	१२०		१२१	३	४	१		२१	२५
३१	भिमाद	५१	५५	९१	८३		१३९	७	२	१		५०	४८
३२	मनपाङ्ग	९१	७७	१०६	१४०	९९	१२५	५	३		६	७०	८७
३३	माभुकोट	४२	३२	१२३	१४४		२२६	१	१०	१	३	४०	५२

सि.नं.	गा.वि.स.	जेष्ठ नागरिक दलित		जेष्ठ नागरिक अन्य		असहाय विधवा/ एकल महिला		पूर्ण अशक्त अपाङ्ग		आंशिक अशक्त अपाङ्ग		विपन्न दलित बालबालिका	
		महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	एकल महिला	विधवा	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष
३४	मिलुङ्ग	६०	४७	१६४	१४५		२३४	३	३	१	२	३०	३४
३५	रिस्ती	६६	८५	२०	१५		९४	४	१		१	१२	२१
३६	रिसिङ्ग रानीपोखरी	१८	१५	४९	८३	१	१३३		२		२	१३	१८
३७	रामजाकोट	२९	२०	४६	५७		१२०		२	१		३१	२१
३८	राईपुर	३५	३१	९७	१०६		१८३	५	१२		३	२६	४१
३९	रुपाकोट	३०	१४	१३५	१३९		१६६	३	४	२	१	१६	१३
४०	घिरिङ्ग सुन्धारा	४०	५०	८८	९८		२०२	५	४	१	१	५९	७७
४१	स्याम्घा	३९	३४	८९	१२०		१७०	१०	५	१	३	२९	२९
४२	शुक्लागण्डकी न.पा.	२९१	२२६	६०४	५१६		७८२	२५	२२	१	५	१९९	२४२
४३	सतिस्वारा	२६	१९	८०	७६		१७६	४	६		१	१६	१७
जम्मा		२१९०	१९२७	४९८९	५२९६	२८२	८०६१	१८७	२१८	४३	७५	१५९०	१८१५

श्रोत: जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, तनहुँ, २०७२

खण्ड ४ : भौतिक पूर्वाधार विकास

४.१ बस्ती विकासको स्वरूप र आवास सुविधा

तनहुँ जिल्लाको सदरमुकाम दमौली द्वारपर युगमा वेदव्यासले तपस्या गरेको स्थानका नामले परिचित छ। ऋषि पराशर र सत्यवतिको समागमबाट वेदव्यासको जन्म भएको हो भन्ने पौराणिक प्रमाणबाट तनहुँ जिल्लामा बस्ती विकास द्वारपर युगदेखि नै भएको भन्न सकिन्छ। तथापी वेदव्यास पनि भारतवर्षमा जन्मिएका हुन् भन्ने भनाई पनि भएकोले पौराणिक युगमा यहाँको बस्तीका बारेमा ठोस प्रमाण भेटिदैन। ऐतिहासिक पृष्ठभूमिलाई हेर्ने हो भने तनहुँ राज्यको प्रथम शासकको रूपमा इशाको नवौँ शताब्दीतिरका लिच्छविहरूलाई लिने गरिन्छ। त्यसपछि नुवाकोटका ठकुरीहरूको शासन चलेको देखिन्छ। साथै लिच्छविहरूको शासन समाप्त भएपछि मल्लहरूको शासन भएको देखिन्छ। शाहवंश पुर्व तनहुँमा सेन राजाहरूले शासन गरेको ऐतिहासिक विद्वानहरूको अभिलेख वा आलेखबाट प्रष्ट हन्छ। यसरी हेर्दा तनहुँ जिल्लामा आदिम कालदेखि बस्ती रहेको कुरालाई स्वीकार्न सकिन्छ। साथै पौराणिक कालमै यस क्षेत्रमा माफी र दराईहरूको उपस्थिति रहेको भन्ने किंवदन्तीहरूबाट पनि यहाँका माफी, दराई जातिहरू प्राचिन समय देखि यस जिल्लामा बसोबास गरेका थिए भन्नमा थप बल पुग्दछ।

हाल रहेका प्रमुख बस्तीहरूका आधारमा यस जिल्लाको बस्ती विकास समथल फाँट, नदी तथा खोला किनार, खानेपानी तथा घाँस दाउरा सुविधा भएको क्षेत्र, भञ्ज्याङ्ग परेको ठाउँ र सडक तथा मुल बाटोको दाँयाँबाँया रहेका छन्। यहाँको बस्ती विकासको स्वरूपलाई शहरी बस्ती र ग्रामीण बस्ती गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ। यस जिल्लाको बस्ती विकासको स्वरूपमा अधिकांश क्षेत्रमा परम्परागत ग्रामीण परिवेश रहेको र आधारभुत मानवीय सेवा तथा सुविधाको योजनाबद्ध व्यवस्थापनको कमी रहेको पाइन्छ भने बजार तथा शहरी बस्तीहरूमा एकिकृत रूपमा सेवा सुविधामा पहुँच हुँदै गएको छ। शहरी बस्तीको रूपमा व्यास नगरपालिकाको बस्तीको स्वरूपलाई पनि शहरी र ग्रामीण परिवेशको रूपमा पनि विभाजन गर्न सकिन्छ। यही नगरपालिकाको दमौली शहर आवास योजना बमोजिम योजनाबद्ध बस्ती विकास भएको शहर हो। हालसालै घोषणा भएका बन्दीपुर तथा शुक्लागण्डकीका कैयौँ बस्तीहरूलाई ग्रामिण बस्तीकै रूपमा लिन सकिन्छ। यी विभिन्न अवस्थाको विवरण देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ।

शहरी बस्तीहरूको स्वरूप

तनहुँ जिल्लाका शहरी बस्तीहरू व्यास नगरपालिका, बन्दीपुर नगरपालिका र शुक्लागण्डकी नगरपालिका प्रमुख रहेका छन्। यसका साथै केही गाविसका केही बस्तीहरू शहरोन्मुख भएका छन्। यस जिल्लाका नगरपालिकाहरूको जनसांख्यिक विवरण निम्नानुसार रहेको छ। जिल्लाका तीनवटा नगरपालिकाको जनसंख्यालाई शहरी जनसंख्या मान्ने हो भने कुल जनसंख्याको ३१ प्रतिशत जनसंख्या शहरी जनसंख्या रहेको छ। क्षेत्रफलका हिसाबले यी नगरपालिकाहरूले जिल्लाको करिब १९ प्रतिशत क्षेत्र ओगटेको छ। त्यसैगरी कुल घरपरिवार मध्ये करिब ३३ प्रतिशत घरपरिवार नगरपालिका क्षेत्र भित्र बसोबास गर्दछन्। नगरक्षेत्रमा बसोबास गर्ने जनसंख्यामा पुरुष भन्दा महिलाको संख्या बढी छ भने तीन वटै नगरपालिकाको औसत जनघनत्व ३४६ जना प्रति वर्ग कि.मि. हुन आउँछ। यी बाहेक जिल्लाका कैयौँ बस्तीहरू शहर उन्मुख छन्। केही वर्ष भित्रै ती क्षेत्रहरूलाई नगरपालिका घोषणा गरिए यहाँको शहरी जनसंख्यामा उल्लेख्य बृद्धि हुने छ।

तालिका नं. ४.१.१: शहरी क्षेत्रको जनसंख्या र जनघनत्व सम्बन्धी विवरण

सि. नं.	नगरपालिकाको नाम	घरपरिवार	जनसंख्या ²⁵			क्षेत्रफल वर्ग कि.मी.	जनघनत्व जना / व.कि.मी.
			महिला	पुरुष	जम्मा		
१	बन्दीपुर न.पा.	३७८०	८५२३	७०६८	१५५९१	८५.२३	१८३
२	व्यास न.पा.	१२३००	२५६८६	२११९१	४६८७७	९७.०३	४८३
३	शुक्लागण्डकी न.पा.	९६७६	२१३९६	१६९११	३८३०७	१०९.३	३५०
जम्मा		२५,७५६	५५,६०५	४५,१७०	१,००,७७५	२९१.५६	३४६

श्रोत : राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

²⁵ नगरपालिकाहरूको जनसंख्यामा संस्थागत जनसंख्या समावेश गरिएको छैन

ग्रामीण बस्तीहरूको स्वरूप

अधिकांश बस्तीहरू पहाडको खोंच, समथल स्थान, खोला किनार र सडक छेउमा छरिएर रहेका छन्। भू-वनौट संगै घरहरू चारै दिशामा फर्केका पाइन्छन्। प्रायः जस्तापाताको छानाका १-२ तलाका ढुङ्गा माटोको जडानले बनेका घरहरू यस जिल्लाको ग्रामीण क्षेत्रमा पाइन्छन्। घरहरू एकै ठाउँमा जोडिएका र छरिएर रहेका दुवै देखिन्छन्। बस्तीहरूमा एक घरदेखि अर्को घरसम्म आवतजावतको लागि साँघुरा बाटाहरू रहेका छन्। तनहुँ जिल्लाका अधिकांश गाविसहरूमा सडक (कच्ची तथा पक्की) ले जोडिएकोले जिल्लाका अधिकांश ग्रामीण बस्तीहरूमा हिउँदको समयमा औषत १, २ घण्टाको दुरीमा पैदल यात्रा गरी गाडी चल्ने सडकबाट आवत जावत गर्न सकिने अवस्था रहेको छ। पहाडको माथिल्लो भाग देखि फेदि सम्म डाँडा तथा थुम्काहरूका भिरालो स्थानहरूमा बस्ती बसेका छन्। पशुपालन कार्यको लागि अनुकूलतासंगै घाँस, दाउरा र बनजंगलको सुविधा भएको स्थानहरूमा बस्तीहरू रहेका पाइन्छन्। अधिकांश बस्तीहरूमा घर तथा आँगन, गोठ र शौचालय छुट्टै रहेका पाइन्छन्। अधिकांश बस्तीका घरहरू खेत रहेको स्थानबाट केहि टाढा र पाखो जग्गामा बनेका देखिन्छन्। बस्तीहरू जातियताले प्रायः छुट्टिएका पाइन्छन्। यस्तो बस्ती विकासले नेपाली समाजको मौलिक स्वरूप भल्किने र स्वतन्त्र रूपमा आ-आफ्नो सांस्कृतिक पहिचानलाई संरक्षण गर्न सहयोग पुऱ्याई सामाजिक सम्बन्धको दुरी स्थापित गर्ने मान्यता रहन्छ। ग्रामीण बस्तीहरूमा प्रौढ र बालबालिकाहरूको बाहुल्यता रहेको र कृषि प्रमुख पेशा रहेको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार तनहुँ जिल्लाको जम्मा क्षेत्रफलको ८१.१४ प्रतिशत भूमि (४० गाविस) मा करिब ६९ प्रतिशत जनसंख्या ग्रामीण क्षेत्रमा अक्सर बसोबास रहेको छ। आवासिय घरको स्वामित्व तथा संरचना सम्बन्धी विवरणहरू तलका तालिका हरूमा प्रस्तुत गरिएको छ।

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार तनहुँ जिल्लामा आफ्नो स्वामित्वमा घर भएका ८४.७२ प्रतिशत र १३.२१ प्रतिशत भाडामा बस्ने परिवार रहेका छन्।

तालिका नं. ४.१.२: तनहुँ जिल्लाको घरको स्वामित्व अनुसार घरपरिवार संख्या

विवरण	जम्मा	घरको स्वामित्व अनुसार घरपरिवार संख्या			
		आफ्नो	भाडामा	संस्थागत	अन्य
घरपरिवार	७८,२८६	६६,३२३	१०,३४४	४८८	१,१३१
प्रतिशत	१००	८४.७२	१३.२१	०.६२	१.४४

श्रोत : राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

तालिका नं. ४.१.३: तनहुँ जिल्लाको घरको जग अनुसार घरपरिवार संख्या

विवरण	जम्मा	घरको जगको प्रकार					उल्लेख नभएको
		माटो/ढुङ्गाको जडान	ढुङ्गा/ईटाको सिमेन्ट जडान	RCC पिलर	काठको पिलर	अन्य	
घरपरिवार	७८,२८६	५४,२९३	११,५५३	८,५९६	३,०८९	१८३	५७२
प्रतिशत	१००	६९.३५	१४.७६	१०.९८	३.९५	०.२३	०.७३

श्रोत : राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

तालिका नं. ४.१.४: घरको बाहिरी गाह्रोको प्रकार अनुसार घरपरिवार संख्या

विवरण	जम्मा	घरको बाहिरी गाह्रोको प्रकार						
		ढुङ्गा/ईटाको माटोको जडान	ढुङ्गा/ईटाको सिमेन्टको जडान	काठ/फ्याक	बाँसको	काँचो ईटा	अन्य	उल्लेख नभएको
घरपरिवार	७८,२८६	५१,१९५	२२,९६३	१,८७८	१,१९५	८१	३५२	६२२
प्रतिशत	१००	६५.३९	२९.३३	२.४०	१.५३	०.१०	०.४५	०.७९

श्रोत : राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

तालिका नं. ४.१.५: घरको छानाको प्रकार अनुसार घरपरिवार संख्या

विवरण	जम्मा	घरको छानाको प्रकार							
		खर/छ्वाली	जस्तापाता	टायल/स्लेट	आरसीसी	काठ/फ्ल्याक	माटो	अन्य	उल्लेख नगरिएको
घरपरिवार	७८,२८६	१२,७६५	३७,४८१	१२,०४९	१५,०६८	१२९	०	११५	६७९
प्रतिशत	१००	१६.३१	४७.८८	१५.३९	१९.२५	०.१६	०	०.१५	०.८७

श्रोत : राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

तालिका नं. ४.१.६: घरपरिवारमा भएका सुविधा (परिवारको प्रयोजनको लागि) सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	सुविधा	सुविधा लिने घरपरिवार संख्या	प्रतिशत	सि.नं.	सुविधा	सुविधा लिने घरपरिवार संख्या	प्रतिशत
१	रेडियो	४२,३३५	५४.०८	८	मोटर	५८७	०.७५
२	टेलिभिजन	२७,३२७	३४.९१	९	मोटरसाइकल	३,४६०	४.४२
३	केबल टेलिभिजन	१९,६६०	२५.११	१०	साइकल	३,३३६	४.२६
४	कम्प्युटर	३,५१७	४.४९	११	अन्य सवारी साधन	११६	०.१५
५	इन्टरनेट	१,१९५	१.५३	१२	फ्रिज सुविधा	५,८९९	७.५४
६	टेलिफोन	४,१३३	५.२८	१३	सुविधाको उल्लेख नभएको	१,८६२	२.३८
७	मोबाइल फोन	५८,४८०	७४.७०		जम्मा	७८,२८६	

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

४.२ यातायात सुविधा

यातायातको दृष्टिले तनहुँ जिल्ला धेरै वर्ष देखि सुविधा सम्पन्न जिल्ला हो। पुरानो एवं प्रमुख राजमार्गको रूपमा पृथ्वी राजमार्गले कास्कीको कोत्रे देखि चितवनको मुग्लिङसम्म यस जिल्लालाई सुविधा दिएको छ। साथै डुम्रेबाट लमजुङ्ग जाने पक्की सडक, आँबुखैरेनीबाट गोर्खा जाने पक्की सडक, डुम्रेबाटै बन्दिपुर जाने पक्की सडक, खैरेनीबाट भिमाद जाने पक्की सडक आदि सडकहरु कालो पत्रे गरिएका सडक हुन्। यी सडकका साथै अन्य शाखा सडकहरु पनि क्रमशः कालो पत्रे हुदै गरेका छन्। स्थानीय स्तरको पहलमा ग्रामिण सडक विस्तारले पनि राम्रै प्रगति गरिरहेको छ तथापी सडक विस्तारकै नाममा आधुनिक उपकरणको अवैज्ञानिक तवरले प्रयोग गरिनु आफैमा प्राकृतिक संरचनाको विरुद्धमा लागे जस्तो महसुस पनि भएको देखिन्छ।

सडक यातायात

तनहुँ जिल्लाका सबै गाविस तथा नगरपालिकाहरुमा सडक सुविधा पुगेको छ। तर चारवटा गा.वि.स. कार्यालयसम्म हालसम्म पनि सडक पुगेको छैन। जिल्ला भरी शहरी सडक समेत गरी कालोपत्रे १५०.०३१ कि.मी., ग्राभेल ९८ कि.मी. र कच्ची २१२२ कि.मी. गरी जम्मा २३७०.०३१ कि.मी. सडक रहेको छ। कुल ग्रामिण सडकको लम्बाई २२२० कि.मि. रहेको छ। सडक यातायातहरुमा पक्की पुल र कच्ची पुलहरुको निर्माण भइरहेको अवस्था छ। मादि नदीमाथी बनेको दमौली स्थित पुल जिल्लाको सबैभन्दा लामो पुल हो। भोलुङ्गे पुलहरुको विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. ४.२.१: जिल्लास्थित भोलुङ्गे पुलहरुको विवरण

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा.	पुल	नदी	सि.नं.	गा.वि.स.	पुल	नदी
१	राम्जाकोट	लुम्दी खोला	लुम्दी खोला	४०	व्यास न.पा.	सुडे भो.पु.	सेतीनदी
२	राम्जाकोट	माईदीघाट	कालिगण्डकी	४१	व्यास न.पा.	छाब्दी भो.पु.	छाब्दी खोला
३	राईपुर	दग्दीखोला	दग्दी खोला	४२	पुर्कोट	फाँउदी खमारे	फाँउदी खोला
४	स्याम्घा	जोरत ट्रेस	साँगे	४३	पुर्कोट	चित्ति खोला भो.पु.	चित्ती खोला
५	स्याम्घा	बारबिसे भो.पु.	साँगे	४४	रिस्ती	रिस्ती भो.पु.	रिस्ती खोला
६	स्याम्घा	सिसाघाट, सत्रसय	मादी खोला	४५	रिस्ती	भगुवा भो.पु.	रिस्ती खोला
७	रुपाकोट	ढाँडखोला ट्रेसब्रीज	ढाँडखोला	४६	रिसिङ्ग रानीपोखरी	जकास भो.पु.	सेतीनदी

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा.	पुल	नदी	सि.नं.	गा.वि.स.	पुल	नदी
८	रुपाकोट	मानेचौका	फाउँदी खोला	४७	रिसिङ्ग रानीपोखरी	टुटुवा भो.पु.	सेतीनदी
९	छाङ्ग	कुडुले भो.पु.	सेतीनदी	४८	घिरिङ्ग सुन्धारा	समरीघाट भो.पु.	कालिगण्डकी
१०	वरभञ्ज्याङ्ग	चुँदीजलविरे	चुँदी खोला	४९	छिमकेश्वरी	बरालुङ्गघाट	त्रिशुली
११	बसन्तपुर	फाँउदी खोला	फाँउदी खोला	५०	छिमकेश्वरी	घुमाउनेघाट	त्रिशुली
१२	बसन्तपुर		चुँदीखोला	५१	छिपछिपे	रिस्ती खोला	रिस्ती खोला
१३	वैदी	छेराङ्ग खोला	छेराङ्ग खोला	५२	छिपछिपे	नाल्दीघाट भो.पु.	सेतीनदी
१४	वैदी	खाल्टे भो.पु.	कालिगण्डकी	५३	छिपछिपे	सारङ्गघाट	सेतीनदी
१५	वैदी	दिँउली खोला	दिँउली खोला	५४	मिलुङ्ग	मस्यारङ्गदी नदी	मस्यारङ्गदी
१६	वैदी	मास्ती भो.पु.	सेतीनदी	५५	भिमाद	छाङ्ग पाटन	सेतीनदी
१७	बन्दीपुर न.पा.	विमलनगर भो.पु.	मस्यारङ्गदी	५६	फिरफिरे	सुरौदी भो.पु.	सुरौदी खोला
१८	व्यास न.पा.	मादीनदी (पाटन)	मादी	५७	फिरफिरे	पुउरी दोभान	तुनी खोला
१९	देवघाट	मदन आश्रित	त्रिशुली	५८	फिरफिरे	फिरफिरेघाट	तुनी खोला
२०	देवघाट	गाईघाट भो.पु.	त्रिशुली	५९	फिरफिरे र भरतपोखरी	सुरौदी सलगाडे	सुरौदी खोला
२१	देवघाट	लाब्दी खोला	सेतीनदी	६०	किहुँ	कुलाङ्ग खोला	कुलाङ्ग खोला
२२	देवघाट	हुर्दानीघाट भो.पु.	कालिगण्डकी	६१	चोकचिसापानी	सुन्दरबजार	फाउँदीखोला
२३	देउराली	भुत खोला ट्रेस	भुत खोला	६२	कोटदरवार	टुनीबोटे भो.पु.	सेतीनदी
२४	देउराली	चामनघाट भो.पु.	सेतीनदी	६३	कोटदरवार	चुलेसी भो.पु.	सेतीनदी
२५	देउराली	भुत खोला भो.पु.	भुत खोला	६४	कोटा	कालिकाटार	कालिगण्डकी
२६	शुक्लागण्डकी न.पा.	हिले सेतीनदी	सेतीनदी	६५	काँहुशिवपुर	सेतीमादी दोभान	सेतीनदी
२७	शुक्लागण्डकी न.पा.	बैशाखीघाट	क्याङ्गदी खोला	६६	काँहुशिवपुर	ब्रेम्दीघाट	सेतीनदी
२८	शुक्लागण्डकी न.पा.	ज्याङ्गलाङ्गदी	क्याङ्गदी खोला	६७	क्यामिन	वाङ्गेरह	रिस्ती खोला
२९	शुक्लागण्डकी न.पा.	साँखे भो.पु.	क्याङ्गदी खोला	६८	क्यामिन	कलेस्ती दोभान	मादी खोला
३०	शुक्लागण्डकी न.पा.	सुरौदी भो.पु.	सुरौदी खोला	६९	गजरकोट	डुम्रेवेशी	सालदी खोला
३१	शुक्लागण्डकी न.पा.	घुमाउनेघाट	वाङ्गेर खोला	७०	गजरकोट	मैदी खोला भो.पु.	मैदी खोला
३२	शुक्लागण्डकी न.पा.	मरेतार भो.पु.	सेतीनदी	७१	गजरकोट	सालदी भो.पु.	सालदी खोला
३३	शुक्लागण्डकी न.पा.	सेरावेशी	खुदी खोला	७२	गजरकोट	कुलाङ्ग खोला	कुलाङ्ग खोला
३४	आँबुखैरेनी	हुर्दीघाट भो.पु.	त्रिशुली	७३	गजरकोट	तिमिल्सेना घाट	कालिगण्डकी
३५	मनपाङ्ग	बारविसे भो.पु.	साँगेखोला	७४	गजरकोट	मैदी खोला भो.पु.	मैदी खोला
३६	मनपाङ्ग	सिस्नेरी	म्याग्दे खोला	७५	शुक्लागण्डकी न.पा.	म्याग्दे खोला भो.पु.	म्याग्दे खोला
३७	मनपाङ्ग	चारहजर बाँध	साँगे	७६	शुक्लागण्डकी न.पा.	दोभान	
३८	भानुमति	धुवा भो.पु.	धुवा खोला	७७	शुक्लागण्डकी न.पा.	बेलबोटे भो.पु.	कुम्ले खोला
३९	भानुमति	क्याङ्गदी भो.पु.	क्याङ्गदी खोला				

श्रोत: जिल्ला प्राविधिक कार्यालय, तनहुँ, २०७२

४.३ सिंचाई सुविधा

सिंचाई सम्बन्धी तथ्यांकको प्रमुख श्रोत भनेको केन्द्रीय तथ्यांक विभागले प्रत्येक दश दश वर्षमा गर्ने राष्ट्रिय कृषि गणना र जिल्ला स्थित सिंचाई विकास डिभिजन कार्यालयहरु नै हुन् । कृषि गणनाबाट प्राप्त तथ्यांकहरु दश वर्ष पछि मात्र अद्यावधिक हुने हुँदा सिंचाई सम्बन्धी अधिकांश तथ्यांकको भरपर्दो श्रोत भनेको सिंचाई डिभिजन तथा सब डिभिजन कार्यालयहरु नै हुन् । तसर्थ यस खण्ड अन्तर्गतका अधिकांश विवरणहरु पश्चिमाञ्चल सिंचाई विकास सब डिभिजन नं. ३, तनहुँबाट उपलब्ध तथ्यांकका आधारमा प्रस्तुत गरिएको छ । यद्यपी वि.सं. २०६८ सालमा लिइएको कृषि गणना बमोजिम यस जिल्लामा कुल २८६६९ कृषि परिवारले आफ्नो कृषि चलनमा सिंचाई सुविधा प्रयोग गरेको देखाएको छ (तालिका ४.३.१) । यस हिसाबले कुल कृषि परिवार मध्ये ४८.४ प्रतिशतले मात्र सिंचाई सुविधा प्रयोग गरेको अवस्था देखिन्छ । साथै क्षेत्रफलका हिसाबले कुल कृषिचलनको २७.६ प्रतिशत अर्थात ८०२२.८ हेक्टर जमिन सिंचाई सुविधायुक्त

रहेको छ । कृषि गणनाहरुकै तुलना गर्दा वि.सं. २०५८ मा लिइएको सिंचित क्षेत्रफल भन्दा वि.सं. २०६८ सालमा लिइएको सिंचित क्षेत्रफल घटेको देखिन्छ, (तालिका ४.३.१) ।

तालिका ४.३.१ कृषिचलनमा सिंचाइको स्थिति र सिंचित क्षेत्रफल

विवरण	२०५८	२०६८
कृषिचलन		
कृषिचलन संख्या	५४२२१	५९,२३३
जग्गा सिंचाई गरेका कृषक परिवार संख्या	२६४७२	२८,६८९
जग्गा सिंचाई गरेका कृषक परिवार प्रतिशत	४८.८	४८.४
क्षेत्रफल		
कृषिचलनको जम्मा क्षेत्रफल(हे.)	२९३२६.१	२९०२२.३
सिंचित क्षेत्रफल (हे.)	९१२४.१	८०२२.८
सिंचित क्षेत्रफल प्रतिशत	३१.१	२७.६

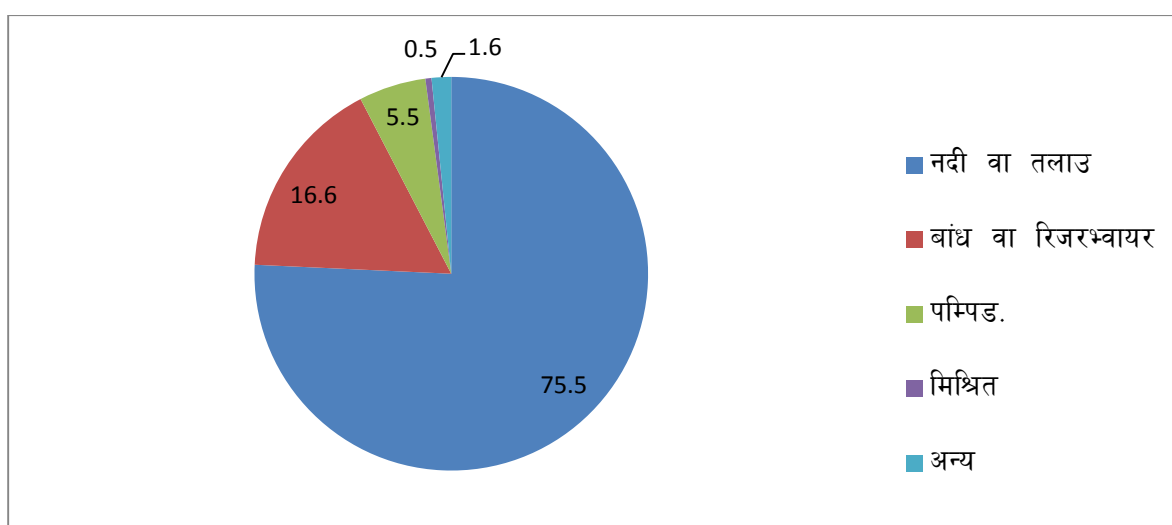
श्रोत: केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८

तालिका नं. ४.३.२: तनहुँ जिल्लाको जग्गाको सिंचाईको श्रोत अनुसार सिंचित जग्गा

जम्मा		नदी/ताल/पोखरी				बाँध/जलाशय		अन्य		मिश्रित	
		कुलो		तानेर							
कृषि चलन संख्या	क्षेत्रफल	कृषि चलन संख्या	क्षेत्रफल	कृषि चलन संख्या	क्षेत्रफल	कृषि चलन संख्या	क्षेत्रफल	कृषि चलन संख्या	क्षेत्रफल	कृषि चलन संख्या	क्षेत्रफल
५८१९८	२८९९२.७	२२६५८	६०५७.३	११७८	४६०.६	४६७४	१३३४.८	६०७	१२६.६	२५०	४३.६

श्रोत : राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

चित्र ४.३.१ सिंचित क्षेत्रमा पानीको श्रोत सम्बन्धी विवरण

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

पश्चिमाञ्चल सिंचाई विकास सव डिभिजन कार्यालय नं. ३, तनहुँले उपलब्ध गराएको तथ्यांक अनुसार तनहुँ जिल्लामा हालसम्म १३,५५० हेक्टर खेत सिंचित अवस्थामा रहेको छ । विभिन्न सिंचाई आयोजनाले जिल्लाको १४,७५५ हेक्टर जमिन सिंचित गरेको छ । यस जिल्लाको सिंचाई विकासको संक्षिप्त भलक यस प्रकार रहेको छ ।

तालिका नं. ४.३.३: सिंचाईको अवस्था सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	विवरण	क्षेत्रफल (हेक्टर)
१	तनहुँ जिल्लाको क्षेत्रफल	१५४६००
२	कृषि योग्य भूमि	६५०६५
३	सिंचाइ योग्य भूमि	१७७६२
४	सिंचित क्षेत्र	
क	केन्द्रिय स्तर कार्यक्रमबाट	२६५
ख	जिल्ला स्तर कार्यक्रमबाट	७८
ग	पहाडी खाद्यान्न (Hill Food) कार्यक्रमबाट	६३४
घ	स्थानीय निकायहरु मार्फत	४३०
ङ	कृषि विकास बैंक मार्फत सिंचित क्षेत्र (अनुमानित)	५८४
च	आई एल सी (ILC) कार्यक्रमबाट	१४७५
छ	एन आइ एस पी (NISP) कार्यक्रमबाट	५१०
ज	सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना (IWRMP) कार्यक्रमबाट	४७९
झ	मर्मत सम्भार तथा दिगो व्यवस्थापन कार्यक्रमबाट	३९९
ञ	साना सिंचाइ बिपेश कार्यक्रमबाट (जिल्ला कृषि विकास कार्यालयबाट)	२०१८
ट	नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ योजना (NITP) कार्यक्रमबाट	१२१
थ	मझौला सिंचाइ आयोजनाबाट	६१४
द	परम्परागत कृषक कुलोहरुबाट	७१४८
जम्मा		१४७५५

श्रोत: पश्चिमाञ्चल सिंचाई विकास सव डिभिजन नं. ३, तनहुँ, २०७२

तालिका ४.३.४ पहाडी खाद्यान्न (Hill Food) उत्पादन परियोजना अन्तर्गत निर्माण /सुधार भएका योजनाहरु

सि.नं.	योजनाको नाम	स्थान	सिंचित क्षेत्रफल (हे.)	लाभान्वित परिवार संख्या
१	बाङ्गेखोला सिंचाइ योजना	ढोरफिर्दी ३	३८	६४
२	सेरा फाँट सिंचाइ योजना	बसन्तपुर १	२०	२४
३	चुँदी खोला सिंचाइ योजना	तनहुँसुर	५०	५०
४	ब्याम्दी खोला सिंचाइ योजना	घिरिङ सुन्धारा १	९	३०
५	कुलुङ खोला सिंचाइ योजना	घिरिङ सुन्धारा १	४६	३५
६	दाग्दी खोला सिंचाइ योजना	राइपुर ५	२३	३०
७	थोमस क्याङ्दी खोला सिंचाइ योजना	ढोरफिर्दी ४	२३	२५
८	खहरे खोला सिंचाइ योजना	आँबु ५	५८	५८
९	कुल बाँध सिंचाइ योजना	क्यामिन	१०	२५
१०	कुदी खोला सिंचाइ योजना	केशवटार	३८	६०
११	चुँदी बराह सिंचाइ योजना	भानु	६०	८९
१२	डिही खोला सिंचाइ योजना	देउराली ५	६	१७
१३	बाइस जँघार खोला सिंचाइ योजना	पुर्कोट	१३	२६
१४	आँधी खोला सिंचाइ योजना	आँबु १	१७	२१
१५	कलेस्ती खोला सिंचाइ योजना	ब्यास न.पा	३१	३५
१६	आँधी खोला सिंचाइ योजना	बन्दीपुर ८	४७	९९
१७	सागे खोला काफ्ले पानी सि.यो.	स्याम्धा ८	२३	५६

सि.नं.	योजनाको नाम	स्थान	सिंचित क्षेत्रफल (हे.)	लाभान्वित परिवार संख्या
१८	म्याग्दे खोला सिंचाइ योजना	छाड ९	२	१५
१९	बखर खोला सिंचाइ योजना	धरमपानी १	४४	३२
२०	डाँढे खोला सिंचाइ योजना	धरमपानी ४	१५	२२
२१	बर्षा खोला सिंचाइ योजना	कोटा २	४४	५२
२२	आगरी खोला सिंचाइ योजना	कोटा ९ बन्नुवाश्वारा	६	११
२३	ठाडो खोला सिंचाइ योजना	कोटा ८, विमराश्वारा	११	२५
जम्मा			६३४	९०१

श्रोत: पश्चिमाञ्चल सिंचाई विकास सव डिभिजन नं. ३, तनहुँ, २०७२

तालिका ४.३.५ केन्द्र तथा जिल्ला स्तरका सिंचाई योजनाहरू

सि.नं.	योजनाको नाम	स्थान	पानीको श्रोत	सिंचित क्षेत्रफल (हे.)	शुरु आ.ब.	सम्पन्न आ.ब.
१	साभाटार सि.यो.	कास्की सिद्ध १,२,३ र तनहुँ स्याम्घा ३,४	खाल्टे र लुदी खोला	६५	०२६/२७	०५३/५४
२	सांगे पतेनी सि.यो.	ब्यास ६,८	सांगे खोला	२००	०२२/२३	०२२/२३
३	ठुलोटार सि.यो.	रुपाकोट ४	सवादी खोला	२७	०४२/४३	०४२/४३
४	प्युघरटार सि.यो.	देउराली ३	भुत खोला	५१	०४४/४५	०४४/४५

श्रोत: पश्चिमाञ्चल सिंचाई विकास सव डिभिजन नं. ३, तनहुँ, २०७२

तालिका ४.३.६ नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाई आयोजना (NITP)

सि.नं.	आयोजनाको नाम	ठेगाना	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	शुरु भएको आ.ब.	सम्पन्न भएको/ हुने आ.ब.	लाभान्वित	
						घरधुरी	जनसंख्या
क सम्पन्न सिंचाइ योजनाहरू							
१	खर्साड सि.यो.	आंबुखैरेनी ९	९	०६३/६४	०६४/६५	३१	१८६
२	परेवा रह लिफ्ट सि.यो.	ब्यास ५	२८	०६६/६७	०७०/७१	८४	५१७
ख क्रमागत सिंचाइ योजनाहरू							
१	मस्याडिदी सिंचाइ योजना	फिरफिरे ७	१०	०६६/६७	०७०/७१	८३	६४४
२	परेवा रह दूम्सी दराइ गाउँ लिफ्ट सि.यो.	ब्यास ५	१६	०६८/६९	०७१/७२	३२	२३५
३	फराकचौर फेदी फांट लिफ्ट सि.यो.	ब्यास ४	२०	०७०/७१	०७३/७४	८६	३४८
४	असल लिफ्ट सि.यो.	ब्यास ३	२०	०७१/७२	०७३/७४	४३	२४९
५	चिन्तूटार लिफ्ट सि.यो.	ब्यास ६	१८	०७१/७२	०७३/७४	८३	४०७
जम्मा			१२१				

श्रोत: पश्चिमाञ्चल सिंचाई विकास सव डिभिजन नं. ३, तनहुँ, २०७२

तालिका ४.३.७ NISP कार्यक्रमबाट निर्माण मर्मत सुधार भएका सिंचाइ योजनाहरू

सि.नं.	योजनाको नाम	स्थान	पानीको श्रोत	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)		शुरु आ.ब.	सम्पन्न आ.ब.
				बर्षे	हिउँदे		
१	कालिकाटार सि.यो.	कोटा १,२	चम्का	१००		०५२/५३	०५९/६०
२	बरादी सि.यो.	आंबुखैरेनी २	बरादी	६०	१५	०५४/५५	०५५/५६

सि.नं.	योजनाको नाम	स्थान	पानीको श्रोत	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)		शुरु आ.व.	सम्पन्न आ.व.
				बर्षे	हिउदे		
३	बराबोट सि.यो.	पुर्कोट १	चिती	२५	१०	०५४/५५	०५५/५६
४	भानुसेरा सि.यो.	भानु १	धवादी	४०		०५६/५७	०५७/५८
५	सुरौदी गणपतेटार सि.यो.	ढोरफिर्दी ३,७	सुरौदी	२५०		०५५/५६	
६	ठुलोखेत सि.यो.	छाड ९	म्याग्दे	१०		०५५/५६	०५६/५७
७	बाह्रबिसे सि.यो.	ब्यास ३	बुल्दी	२५	३०	०५५/५६	०५७/५८
८	अत्रौली पुट्टार सि.यो.	गजरकोट २,४,५,६,७	मैदी		२००	०५५/५६	०५९/६०
९	सांगे पतेनी सि.यो.	ब्यास ६,८	सांगे		१००	०५७/५८	०५९/६०
जम्मा				५१०	३५५		

श्रोत: पश्चिमाञ्चल सिंचाई विकास सव डिभिजन नं. ३, तनहुँ, २०७२

तालिका ४.३.८ ILC कार्यक्रमबाट निर्माण मर्मत सुधार भएका सिंचाइ योजनाहरू

सि.नं.	योजनाको नाम	स्थान	पानीको श्रोत	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)		शुरु आ.व.	सम्पन्न आ.व.
				बर्षे	हिउदे		
१	अत्रौली पुट्टार सि.यो.	गजरकोट २,४,५,६,७	मैदी	४५०		०४५/४६	०५९/६०
२	आमचुरे सि.यो.	मनपाड ३	म्याग्दे	२१	८	०४६/४७	०४६/४७
३	मर्याडघाट सि.यो.	बरभन्ज्याड ८	चुदी	४०	१५	०४६/४७	०४६/४७
४	कंडेलटारी रिमालटारी सि.यो.	भानु ५	चुदी	२५	१३	०४६/४७	०४६/४७
५	भट्टको डिहि सि.यो.	ब्यास ३	बुल्दी	१५	६	०४६/४७	०४६/४७
६	मालेबगर सि.यो.	खैरेनीटार ७	कुम्ले	८	५	०४६/४७	०४६/४७
७	संग्रालेफांट सि.यो.	पुर्कोट १	चिती	१५	१०	०४६/४७	०४७/४८
८	नयांटार सि.यो.	घिरिड सुन्धारा १	चिन्ने र फनुवा	१००	४०	०४६/४७	०४७/४८
९	सत्रसय फांट सि.यो.	आबुखरेनी १	अंधेरी	६०	४५	०४६/४७	०४७/४८
१०	सेराखेत सि.यो.	छाड ३	म्याग्दे	१८	६	०४७/४८	०४७/४८
११	कैडले कुलो सि.यो.	स्याम्घा ८	सांगे	२५	९	०४८/४९	०४९/५०
१२	बराह कुलो सि.यो.	भानु २	चुदी	३०		०४८/४९	०४९/५०
१३	गढीभौरी टार सि.यो.	गजरकोट ७	मैदी	५१	३५	०४८/४९	०४९/५०
१४	पोखरेल फांट सि.यो.	ब्यास ९	कलेस्ती	३५	१८	०४८/४९	०४९/५०
१५	सेरा पचपन्ने सि.यो.	केशवटार ९	फुंदी	३०	१५	०४९/५०	०५०/५१
१६	सुमलटारी सि.यो.	घांसीकुवा २	छाब्दी	२०	१२	०४९/५०	०५०/५१
१७	बुल्दी बिर्ता सि.यो.	ब्यास न.पा.	बुल्दी	१८	१५	०४९/५०	०५०/५१
१८	पयरफांट सि.यो.	मनपाड ८	पयर	३३	२०	०४९/५०	०५०/५१
१९	बच्याडदी फांट सि.यो.	पोखरी भन्ज्याड १	छाब्दी	२६	२०	०४९/५०	०५०/५१
२०	काफले अग्नेनी फांट सि.यो.	स्याम्घा ८,९	सांगे	३४	१०	०४९/५०	०५०/५१
२१	पिपलटारी सि.यो.	क्यामिन २	कवादी	१५	१०	०५०/५१	०५१/५२
२२	दुर्गेटारी सि.यो.	क्यामिन २	कवादी	४०	३२	०५०/५१	०५२/५३
२३	बुडुवाफांट सि.यो.	माभकोट ९	पिरुड	४५	२०	०५०/५१	०५२/५३
२४	आंपटारी सि.यो.	रिशती २,३	खहरे	४०	१८	०५०/५१	०५२/५३
२५	कट्टारी फांट सि.यो.	बैदी ४,८	चिन्ने	४०	२४	०५०/५१	०५२/५३
२६	गैरी बगुवा सि.यो.	रिशती २,३	रिशती	५४	३८	०५०/५१	०५२/५३
२७	पाल्ते बाह्रबिसे सि.यो.	घांसीकुवा ५	गरम	४५	२०	०५१/५२	०५३/५४
२८	फेदीखोला सि.यो.	रिसिड रानीपोखरी ९	फेदी	१५	१५	०५१/५२	०५३/५४
२९	कलेस्ती रिडाबोट सि.यो.	तनहुँसुर ८	कलेस्ती	३६	१०	०५१/५२	०५३/५४

सि.नं.	योजनाको नाम	स्थान	पानीको श्रोत	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)		शुरु आ.व.	सम्पन्न आ.व.
				वर्षे	हिंउदे		
३०	सत्रसय फांट सि.यो.	क्यामिन ७	रिशती	२६	८	०५१/५२	०५३/५४
३१	ठुलोटार सि.यो.	रुपाकोट ४	सवादी	२७		०५२/५३	०५३/५४
३२	सेराफांट सि.यो.	भानुमती २	बर	३८		०५२/५३	०५३/५४
३३	कालिकाटार सि.यो.	कोटा १,२	चम्का			०५२/५३	५९/६०
	जम्मा			१४७५	४९७		

श्रोत: पश्चिमाञ्चल सिंचाई विकास सव डिभिजन नं. ३, तनहुँ, २०७२

तालिका ४.३.९ सिंचाई तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना (IWRMP)

सि.नं.	आयोजनाको नाम	ठेगाना	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	शुरु भएको आ.व.	सम्पन्न हुने / भएको आ.व.	लाभान्वित	
						घरघुरी	जनसंख्या
क	सम्पन्न सिंचाई योजनाहरू						
१	गढीझौरी सिंचाई उपआयोजना	गजरकोट ७	५१	०६६/६७	०६८/६९	१५२	१०५७
२	नयाँटार सिंचाई उप आयोजना	घिरिङ सुन्धारा १	१००	०६६/६७	०६९/७०	१५०	९२३
३	गोल्मे सांखे सिंचाई उपआयोजना	राइपूर ३	४५	०६६/६७	०६९/७०	१४०	९५६
४	चुंदी बराह सिंचाई उप आयोजना	बरभन्ज्याङ ८	४५	०६६/६९	०६९/७०	१२७	९३९
५	भुल्के कुलो सिंचाई उपआयोजना	गजरकोट ९	४४	०६७/६८	०७०/७१	८६	४८३
६	पोखरेल फांट सिं. उपआयोजना	ब्यास ९	३०	०६८/६९	०७०/७१	६५	३२९
७	सेराफांट सिंचाई उपआयोजना	भानुमती २	५०	०६७/६८	०७०/७१	७३	४८६
८	चुंदी खोला सिंचाई उपआयोजना	भानु २	२९	०६८/६९	०७०/७१	८६	६१२
ख	क्रमागत सिंचाई योजनाहरू						
१	बिलमाधे मूलपानी पाटने सिंचाई उप आयोजना	श्याम्घा ४	४५	०७०/७१	०७१/७२	१२६	६८७
२	भानुबराह सिंचाई उप आयोजना	भानु २,३	४०	०७१/७२	०७२/७३	१७१	१०४३
	जम्मा		४७९				

श्रोत: पश्चिमाञ्चल सिंचाई विकास सव डिभिजन नं. ३, तनहुँ, २०७२

तालिका ४.३.१० मभौला सिंचाई आयोजना

सि.नं.	आयोजनाको नाम	ठेगाना	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	शुरु भएको आ.व.	सम्पन्न भएको/हुने आ.व.	लाभान्वित	
						घरघुरी	जनसंख्या
क	सम्पन्न सिंचाई योजनाहरू						
१	नरङ्गा सि.यो.	क्यामिन १	२७	०६५/६६	०६६/६७	३९	२७३
२	शेषटार सि.यो.	श्याम्घा २	४०	०६५/६६	०६७/६८	८०	४०४
३	कालिकाटार सिं. यो.	कोटा १	१००	०६४/६५	०६७/६८	१०६	८६६
४	सुखौरेफांट सि.यो.	आंबुखैरेनी २	२६	०६८/६९	०७१/७२	५८	३६९
ख	क्रमागत सिंचाई योजनाहरू						
१	पिपलटार सि.यो.	राम्जाकोट २	१३२	०६०/६१		१४८	१३५५
२	सुरौंदी गणपतेटार सि.यो.	ढोरफिर्दी ७	२५०	०६७/६८	०७२/७३	४४६	२१५७
३	ठुलोटार सि.यो.	रुपाकोट ४	३२	०६८/६९	०७१/७२	८०	५२७
४	नौबिसे फांट सि.यो.	घांसीकूवा १	२८	०७०/७१	०७२/७३	५५	२७४
५	पिपलटारी सि.यो.	क्यामिन २	३१	०७०/७१	०७३/७४	११०	९००
६	कल्लेरी फांट सि.यो.	भानु ८	२६	०७१/७२	०७३/७४	४१	३२०

सि.नं.	आयोजनाको नाम	ठेगाना	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	शुरु भएको आ.ब.	सम्पन्न भएको/हुने आ.ब.	लाभान्वित	
						घरधुरी	जनसंख्या
७	सत्रसय फांट सि.यो.	क्यामिन ७	२८	०७१/७२	०७३/७४	७६	४४०
८	कल्लेरी फांट सि.यो.	चोकचिसापानी	२६	०७१/७२	०७३/७४	७७	४८०
		जम्मा	६१४				

श्रोत: पश्चिमाञ्चल सिंचाई विकास सब डिभिजन नं. ३, तनहुँ, २०७२

४.४ खानेपानी तथा शौचालय सुविधा

खानेपानी सुविधा

यस जिल्लामा खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन कार्यालय, तनहुँ अनुसार खानेपानी आयोजनाहरुबाट करिब ३७.७६ प्रतिशत जनसंख्या लाभान्वित भएका छन्। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार धारापाइपको पानी प्रयोग गर्ने घरपरिवार करिब ७५ प्रतिशत रहेका छन्। हालसम्म यस जिल्लामा सम्पन्न भएका खानेपानी आयोजनाहरु निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिको छ।

तालिका नं. ४.४.१: गाविस र नगरपालिका अनुसार खानेपानी सुविधा

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	गा.वि.स. /न.पा.	वडा नं.	सम्पन्न भएको वर्ष	कुल यथार्थ खर्च	लाभान्वित जनसंख्या	धारा संख्या
१	राम्जाकोट खा.पा.यो.	राम्जाकोट	३,४	०५४/५५		९३६	
२	राइपुर खा.पा.यो.	राइपुर	७,९	०५७/५८		४७५६	
३	राइपुर खा.पा.यो.भित्रीवारी मूल	राइपुर	५	०६१/६२	५०	७८०	११
४	तनहुँसुर वडहरे खा.पा.यो.	राइपुर	७,९	०६३/६४	३२५	९४६	४
५	अलैचे सुन्तलावारी खा.पा.यो.	स्याम्घा	३,४	०६१/६२	६५	४७०	८
६	सावुङ्ग भगवति खा.पा.यो.	सावुङ्ग भगवति		०५६/५७	२०५	१०१	९
७	सतिश्वारा संजुर खा.पा.यो.	सतिश्वारा	१-४	०४८/४९		६३०	
८	रूपाकोट खा.पा.यो. जोगीपानी स्कीम	रूपाकोट	५	०६१/६२		१२७	९
९	रूपाकोट खा.पा.यो.	रूपाकोट	१-९	०६२/६३		१२७२	
१०	रूपाकोट खा.पा.यो.	रूपाकोट	१,४,५	०६३/६४	१९६४	७५८	२३
११	रूपाकोट-३ उल्यार खा.पा.यो.	रूपाकोट	२,३,७,८	०६३/६४	१९०२	१४७७	२५
१२	घाँसीकुवा खा.पा.यो.	घाँसीकुवा		०५९/६०		२१४३	
१३	कर्लुङ्ग खानेपानी आयोजना	घाँसीकुवा	१-५,७	०७०/७१	९७५४	२६७३	३२
१४	ढोरफिर्दी खा.पा.यो.	ढोरफिर्दी	१,३,७	०५५/५६		५०५४	
१५	बसन्तपुर भाटांडी खा.पा.यो.	बसन्तपुर	७	०५५/५६	१८०२	१९६४	१८
१६	बसन्तपुर खानेपानी आयोजना	बसन्तपुर	२,८,९	०७०/७१	७८९६	८७६	
१७	बैदी खा.पा.यो.	बैदी	१,२,६	०५२/५३		२३३०	
१८	छाप नहाला खा.पा.यो.	बन्दिपुर	१	०४७/४८	१७०५	२६०७	३६
१९	बन्दिपुर सु.वि.खा.पा.यो.	बन्दिपुर	३-७,९	०५५/५६		३३७६	
२०	काफलडाँडा खा.पा.यो.	देवघाट				३००	
२१	काफलडाँडा खा.पा.यो.	देवघाट		०५९/६०		४५५	
२२	रघुपाँचे खा.पा.आ.	अरुणोदय	८	०६७/६८	११४७	३१८	३४
२३	आँबुखैरेनी खा.पा.यो.	आँबु खैरेनी	६	०४९/५०		१६१५	
२४	मनपाङ्ग खा.पा.यो.	मनपाङ्ग	१,४,६,८,९	०४६/४७		६४०३	६५

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	गा.वि.स. /न.पा.	वडा नं.	सम्पन्न भएको वर्ष	कुल यथार्थ खर्च	लाभान्वित जनसंख्या	धारा संख्या
२५	मनपाङ्ग बेलबोट खा.पा.यो.	मनपाङ्ग	८	०५१/५२		१७५	२
२६	मनपाङ्ग खा.पा.यो.	मनपाङ्ग	६	०५९/६०	१८३०	७४८	२५
२७	थर्पू खा.पा.आ.	मनपाङ्ग	८	०६१/६२	१९२	५६०	८० नीजि
२८	मनपाङ्ग खा.पा.यो. तुनिखोला स्कीम	मनपाङ्ग	२	०६१/६२	७२	३५०	१३
२९	थर्पू म.सु.खा.पा.आ.	मनपाङ्ग	१,४,६	०६५/६६	३०२७	१५६५	४५
३०	लब्धीखोला खा.पा.यो.	भानु	५ र ६	०६७/६८	२९५९०	५०९१	५५
३१	राइपुर खा.पा.यो.	भानु, मिलुङ्ग, बन्दिपुर	१,४,५,८ /२,३/ ६,७,९	०६४/६५	५९७०	२५८३	५५
३२	राङ्गरूङ्ग खा.पा.यो.	भानुमति	१-९	०५७/५८		५७८२	
३३	भिरकोट खा.पा.आ.	भिरकोट	३,५	०६८/६९	४५७३	१००१	
३४	गुणादी खा.पा.यो.	जामुने	१	०४९/५०	१५०	७१५	५
३५	जामुने केवासेटार खा.पा.यो.	जामुने	३,५,८	०६०/६१	१९७०	६५२	२४
३६	जामुने ८ खा.पा.आ.	जामुने	६,८	०६९/७०	५२००	१३१९	१०
३७	वरभञ्ज्याङ्ग खा.पा.यो.	वरभञ्ज्याङ्ग	४,५,९	०५५/५६		२६७३	
३८	वरभञ्ज्याङ्ग खा.पा.यो.	वरभञ्ज्याङ्ग	२,४	०६१/६२			
३९	दमौली खा.पा.यो.	व्या.न.पा.	१,३,५	०४९/५०		३७९७	
४०	भादगाउँ खा.पा.यो.	व्या.न.पा.	१	०५६/५७	४१३०	२१२२	४९
४१	दमौली खा.पा.यो.	व्या.न.पा.		०५७/५८		१०१६०	
४२	व्यास ४, ६ र ९ खा.पा.यो.	व्या.न.पा.	४,६,९	०५७/५८		२७६२	
४३	दमौली कन्टार चापाघाट "	व्या.न.पा.	८	०६१/६२	२२०	१२५०	७५ नीजि
४४	पुर्कोट खा.पा.यो.	पुर्कोट	१,४,९	०५५/५६		३५८२	२८
४५	रिस्ती बेलौने खा.पा.यो.	रिस्ती	९	०५६/५७		६२३	
४६	घिरिङ्ग सुन्धारा खा.पा.आ.	घिरिङ्ग सुन्धारा	१-३	०६१/६२		१३४६	२८
४७	छिम्केशरी खा.पा.आ.	छिम्केशरी	१,२,३,६	०६२/६३	३५२०	८३६	१३
४८	गोगनधारी खा.पा.यो.	छिपछिपे	२	०५७/५८		११०	
४९	छिपछिपे खा.पा.यो.	छिपछिपे	४,८,९	०६०/६१		३८२	
५०	मिलुङ्ग खा.पा.यो.	मिलुङ्ग	२,४,७	०५९/६०		८१६	
५१	घलेछाप खा.पा.आ.	मिलुङ्ग	३	०६९/७०	३९३१	७२४	२०
५२	भिरकोट खा.पा.आ.	भिरकोट	६	०६१/६२		५५८	९
५३	भिमाद सु.वि. खा.पा.यो.	भिमाद	१,२	०५१/५२		२३२०	
५४	फिरफिरे खा.पा.यो.	फिरफिरे	१	०६२/६३	३६४०	९००	५
५५	हुक्का इन्द्रचोक किहुँ खा.पा.आ.	किहुँ	८,९	०६२/६३	१७८०	१६०६	१६
५६	चोक चिसापानी खानेपानी आयोजना	चोक चिसापानी	६	०७०/७१	३३१८	२८२०	
५७	डुम्रेवेसी कुलुङ्ग खानेपानी आयोजना	केसवटार	७	०७०/७१	४८१४	५१४	६९ नीजि
५८	चिन्नेपानी खा.पा.यो.	केशवटार		०५१/५२		५५४	
५९	रामकोट खा.पा.यो.	केशवटार	९	०५७/५८		२८९	

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	गा.वि.स. /न.पा.	वडा नं.	सम्पन्न भएको वर्ष	कुल यथार्थ खर्च	लाभान्वित जनसंख्या	धारा संख्या
६०	काहुँ शिवपुर खा.पा.आ.	काहुँ शिवपुर	८	०६२/६३		३५३	
६१	क्यामिन बर्लाचे खा.पा.यो.	क्यामिन	२,३,८	०४७/४८		९५५	
६२	कलेस्ती खा.पा.यो.	क्यामिन	१	०५४/५५		१०३९	
६३	मेवावारी खा.पा.यो.	क्यामिन		०६०/६१		५१०	१८
६४	तनहुँसुर खा.पा.यो.	तनहुँसुर	४-७,९	०५१/५२		२२९८	
६५	तनहुँसुर खा.पा.यो.	तनहुँसुर		०५१/५२		९२४	
६६	तनहुँसुर पटुकेपसल खा.पा.यो.	तनहुँसुर	१,४	०५६/५७		४२६	
६७	भिरकोट मर्मत सुधार खा.पा.आ.	तनहुँसुर	६	०६२/६३	७०५	३९७	१३
६८	तनहुँसुर वरभञ्ज्याङ्ग खा.पा.आ.	तनहुँसुर वरभञ्ज्याङ्ग	२-४	०६८/६९	३०५५	९४२	
६९	गजरकोट खा.पा.यो.	गजरकोट	९	०५५/५६	७७५	२५४	१०
७०	गजरकोट खा.पा.आ.	गजरकोट	९	०६२/६३		२१२	
७१	गजरकोट खा.पा.आ.	गजरकोट	१,२,७,९	०६३/६४	२२८१	८५६	२८
७२	खैरेनीटार खा.पा.यो.	खैरेनीटार		०५१/५२		२२८६	
७३	धरम पानी खा.पा.आ.	धरमपानी	१,४,५,७	०६३/६४	३३८२	१८८५	३०
७४	थप्रेक खा.पा.आ.	थप्रेक	२-९	०४९/५०	१९२१	३६१५	१८
७५	मादी बेशी खा.पा.यो.	स्याम्घा	२,६,७	०४८/४९		१५००	

श्रोत: खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन कार्यालय, तनहुँ, २०७२

तालिका नं. ४.४.२: गाविस र नगरपालिकाको खानेपानीको श्रोत अनुसार घरपरिवार

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा.	जम्मा घरपरिवार	धारा/पाइप	टयुवेल	ढाकेको कुवा/इनार	खुला कुवा/इनार	ढुङ्गे धारा	नदी/खोला	अन्य	नबताएको
१	आँबुखैरेनी	४,०३४	३,८६५	३२	१०	१०	६३	३२	८	१४
२	अरुणोदय	१,०९८	७०९	१	३३	३५	३०२	०	०	१८
३	बैदी	८४४	७२५	२	२३	८३	५	३	०	३
४	बन्दीपुर	३,०५६	२,६८१	१	१६	१९१	१३२	१२	१	२२
५	वरभञ्ज्याङ्ग	१,३६५	८२६	०	७९	२८४	१६६	०	०	१०
६	बसन्तपुर	८६८	४१७	१	१५१	२५७	२९	६	०	७
७	भानु	३,४७६	२,७९३	६७	२९५	१९६	७९	४०	३	३
८	भानुमती	१,१४७	७५०	३	१०	८१	२९९	०	०	४
९	भिमाद	२,१९१	१,७७२	१	६५	१६८	१६०	७	१	१७
१०	भिरकोट	१,१४६	४६८	१	२३१	४२४	१५	२	१	४
११	व्यास न.पा.	११,३२१	८,९६९	२५	६३९	१,२३३	३५६	२८	१९	५२
१२	छाङ्ग	१,४९९	१,११७	३	९९	१५१	११८	३	०	८
१३	छिम्केश्वरी	३५६	२७४	०	१	२७	८	४६	०	०
१४	छिपछिपे	३९६	३२३	१	०	१४	५५	०	०	३
१५	चोकचिसापानी	१,०२८	९११	१	१३	६८	२५	५	०	५
१६	देउराली	५२१	४३७	०	३	५७	१७	७	०	०
१७	देवघाट	१,८९७	१,७४५	०	२१	५४	४२	२६	६	३
१८	धरमपानी	७२४	६६६	०	५	४१	८	१	१	२
१९	ढोरफिर्दी	३,००५	२,६८६	१	५२	२१२	३१	१६	२	५
२०	दुलेगौडा	३,९९२	३,७७२	३	२३	६९	९१	६	१६	१२

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा	जम्मा घरपरिवार	धारा/पाइप	टयुवेल	ढाकेको कुवा/इनार	खुला कुवा/इनार	ढुङ्गे धारा	नदी/खोला	अन्य	नबताएको
२१	फिरफिरे	७७६	५९८	१	१२	१३१	२८	१	०	५
२२	गजरकोट	१,२९९	१,०४३	३	१०२	९१	५२	१	०	७
२३	घाँसीकुवा	१,९४२	१,२०६	५	३०६	२९०	१०७	१९	०	९
२४	जामुने भञ्ज्याङ	२,४०८	१,५३०	१०	१२७	४३९	२१५	७६	३	८
२५	काहुँशिवपुर	१,३५३	७२३	१	२६१	३३०	३०	०	२	६
२६	केशवटार	१,१७१	६८३	१०	५८	२३०	१५९	१९	०	१२
२७	खैरेनीटार	२,६७९	२,४६६	४	१०	८०	१११	२	४	२
२८	किहुँ	९१७	५९५	१	५७	४४	२१४	०	०	६
२९	कोटा	६५९	६०१	०	२	१७	६	२३	०	१०
३०	कोटदरवार	१,०९९	५९७	१	१४५	२६४	८६	२	०	४
३१	क्यामिन	१,३७७	१,२३०	१	६९	५०	१९	५	०	३
३२	माभकोट	१,५२२	६६७	१	१०४	६१९	८८	२	१	४०
३३	मनपाङ्ग	१,७२१	१,०९९	४	१०४	३८९	११९	०	१	५
३४	पोखरीभञ्ज्याङ्ग	९७९	८००	०	५२	११५	१	३	१	७
३५	पुर्कोट	१,८९४	९४१	११	९७	२८०	५४७	१	०	१७
३६	राईपुर	९७०	८१०	०	५	११२	३७	१	१	४
३७	राम्जाकोट	९१३	३८०	१	८०	२८७	१५५	५	३	२
३८	रानीपोखरी (रिसिङ)	८६१	७१६	२	२७	६३	४७	२	०	४
३९	रिस्ति	५०७	४७९	०	०	१३	३	२	०	१०
४०	रुपाकोट	१,१२५	७८३	४	२५	६९	२३०	४	०	१०
४१	सतिस्वारा	१,०४४	७९१	०	४५	१८०	३	१	०	२४
४२	सामुङ्गभगवतिपुर	१,५०३	४२५	२	२७६	७७८	१८	०	०	४
४३	स्याम्घा	१,२६३	१,१६३	१	१९	४८	१९	३	०	१०
४४	सुन्धारा (घिरिङ्ग)	१,४३०	९४०	२	३१	३०१	१४३	१	२	१०
४५	तनहुँसुर	७२४	५९७	०	८	८३	२३	६	२	५
४६	थप्रेक	७६३	२७२	१	३५४	६३	७३	०	०	०
४७	मिलुङ्ग	१,४२३	६४७	२	१८१	१६३	४११	७	०	१२
जम्मा		७८,२८६	५८,६८८	२११	४,३२६	९,१८४	४,९४५	४२६	७८	४२८
हालको बन्दीपुर न.पा.		३७८०	३३४७	१	२१	२३२	१४०	१३	२	२४
हालको व्यास न.पा.		१२३००	९७६९	२५	६९१	१३४८	३५७	३१	२०	५९
हालको शुक्लागण्डकी न.पा.		९,६७६	८,९२४	८	८५	३६१	२३३	२४	२२	१९

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

शौचालय सुविधा

यस जिल्लालाई मिति २०६९ साल श्रावण ३ गते खुला दिशामुक्त घोषणा गरिएको छ। त्यसैले यस जिल्लाका सबै घरपरिवारले सौचालय प्रयोग गरेका छन्। यद्यपि राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार तनहुँ जिल्लामा करिब १६ प्रतिशत घरपरिवारमा शौचालय सुविधा नभएको देखिन्छ।

तालिका नं. ४.४.३: गाविस र नगरपालिका अनुसार शौचालय सुविधा भएका घरपरिवारको विवरण

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा	जम्मा घरपरिवार	शौचालय सुविधा नभएका परिवार	शौचालय सुविधा भएका परिवार		शौचालयको वारेमा नवताएको
				फल्स सुविधा भएको	साधारण चर्पी	
१	आँबुखैरेनी	४,०३४	२९५	३,१६९	५५६	१४
२	अरुणोदय	१,०९८	५३१	२५५	२९४	१८
३	वैदी	८४४	८९	७०७	४५	३
४	बन्दीपुर	३,०५६	२९७	२,१४८	५८९	२२
५	वरभञ्ज्याङ्ग	१,३६५	२७४	८२५	२५६	१०
६	बसन्तपुर	८६८	१४०	५८७	१३५	६
७	भानु	३,४७६	५९५	२,०९१	७८७	३
८	भानुमती	१,१४७	१९	१,०५५	६९	४
९	भिमाद	२,१९१	१७२	१,५०८	४९४	१७
१०	भिरकोट	१,१४६	५३२	२६६	३४४	४
११	व्यास न.पा.	११,३२१	६७४	९,५५८	१,०३४	५५
१२	छाङ्ग	१,४९९	२८९	८७१	३३१	८
१३	छिम्केश्वरी	३५६	२४४	०	११२	०
१४	छिपछिपे	३९६	२९	३४४	२०	३
१५	चोकचिसापानी	१,०२८	१३७	६८८	१९८	५
१६	देउराली	५२१	३७३	७४	७४	०
१७	देवघाट	१,८९७	१७६	१,३२२	३९६	३
१८	धरमपानी	७२४	५०	११०	५६१	३
१९	ढोरफिदी	३,००५	५५८	१,४९०	९५१	६
२०	दुलेगौडा	३,९९२	३२९	३,०७४	५७७	१२
२१	फिरफिरे	७७६	१५	७३८	१८	५
२२	गजरकोट	१,२९९	२६९	७५९	२६४	७
२३	घाँसीकुवा	१,९४२	२४७	१,२२४	४६२	९
२४	जामुने भञ्ज्याङ्ग	२,४०८	३७७	१,४०४	६१९	८
२५	काहुँशिवपुर	१,३५३	७५९	४०६	१८३	५
२६	केशवटार	१,१७१	५३९	१३	६०७	१२
२७	खैरेनीटार	२,६७९	५४	२,३७९	२४२	४
२८	किहुँ	९१७	२९५	३५९	२५७	६
२९	कोटा	६५९	१०५	३३४	२१०	१०
३०	कोटदरवार	१,०९९	३०	१,०३८	२७	४
३१	क्यामिन	१,३७७	२१९	७५५	४००	३
३२	माभकोट	१,५२२	३४२	८८९	२५१	४०
३३	मनपाङ्ग	१,७२१	५६६	६१३	५३७	५
३४	पोखरीभञ्ज्याङ्ग	९७९	११२	७१३	१४७	७
३५	पुर्कोट	१,८९४	२३८	१,०९८	५४०	१८
३६	राईपुर	९७०	७१	८२८	६६	५
३७	राम्जाकोट	९१३	२७६	३५६	२७९	२
३८	रानीपोखरी (रिसिङ)	८६१	२४५	३९३	२१९	४
३९	रिस्ति	५०७	१६	३३१	१५०	१०
४०	रुपाकोट	१,१२५	११६	७५६	२४३	१०
४१	सतिस्वारा	१,०४४	२४३	४८७	२९०	२४
४२	सामुङ्गभगवतिपुर	१,५०३	४८९	६९४	३१६	४
४३	स्याम्घा	१,२६३	२१	१,१५५	७७	१०
४४	सुन्धारा (घिरिङ्ग)	१,४३०	७५९	३५३	३०८	१०
४५	तनहुँसुर	७२४	१३८	३५३	२२८	५
४६	थप्रेक	७६३	२९	६५०	८४	०

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा	जम्मा घरपरिवार	शौचालय सुविधा नभएका परिवार	शौचालय सुविधा भएका परिवार		शौचालयको बारेमा नबताएको
				फल्स सुविधा भएको	साधारण चर्पी	
४७	मिर्लुङ्ग	१,४२३	२५०	५६३	५९८	१२
जम्मा		७८,२८६	१२,६२३	४९,७८३	१५,४४५	४३५
हालको बन्दीपुर न.पा.		३७८०	३४७	२२५८	११५०	२५
हालको व्यास न.पा.		१२३००	७८६	१०२७१	११८१	६२
हालको शुक्लागण्डकी न.पा.		९६७६	९४१	६९४३	१७७०	२२

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

४.५ विद्युत तथा बैकल्पिक उर्जा

विद्युत

तनहुँ जलविद्युतका लागि सम्भावित जिल्ला भएता पनि हालसम्म यस जिल्लामा ६९ मे.वा. उत्पादन क्षमता भएको मस्याङ्दी जलविद्युत एक मात्र ठूलो जलविद्युत आयोजना हो । जिल्लामा अन्य केही साना जलविद्युत आयोजनाहरू सञ्चालनमा रहेता पनि विद्युत उपयोगका हिसाबले हाल सम्म पनि बैदी, भिरकोट र छिपछिपेमा विद्युत सेवा पुग्न सकेको छैन । साथै देउराली, छिम्केश्वरी, काहुँ शिवपुर गा.वि.स.हरूमा पनि आंशिक मात्र विद्युत सेवा पुगेको छ^{२६} । लघु जलविद्युत, पेल्टिक सेट तथा विद्युत वितरणसंग सम्बन्धी विवरण निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका नं. ४.५.१: आर्थिक बर्ष २०७१/७२ सम्म निर्माण सम्पन्न लघु जलविद्युत परियोजनाहरू

सि.नं.	परियोजनाको नाम	ठेगाना	क्षमता (किलोवाट)	लाभान्वित घरधुरी
१	भुतखोला लघु जलविद्युत प्रदर्शनी परियोजना	देउराली	१२	५३
२	नेवाखोला लघु जलविद्युत प्रदर्शनी परियोजना	छिम्केश्वरी	६	६०
३	छेरंगाखोला लघु जलविद्युत प्रदर्शनी परियोजना	बैदी	३५	२२३
४	बोदीखोला लघु जलविद्युत प्रदर्शनी परियोजना	भिरकोट	१०	५३
५	दिउलीखोला लघु जलविद्युत प्रदर्शनी परियोजना	काहुँशिवपुर	२२	१६३
६	लिकिन्दीखोला लघु जलविद्युत प्रदर्शनी परियोजना	कोटदरबार	२०	२१२
७	क्याँदीखोला लघु जलविद्युत प्रदर्शनी परियोजना	राईपुर	१२	१३८
८	क्याँदीखोला लघु जलविद्युत प्रदर्शनी परियोजना	फिरफिरे	१५	१४०
९	कोकमादीखोला लघु जलविद्युत प्रदर्शनी परियोजना	गजरकोट	६	६६
१०	वर्षाखोला लघु जलविद्युत प्रदर्शनी परियोजना	कोटा	२३	१९६
११	क्याँदीखोला लघु जलविद्युत प्रदर्शनी परियोजना	फिरफिरे	६	६५
१२	चाँपखोला लघु जलविद्युत	कोटा	१४	१२८
१३	वान्जाखोला लघु जलविद्युत	कोटदरबार	१२	११८
१४	लिभाखोला	कोटदरबार	१४	१३७
जम्मा			२०७	१७५२

श्रोत: जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, तनहुँ, २०७२

तालिका नं. ४.५.२: आर्थिक बर्ष २०७१/७२ सम्म निर्माण सम्पन्न पेल्टिक सेट परियोजनाहरू

सि.नं.	परियोजनाको नाम	ठेगाना	क्षमता (किलोवाट)	लाभान्वित घरधुरी
१	डिहीखोला पेल्टिक सेट	देउराली	१.५	२०
२	जालभन्ज्याङ पेल्टिक सेट	देउराली	३	२४
३	छर्रेखोला पेल्टिक सेट	बैदी	२	२२
४	सेतेखोला पेल्टिक सेट	राईपुर	१.५	१४
५	क्याँदीखोला पेल्टिक सेट	देवघाट	५	६५

^{२६} नेपाल विद्युत प्राधिकरण, दमौली, २०७२

सि.नं.	परियोजनाको नाम	ठेगाना	क्षमता (किलोवाट)	लाभान्वित घरधुरी
	जम्मा		१३	१४५

श्रोत: जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, तनहुँ, २०७२

तालिका नं. ४.५.३ नेपाल विद्युत प्राधिकरण तनहुँ वितरण केन्द्रको विद्युत ग्राहक अनुसार विवरण

ग्राहक वर्गिकरण	२०६९ असार		२०७० असार		२०७१ असार	
	ग्राहक संख्या	खपत युनिट	ग्राहक संख्या	खपत युनिट	ग्राहक संख्या	खपत युनिट
ग्राहस्थ	२३५२१	११६९९२१	२५९१६	१३०४२००	२७२५२	१३५९५११
व्यापारिक	११७	१०७२४६	१४०	१२११४०	१५३	१३६६९७
गैह्र व्यापारिक	१७९	३८८३३	२२४	४९७८०	२४९	४३९९९
उद्योग	२६०	११११८३	३००	१३०४०७	३३०	१८११४८
सडक बत्ति	१६	९३६	१८	१०५५	१७	१७६७
सिंचाई	२७	१६७२	४५	२११९	७२	४३०७
खानेपानी	१९	१५७३७	२८	२२०६६	३६	३०२६८
मन्दिर	७२	३३९१	८२	३९२५	९६	६४१७
सामुदायिक	७०	१९७२८४	१३१	३८१७९६	१४४	१५१२८६४
आन्तरिक खपत	७	६६०	७	११०५	४	७५३
कुल जम्मा	२४२८८	१६३८८६३	२६८९१	२०१७६५२	२८३५३	३२७६९३१

श्रोत: नेपाल विद्युत प्राधिकरण तनहुँ वितरण केन्द्र, २०७२

तालिका नं. ४.५.४: गाविस/नपा अनुसार विद्युतको लागि प्रयोग गर्ने घरपरिवार संख्या

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा	जम्मा घरपरिवार	विद्युतको लागि प्रयोग गर्ने साधन (घरपरिवार संख्या)					उल्लेख नभएका
			विद्युत	मट्टीतेल	गोबर ग्याँस	सोलार	अन्य	
१	आँबुखैरेनी	४,०३४	३,७८४	२१८	९	८	१	१४
२	अरुणोदय	१,०९८	४९५	३९३	१	१५७	३४	१८
३	बैदी	८४४	११४	१४	०	६९७	१६	३
४	बन्दीपुर	३,०५६	२,६४०	३६६	८	५	१५	२२
५	वरभञ्ज्याङ्ग	१,३६५	१,२४४	१०६	२	२	१	१०
६	बसन्तपुर	८६८	७८९	६४	७	१	०	७
७	भानु	३,४७६	३,१०५	३४९	९	३	७	३
८	भानुमती	१,१४७	१,०३४	९६	१	१	११	४
९	भिमाद	२,१९१	२,०८१	६१	७	४	२१	१७
१०	भिरकोट	१,१४६	४७	७९	०	८४९	१६७	४
११	व्यास न.पा.	११,३२१	१०,९२१	२६८	३४	१३	२९	५६
१२	छाङ्ग	१,४९९	१,४२०	६२	६	३	०	८
१३	छिम्केश्वरी	३५६	१४२	१०४	०	५७	५३	०
१४	छिपछिपे	३९६	०	१५	३	३५९	१६	३
१५	चोकचिसापानी	१,०२८	९३३	८६	२	१	१	५
१६	देउराली	५२१	९७	२१९	५	१३२	६८	०
१७	देवघाट	१,८९७	१,४१३	२४६	२	१६२	७१	३
१८	धरमपानी	७२४	६	१७९	२	५१७	१७	३
१९	ढोरफिदी	३,००५	२,७८५	१८४	९	२	१९	६
२०	दुलेगौडा	३,९९२	३,७९१	१४८	१२	६	२३	१२
२१	फिरफिरे	७७६	५७८	१३३	३	४८	९	५

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा	जम्मा घरपरिवार	विद्युतको लागि प्रयोग गर्ने साधन (घरपरिवार संख्या)					उल्लेख नभएका
			विद्युत	मट्टीतेल	गोबर ग्याँस	सोलार	अन्य	
२२	गजरकोट	१,२९९	३	२८३	४	९३७	६५	७
२३	घाँसीकुवा	१,९४२	१,६५४	२६४	६	६	३	९
२४	जामुने भञ्ज्याङ	२,४०८	२,२००	१८९	७	१	३	८
२५	काहुँशिवपुर	१,३५३	३९१	२३५	१	२९४	४२६	६
२६	केशवटार	१,१७१	९२६	७०	५	१४९	९	१२
२७	खैरेनीटार	२,६७९	२,४४८	२०३	८	१०	६	४
२८	किहुँ	९१७	२४	३०७	१३	४९८	६९	६
२९	कोटा	६५९	४२६	३७	२	१६२	२२	१०
३०	कोटदरवार	१,०९९	४४६	२७९	४	१८९	१७७	४
३१	क्यामिन	१,३७७	१,३१२	५८	३	०	१	३
३२	माभकोट	१,५२२	६१६	३९६	२	४२१	४८	३९
३३	मनपाङ्ग	१,७२१	१,५८६	११४	८	७	१	५
३४	पोखरीभञ्ज्याङ्ग	९७९	८३९	९२	३	१०	२८	७
३५	पुर्कोट	१,८९४	१,७१३	१५४	४	३	२	१८
३६	राईपुर	९७०	८९४	६५	०	३	२	६
३७	राम्जाकोट	९१३	१८	१२२	२	६२७	१४२	२
३८	रानीपोखरी (रिसिङ)	८६१	७९२	६२	०	१	२	४
३९	रिस्ति	५०७	४७३	२३	१	०	०	१०
४०	रुपाकोट	१,१२५	१,०७२	३८	२	२	१	१०
४१	सतिस्वारा	१,०४४	९६९	४५	१	१	३	२५
४२	सामुङ्गभगवतिपुर	१,५०३	५५५	३६९	०	३४६	२२९	४
४३	स्याम्घा	१,२६३	९६८	२७३	२	१०	०	१०
४४	सुन्दारा (घिरिङ्ग)	१,४३०	९	५४२	५	७०४	१६०	१०
४५	तनहुँसुर	७२४	६४०	७७	२	०	०	५
४६	थप्रेक	७६३	७००	४९	२	१	११	०
४७	मिर्लुङ्ग	१,४२३	१,२५७	१४३	४	५	२	१२
जम्मा		७८,२८६	६०,३५०	७,८७९	२१३	७,४१४	१,९९१	४३९
हालको बन्दीपुर न.पा.		३७८०	२६४६	५४५	१०	५२२	३२	२५
हालको व्यास न.पा.		१२३००	११७६०	३६०	३७	२३	५७	६३
हालको शुक्लागण्डकी न.पा.		९६७६	९०२४	५३५	२९	१८	४८	२२

श्रोत : राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

तालिका नं. ४.५.५: खाना पकाउनको लागि प्रयोग गर्ने इन्धन सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा	जम्मा घरपरिवार	खाना पकाउनको लागि प्रयोग भएको इन्धन, परिवार संख्या							उल्लेख नभएको
			काठ/दाउरा	मट्टीतेल	एल.पी. ग्याँस	गुईँठा	गोबर ग्याँस	विद्युत	अन्य	
१	आँबुखैरेनी	४,०३४	१,८२७	९	१,८८५	०	२४३	५०	६	१४
२	अरुणोदय	१,०९८	१,०२१	१	१४	०	४४	०	०	१८
३	वैदी	८४४	७९५	०	४	२	४०	०	०	३
४	बन्दीपुर	३,०५६	१,८५६	१८	९९९	०	१५४	५	२	२२
५	वरभञ्ज्याङ्ग	१,३६५	१,०७८	३	९८	३	१६५	७	१	१०
६	वसन्तपुर	८६८	७२१	१	१०	३	१२६	०	०	७
७	भानु	३,४७६	२,१०९	२३	६५५	१९	६५६	७	४	३
८	भानुमती	१,१४७	१,०६७	४	४२	२	२६	१	१	४

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा	जम्मा घरपरिवार	खाना पकाउनको लागि प्रयोग भएको ईन्धन, परिवार संख्या							
			काठ/दाउरा	मट्टीतेल	एल.पी. ग्याँस	गुईँठा	गोबर ग्याँस	विद्युत	अन्य	उल्लेख नभएको
९	भिमाद	२,१९१	९५७	५	१,०४३	१	१६७	१	०	१७
१०	भिरकोट	१,१४६	१,१२४	०	६	०	१२	०	०	४
११	व्यास न.पा.	११,३२१	३,८४०	५४	६,७२०	१४	६१४	४	२१	५४
१२	छाङ्ग	१,४९९	१,१०४	१४	२६२	१	१०३	२	५	८
१३	छिम्केश्वरी	३५६	३४९	०	४	०	३	०	०	०
१४	छिर्पछिपे	३९६	३९२	०	१	०	०	०	०	३
१५	चोर्काचिसापानी	१,०२८	७२५	६	५६	३	२३३	०	०	५
१६	देउराली	५२१	४९८	५	१०	४	४	०	०	०
१७	देवघाट	१,८९७	१,४९८	९	२७५	१	१०९	१	१	३
१८	धरमपानी	७२४	७०६	२	१०	०	३	०	०	३
१९	ढोरफिर्दी	३,००५	२,०८१	१२	४६२	०	४४४	०	१	५
२०	दुलेगौडा	३,९९२	१,०९६	५१	२,४५२	५	३६७	३	६	१२
२१	फिरफिरे	७७६	७५९	३	८	१	०	०	०	५
२२	गजरकोट	१,२९९	१,०९०	४	३५	१	१६१	०	१	७
२३	घाँसीकुवा	१,९४२	१,६२८	७	७२	२	२२३	१	०	९
२४	जामुने भञ्ज्याङ	२,४०८	१,७३५	६	३५३	९	२९५	१	१	८
२५	काहुँशिवपुर	१,३५३	१,२४२	५	७४	४	२०	१	१	६
२६	केशवटार	१,१७१	१,११८	१	२६	२	१२	०	०	१२
२७	खैरेनीटार	२,६७९	१,१८८	२०	९४२	२	५१९	१	३	४
२८	किहुँ	९१७	८५८	६	२६	१	२०	०	०	६
२९	कोटा	६५९	५९४	०	५	०	४९	१	०	१०
३०	कोटदरवार	१,०९९	१,०६१	५	१५	०	११	१	२	४
३१	क्यामिन	१,३७७	१,१४६	०	४२	१	१८३	१	१	३
३२	माभकोट	१,५२२	१,३५२	८	३८	०	८३	१	०	४०
३३	मनपाङ्ग	१,७२१	१,५५६	४	४५	३	१०८	०	०	५
३४	पोखरीभञ्ज्याङ्ग	९७९	८९३	१	५३	०	२४	०	१	७
३५	पुर्कोट	१,८९४	१,०७३	५	२२०	७	५६४	६	१	१८
३६	राईपुर	९७०	९५०	१	६	०	७	०	०	६
३७	राम्जाकोट	९१३	८७२	१	२	०	३६	०	०	२
३८	रानीपोखरी (रिसिङ)	८६१	६५३	४	६९	३	११९	६	३	४
३९	रिस्ति	५०७	४४७	०	३	०	४४	३	०	१०
४०	रुपाकोट	१,१२५	७३९	२	१६०	२	२१२	०	०	१०
४१	सतिस्वाँरा	१,०४४	८४९	२	८७	०	७८	१	२	२५
४२	सामुङ्गभगवतिपुर	१,५०३	१,४१६	७	४८	१	२८	०	०	३
४३	स्याम्घा	१,२६३	१,०१०	४	४२	०	१९३	४	०	१०
४४	सुन्धारा (घिरिङ्ग)	१,४३०	१,३८९	९	१५	३	४	०	०	१०
४५	तनहुँसुर	७२४	६३६	०	१०	०	७०	३	०	५
४६	थप्रेक	७६३	७२९	०	२५	०	९	०	०	०
४७	मिल्नुङ्ग	१,४२३	१,३०३	४	४६	३	५४	०	१	१२
जम्मा		७८,२८६	५३,१३०	३२६	१७,४७५	१०३	६,६३९	११२	६५	४३६
हालको बन्दीपुर न.पा.		३७८०	२,५६२	२०	१,००९	०	१५७	५	२	२५
हालको व्यास न.पा.		१२३००	४,७३३	५५	६,७७३	१४	६३८	४	२२	६१
हालको शुक्लागण्डकी न.पा.		९६७६	४,३६५	८३	३,८५६	७	१,३३०	४	१०	२१

श्रोत : राष्ट्रिय जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

४.६ सूचना तथा सञ्चार

आजको २१ औं शताब्दीको युग नै सूचना तथा सञ्चारको युग हो । सूचना तथा सञ्चारकै कारणले सम्पूर्ण विश्वलाई सानो गाउँको रूपमा लिन सकिन्छ । मानव जीवनलाई यस क्षेत्रले अत्यन्त सरल र सहज बनाएको सन्दर्भमा तनहुँ जिल्लामा पनि यसको विकास निकै तिब्र गतिमा भएको पाइन्छ । संस्थागत घरपरिवारलाई छोडेर हेर्ने हो भने १.५ प्रतिशत घरपरिवारमा इन्टरनेट सेवा, ५.३ प्रतिशत घरपरिवारमा आधारभुत टेलिफोन सेवा र भण्डै ७५ प्रतिशत घरपरिवारमा मोबाइल फोन सेवाको उपलब्ध भएको यथार्थता राष्ट्रिय जनगणना २०६८ ले पुष्टि गरिसकेको छ ।

तालिका नं. ४.६.१: घरपरिवारमा भएको विभिन्न सूचना तथा सञ्चार सुविधा सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा	जम्मा घरपरिवार	सुविधा हुने घरपरिवार संख्या						
			रेडियो	टेलिभिजन	केवल टि.भि.	कम्प्युटर	इन्टरनेट	टेलिफोन	मोबाइलफोन
१	आँबुखैरेनी	४,०३४	२,१४५	१,५७१	१,९७४	३८४	१२३	३८५	३,४८०
२	अरुणोदय	१,०९८	६२०	१९६	४९	५	१	४	७८८
३	बैदी	८४४	४३३	४१	१	१	०	३	४०५
४	बन्दीपुर	३,०५६	१,५९९	९०१	१,०७१	१८४	६९	२६८	२,३७१
५	वरभञ्ज्याङ्ग	१,३६५	५८४	४२४	३४३	१३	१	२६	९३०
६	बसन्तपुर	८६८	६१२	३८२	१०४	४	०	१८	६५०
७	भानु	३,४७६	१,७३२	१,७४५	१,०१८	९२	४७	१७१	२,८२७
८	भानुमती	१,१४७	६८७	३८५	२७	१०	५	८	८२९
९	भिमदा	२,१९१	९४१	७१८	८५२	१६९	३४	२९५	१,८५७
१०	भिरकोट	१,१४६	६६३	४८	०	०	१३	१२	६५१
११	व्यास न.पा.	११,३२१	६,६१३	५,३१८	५,९९२	१,५०५	५३०	१,४१३	९,७६२
१२	छाङ्ग	१,४९९	७२५	५९८	३७९	६९	१४	२२	१,१२५
१३	छिम्केश्वरी	३५६	१७९	२१	३	०	०	०	२२५
१४	छिपछिपे	३९६	२८०	१६	१	१	२	२	२७९
१५	चोकचिसापानी	१,०२८	६२०	५४०	१२३	९	२	५३	६४९
१६	देउराली	५२१	३५४	८	०	०	२	०	२४१
१७	देवघाट	१,८९७	९०९	३९७	२५१	२७	१२	५	१,०८१
१८	धरमपानी	७२४	३२५	२२	०	१	२	३	३९९
१९	ढोरफिर्दी	३,००५	१,८७८	१,४९०	५६२	७०	३६	३४	२,३०७
२०	दुलेगौडा	३,९९२	१,८८७	२,४३१	२,२४७	३७९	११३	४४७	३,३३७
२१	फिरफिरे	७७६	३८२	२११	९०	४	२	२६	४०६
२२	गजरकोट	१,२९९	७१४	९९	३	१	२	२७	८६०
२३	घाँसीकुवा	१,९४२	१,११२	८०७	२७५	२२	८	२५	१,४३३
२४	जामुने भञ्ज्याङ्ग	२,४०८	८७२	८२३	६८५	८९	१३	१९	१,८६५
२५	काहुँशिवपुर	१,३५३	६१४	१४७	४४	१३	५	५	९१२
२६	केशवटार	१,१७१	४५२	१७१	२५४	१४	४	४	७५२
२७	खैरेनीटार	२,६७९	१,६४३	१,२६७	१,०६०	२३३	११२	२४३	२,३०९
२८	किहुँ	९१७	५६२	५९	०	१	०	२६	७०५
२९	कोटा	६५९	४२०	१११	४	५	१	१६	३१६
३०	कोटदरवार	१,०९९	४३३	१३५	१	३	०	१	६१८
३१	क्यामिन	१,३७७	६५७	३५७	३४५	१२	१	२५५	७६७
३२	माभकोट	१,५२२	६१४	२८२	३१	१३	३	९	१,१५७

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा	जम्मा घरपरिवार	सुविधा हुने घरपरिवार संख्या						
			रेडियो	टेलिभिजन	केबल टि.भि.	कम्प्युटर	इन्टरनेट	टेलिफोन	मोबाइलफोन
३३	मनपाङ्ग	१,७२१	१,००९	६९५	१९२	२४	५	१४	१,३३१
३४	पोखरीभञ्ज्याङ्ग	९७९	३३२	३३९	११५	१४	१	१०	६०८
३५	पुर्कोट	१,८९४	१,१७२	१,०२९	१६०	४४	६	७१	१,२६०
३६	राईपुर	९७०	६५२	३८९	१६०	३	५	२८	७२२
३७	राम्जाकोट	९१३	५१६	३९	१	३	४	९	५७८
३८	रानीपोखरी (रिसिड)	८६१	४९३	२७४	१११	२३	४	९	७००
३९	रिस्ति	५०७	२६८	१६५	८४	३	०	२२	३३८
४०	रुपाकोट	१,१२५	७१२	४६४	१८४	१३	४	२०	९२०
४१	सतिस्वारा	१,०४४	७४७	४०४	३०९	६	०	२५	७८३
४२	सामुङ्गभगवतिपुर	१,५०३	८५८	१८८	२	१०	२	२०	१,०४७
४३	स्याम्घा	१,२६३	७७७	३८९	२०९	१५	२	४२	९२८
४४	सुन्धारा (घिरिङ्ग)	१,४३०	७८७	१२०	१	४	०	५	७८७
४५	तनहुँसुर	७२४	४२३	२७१	५६	७	३	२२	४६६
४६	थप्रेक	७६३	४६६	२५२	१११	८	१	०	६२४
४७	मिर्लुङ्ग	१,४२३	८६२	५८८	१७६	७	१	११	१,०९५
जम्मा		७८,२८६	४२,३३५	२७,३२७	१९,६६०	३,५१७	१,१९५	४,१३३	५८,४८०
हालको बन्दीपुर न.पा.		३७८०	१,९२४	९२३	१,०७१	१८५	७१	२७१	२,७७०
हालको व्यास न.पा.		१२३००	६,९४५	५,६५७	६,१०७	१,५१९	५३१	१,४२३	१०,३७०
हालको शुक्लागण्डकी न.पा.		९६७६	५,४०८	५,१८८	३,८६९	६८२	२६१	७२४	७,९५३

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८, के.त.वि.

दुरसञ्चार सेवा

तनहुँ जिल्लाका सबै गा.वि.स.हरूमा नेपाल टेलिकमको PSTN वा GSM वा CDMA सेवा पुगेको छ । नेपाल टेलिकमका साथसाथै Ncell ले सेवा प्रदान गरिरहेको छन् । जिल्लामा इन्टरनेट सुविधाको रूपमा ADSL, डायल अप, मोबाइलमा GPRS, दमौली लगायत भित्र 3G, CDMA इन्टरनेट, लिज लाइन, डाटा कार्ड, नोटिस बोर्ड सेवा, SIP फोन आदि रहेका छन् । मिति २०७२ वैशाख ९ गतेसम्म नेपाल टेलिकम दुरसञ्चार कार्यालय दमौलीबाट वितरण गरिएको सेवा यस प्रकार रहेको छ ।

तालिका नं. ४.६.२: वितरण गरिएको टेलिफोन सेवा सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	वितरित सेवा	वितरण	कैफियत
१	आधारभूत टेलिफोन	५३६८	
२	मोबाइल टेलिफोन GSM Postpaid	११००	
६	ADSL Internet	११३७	

श्रोत: नेपाल टेलिकम, दुरसञ्चार कार्यालय, दमौली, २०७२

तालिका नं. ४.६.३: आधारभूत टेलिफोन तथा इन्टरनेट सेवा वितरण विवरण

सि.नं.	स्थानहरू	आधारभूत टेलिफोन	ADSL इन्टरनेट
१	दमौली	२२७०	४४७
२	दुलेगौडा	९८४	२४४
३	आँबुखैरेनी	६२८	१४०
४	भोर्लेटार	१४९	३८
५	डुम्रे	३२७	६६

सि.नं.	स्थानहरु	आधारभूत टेलिफोन	ADSL इन्टरनेट
६	बन्दिपुर	१५९	२२
७	भिमाद	४३०	९४
८	थर्पु	९९	१५
९	जामुने	१५८	३३
१०	सत्रसय	१३३	२७
११	गुणादी	३१	११
जम्मा		५३६८	११३७

श्रोत: नेपाल टेलिकम, दुरसञ्चार कार्यालय, दमौली, २०७२

हुलाक सेवा

चिठीपत्र र मालसामानहरू एकठाउँबाट अर्को ठाउँमा पुऱ्याउने कार्यका लागि हुलाक सेवा निकै लोकप्रिय सेवा रहेको थियो। हाल सञ्चारका आधुनिक साधनको उपलब्धताले सर्वसाधारण मानिसका खबर आदान प्रदान गर्ने कार्यमा हुलाक सेवाको प्रयोगमा कमी आएको छ तापनि संचारका विभिन्न माध्यमहरूमा हुलाक सेवामा महत्वपूर्ण स्थान ओगटेको पाइन्छ। जिल्लामा जिल्ला हुलाक कार्यालय १, १४ ईलाका हुलाक र ३७ वटा अतिरिक्त हुलाकहरू मार्फत हुलाक सेवा पुऱ्याइएको छ।

तालिका नं. ४.६.४: हुलाक सेवाको संस्थागत व्यवस्था सम्बन्धी विवरण

क्र.सं	विवरण	संख्या	कार्यालय रहेको स्थान तथा गा.वि.स.
१	जिल्ला हुलाक कार्यालय, तनहुँ	१	दमौली
२	ईलाका हुलाक	१४	१. श्री देवघाट इलाका हुलाक कार्यालय, हुलाक संकेत नं. ३३९१५ @ २. श्री आँबुखैरेनी इलाका हुलाक कार्यालय, हुलाक संकेत नं. ३३९०५ ३. श्री डुम्रे इलाका हुलाक कार्यालय, हुलाक संकेत नं. ३३९१४ @ ४. श्री बन्दीपुर इलाका हुलाक कार्यालय, हुलाक संकेत नं. ३३९०४ @ ५. श्री मानेचौका इलाका हुलाक कार्यालय, हुलाक संकेत नं. ३३९०३ ६. श्री टुहुरेपसल इलाका हुलाक कार्यालय, हुलाक संकेत नं. ३३९०२ ७. श्री वैदी इलाका हुलाक कार्यालय, हुलाक संकेत नं. ३३९०६ ८. श्री काहुँशिवपुर इलाका हुलाक कार्यालय, हुलाक संकेत नं. ३३९०७ ९. श्री शिशाघाट इलाका हुलाक कार्यालय, हुलाक संकेत नं. ३३९१३ १०. श्री खैरेनीटार इलाका हुलाक कार्यालय, हुलाक संकेत नं. ३३९१२ @ ११. श्री भिमाद इलाका हुलाक कार्यालय, हुलाक संकेत नं. ३३९१० @ १२. श्री लामागाउँ इलाका हुलाक कार्यालय, हुलाक संकेत नं. ३३९११ १३. श्री रिसिङ्गरानीपोखरी इलाका हुलाक कार्यालय, हुलाक संकेत नं. ३३९०८ १४. श्री घिरिङ्गसुन्धारा इलाका हुलाक कार्यालय, हुलाक संकेत नं. ३३९०९
३	अतिरिक्त हुलाक	३७	१. गजौडे २. क्यामिन ३. हिलेखर्क ४. पुरनडाँहि ५. घाँसिकुवा ६. मनपाङ्ग ७. लल्लीपोखरी ८. गजरकोट ९. रिस्ती १०. तनहुँसुर ११. धरमपानी १२. छिम्केश्वरी १३. चारहजारबाँध १४. थर्पु १५. जामुने १६. साभुङ्गभगवतीपुर १७. बयापानी १८. पोखरीभञ्ज्याङ्ग १९. रिसिङ्गपाटन २०. दुलेगौडा २१. भानुमती २२. भानु २३. गोठादी २४. राम्जाकोट २५. भिरकोट २६. केशवटार २७. बाइसजाँघार २८. ढोरवराही २९. छिपछिपे ३०. माभकोट ३१. अरुणोदय ३२. कोटाकृष्ण ३३. वसन्तपुर ३४. किहुँ ३५. चोकचिसापानी ३६. राईपुर ३७. चैनडाँडा

श्रोत: जिल्ला हुलाक कार्यालय, तनहुँ, २०७२

@ उल्लेखित इलाका हुलाक कार्यालयहरूमा टेलिसेन्टर सञ्चालनमा आएका छन्। यस्ता टेलिसेन्टरहरूबाट इमेल, इन्टरनेट, फोटोकपी प्रिन्ट, कम्प्युटर प्रिन्ट, टेलिफोन सेवा, कम्प्युटर तालिम आदि सेवा प्रदान हुन्छन्।

आमसञ्चार सेवा

जिल्लामा आमसञ्चारको रूपमा छापा पत्रपत्रिका, रेडियो तथा एफएम र टेलिभिजनहरूको भूमिका महत्वपूर्ण रहदै आएको छ। यस जिल्लामा विभिन्न वेभहरू मार्फत देश विदेशका रेडियो सुन्न सकिनुका साथै टेलिभिजनका विभिन्न

च्यानलहरुवाट सुचना एवं मनोरञ्जन लिन सकिन्छ ।

तालिका नं. ४.६.५: तनहुँ जिल्लाबाट प्रकाशित हुने पत्रपत्रिकाहरू

सि.नं.	पत्रिकाको नाम	किसिम	फोन नं.
१	भञ्ज्याङ्ग राष्ट्रिय दैनिक	दैनिक	
२	लोकवाणी दैनिक	दैनिक	९८४६२७४६३६
३	सेतीमादी राष्ट्रिय दैनिक	दैनिक	
४	तनहुँ आवाज साप्ताहिक	साप्ताहिक	०६५-६०१७९
५	बिहानी खबर साप्ताहिक	साप्ताहिक	
६	मादिसेती प्रवाह राष्ट्रिय दैनिक	दैनिक	०६५-५६९२९५
७	दमौली खबर राष्ट्रिय दैनिक	दैनिक	०६५-५६९८९५
८	क्यासमिरी साप्ताहिक	साप्ताहिक	९८५६०८३४
९	तनहुँ उदघोष	दैनिक	९८४६९२०३३५
१०	शुक्ला सन्देश	दैनिक	९८९४९३९३३९
११	बिहानी खबर	साप्ताहिक	
१२	विचारपत्र राष्ट्रिय साप्ताहिक	साप्ताहिक	०६५-५६२३४६
१३	नाउदी सेरोफेरो		
१४	नववेलपत्र	मासिक	९८४६९९५५२२

श्रोत: जिल्ला हुलाक कार्यालय, तनहुँ, २०७२

तालिका नं. ४.६.६: जिल्लामा संचालनमा आएका एफ.एम. रेडियोहरूको विवरण

सि.नं.	एफ. एम. रेडियोहरूको नाम	ठेगाना	फोन नं
१	मादी सेती एफ.एम.	दमौली	
२	दमौली एफ.एम.	दमौली	०६५-६६९७८९
३	रेडियो भानुभक्त	दमौली	
४	रेडियो तनहुँ	खैरेनीटार	०६५-५७०८९७
५	रेडियो बन्दिपुर	बन्दिपुर	०६५-५८०३२०
६	मेरोसाथी एफ.एम.	आँबुखैरेनी	
७	देवघाट एफ.एम.	देवघाट	
८	ढोरबाराही एफ.एम.	दुलेगौडा	०६५-५७०७६४
९	स्मार्ट एफ.एम.	दमौली	०६५-५६२३८८

श्रोत: जिल्ला पशुसेवा कार्यालय, वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन तथा जिल्ला प्रोफाइल पुस्तिका, २०७०/०७१ तथा जिल्ला हुलाक कार्यालय

तालिका नं. ४.६.७ जिल्लामा दर्ता भएका केवल प्रसारणहरू

सि.नं.	दर्ता भएका केवल प्रसारणहरू	ठेगाना
१	खड्गमाई केवल नेटवर्क प्रा.लि.	डुम्रे, तनहुँ
२	जि.एस. केवल नेटवर्क प्रा.लि.	थर्पूवजार, तनहुँ
३	लक्ष्मी इलेक्ट्रोनिक्स सेण्टर प्रा.लि.	
४	भिमाद केवल नेटवर्क प्रा.लि.	भिमाद बजार तनहुँ
५	फिरफिरे केवल नेटवर्क प्रा.लि.	फिरफिरे १, तनहुँ
६	व्यास नगर केवल नेटवर्क प्रा.लि.	व्यास १०, दमौली
७	अश्विन केवल नेटवर्क प्रा.लि.	शतिशवाँरा १, चुँदी, टुहुरेपसल
८	मिलिजुली केवल नेटवर्क प्रा.लि.	छाङ्ग ५, तनहुँ
९	तिनतारा केवल नेटवर्क प्रा.लि.	खैरेनी ५, तनहुँ

सि.नं.	दर्ता भएका केबल प्रशारणहरु	ठेगाना
१०	व्यास सिटी मिडिया नेटवर्क प्रा.लि.	
११	चुँदी केबल नेटवर्क प्रा.लि.	भानु, तनहुँ
१२	युनाइटेड केबल नेटवर्क प्रा.लि.	
१३	जयबुद्ध केबल नेटवर्क प्रा.लि.	तुरतुरे, तनहुँ

श्रोत: जिल्ला हुलाक कार्यालय, तनहुँ, २०७२

खण्ड ५ : आर्थिक पूर्वाधार विकास

तनहुँ जिल्लाको आर्थिक विकासमा धेरै क्षेत्रको योगदान रहेको छ। उपलब्ध तथ्याङ्कको आधारमा यस खण्डमा कृषि, उद्योग, व्यापार तथा वाणिज्य, सहकारी र बैङ्किङ क्षेत्रको बारेमा प्रस्तुत गरिएको छ। उपलब्ध तथ्याङ्कलाई विचार गर्दा राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार १० वर्ष वा सो भन्दा बढीको उमेर समूहको जनसंख्याका आधारमा व्यक्तिको पेशा र रोजगारीको स्थिति प्रस्तुत गरिएको छ।

५.१ श्रमशक्ति र रोजगार

यस जिल्लाको आर्थिक सक्रियताका हिसाबले दश वर्ष वा सो भन्दा माथिका जनसंख्या कुल जनसंख्याको ७९.२५ प्रतिशत रहेका छन्। यो संख्या बाहेक श्रम गर्नसक्ने उमेरका धेरै जनसंख्या वैदेशिक रोजगारको शिलशिलामा विश्वका विभिन्न मुलुकमा जाने गरेका छन्। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को तथ्यांक अनुसार ४६,३८७ जना वैदेशिक रोजगारमा गएको देखिन्छ भने कुल वैदेशिक रोजगारमा गएका मध्ये करिब सात प्रतिशत महिला रहेका छन्। तसर्थ, यस जिल्लामा आर्थिक सक्रिय जनसंख्याको वितरणमा महिलाको अनुपात धेरै देखिन्छ। यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण तलका तालिकाहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. ५.१.१: आर्थिक सक्रियता सम्बन्धी विवरण

विवरण	तनहुँ जिल्ला			नेपाल
	जम्मा	पुरुष	महिला	
जम्मा जनसंख्या (सबै उमेरका)	३२३२८८	१४३४१०	१७९८७८	२,६४,९४,५०४
१० वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसंख्या	२,५६,२०५	१,०८,२९१	१,४७,९१४	२,०४,९५,५१५
१० वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसंख्या प्रतिशत	७९.२५	७५.५१	८२.२३	७७.३६
आर्थिक रूपले सक्रिय जनसंख्या (EAP)	१,३८,२२३	६२,२९०	७५,९३३	१,११,०८,९१५
आर्थिक क्रियाकलाप दर (प्रतिशत)	५३.९५	५७.५२	५१.३४	५४.२
आर्थिक रूपले सक्रिय नभएको जनसंख्या	१,१५,११६	४४,६८१	७०,४३५	९१,७५,६४५
आर्थिक रूपले सक्रिय नभएको जनसंख्या (प्रतिशत)	४४.९३	४१.२६	४७.६९	४४.८
आर्थिक सक्रियता वा निष्क्रियता नबताएको	२,८६६	१,३२०	१,५४६	२,१०,९५५
आर्थिक सक्रियता वा निष्क्रियता नबताएको (प्रतिशत)	१.१२	१.२२	१.०५	१

श्रोत : राष्ट्रिय जनगणना २०६८, के.त.वि.

तालिका नं. ५.१.२ : अक्सर आर्थिक सक्रियता, रोजगार तथा बेरोजगार

विवरण	तनहुँ जिल्ला			नेपाल
	जम्मा	पुरुष	महिला	
आर्थिक रूपले सक्रिय जनसंख्या (EAP)	१,३८,२२३	६२,२९०	७५,९३३	१,११,०८,९१५
अक्सर आर्थिक रूपले सक्रिय जनसंख्या	१२८३७९	५९२४६	६९१३३	१,००,५५,१८६
अक्सर सक्रियता दर (प्रतिशत)	५०.१	५४.७	४६.७	४९.१
रोजगार जनसंख्या	१२६३०२	५७६२१	६८६८१	९८,९१,०९८
रोजगार प्रतिशत	४९.३	५३.२	४६.४	४८.३
बेरोजगार जनसंख्या	२०७७	१६२५	४५२	१,६४,०८८
बेरोजगार प्रतिशत	०.८१	१.५०	०.३१	०.८०
अक्सर आर्थिक रूपले निष्क्रिय जनसंख्या	९८४४	३०४४	६८००	१०,५३,७२९

विवरण	तनहुँ जिल्ला			नेपाल
	जम्मा	पुरुष	महिला	
अक्सर आर्थिक रूपले निश्क्रिय जनसंख्या, प्रतिशत	३.८	२.८	४.६	५.१

श्रोत : राष्ट्रिय जनगणना २०६८, के.त.वि.

तालिका नं. ५.१.३: प्रायः सक्रिय नभएका तथा आर्थिक रूपमा सक्रिय नभएका जनसंख्याको सक्रिय नहुनुका कारणहरु

सि.नं.	सक्रिय नहुनुका प्रमुख कारण	जम्मा	पुरुष	महिला
१	अध्ययन	७६,१९०	३७,१६३	३९,०२७
२	घरायसी काम	३१,५९१	१,९५२	२९,६३९
३	बुढ्यौली	८,२७०	३,०४०	५,२३०
४	पेन्सन अन्य आम्दानी	३,६२८	२,८०८	८२०
५	अशक्तता	१,३१७	८९२	४२५
६	दीर्घरोग	१,४२७	७४२	६८६
७	अन्य	१,२७४	६६१	६१३
८	उल्लेख नभएका	१,२६३	४६७	७९५
जम्मा		१२४,९६०	४७,७२५	७७,२३४

श्रोत : राष्ट्रिय जनगणना २०६८, के.त.वि.

तालिका नं. ५.१.४: रोजगारको स्थिती (Employment status) सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	विवरण	जम्मा	पुरुष	महिला
१	रोजगारदाता	२,५८०	१,७०२	८७८
२	तलब ज्यालामा काम गर्ने जागिरे कामदार	२२,०९५	१५,८७९	६,२१६
३	स्वरोजगार	९५,६११	३७,५२५	५८,०८६
४	बेतलवी पारिवारिक सहयोगी	१,१८८	४८७	७०१
५	उल्लेख नभएको	५,२२९	२,३५६	२,८७३
जम्मा		१२६,७०४	५७,९४९	६८,७५४

श्रोत : राष्ट्रिय जनगणना २०६८, के.त.वि.

तालिका नं. ५.१.५: रोजगारको क्षेत्र (Industry) अनुसार क्रियाकलापको विवरण

क्र.सं	क्षेत्र	जम्मा	पुरुष	महिला
१	कृषि, वन र मत्स्यपालन व्यवसाय	९२,९५७	३५,६०५	५७,३५२
२	खानी तथा उत्खनन् व्यवसाय	३०२	१९६	१०६
३	औद्योगिक व्यवसाय	४,४०९	३,१९३	१,२१६
४	विद्युत, ग्यास र एयर कन्डिसनसंग सम्बन्धी व्यवसाय	१२९	१२०	९
५	पानी वितरण र फोहोरमैला व्यवस्थापन व्यवसाय	१०६	९८	८
६	निर्माण व्यवसाय	३,७७३	३,२३१	५४२
७	थोक तथा खुद्रा व्यापार, सवारी साधन र मोटरसाइकल मर्मत गर्ने व्यवसाय	७,३९१	३,८५७	३,५३४
८	होटल तथा रेष्टुरेन्ट व्यवसाय	२,१५५	२,१०८	४७
९	यातायात र भण्डारण	१,५५९	७८८	७७१

क्र.सं	क्षेत्र	जम्मा	पुरुष	महिला
१०	सूचना र सञ्चार	१३९	६७	७२
११	आर्थिक मध्यस्थता व्यवसाय	४५०	२६४	१८६
१२	रियल स्टेट सम्बन्धी व्यावसायिक कार्य	२५	१७	८
१३	पेशाविद्, वैज्ञानिक र प्राविधिक कार्य	१७३	१२५	४८
१४	सार्वजनिक प्रशासन र सुरक्षासंग सम्बन्धित कार्य	२०२	१८७	१५
१५	प्रशासन र यसलाई सहयोग हुने कार्य	१,२३०	१,०६०	१७०
१६	शैक्षिक कार्य	५,१८७	३,१००	२,०८८
१७	स्वास्थ्य तथा सामाजिक कार्य	६६२	३८९	२७३
१८	कला र मनोरञ्जन सम्बन्धित व्यवसाय	२५	२५	०
१९	अन्य सामुदायिक, सामाजिक तथा व्यक्तिगत सेवा	७५३	५७३	१८०
२०	नीज घरमा काम गर्ने कामदारहरु	१,९०६	७५४	१,१५१
२१	अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरु	१७	१७	०
२२	उल्लेख नभएको	३,१५६	२,१७६	९८०
जम्मा		१२६,७०४	५७,९४९	६८,७५४

श्रोत : राष्ट्रिय जनगणना २०६८, के.त.वि.

तालिका नं. ५.१.६: रोजगारमा संलग्न भएकाहरुको पेशा/काम (Occupation) सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	पेशाको विवरण	जम्मा	पुरुष	महिला
१	सुरक्षामा काम गर्ने	२१५	१९१	२४
२	विधायक, उच्च पदाधिकारी तथा प्रबन्धकहरु	१,४६५	८३६	६३०
३	विशेषज्ञहरु	५,०३०	२,९७९	२,०५१
४	प्राविधिक तथा सहायक विज्ञहरु	१,५९४	१,१७८	४१५
५	कार्यालय सहायकहरु	८५४	५६०	२९४
६	सेवा गर्ने तथा पसल र बजारमा विक्री गर्ने कामदारहरु	८,०९२	४,३२३	३,७६९
७	कृषि, वन तथा माछा पालन सम्बन्धी दक्ष तथा अर्धदक्ष कामदारहरु	९१,२०४	३४,७३४	५६,४७०
८	शिल्प र यससंग संबन्धित व्यवसायका कामदारहरु	७,१९६	५,७१६	१,४८०
९	संयन्त्र तथा यन्त्र वा मेसीन चालक एवं संयोजनकर्ताहरु	२,३३२	२,२२१	१११
१०	सामान्य वा प्राथमिक तहका पेशाहरु	५,९४२	३,३६०	२,५८२
११	अन्य / उल्लेख नभएको	२,७७९	१,८५०	९२९
कुल जम्मा		१२६,७०४	५७,९४९	६८,७५४

श्रोत : राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ के.त.वि.

५.२ कृषि

तनहुँ जिल्लाको आर्थिक विकासमा कृषि क्षेत्रको योगदान अग्रणी रहेको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार तनहुँ जिल्लाको कृषि क्षेत्रको रोजगार करिब ७३ प्रतिशत रहेको, जसमा पुरुषको ६१ प्रतिशत र महिलाको ८३ प्रतिशत रहेको छ। नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन २०१४ अनुसार तनहुँ जिल्लाको कूल गार्हस्थ उत्पादनमा ४९.४२ प्रतिशत योगदान कृषिको रहेको छ। राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ अनुसार तनहुँ जिल्लामा करिब ५९२३३ (८२.९७ प्रतिशत) कृषक परिवार रहेकोमा करिब २९०२२.३ हेक्टर जग्गा चलन गरेको देखिन्छ।

तनहुँ जिल्लामा कृषि विकासको लागि सरकारी, गैरसरकारी, कृषक परिवार र व्यक्तिको ठूलो लगानी र प्रयास हुँदै आएको छ। सरकारी स्तरमा जिल्ला कृषि विकास कार्यालय र यस अन्तर्गतका ६ वटा कृषि सेवा केन्द्र र ८ वटा

कृषि सेवा सम्पर्क स्थल स्थापना गरिएका छन्²⁷ । त्यसै गरी जिल्ला पशु सेवा कार्यालय र यस अन्तरगत ६ वटा पशु सेवा केन्द्र र १२ वटा उपकेन्द्र सञ्चालनमा छन् ।

बाली चक्र

जिल्लाको बाली चक्रलाई सिंचित क्षेत्र (खेत) र असिंचित क्षेत्र (पाखो) गरी २ भागमा देहाय अनुसार विभाजन गरिएको छ । यस जिल्लाको अधिकांश क्षेत्रमा वर्षको तीन खेती हुने गरेको छ भने केही भागमा भने दुई खेती मात्र पनि हुने गरेको पाइन्छ ।

तालिका नं. ५.२.१: तनहुँ जिल्लाको खेती गरिएको जग्गाको बाली चक्र सम्बन्धी विवरण

सिंचित क्षेत्र : खेत	असिंचित क्षेत्र : पाखो
धान- गहुँ-धान	मकै - आलु- तरकारी
धान- आलु - चैते धान	मकै - आलु- खाली
धान-तरकारी- खाली	मकै - तोरी - खाली
धान-तोरी- चैते धान	मकै - कोदो - तरकारी
धान-तरकारी- तरकारी	मकै - मास- खाली
धान- खाली-चैते धान	घैया -कोदो - खाली
धान- गहुँ- मकै	घैया - मास - खाली
धान- खाली- खाली	घैया - तोरी - खाली
धान- मसुरो- चैते धान	तरकारी - तरकारी - तरकारी
धान- तोरी- मकै	अदुवा- खाली-खाली
धान - खाली - मकै	घैया- तरकारी- खाली
धान - तरकारी - मकै	मकै- भटमास- खाली
धान - गहुँ - खाली	मकै - कोदो - आलु
धान -आलु-खाली	मकै - फापर - खाली
धान - मसुरो -मकै	मकै - तरकारी - खाली
धान - आलु - मकै	मकै - खाली - गहुँ
	तरकारी - गहुँ - खाली
	मकै - मसुरो - खाली

श्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, तनहुँ, २०७२

तालिका नं. ५.२.२: तनहुँ जिल्लाको बालीको पात्रो

सि.नं.	बालीको नाम	खेत		पाखो	
		रोप्ने/छर्ने समय	काट्ने समय	रोप्ने/छर्ने समय	काट्ने समय
१	वर्षे धान	जेष्ठ/आषाढ	कार्तिक/मंसिर		
२	चैते धान	फाल्गुण/चैत्र	आषाढ/श्रावण		
३	घैया धान			चैत्र/वैशाख	भाद्र
४	गहुँ	कार्तिक/मंसिर	चैत्र/वैशाख		
५	वर्षे मकै			चैत्र/वैशाख	श्रावण/भाद्र
६	बसन्ते मकै	माघ/फाल्गुण	आषाढ/श्रावण		
७	हिउँदे मकै			श्रावण/भाद्र	कार्तिक/मंसिर
८	आलु	कार्तिक/मंसिर	फाल्गुण/चैत्र	भाद्र/असोज	मंसिर /पुस
९	तोरी	कार्तिक/मंसिर	माघ/फाल्गुण	भाद्र/असोज	मंसिर /पुस
१०	कोदो			आषाढ/श्रावण	कार्तिक/मंसिर
११	जौ	कार्तिक/मंसिर	चैत्र/वैशाख	असोज/कार्तिक	जेष्ठ/आषाढ

²⁷ वार्षिक कृषि विकास कार्यक्रम तथा तथ्यांक एक भ्रमक, २०६८/६९

सि.नं.	बालीको नाम	खेत		पाखो	
		रोप्ने/छर्ने समय	काट्ने समय	रोप्ने/छर्ने समय	काट्ने समय
१२	भुसेतिल			भाद्र	मंसिर
१३	मास	आषाढ/श्रावण	कार्तिक/मंसिर	श्रावण/भाद्र	कार्तिक/मंसिर
१४	भट्टमास	आषाण/श्रावण	कार्तिक/मंसिर	वैशाख/जेष्ठ	कार्तिक/मंसिर
१५	मुसुरो	कार्तिक/मंसिर	चैत्र/वैशाख		
१६	गहत			चैत्र/वैशाख	मंसिर/पुष

श्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, तनहुँ, २०७२

तालिका नं. ५.२.३: विभिन्न प्रमुख बालीहरुको क्षेत्रफल, उत्पादन र उत्पादकत्व, २०७०/०७१

खाद्यान्न बाली			
बाली	क्षेत्रफल (हेक्टर)	उत्पादन (मे. टन)	उत्पादकत्व (मे.टन/हे.)
धान	२०१८०	६७५०७	३.३५
मकै	२६०४५	७०७६३	२.७२
गहुँ	१९००	३७०५	१.९५
कोदो	६३५०	५७१५	०.९०
जौ	६	५.५	०.९२
तेलहन बाली			
बाली	क्षेत्रफल (हेक्टर)	उत्पादन (मे. टन)	उत्पादकत्व (मे.टन/हे.)
तोरी	४६८	२७९	०.६०
सस्युँ	३५	२४	०.६९
तिल	१०७	९६	०.९०
बदाम	४.५	३.६	०.८०
फलफुल बाली			
बाली	क्षेत्रफल (हेक्टर)	उत्पादन (मे. टन)	उत्पादकत्व (मे.टन/हे.)
सुन्तला	९८०	५४७२	५.५८
केरा	२८०	३९२०	१४
लिचि	३०	१३५	४.५०
आँप	१६५	११५५	७

श्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, तनहुँ, २०७२

तालिका नं. ५.२.४: मौरी तथा मत्स्य पालन सम्बन्धी विवरण

मौरीपालन सम्बन्धी विवरण	घार			उत्पादन (के.जि.)
	सामान्य	उन्नत	जम्मा	
मौरी	४३०	२७००	३१३०	१०८००
माछापालन सम्बन्धी विवरण	पोखरी संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)	उत्पादन (मे.टन)	उत्पादकत्व (मे.टन/हे.)
माछा	२७३	१९	२७	१.४

श्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, तनहुँ, २०७२

तालिका नं. ५.२.५ आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को खाद्यान्न वासलात (मे.टन)

बाली	क्षेत्रफल (हे.)	कुल उत्पादन (मे.टन)	नोक्सानी पोष्ट हार्भेष्ट सम्म	बीउलाई आवश्यक	प्रशोधनलाई प्राप्त खाद्यान्न	प्रशोधित खाद्यान्न	प्रशोधनमा नोक्सानी	खान योग्य खाद्यान्न	अन्य प्रयोग उद्योग आदि	खुद उपभोग्य उत्पादन
धान	२०१८०	६७६५४	६७६५	१११०	५९७७९	३७५७१	६५७	३६९१३	३६९१	३३२२२
मकै	२६०४५	७०७६३	७०७६	५२	६३६३५	६१७२६	६१७	६११०८	६१११	५४९९७
गहुँ	१९००	३७०५	३७१	१९०	३१४५	३०१९	३०	२९८९	२९९	२६९०
जौ	६	५.५	१	०	५	२		२	०	१
कोदो	६३५०	५७१५	५७२	१३	५१३१	४७७२		४७७२	४७७	४२९४
फापर	१९३	१८७	१९	०	१६८	१५६		१५६	१६	१४१
जम्मा	५४६७४	१४८०३०	१४८०३	१३६५	१३१६९४	१०७०८८	१३०५	१०५७८३	१०५९४	९५३४६
आ.व. २०७०/७१ को जिल्लाको प्रक्षेपित जनसंख्या									३३६२८२	
जिल्लाको खुद उपभोग खाद्य वस्तु (मे.टन)									९५३४६	
पशुको लागि आवश्यक दाना (मे.टन)									१०००३.८	
बाँकी खुद उपभोग्य खाद्य वस्तु									८५३४२	
जिल्लाको लागि आवश्यक पर्ने खाद्यान्न (प्रति व्यक्ति प्रति वर्ष २०१ के.जि.का दरले) (मे.टन)									६७५९२.७	
जिल्लाको खाद्य स्थिति (+/-)									+१७७४९	
बचत प्रतिशत									२०.८९	

श्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, तनहुँ, २०७२

तालिका नं. ५.२.६: वार्षिक रुपमा आवश्यक पर्ने कृषि बालीको औषत परिमाण सम्बन्धी विवरण

बालीको नाम	वार्षिक परिमाण (के.जी.मा)				
	खाद्यान्न	तेलहन	दलहन	तरकारी	आलु
आवश्यकता					
प्रति वयस्क व्यक्तिलाई	२०१	११	३३	७९	२९

श्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, तनहुँ, २०७२

तालिका नं. ५.२.७ तनहुँ जिल्लाको माटोको अवस्था

विवरण	अम्लिय	क्षारीय	तटस्थ	हल्का अम्लिय	जम्मा
नमुना संख्या	९४	२३	६६	२५९	४४२
प्रतिशत	२१.३	५.२	१४.९	५८.६	१००.०

श्रोत: क्षेत्रीय माटो परीक्षण प्रयोगशाला, पोखरा, २०७२

तनहुँ जिल्लाको हालको माटोको अवस्था अम्लिय माटो छ भन्न सकिन्छ। क्षेत्रीय माटो परीक्षण प्रयोगशालाले आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा गरेको सर्वेक्षण अनुसार जिल्लाभर लिइएको ४४२ नमुना मध्ये ९४ वटा नमुना अम्लिय रहेको र २५९ वटा नमुनामा केही अम्लपन देखिएको छ। त्यसैगरी क्षारिय गुण देखाउने २३ प्रतिशत नमुना रहेका थिए भने ६६ नमुना माटो तटस्थ थिए (तालिका ५.२.७)।

तालिका नं. ५.२.८ गा.वि.स./न.पा. अनुसार माटोको अवस्था

सि.नं.	गा.वि.स. न.पा.	जम्मा माटो नमुना	अम्लिय	क्षारीय	तटस्थ	हल्का अम्लिय
१	सुन्दारा	९	०	०	५	४
२	सामुङ्ग भगवती	९	९	०	०	०
३	सति भवार	९	४	०	०	५
४	स्याम्घा	९	०	०	०	९
५	रुपाकोट	११	७	०	०	४
६	राम्जाकोट	९	४	०	०	५
७	रानी पोखरी	९	७	०	०	२
८	राइपुर	९	४	३	२	०
९	घाँसी कुवा	९	०	०	९	०
१०	छाङ्ग	९	८	०	०	१
११	ढोरफीदी	९	०	४	५	०
१२	बसन्तपुर	१०	१	०	०	९
१३	वैदी	९	०	०	०	९
१४	बर भञ्ज्याङ्ग	९	०	०	२	७
१५	बन्दीपुर	९	०	०	०	९
१६	दुलेगौडा	९	०	५	१	३
१७	देवघाट	९	०	१	५	३
१८	देउराली	९	०	०	३	६
१९	अरुणोदय	९	०	०	०	९
२०	आबूखैरेनी	९	१	०	०	८
२१	माभकोट	९	०	०	०	९
२२	मनपाङ्ग	९	०	०	०	९
२३	भानु	९	७	०	०	२
२४	भानुमती	९	०	१	५	३
२५	जामुने	९	४	०	०	५
२६	व्यास	११	०	०	२	९
२७	पुर्कोट	९	२	०	०	७
२८	पोखरीभञ्ज्याङ्ग	९	०	०	१	८
२९	फर्लुङ्ग	११	४	०	०	७
३०	रिस्ती	९	०	०	२	७
३१	छिम्केशवरी	९	४	०	०	५
३२	छिपछिपे	९	०	१	४	४
३३	भिरकोट	९	५	०	०	४
३४	भिमाद	९	१	०	०	८
३५	फिरफिरे	९	०	२	३	४
३६	चिसापानी	१०	०	०	०	१०
३७	किहू	९	०	०	०	९
३८	केशवटार	९	०	०	०	९
३९	कोट दरवार	९	८	०	०	१
४०	कोटा	९	२	०	०	७

सि.नं.	गा.वि.स. न.पा.	जम्मा माटो नमुना	अम्लिय	क्षारीय	तटस्थ	हल्का अम्लिय
४१	काहुशिवपुर	९	०	०	०	९
४२	क्यामिन	९	०	०	४	५
४३	तन्हूसर	९	०	०	०	९
४४	गजरकोट	९	०	०	६	३
४५	खैरेनीटार	९	१	२	३	३
४६	धरमपानी	९	१	४	३	१
४७	थप्रेक	९	०	०	१	८
४८	अन्य	११	१०	०	०	१

श्रोत: क्षेत्रीय माटो परीक्षण प्रयोगशाला, पोखरा, २०७२

तालिका नं. ५.२.८: कृषि सामाग्री कम्पनी लिमिटेड, तनहुँबाट विगत तीन आ.व. भएको बिक्री सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	मलको नाम	इकाई	०६८/०६९		०६९/०७०		०७०/०७१	
			लक्ष्य	प्रगति	लक्ष्य	प्रगति	लक्ष्य	प्रगति
१	युरिया	मे.टन.	१०००	८१८.५	१५००	१०७४.४	१५००	१२१७.९
२	डि.ए.पि.	मे.टन.	५००	१५१.६	५००	४९९.८५	८००	४५७.१
३	पोटास	मे.टन.	२०	१०.६५	४०	३३.७	४०	४६.५
५	भर्मि कम्पोष्ट	मे.टन.		५२		३२.४३	१००	२८.९२५

श्रोत: कृषि सामाग्री कम्पनी लिमिटेड, उपशाखा कार्यालय, दमौली, तनहुँ, २०७२

पशुपंक्षी विकास

तालिका नं. ५.२.९: तनहुँ जिल्लाको पशुपंक्षीको संख्या

पशुको किसिम	आ.व. २०६९/०७०				आ.व. २०७०/०७१				घटबढ प्रतिशत
	उन्नत	वर्णशंकर	स्थानीय	जम्मा	उन्नत	वर्णशंकर	स्थानीय	जम्मा	
गाईगोरु	२५३०	१८३३	८४४४७	८८८१०	२६९६	२५१६	८४०६४	८९२७६	०.५२
राँगाभैसी	१४७११	६०१८	९१०७५	१११८०४	१५००३	६९४६	९१०२५	११२९७४	१.०५
बाखा	०	२४२१५	२७५३५०	२९९५६५	०	२४८९५	२८३०६६	३०७९६१	२.८
भेडा	०	१९६	३८८	५८४	०	२१४	३६८	५८२	-०.३४
बंगुर	४४९०	१९१०	३८४००	४४८००	४६६२	१९९०	४००१२	४६६६४	४.१६
कुखुरा, लेयर्स	३६०००	०	३०६६६०	३४२६६०	३६९००	०	३१४०२०	३५०९२०	२.४१
कुखुरा, ब्रोइलर	६७४००	०	०	६७४००	६८२८०	०	०	६८२८०	१.३१
घोडा खच्चड	०	१२	०	१२	०	१२	०	१२	
हाँस	७४०	०	१९०	९३०	७३०	०	१८८	९१८	-१.२९

श्रोत: जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, तनहुँ, वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन तथा जिल्ला प्रोफाइल पुस्तिका, २०७०/०७१

तालिका नं. ५.२.१०: पशुजन्य पदार्थको उत्पादन विवरण

विवरण	इकाई	२०६५/६६	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१
दुध	मे.टन	३६७६९	४११२१	४२५३९.९	४३६७६.४	४४१९३	४५०८९
मासु	मे.टन	३६०४.१	३७६८.१	३८७४	३९९७.५	४०५१.३	४१२७.६
फुल	हजारमा	५८६०.०५	६१९२.९२	१०८१३.३	११२१७.३	११३६२.१५	११६५०
ऊन	के.जि.	७५०	७५६	५०२	४५७.५	४४३.३५	४३९.३२
छाला	गोटा	४४०४०	४४२८०	२०५०२	१९२६०	१९४५८	१९६८३

श्रोत: जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, तनहुँ, वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन तथा जिल्ला प्रोफाइल पुस्तिका, २०७०/०७१

तालिका ५.२.११ पशुपालन व्यवसायिक तथा संस्थागत संरचना सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	विवरण	संख्या/ परिमाण	सि.नं.	विवरण	संख्या/ परिमाण
१	पशु बधस्थल संख्या	१	१२	दर्ता भएका कुखुरा फार्म संख्या	५०
२	मासु पसल संख्या	१४६	१३	दर्ता भएका गाई भैसी फार्म संख्या	७५
३	डेरी उद्योग संख्या	३	१४	दर्ता भएका बाखा फार्म संख्या	७४
४	दुग्ध उत्पादन सहकारी संस्था	२३	१५	दर्ता भएका बंगुर फार्म संख्या	३६
५	डेरी पसल संख्या	१२	१६	घाँस नर्सरी संख्या	३
६	छाला उद्योग संख्या	१	१७	बाखा पैचो समिति संख्या	१७
७	पशुपंक्षीदाना पसल संख्या	१३	१८	भैसीपालन समिति संख्या	१९
८	पशुपंक्षी औषधी पसल संख्या	५०	१९	सहभागितात्मक पशु विकास समिति	११
९	चिलिङ्गसेन्टर तथा दुग्ध संकलन केन्द्र संख्या	१५	२०	जिल्ला पशु सेवा कार्यालयबाट गठीत कृषक महिला समूह संख्या	१६९
१०	पशुधन सुरक्षण (विमा) कार्यक्रम सञ्चालक संख्या	२३	२१	जिल्ला पशु सेवा कार्यालयबाट गठीत कृषक पुरुष समूह संख्या	४१
११	पशुपालन सम्बन्धी सहकारी संस्था	२५	२२	जिल्ला पशु सेवा कार्यालयबाट गठीत कृषक मिश्रित समूह संख्या	२७२

श्रोत: जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, तनहुँ, वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन तथा जिल्ला प्रोफाइल पुस्तिका, २०७०/०७१

राष्ट्रिय कृषि गणनाको तथ्याङ्क

वि.सं. २०१८ सालदेखि नेपालमा राष्ट्रिय कृषि गणना गरिदै आएको छ। केन्द्रीय तथ्यांक विभागले पछिल्लो पटक वि.सं. २०६८ सालमा छैठौँ कृषि गणना सञ्चालन गरी जिल्ला स्तरसम्मको विविध कृषि सम्बन्धी तथ्यांक प्रकाशन गरेको छ। खासगरी यस कृषि गणनाका प्रमुख उद्देश्यहरु निम्नानुसार रहेको छ।

- कृषि विकासका लागि जिल्ला, क्षेत्रीय तथा राष्ट्रिय स्तरका योजना तर्जुमा एवं नीति निर्माण, अनुगमन तथा मुल्यांकन गर्न आवश्यक पर्ने तथ्याङ्कको खाँचो पुरा गरी योजनाविद् र नीति निर्माताहरुलाई सघाउ पुऱ्याउने।
- जग्गाको उपभोग र उपयोग तथा बाली लागेको जग्गाको क्षेत्रफल तथा उत्पादन विवरण प्राप्त गर्ने।
- उमेर र जात अनुसार विभिन्न पशुपंक्षीहरुको संख्याको विवरण प्राप्त गर्ने।
- बनबनेलो तथा सहायक कृषि क्रियाकलाप सम्बन्धी विवरण प्राप्त गर्ने।
- कृषि सामाग्री, कृषि औजार तथा कृषिका साधनहरु, गैरआवसीय भवन, कृषि ऋण, खाद्यान्नको पर्याप्तता र कृषि बजार सुविधा सम्बन्धी विवरण प्राप्त गर्ने।
- कृषि सम्बन्धी अन्य सर्वेक्षणको लागि आधार तयार गर्ने।

छनौट विधि अपनाई ७५ वटै जिल्लाबाट कृषक परिवारको प्रतिनिधित्व हुने गरी छानिएका कृषक परिवारहरूसँग अन्तरवार्ता लिइ गणना कार्य गरिएको हो। जसअनुसार तनहुँ जिल्लाको कृषि तथ्यांक सम्बन्धी केही विवरण तल प्रस्तुत गरिएको छ।

तनहुँ जिल्लामा राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार जम्मा ७८,३०९ घरपरिवार रहेकोमा राष्ट्रिय कृषिगणना २०६८ अनुसार ५९,२३३ कृषक परिवार रहेका छन्। जस मध्ये १,०३५ कृषक परिवारले पशुपंक्षी मात्र पालेको पाइएको छ। दशवर्ष अगाडि (वि.सं. २०५८) को तुलनामा कृषक परिवारको संख्यामा ५,०१२ ले बृद्धि भएको देखिन्छ। तनहुँ जिल्लाको जम्मा क्षेत्रफल १,५४,६०० हेक्टर मध्ये राष्ट्रिय कृषिगणना २०६८ अनुसार २९०२२.३ हेक्टर (१८.७७ प्रतिशत) जमिनमा मात्र कृषि कार्य तथा कृषि चलन गरेको पाइन्छ। दशवर्ष अगाडि (वि.सं. २०५८) को तुलनामा चलन गरेको क्षेत्रफलमा ३०३.८ हेक्टरले कमी आएको हो। जम्मा कृषक परिवार मध्ये मुख्य आय श्रोत कृषि हुने कृषक परिवार ८७.७७ प्रतिशत रहेका छन् भने करिब ६४.२ प्रतिशत कृषक परिवारलाई आफूले चलन गरेको कृषि उत्पादनबाट वार्षिक उपभोगको लागि नपुग हुने देखिन्छ। यस जिल्लामा करिब ३१.५ प्रतिशत मुख्य कृषक महिला रहेका छन्। करिब १३.३ प्रतिशत कृषक परिवारले कृषि ऋण भएको जनाएका छन् भने करिब २५ प्रतिशत कृषक परिवारले कृषि ऋण आवश्यक भएको जनाएका छन्।

तालिका नं. ५.२.१२: तनहुँ जिल्लाको कृषि गणनाको प्रमुख सूचकहरू

सि.नं.	विवरण	२०५८	२०६८
१	जम्मा कृषि चलन (कृषक) संख्या	५४२२१	५९२३३
२	बाली सघनताको स्थिती	१.६७	१.४३
३	कृषि ऋण लिएका कृषक परिवार प्रतिशत	१०.०	१३.३
४	कृषि ऋण आवश्यकता छ भन्ने कृषक परिवार प्रतिशत	१२.५	२५
५	मुख्य कृषक पुरुष भएका कृषिचलन प्रतिशत	८०.६	६८.५
६	मुख्य कृषक महिला भएका कृषि चलन प्रतिशत	१९.४	३१.५
७	परिवारको मुली नै मुख्य कृषक भएका कृषि चलन प्रतिशत	९६.६	९४.३३
८	मुख्य आम्दानी कृषि हुने कृषक परिवार प्रतिशत	-	८७.७७
९	आफ्नो कृषि उत्पादनले वार्षिक उपभोग गर्न नपुग हुने परिवार, प्रतिशत	६५.४	६४.२
१०	जम्मा घरपरिवार संख्या (जनगणना अनुसार)	६२८९८	७८३०९
११	कृषि चलनको जम्मा जनसंख्या	३०००९७	२६८२२६
१२	कृषक परिवारको औसत आकार	५.५३	४.५२

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ५.२.१३: कृषि चलनको आकार अनुसार विवरण

सि.नं.	कृषि चलनको विवरण	कृषि परिवार संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)			जम्मा कित्ता संख्या	औषत कित्तासंख्या
			खेत	पाखो	जम्मा		
०१	जग्गा बिहिन	१०३५	१	२८.६	२९.६	१०७०	१
०२	जग्गा सहितको कृषि चलन	५८१९८	८६३०.३	२०३६२.४	२८९९२.७	१५८८२३	२.७
क)	०.१ हे.भन्दा कम	३७११	१३.४	१७८.८	१९२.२	४५६७	१.२
ख)	०.१ - ०.२ हेक्टर	७६००	२०६.५	८४१.६	१०४८.१	१३०६०	१.७
ग)	०.२ - ०.५ हेक्टर	२३६५८	२२६६	५३६८.२	७६३४.२	५८१९८	२.५
घ)	०.५ - १ हेक्टर	१७५५६	३८६२.७	८००७.९	११८७०.६	५७८०६	३.३
ङ)	१ - २ हेक्टर	५०३१	१८८९.५	४७०२.८	६५९२.२	२२१९५	४.४
च)	२ - ३ हेक्टर	५७१	३७०.५	९७९	१३४९.६	२६७६	४.७
छ)	३ - ४ हेक्टर						
ज)	४ - ५ हेक्टर	७१	२१.८	२८४	३०५.८	३२१	४.५
झ)	५ - १० हेक्टर						
ञ)	१० हे. भन्दा माथी						
	जम्मा	५९२३३	८६३१.३	२०३९१	२९०२२.३	१५९८९३	२.७

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ५.२.१४: कृषिचलनको संख्या र क्षेत्रफल

विवरण	गणना वर्ष	
	२०५८	२०६८
कृषिचलन संख्या		
कृषिचलन (जग्गा भएका)	५३७७२	५८,१९८
कृषिचलन (पशुपंक्षी मात्र भएका)	४४९	१,०३५
जम्मा	५४२२१	५९२३३
कृषिचलनको क्षेत्रफल (हे.)		
खेत	१०१४०.५	८,६३१.३
पाखो	१९१८५.६	२०,३९१.०
जम्मा	२९३२६.१	२९,०२२.३

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ५.२.१५: कृषिचलन अन्तर्गत क्षेत्रफल तथा कित्ता

विवरण	गणना वर्ष	
	२०५८	२०६८
कृषिचलनको क्षेत्रफल (हे.)	२९३२६.१	२८,९९२.७
कृषिचलनको सरदर क्षेत्रफल (हे.)	०.५४	०.४९
कित्ता संख्या	१५४८६३	१५८,८२३
कृषिचलनमा सरदर कित्ता संख्या	२.९	२.७
कित्ताको सरदर क्षेत्रफल (हे.)	०.१९	०.१८

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ५.२.१६: कृषिगणनाबाट प्राप्त तनहुँ जिल्लाको भू-उपयोग

भू-उपयोग	गणना वर्ष			
	२०५८		२०६८	
	क्षेत्रफल (हे.)	प्रतिशत	क्षेत्रफल (हे.)	प्रतिशत
कृषि जग्गा				
खेतियोग्य जग्गा	२७५००.६	९३.७७५	२६५३२.१	९१.४२
अस्थायी बाली लागेको जग्गा	२५६२२.३	८७.३७०	२४,२६१.८	८३.६०
अन्य खेतियोग्य जग्गा	३७६.६	१.२८४	७८१.६	२.६९
स्थायी बाली लागेको जग्गा	१३९४.७	४.७५६	१,४२६.१	४.९१
स्थायी चौरचरण भएको जग्गा	१०६.६	०.३६३	५७.३	०.२०
पोखरी	०.४	०.००१	५.३	०.०२
गैर कृषि जग्गा	१८२५.५	६.२२५	२४९०.३	८.५८
निजी वनवनेलो	५९८.८	२.०४२	५८१.६	२.००
अन्य जग्गा	१२२६.७	४.१८३	१,९०८.७	६.५८
जम्मा	२९३२६.१	१००	२९,०२२.३	१००

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ५.२.१७: कृषिगणना २०६८ बाट प्राप्त स्वामित्वको प्रकार

स्वामित्वको प्रकार	कृषक परिवार संख्या	
	२०५८	२०६८
एक प्रकारको स्वामित्व		
परिवारको हकको जग्गामात्र कमाउने	४८२८५	५२,०६९
अरुको हकको जग्गामात्र कमाउने	३४५	२५०
अन्य प्रकारको उपभोग अन्तर्गत	३५	३६
एकभन्दा बढी प्रकारको स्वामित्व	५५५७	६,८८७
जम्मा	५४२२९	५९२३३

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ५.२.१८: कृषिचलनमा सिंचाइको स्थिति र सिंचित क्षेत्रफल

विवरण	२०५८	२०६८
कृषिचलन		
कृषिचलन संख्या	५४२२९	५९,२३३
जग्गा सिंचाई गरेका कृषक परिवार संख्या	२६४७२	२८,६६९
जग्गा सिंचाई गरेका कृषक परिवार प्रतिशत	४८.८	४८.४
क्षेत्रफल		
कृषिचलनको जम्मा क्षेत्रफल(हे.)	२९३२६.९	२९,०२२.३
सिंचित क्षेत्रफल (हे.)	९९२४.९	८०२२.८
सिंचित क्षेत्रफल प्रतिशत	३९.९	२७.६

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ५.२.१९: अस्थायी बाली लगाएका कृषकपरिवारको संख्या तथा बाली लागेको क्षेत्रफल

अस्थायी बाली	कृषकपरिवार संख्या		क्षेत्रफल (हे.)		क्षे.फरक प्रतिशत
	२०५८	२०६८	२०५८	२०६८	२०६८
खाद्यान्न बाली	५३३५८	५७,६९९	३९४०९.४	३३,४८९.५	-१५.०४
धान		३३७२०	१४५८३.४	१०३५५.४	-२८.९९
गहुँ	११३२०	४४९६	१९९४.८	५४९.३	-७२.८६
मकै		५४३८०	१५२३४.४	१६३४७.७	७.३९
कोदो	३५४८०	३०३६६	७४५०.२	६९९९.६	-९७.९६
कोसे बाली	३०९२४	३२,५०७	५५८८.५	५,४००.४	-३.३७
कन्दमुल बाली	२७४०४	१८,२३४	१२०३.२	६४९.६	-४६.०९
तेल बाली	७७६६	९,६७०	५९९.०	९८०.७	६५.९४
मसला बाली	१३८४०	१९,९६२	५२५.८	७०३.६	३३.८२
नगदे बाली	१३४६	३९३	३९.९	६.७	-८३.२९
तरकारी बाली	३३९६८	३५४६८	१५५९.६	१९६६.९	-२४.७९

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ५.२.२०: स्थायी बाली लगाएका कृषकपरिवारको संख्या तथा बाली लागेको क्षेत्रफल

बाली	कृषपरिवार संख्या		क्षेत्रफल (हे.), बगैचाको रुपमा		फरक प्रतिशत	छरिएका रुख संख्या
	२०५८	२०६८	२०५८	२०६८	२०६८	२०६८
सुन्तला	१६३२५	७७०७	२९६.४	५७१.७	९२.९	२९१८८
आँप	७८००	२९६२	२४.७	२२.९	-७.३	९३८५
भुईकटार	२१०५	१०७	२९.२	५.९	-७९.८	-
लिची	१९३३	९६३	१४.४	४.१	-७१.५	२३१९
केरा	१७६३६	१०३४८	१३०.१	२०५.१	५७.६	१,३१,२०६
अम्बा	८००७	१८९१	९.८	३.९	-६०.२	५०३१

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ५.२.२१: पशुपंछी पालन गर्ने कृषक परिवार तथा पशुपंछीको संख्या

पशुपंछीको प्रकार	कृषक परिवार संख्या		पशुपंछीको संख्या		फरक प्रतिशत
	२०५८	२०६८	२०५८	२०६८	२०६८
पाल्नु चौपाया ^{२८}					
गाईगोरु	३२०२९	२९६२४	१०७२००	९४२६१	-१२.०७
राँगाभैसी	३९३४६	३४५९५	८८९०७	६७६५८	-२३.९०
बाखाबाखी	३५४११	४३६३६	१७३२९३	२६५८९५	५३.४४
बंगुर	११२८६	१३९३९	१८८१०	२६५९४	४१.३८
पाल्नु चराचुरुंगी					
कुखुरा (स्थानीय)		४१८५६	४५५८५७	४२८४४०	-६.०१
कुखुरा (उन्नत)		३२४७	१२८०११	१७८,४८४	३९.४३
हाँस	१२०८	५७१	३७९७	२२१२	-४१.७४
परेवा	२७९६	३०३३	८२८३	१४३८०	७३.६१

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ५.२.२२: वीडविजन र विषादीको प्रयोग अनुसार प्रमुख बाली लगाएको कृषक परिवारको प्रतिशत

बालीको नाम	उन्नत वीड प्रयोग गरेका परिवार			विषादि प्रयोग गरेका परिवार	
	२०५८	२०६८		२०५८	२०६८
		उन्नत	वर्णशंकर		
धान	८.३६	३९.०४	१.२७	२७.६	२२.७५
गहुँ	२१.६	३५.७		७.९	२.४
मकै	७.९८	२०.३	०.९२	२.४५	४.५२
आलु	२३.९९	४५.२	२.९	१४.४	१७.३
उखु	३.५	११.२		६.९	-
तरकारी	९.७	३१.१८	६.४	७.१	६.९

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

^{२८} राष्ट्रिय जनगणनाबाट प्राप्त संख्या

तालिका नं. ५.२.२३: रासायनिक मलको प्रयोग अनुसार प्रमुख वाली लागेको क्षेत्रफल र मलको परिमाण

वालीको नाम	२०५८			२०६८		
	क्षेत्रफल, हे.	परिमाण, क्वी.	प्रति हे.मल, क्वी.	क्षेत्रफल, हे.	परिमाण,क्वी.	प्रति हे. मल, क्वी.
धान	८१११.६	४७४३.२२	०.५८५	६८३९.९	७३०७	१.०६८
गहुँ	५६५.३	३०४.७६	०.५३९	३३२.८	४९१	१.४७५
मकै	१८४१.३	९१९.४४	०.४९९	४५२१.३	४११२	०.९०९
आलु	६९.७	७४.८९	१.०७४	१२५	२९१	२.३२५
तरकारी	२१९.७	१४७.७२	०.६७२	५०१.९	१४४२	२.८७३

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ५.२.२४: कृषकको वार्षिक कृषि उत्पादनबाट खाद्यान्न पर्याप्तता र नपुगको माध्यम

उत्पादनबाट खाद्यान्नको पर्याप्तताको अवस्था	कृषक परिवार, प्रतिशत	
	२०५८	२०६८
खाद्यान्न पुग्ने	३४.५६	३५.७८
खाद्यान्न नपुग्ने	६५.४४	६४.२२
१ देखि ३ महिना नपुग्ने	८.४	११.५७
४ देखि ६ महिना नपुग्ने	३१.१३	३५.६०
७ देखि ९ महिना नपुग्ने	१३.६८	९.८८
१० देखि १२ महिना नपुग्ने	११.८४	७.१७
खाद्यान्न नपुगको अवस्थामा आपूर्तिको माध्यम		
तलव ज्याला (तनहुँ जिल्ला भित्र)	४२.१४	३१.९३
तलव ज्याला (देश बाहिर)	११.९	१७.२३
पेन्सन		३.९८
आफ्नै गैरकृषि व्यवसाय		१.७५
तलव ज्याला (तनहुँ जिल्ला बाहिर)	२.९३	५.०६
ऋण लिएर	४.१४	३.३१
अन्य	५.१६	०.९६

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ५.२.२५: कृषकले लिएको कृषि ऋणको श्रोत र ऋणको आवश्यकता सम्बन्धी विवरण

कृषि ऋणको श्रोत	कृषक परिवार संख्या	परिवार, प्रतिशत
कृषि ऋण नलिएका	५१३४७	८६.६७
कृषि ऋण लिएका	७८८६	१३.३१
सहकारी संस्थाबाट	७१४	१.२१
कृषि विकास बैंकबाट	७४९	१.२६
महिला समूहबाट	११०६	१.८७
अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट	१३९२	२.३५
नातेदारबाट	३२४७	५.४८
कृषक समूहबाट	५७१	०.९६
अन्य	१०७	०.१८
थप कृषि ऋणको आवश्यकता	१४८४४	२५.०६
पशुपंक्षीपालन	९३४९	१५.७८
मल तथा विउ विजन	२५६९	४.३४

कृषि ऋणको श्रोत	कृषक परिवार संख्या	परिवार, प्रतिशत
सिंचाई	१३९२	२.३५
कृषि औजार	५००	०.८४
माछापालन	३२१	०.५४
अन्य	७१४	१.२१

श्रोत: राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

५.३ व्यापार तथा बाणिज्य

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार तनहुँ जिल्लाको व्यापार तथा बाणिज्य क्षेत्रमा थोक तथा खुद्रा व्यापार, सवारी साधन र मोटरसाईकल मर्मत गर्ने व्यवसायमा करिब ७३९१ (जम्माको रोजगारको ६ प्रतिशत) जना रहेको र होटल तथा रेष्टुरेन्ट व्यवसायमा १५५९ (जम्माको रोजगारको १ प्रतिशत) जना रहेका छन्। त्यसै गरी नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन २०१४ अनुसार तनहुँ जिल्लाको कूल गार्हस्थ उत्पादनमा थोक तथा खुद्रा व्यापार व्यवसायको करिब ११.६ प्रतिशत र होटल तथा रेष्टुरेन्ट व्यावसायको करिब १ प्रतिशत यस क्षेत्रको योगदान रहेको छ।

तनहुँ उद्योग वाणिज्य संघको प्रतिवेदन अनुसार औद्योगिकीकरणको लागि जिल्लाभित्र सम्भावना रहेका क्षेत्रहरु मुख्य रूपमा सदरमुकाम स्थित व्यास नगरपालिका क्षेत्र, आँबुखैरेनी, डुम्रे, भन्सार, खैरेनीटार र दुलेगौँडा रहेका छन्। यसका साथै पृथ्वी राजमार्गको ७२ किलोमिटर भाग तनहुँ जिल्लामा पर्ने भएकोले राजमार्गमै जोडिएर रहेका स्थानहरुमा पनि औद्योगिकीकरणको सम्भावना छ। स्थानीय कृषि उत्पादनका वस्तुहरु बजारको मागलाई थग्न सक्ने स्थितिमा छैनन् तर दुग्ध उत्पादनमा भने जिल्ला आत्मनिर्भर बनिसकेको छ। स्थानीय तरकारी र फलफुलको आपूर्ति समेत वाह्य जिल्लाबाट भइरहेको देखिन्छ। उद्योग संचालनको लागि उर्जाको आपूर्तिको अवस्था कमी रहेको छ। उद्योगको उचित विकास र विस्तारको लागि उर्जाको आपूर्तिको अवस्थामा समेत वृद्धि गर्नु जरुरी छ। स्थापित उद्योगहरु भने स्थापना भए पश्चात चलि नै रहेको देखिन्छन्। नयाँ उद्योग खुल्ने दर अपेक्षा बमोजिम हुन सकिरहेको छैन। स्थापना भएका उद्योगहरु पनि केवल साना र मझौला प्रकृतिका मात्र छन्। ठूला उद्योग स्थापनाको लागि सुदृढ शान्ति सुरक्षा, कच्चा पदार्थको ग्यारेन्टी, दक्ष कामदारको सहज आपूर्ति र स्वस्थ प्रतिस्पर्धात्मक व्यवसायिक वातावरण एवं दर्ता र नविकरण प्रक्रियालाई सहज बनाउनु जरुरी छ। जिल्लामा सञ्चालित सीप विकास तालिमको तुलनामा उद्योग स्थापना हुने दर न्यून रहेको छ। सीप विकास तालिममा आवश्यकतालाई पहिचान गर्न कठिनाई भएको, लक्षित वर्गको तालिममा पहुँच नपुग्नु, पुँजीको अभाव र तालिमबाट सिकेका सीपलाई व्यवहारमा उतार्न सक्दा प्राप्त हुने लाभको बारेमा समेत यथार्थ जानकारी नहुँदा पनि नयाँ उद्योग स्थापना हुन सकिरहेको छैन। स्थानीय औद्योगिक उत्पादनबाट प्राप्त हुने दिर्घकालिन लाभको बारेमा उपभोक्तालाई बुझाउन नसक्नु र विश्वव्यापीकरणको प्रभावले पनि स्थानीय उत्पादनलाई प्रतिस्पर्धा गर्न कठिनाई भइरहेको छ र सरकारी तवरबाट पनि स्थानीय उत्पादनको प्रयोगलाई अनिवार्य नबनाइनुले पनि स्थानीय औद्योगिक उत्पादनमा समस्या देखा परिरहेको छ। लघु कर्जामा उद्यमीको पहुँच क्रमिक रूपमा विकसित बन्दै गइरहेको छ। जिल्ला भित्र प्रशोधन उद्योगहरु स्थापना हुन नसकिरहेको कारणले प्रशोधन गरी पठाउन समस्या छ। जिल्ला भित्र मुख्य रूपमा दैनिक उपभोग्य सामग्रीहरुको नै थोक तथा खुद्रा व्यापार हुने गरेको पाइन्छ। जिल्लाभित्र उत्पादित वस्तुहरु एक ठाउँबाट अर्को स्थानमा लैजान आवश्यक ढुवानीको व्यवस्था सामान्य रहेको छ। शित भण्डारको सुविधा जिल्लामा छैन तर कृषि उपजको उचित व्यवस्थापनको लागि आवश्यकता रहेको छ।

क्षेत्रीय होटल संघ, तनहुँको रेकर्ड अनुसार यस संघमा आवद्ध भएका होटल ८५० र संघमा आवद्ध नभएका करिब २५० होटल सञ्चालनमा रहेका छन्। त्यसैगरी तनहुँ उद्योग वाणिज्य संघमा दर्ता भई सञ्चालनमा रहेका विभिन्न व्यवसायहरु करिब ३,५५४ वटा रहेका छन्। उद्योग वाणिज्य संघको वर्गीकरण अनुसार १२ वटा बजार इकाइमा सञ्चालनमा रहेका व्यवसायहरुको विवरण तल उल्लेख गरिएको छ।

तालिका ५.३.१ तनहुँ उद्योग वाणिज्य संघमा दर्ता भएका तनहुँका विभिन्न व्यवसायहरुको विवरण

सि.नं.	बजार इकाई	व्यवसायको किसिम						
		किराना	फेन्सी	हाटेल	सुनचाँदी	राईस मिल	स्टेशनरी	अन्य
१	दमौली बजार इकाई	१५६	१३९	९५	३५	९	२५	६५९
२	दुलेगौँडा बजार इकाई	१०९	५४	३४	१७	५	१३	२५५

सि.नं.	बजार इकाई	व्यवसायको किसिम						
		किराना	फेन्सी	हाटेल	सुनचाँदी	राईस मिल	स्टेशनरी	अन्य
३	आँबुखैरेनी बजार इकाई	१०६	४२	६४	१२	१	९	२१९
४	भिमाद बजार इकाई	१०५	४६	२५	१४	३	१२	१५१
५	डुम्रे बजार इकाई	९०	३९	२३	९	-	१०	१५१
६	खैरेनीटर बजार इकाई	५८	३२	४१	८	४	९	१७८
७	तुरतुरे बजार इकाई	४७	२४	८	५	७	६	५३
८	थर्पु बजार इकाई	३५	१२	१४	२	४	४	२८
९	सत्रसय बजार इकाई	११	४	१३	-	४	४	५१
१०	भन्सार बजार इकाई	२९	४	३	१	८	१	३१
११	बिमलनगर बजार इकाई	१०	२	६	-	१	-	२०
१२	बन्दिपुर बजार इकाई समिति	७	५	११	३	-	१	९
	जम्मा	७६३	४०३	३३७	१०६	४६	९४	१८०५

श्रोत: तनहुँ उद्योग वाणिज्य संघ, २०७२

तालिका ५.३.२: तनहुँ उद्योग वाणिज्य संघमा आवद्ध सदस्यहरु सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	बजार इकाई	सदस्य संख्या	सि.नं.	बजार इकाई	सदस्य संख्या
१	दमौली बजार इकाई	१११४	७	तुरतुरे बजार इकाई	१५०
२	दुलेगौडा बजार इकाई	४८९	८	थर्पु बजार इकाई	९९
३	आँबुखैरेनी बजार इकाई	१५३	९	सत्रसय बजार इकाई	८७
४	भिमाद बजार इकाई	३५७	१०	भन्सार बजार इकाई	७६
५	डुम्रे बजार इकाई	३१९	११	बिमलनगर बजार इकाई	३९
६	खैरेनीटर बजार इकाई	३३०	१२	बन्दिपुर बजार इकाई समिति	३५
	जम्मा			३२४८	

श्रोत: तनहुँ उद्योग वाणिज्य संघ, २०७२

५.४ उद्योग

उद्योगलाई आर्थिक विकासको मेरुदण्डको रूपमा लिईने भए तापनि नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उत्पादनशिल उद्योग (Manufacturing Industries) को योगदान आ.व.२०७०/०७१ मा प्रारम्भिक अनुमान अनुसार करिब ६.३३ प्रतिशत मात्र रहेको छ। वि.सं. २०७२ वैशाख १२ को विनाशकारी भुकम्प पछि परिमार्जित प्रारम्भिक अनुमान अनुसार भने यस क्षेत्रको योगदान ६.२९ प्रतिशत हुने आंकलन गरिएको छ।

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार तनहुँ जिल्लाको औद्योगिक क्षेत्रमा करिब ४,४०९ जना (जम्मा रोजगारको ३ प्रतिशत) को रोजगारी रहेको र नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन २०१४ अनुसार तनहुँ जिल्लाको कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा औद्योगिक व्यावसायको योगदान करिब २.२६ प्रतिशत रहेको छ।

घरेलु तथा साना उद्योग

जिल्लामा घरेलु तथा साना उद्योगहरुको संरक्षण, सम्बर्द्धन, प्रवर्द्धनमा सहयोग पुऱ्याउन तथा सम्भाव्य उद्योग व्यवसायको पहिचान गर्न र विपन्न पिछडिएका तथा बेरोजगार व्यक्तिहरुलाई आयमुलक, सीपमुलक तालिम प्रदान गरी स्वरोजगार तथा रोजगारको अवसर सृजना गर्नका लागि नेपाल सरकार उद्योग मन्त्रालय अन्तर्गत घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति कार्यालय वि.सं. २०४९ देखि स्थापना गरिएको हो। परम्परागत सीपको विकास, स्थानीय श्रोत साधनमा आधारित घरेलु तथा साना उद्योगहरुको प्रवर्द्धन विकास र विस्तार गरी गरिवी न्यूनिकरण कार्यमा यस

कार्यालयको उल्लेखनीय भूमिका रहँदै आएको छ । हाल यस कार्यालयमा दर्ता भई जिल्लामा सञ्चालित कुल उद्योगहरूको संख्या ६,६१९ रहेको छ भने २३,८४२ जनाले रोजगारी प्राप्त गरेका छन्^{२९} ।

तनहुँ जिल्लामा आ.व. २०७०/०७१ सम्म औद्योगिक वर्गीकरणका आधारमा कायम रहेका घरेलु तथा साना उद्योगहरूको विषयगत विवरण देहायानुसार रहेको छ ।

तालिका नं. ५.४.१: घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति कार्यालयमा दर्ता भएका घरेलु तथा साना उद्योगहरू

सि.नं.	उद्योग वर्ग	शुरु देखि २०६८/६९ सम्मको		२०६९/७० का उद्योग दर्ता		२०७०/७१ का उद्योग दर्ता		कुलजम्मा उद्योग	
		उद्योग संख्या	रोजगारी	उद्योग संख्या	रोजगारी	उद्योग संख्या	रोजगारी	उद्योग संख्या	रोजगारी
१	उत्पादनमुलक	१२४९	४६०९	१०७	३८९	७४	२२२	१४३०	५२२०
२	कृषि तथा वनजन्य	५९५	२३१२	९३	३८०	१८१	४८३	८६९	३१७५
३	सेवामुलक	९७५	३८३०	१४७	४३४	१२७	३८१	१२४९	४६४५
४	पर्यटन उद्योग	३६७	१४६८	६८	२७२	११६	३४८	५५१	२०८८
५	वाणिज्य फर्म	१६६५	५६६०	४८१	१९३२	३७४	११२२	२५२०	८७१४
	कुल जम्मा	४८५१	१७८७९	८९६	३४०७	८७२	२५५६	६६१९	२३,८४२

श्रोत: वार्षिक प्रगति पुस्तिका, २०७१/७२, घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति, मुख्य शाखा कार्यालय, तनहुँ

तालिका नं. ५.४.१: घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिले हालसम्म प्रदान गरिको तालिमबाट उत्पादित जनशक्ति

सि.नं.	तालिमको विषय	महिला	पुरुष	जम्मा	सि.नं.	तालिमको विषय	महिला	पुरुष	जम्मा
१	सिलाई कटाई	२६२	२	२६४	१८	दुनाटपरी	१२	०	१२
२	बास निगालो	१६	१३	२९	१९	मनीपुर सल	९	०	९
३	हाउस बाईरिंग	२	४१	४३	२०	कलर म्याचिङ्ग	१३	०	१३
४	ढाका बुनाई	१३२	०	१३२	२१	च्याफिटिङ्ग	२०	०	२०
५	मौरी पालन	६४	३४	९८	२२	सुति कपडा	१५	०	१५
६	कृचो बनाउने	९	९	१८	२३	क्रिस्टल भाला	१५	०	१५
७	सिन्के धुप	१	०	१	२४	पोते गहना	१८	०	१८
८	भोला बुनाई	२२	०	२२	२५	कछाड बुनाई	९	९	१८
९	दालमोठ आलुचिप्स	५८	४	६२	२६	व्याग बनाउन	१	०	१
१०	रेडियो टि.भि. मर्मत	१	९	१०	२७	वायो ब्रिकेट	४६	३	४९
११	व्यूटीसियन	९६	०	९६	२८	मोवाइल मर्मत	०	१२	१२
१२	हेयर कटिङ्ग	२	०	२	२९	भिलिङ्ग बनाउने	१३	०	१३
१३	मैनबन्ति बनाउने	८८	२६	११४	३०	फलफूल प्रशोधन	१२	०	१२
१४	गुडिया पुतलि	२९	०	२९	३१	उद्यमशिलता विकास	२०	५	२५
१५	कम्प्युटर	१०	४	१४	३२	एडभान्स ढाका बुनाई	५८६	७	५९३
१६	मुडा बुनाई	४३	३४	७७	३३	मेडपा तालिम	३५०	४४	३९४
१७	डम्फु	०	४	४		कुल जम्मा	१९७४	२६०	२२३४

श्रोत: वार्षिक प्रगति पुस्तिका, २०७१/७२, घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति, मुख्य शाखा कार्यालय, तनहुँ

दश जना वा सो भन्दा बढी कामदार भएका उद्योग प्रतिष्ठान

पछिल्लो औद्योगिक गणना २०११/१२ अनुसार तनहुँ जिल्लामा ६२ वटा ठूला उद्योग रहेका छन् । ति उद्योगहरूबाट करिब रु. २,३५,४४७ हजारको मूल्य अभिवृद्धि गरी १,०४१ जनालाई रोजगार दिई रहेको छ । औद्योगिक गणनाबाट प्राप्त तथ्याङ्क निम्न तालिकाहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

^{२९} वार्षिक प्रगति पुस्तिका, घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति, तनहुँ, २०७०/७१

तालिका ५.४.२ नेपाल स्तरिय औद्योगिक वर्गिकरण अनुसार उद्योगको विवरण (रकम रु हजारमा)

NSIC code	NSIC	No. of establishments	No. of persons engaged	No. of employees	Wages, salaries & other benefits	Change in stocks at the end of the year	Gross addition to fixed assets	Gross fixed assets at the end of the year	Value of output	Value of input	Total value added
10	Manufacture of food products	8	90	80	6,490	62	0	6,471	54,459	42,896	11,563
11	Manufacture of beverages	1									
23	Manufacture of other non-metallic mineral products	34	677	609	55,186	18,053	15,346	332,768	422,936	245,933	177,003
25	Manufacture of fabricated metal products, except machinery and equipment	6	87	73	9,279	3,529	1,477	17,682	48,109	33,809	14,300
31	Manufacture of furniture	13	150	121	12,698	3,822	370	30,374	54,445	32,278	22,167
Total		62	1,041	918	88,653	25,566	17,193	396,740	595,049	359,602	235,447

श्रोत: राष्ट्रिय औद्योगिक गणना, २०६९, के.त.वि.

५.५ सहकारी

सहकारी मार्फत स्थानीय श्रोतहरूको प्रयोग गरी सहकारी भावनाको विकास मार्फत उत्पादनका थप साधनहरू पहिचान गरी स्वस्थ, स्वच्छ र सक्षम समाज निर्माण गर्न र जिल्लाका सिमान्तकृत वर्गहरूले सानो पूँजी परिचालन गरी, ऋण लिई साना व्यवसाय गर्न सक्नुको साथै बचत गर्ने बानीको विकास भएको छ। तनहुँ जिल्लामा डिभिजन सहकारी कार्यालय रहेको छ। यस कार्यालयमा दर्ता भई सञ्चालनमा रहेका सहकारीहरूको विवरण तलका तालिकाहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ५.५.१ तनहुँ जिल्लामा रहेका सहकारी संस्थाहरूको विवरण

कार्य प्रकृति	संस्था संख्या	सदस्य				कर्मचारी		
		महिला	पुरुष	संस्थागत	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
बचत/ऋण	१३७	१६७३७	११६७९	४०	२८४५६	१६४	१८७	३५१
बहुउद्देश्यीय	४०	९१७२	३१९३		१२३६५	५५	९३	१४८
कृषि	१०५	४१२०	३१९०		७३१०	४३	५५	९८
दुग्ध	२२	५५५	६७९		१२३४	१०	२३	३३
उपभोक्ता	२९	३६३	४८५		८४८	०	७	१५
विद्युत	१	४८	१२		६०			०
तरकारी/ फलफूल	२	१८०	११२		२९२			०

कार्य प्रकृति	संस्था संख्या	सदस्य				कर्मचारी		
		महिला	पुरुष	संस्थागत	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
कृषि	५	७८	१५७	१४	२४९			०
संचार	२	९५	४५		१४०			०
अन्य	११	३२४	२५५		५७९	१		१
जम्मा	३५४	३९६७२	१९८०७	५४	५९५३३	२७३	३६५	६४६

श्रोत: डिभिजन सहकारी कार्यालय, तनहुँ, २०७१ चैत्रसम्म

माथिको तालिका ५.५.१ मा प्रस्तुत गरिए बमोजिम तनहुँ जिल्लामा हाल कुल ३६० सहकारी संस्था रहेका छन् । यसका साथै यस जिल्लामा जिल्ला सहकारी संघ, बचत तथा ऋण संघ, जिल्ला कृषि संघ, जिल्ला उपभोक्ता संघ, जिल्ला दुग्ध उत्पादक संघ र जिल्ला कृषि संघ एक एक वटा रहेका छन् । जम्मा ५९५३३ जना सदस्य रहेका सहकारीमा ६४६ जनाले रोजगारी समेत पाएका छन् ।

तालिका ५.५.२ तनहुँ जिल्लामा रहेका सहकारी संस्थाहरुको पुँजी तथा ऋण लगानी सम्बन्धी विवरण

कार्य प्रकृति	पुँजी	ऋण लगानी		
		२०६८/०६९	२०६९/०७०	२०७०/०७१
बचत/ऋण	५०८७१४४८६	७३०१९२३७०	१२१२९९२०८७	१८७
बहुउद्देश्यीय	१००४७४५९८	३१५८१६२४७	७६६१४५८०७	१०४३६३३२५२
कृषि	६५९५८४४६	२१०६४४२६	१८०९३२४३९	२५२२२३८२०
दुग्ध	३६९६४००	३९३१४७५	२३०७९२३०	२४४१२२८७
उपभोक्ता	७८३६००	५८३०७४४	७६७४४४१	९९९०९५६
विद्युत	०	०	०	
तरकारी/ फलफूल	१४०९१५५	१९४११५५	१९४११५५	१९४११५५
कृषि	३९२००	२८२३९२	३४००००	४६७७२४
संचार	११५००००	११५००००	११५००००	११५००००
अन्य	१११५४००	८१७९३५	३४४१४९१	५२७९४५०
जम्मा	६८३२६१२८५	१०८१०२५९४४	२१९७६९६६५०	१३३८२९८८३१

श्रोत: डिभिजन सहकारी कार्यालय, तनहुँ, २०७१ चैत्रसम्म

तालिका ५.५.३: गा.वि.स./न.पा.हरुको सहकारी संघ/संस्था सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा.	जिल्ला संघ	विषयगत संघ	बचत तथा ऋण	बहुउद्देश्यीय	दुग्ध	कृषि	कृषि	संचार	उपभोक्ता	अन्य	जम्मा
१	ब्यास न.पा.	१	४	३७	७	९		१४	१	३	०	७६
२	शुक्लागण्डकी न.पा.			२१	४	१		७	१	२		३६
३	बन्दिपुर न.पा.		१	११	४	२		८		१	१	२८
४	साभुडभगवतिपुर				१					१	१	३
५	भिमाद			६	३			२		१		१२
६	बरभञ्ज्याड			२	३	२		२		१		१०
७	छाड			३	१			१			१	६

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा.	जिला संघ	विषयगत संघ	बचत तथा ऋण	बहुउद्देश्य	दुग्ध	कफि	कृषि	सञ्चार	उपभोक्ता	अन्य	जम्मा
८	आबू खैरेनी			७	३	२		३			२	१७
९	सतिश्वारा				२		१	१		१	१	६
१०	मिर्लुड			२				२		१		५
११	जामुने			३	३	१		४		१		१२
१२	घाँसीकुवा			२		२		१		१	१	७
१३	भानु			६	२		१	७		१	१	१८
१४	थप्रेक							२				२
१५	क्यामिन			२	२			४				८
१६	चोक चिसापानी			२			१	३			१	७
१७	पूर्कोट			२		२	१	२		१	१	९
१८	तनहंसुर			१				२		१		४
१९	रुपाकोट			३	१		१	२				७
२०	रिस्ती			२						१	२	५
२१	मनपाड			१				१				२
२२	राईपुर			२				२				४
२३	रिसिडरानीपोखरी			२		१		३		१		७
२४	केशवटार			३	१			१				५
२५	कोटदरवार			१						१		२
२६	किहू			२	१			२				५
२७	भानुमती			१				३		१		५
२८	फिरफिरे			१				१				२
२९	कोटा			१				२		१		४
३०	राम्जाकोट			१				२				३
३१	धिरिडसुन्धारा							१				१
३२	गजरकोट			२	१			३				६
३३	स्याम्घा			१				६		१		८
३४	भिरकोट									१		१
३५	काहुंशिवपुर			१				१		१		३
३६	छिपछिपे							१		१		२
३७	माभूकोट			१				१		१		३
३८	अरुणोदय			२				१		१	१	५
३९	बसन्तपुर			१				१		१		३
४०	वैदी			१				१				२
४१	देवघाट			१	१			४		१	१	८
४२	छिम्केशवरी							१				१
जम्मा		१	५	१३७	४०	२२	५	१०५	२	२९	१४	३६०

श्रोत: डिभिजन सहकारी कार्यालय, तनहूँ, २०७१ चैत्रसम्म

५.६ बैंकिंग सेवा

तनहुँ जिल्लामा सरकारी र निजी दुवै क्षेत्रबाट दुवै क्षेत्रलाई बैंकिंग सुविधा रहेको छ । विशेष गरी यस जिल्लामा रहेका बैंकहरु निम्नानुसार छन् ।

तालिका ५.६.१ तनहुँ जिल्लास्थित बैंकहरु सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	बैंक तथा वित्तिय संस्थाको नाम	ठेगाना	सम्पर्क नम्बर (जिल्ला कोड ०६५)	वर्ग
१	नेपाल बैंक लिमिटेड	दमौली		क
२	कृषि विकास बैंक	दमौली		क
३	राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक	आँबुखैरेनी		क
४	माछापुच्छ्रे बैंक	दमौली		क
५	ग्रामिण विकास बैंक	दमौली, डुम्रे, दुलेगौडा		घ
६	छिमेकी विकास बैंक	दमौली		घ
७	डिप्रोक्स विकास बैंक	दमौली		घ
८	एसविआई बैंक	दमौली		क
९	किष्ट बैंक	दमौली		
१०	कुमारी बैंक	दमौली		क
११	इन्भेष्टमेण्ट बैंक	दमौली		क
१२	विजनेश युनिभर्सल डेभलपमेण्ट बैंक	दमौली		ख
१४	विश्व विकास बैंक लिमिटेड	दुलेगौडा		ख
१५	साँग्रिला डेभलपमेण्ट बैंक लिमिटेड	दुलेगौडा	५७०७४७	ख
१६	कामना विकास बैंक लिमिटेड	डुम्रे	५८०१८५	ख
१७	एच एण्ड वि डेभलपमेण्ट बैंक लिमिटेड	खैरेनीटार	५७०९५०	ख
१८	सिटी डेभलपमेण्ट बैंक लिमिटेड	दमौली, भिमाद, तुरतुरे	०६१-६२२६६९	ख
१९	मुक्तिनाथ विकास बैंक लिमिटेड	दमौली, दुलेगौडा, डुम्रे, भिमाद	५६२३३०, ५७०९५८	ख
२०	मनास्लु डेभलपमेण्ट बैंक लिमिटेड	डुम्रे, दुलेगौडा	५८०३४०, ५७००१७	ख
२१	यति डेभलपमेण्ट बैंक लिमिटेड	आँबुखैरेनी	५४०५६१, ५४०५६२	ख
२२	गण्डकी विकास बैंक लिमिटेड	दमौली		ख
२३	कैलाश विकास बैंक लिमिटेड	दमौली	५६०४३३	ख
२४	एपेक्स डेभलपमेण्ट बैंक लिमिटेड	आँबुखैरेनी, भिमाद	५४०४७७, ५७२४०७	ख
२५	गरिमा विकास बैंक लिमिटेड	भिमाद	५७२४०७	ख
२६	कास्की फाइनेन्स			ग
२७	फेवा फाइनेन्स			ग
२८	ओम फाइनेन्स			ग

श्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक, २०७२

तालिका नं. ५.६.४ तनहुँ जिल्लामा रहेका बैंक तथा वित्तिय संस्थाहरुको संख्या

सि.नं.	श्रेणी	प्रकार	बैंक वित्तिय संस्था (शाखा समेत)संख्या
१	क श्रेणी	सरकारी बाणिज्य बैंक	४
२	क श्रेणी	निजी बाणिज्य बैंकहरु	१५

सि.नं.	श्रेणी	प्रकार	बैंक वित्तिय संस्था (शाखा समेत)संख्या
३	ख श्रेणी	विकास बैंकहरु	२३
४	ग श्रेणी	फाइनान्सहरु	३
५	घ श्रेणी	लघुवित्त विकास बैंकहरु	९
जम्मा			५४

श्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक, २०७२

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार तनहुँ जिल्लामा बैंकिंग क्षेत्रमा करिब ४५० जना (जिल्लाको ०.३६ प्रतिशत) रोजगारी रहेको छ। नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन २०१४ अनुसार तनहुँ जिल्लामा आर्थिक मध्यस्तताको रूपमा जिल्लाको कूल गार्हस्थ उत्पादनको बैंकिंग क्षेत्रले करिब २.७४ प्रतिशत अंश ओगटेको छ।

राजस्व संकलन

जिल्ला प्रशासन कार्यालय, तनहुँबाट आर्थिक वर्ष २०७१/७२ को पहिलो ११ महिनामा ४७९९९०१३ रुपैया राजस्व संकलन भएको थियो। जेष्ठ महिनामा मात्र सो कार्यालयबाट ४३०५०२५ रुपैया राजस्व संकलन भएको थियो।

५.७ जिल्ला स्थित सरकारी कार्यालयहरुलाई प्राप्त हुने बार्षिक बजेट सम्बन्धी विवरण

तालिका ५.७.१ विगत चार आर्थिक वर्षमा जिल्लामा प्राप्त बजेट तथा खर्च सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	आर्थिक वर्ष	विनियोजित बजेट (रु हजारमा)		निकासा/खर्च (रु हजारमा)		कैफियत
		चालु	पूँजिगत	चालु	पूँजिगत	
१	२०६८/०६९	२२७५०२१.०	४१५४७०.६	२२९६२३७.५	३७९२२५.८	
२	२०६९/०७०	२२०७३९२.८	४५७३७३.८	२१४५६४२.१	३८६९२५.१	
३	२०७०/०७१	२७८५५७.६	६०७७४२.६	२७०४९२२.४	५३६९४७.१	
४	२०७१/०७२	२८८३२९.४	७६९७५०.७	२०९२२७४.९	२८२९९७.७	२०७२ वैशाख मसान्तसम्मको

श्रोत: कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, तनहुँ, २०७२ वैशाख

खण्ड ६: वन तथा भू-संरक्षण

६.१ वन

जिल्लामा वन संरक्षण तथा प्रवर्द्धनको लागि जिल्ला वन कार्यालय र यस अन्तर्गतका ८ वटा इलाका वन कार्यालयहरु, सामुदायिक वनका उपभोक्ताहरु, स्थानीय संघसंस्था र जिल्लाका सबै व्यक्तिहरुको सामुहिक प्रयासबाट तनहुँ जिल्लाको वनको वर्तमान स्वरूप कायम भएको छ। जिल्ला वन कार्यालय, तनहुँको वि.सं. २०७१ को कबुलियती वन तथा पशु विकास कार्यक्रम आवधिक प्रगति प्रतिवेदनका अनुसार यस जिल्लामा जम्मा ७८,१११.२२ हेक्टर क्षेत्रफल (४६.४ प्रतिशत) मा वनजंगल रहेको छ। जिल्लामा निजी वन, सरकारी तथा सामुदायिक वन, धार्मिक वन र कबुलियती वन रहेको छ।

तालिका ६.१.३ जिल्ला वन कार्यालय अन्तर्गतका इलाकाहरुको कार्यक्षेत्र

सि.नं.	इलाका वन कार्यालय	मुकाम	अन्तर्गतका गा.वि.स./नगरपालिका
१	देवघाट	देवघाटघाम	देवघाट, कोटा, छिपछिपे
२	आँबुखैरेनी	आँबुखैरेनी	आँबुखैरेनी, देउराली, छिम्केश्वरी, बन्दीपुर न.पा (धरमपानी साविक)
३	भानु	साजबोटे	भानु, बसन्तपुर, रुपाकोट, पुर्कोट, मिल्डुङ्ग, बन्दीपुर न.पा., चोकचिसापानी
४	घाँसीकुवा	छिर्कने	बैदी, केशवटार, तनहुँसुर, घाँसीकुवा, वरभञ्ज्याङ्ग
५	व्यास नगरपालिका	दमौली	व्यास न.पा.(पोखरीभञ्ज्याङ्ग सहित), भिरकोट, काहुँशिवपुर, क्यामिन, सतिस्वारा
६	छाङ्ग	गुणादी	छाङ्ग, मनपाङ्ग, जामुने, स्याम्घा, कोटदरवार, राम्जाकोट, रिसिङ्गानीपोखरी
७	भिमाद	भिमाद	घिरिङ्गसुन्धारा, भिमाद, किहुँ, साभुङ्गभगवतीपुर, अरुणोदय, माभुकोट, गजरकोट
८	शुक्लागण्डकी न.पा.	वेलचौतरा	भानुमती, राइपुर, शुक्लागण्डकी न.पा., थप्रेक, फिरफरे

श्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, २०७१ (कबुलियती वन तथा पशु विकास कार्यक्रम आवधिक प्रगति प्रतिवेदन, २०७१)

तालिका नं. ६.१.२: जिल्लाको वन सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	विवरण	एकाई	२०६८/०६९	२०६९/०७०	२०७०/०७१
१	नीजि वन लगाएको क्षेत्रफल	हेक्टर	१६.९३	१९.५४	२२.७४
२	सामुदायिक वनको क्षेत्रफल	हेक्टर	३६६७८.३४	३७६८९.७१	३८७८८.४४
३	सामुदायिक वन संख्या	संख्या	५२५	५४७	५७७
४	धार्मिक वनको क्षेत्रफल	हेक्टर			१३.९१
५	कबुलियति वनको क्षेत्रफल	हेक्टर		१९६४.३५	
६	कबुलियति वन संख्या	संख्या		४५५	
७	बिरुवा उत्पादन	गोटा	५२९३८	८२३३७	२३०८९२
८	काठ उत्पादन	क्यु.फिट	६५४९२.०२	६६९७६.८४	६८२७७.७२
९	दाउरा उत्पादन	चट्टा	४४.४५	२६.८०	२१.४५
१०	वन मुद्दा	संख्या			३

श्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, तनहुँ, २०७२

तालिका ६.१.३ जिल्लामा पाइने प्रमुख वनस्पती तथा वन्यजन्तुहरु

विवरण	वनस्पती तथा वन्यजन्तु
वनस्पती	
काष्ठ वन प्रजाति	साल, अस्ना, कर्मा, चिलाउने, कटुस, मौवा, दवदवे, सिमल, बोटघयरो, जामुन, सिरिस, लाम्पाते, खिरो, चाँप, खयर, खोटेसल्ला, खमारी, लालीगुराँस, रातपाते, बाँभ, खर्सु, तिजु, बाँभ्री, भिगन, पड्के, सिसौ आदि ।
जडीवुटी एवं गैरकाष्ठ वन प्रजाति	कुरिलो, हरो, वरो, मधेसी खिरो, अमला, टिमुर, असुरो, बोभो, तितेपाती, तेजपात, बेल, चिराइतो, सर्पगन्धा, सुगन्धवाल, चुत्रो, जीवन्ती/सुनगामा, घोलटाप्रे, लालीगुराँस, मजिठो, गुर्जो, कण्टकारी, राजवृक्ष, लज्जावती, छतिवन, हडचुर, अमिसो, निगालो, बाँस, लप्सी, नागवेली, भ्याउ, भोला, भ्याकुर, वनतरुल, बावियो, काफल, भकिम्लो, आँखीतारे, सिमली, खयर, आँक, केतुकी, बयर, रिडा, सिन्दुरे, ऐसेलु, कुकुरडाइनो, धायरो, अल्लो, सिउँडी, सजिवन, मुसली, किम्बु, कम्मरु, नारेश्वर, करिपत्ता, निउरो, कोइरालो, वनकेरा आदि
वन्यजन्तु	

विवरण	वनस्पती तथा वन्यजन्तु
सरिसृप उभयचर	सर्प, गोहोरो, छेपारो, अजिङ्गर, भ्यागुता आदि
पंक्षी	तित्रा, कालिज, वनकुबुरा, न्याउली, कुथुर्के, ढुकुर, चिल, गिद्ध, बाज, लामपुच्छे, कोकले, काग, डाँङ्गे, जुरेली, चिवे, रानीचरी, ठौवा, कोइली,, लाटोकोसेरो काकाकुल आदि
स्तनधारी	चितुवा, वनविरालो, स्याल, फ्याउरो, मलसाप्रो, लोखर्के, दुम्सी, न्याउरीमुसो, रतुवामृग, चमेरो, खरायो, रातोबाँदर, लंगुरबाँदर आदि

श्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, तनहुँ, २०७१ (कबुलियती वन तथा पशु विकास कार्यक्रम आवधिक प्रगति प्रतिवेदन, २०७१)

६.२ भू-संरक्षण

भू-क्षय हुनबाट जोगाउने तथा माटोको उर्वराशक्तिलाई कायम राख्न गरिने विविध क्रियाकलापहरू लाई भू-संरक्षण सम्बन्धी क्रियाकलापको रूपमा लिने गरिन्छ। तनहुँ जिल्लाको अधिकांश क्षेत्र भूक्षयको दृष्टिकोणले संवेदनशील वर्गमा पर्दछ। यहाँको ५८ प्रतिशत जमिनको भिरालोपन ३० डिग्रीभन्दा बढी छ। यहाँ औसत रूपमा १७६१ मि.मि. वर्षा हुन्छ। पहाडी भूभागमा पाइने लेकाली गोग्रान माटो र नदी किनारमा रहने बलौटे माटो दुवै कमजोर बनावटमा रहेका छन्। उपरोक्त भौगोलिक अवस्थाको साथै भिरालो जमिनमा गरिने खेतीपाती, ग्रामिण सडक निर्माण र खोरिया फडानी जस्ता मानविय गतिविधिले गर्दा यहाँ भू-क्षय हुने गरेको छ। सतही भू-क्षय, पहिरो र नदी कटान यहाँका प्रमुख समस्याहरू हुन्।^{३०} यस जिल्लाका थप्रेक, अरुणोदय, किंहु, देउराली, चोकचिसापानी, भिरकोट, वैदी प्रमुख बाढी पहिरो जाने गा.वि.स.हरू हुन्।

तनहुँ जिल्लामा सरकारी स्तरबाट भू-संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्य जिल्ला भू-संरक्षण कार्यालय, तनहुँ मार्फत हुँदै आएको छ। नेपालका ७५ जिल्लाहरूलाई जलाधारीय अवस्थाको आधारमा अति खराब, खराब, सिमान्त, साधारण र उत्तम गरी ५ वर्गमा विभाजन गरिएको छ जसअनुसार तनहुँ जिल्ला संवेदनशील अवस्थामा पर्दछ। जिल्लाको भू-भागलाई विभिन्न जलाधार क्षेत्रहरूमा विभाजन गरी ति क्षेत्रहरूको वैज्ञानिक व्यवस्थापन गर्दै भू-संरक्षण कम गर्दै जलाधार क्षेत्रमा रहेका विविध प्राकृतिक श्रोतहरू जस्तै-जल, जंगल, जनावर, जमिन र जनताको संरक्षण संवर्द्धन र उपयोग गर्ने कार्यलाई एकिकृत जलाधार व्यवस्थापन भनिन्छ। तनहुँ जिल्लालाई ५ वटा जलाधार क्षेत्र र ३८ वटा उपजलाधार क्षेत्रमा विभाजन गरी एकिकृत जलाधार व्यवस्थापन गरिएको छ।

तालिका ६.२.१ भू-क्षयको दृष्टिकोणले प्राथमिकृत तनहुँ जिल्लाका उपजलाधार क्षेत्रहरू

सि.नं.	उपजलाधार क्षेत्रको नाम	क्षेत्रफल (हेक्टर)	उपजलाधार क्षेत्र अन्तर्गतका गा.वि.स./न.पा.
१	स्याङ्गदी खोला	२९१३.७५	शुक्लागण्डकी न.पा.(दुलेगौडा), थप्रेक, मनपाङ्ग
२	फाउदी खोला	३३८६.२५	पुर्कोट, बसन्तपुर, भानु
३	चुँदीरम्घा खोला	३६२२.५०	भानु, बरभञ्ज्याङ्ग, घाँसीकुवा
४	छाङ्ग खोला	३३२३.२५	छाङ्ग, जामुने, व्यास न.पा., शुक्लागण्डकी न.पा. (खैरेनीटार)
५	चिती खोला	३३२३.२५	चोकचिसापानी, पुर्कोट, रुपाकोट
६	स्याम्बा खोला	३३५४.७५	थप्रेक, स्याम्बा, व्यास न.पा.
७	अँधेरी खोला	३८९०.२५	चोकचिसापानी, बसन्तपुर, भानु, तनहुँसुर, सतिश्वारा, मिलुङ्ग
८	सुखौरा खोला	५३२३.५०	केशवटार, बन्दीपुर न.पा., घाँसिकुवा
९	चुँदी खोला	३१५०.००	भानु तनहुँसुर, बरभञ्ज्याङ्ग
१०	कलेस्ती खोला	५४३३.७५	क्यामिन, सतिश्वारा, तनहुँसुर, व्यास न.पा.
११	धरमपानी खोला	३२१३.००	सतिश्वारा, क्यामिन, रुपाकोट, मिलुङ्ग
१२	बुल्दी खोला	५६०७.००	तनहुँसुर, व्यास न.पा., घाँसीकुवा, बरभञ्ज्याङ्ग
१३	छाब्दी खोला	२३३१.००	व्यास न.पा., घाँसीकुवा, केशवटार
१४	पिरुङ्ग खोला	३६२२.५०	माभ्रकोट, अरुणोदय, छाङ्ग
१५	सुरौदी खोला	४४४१.५०	फिरफिरे, शुक्लागण्डकी न.पा.
१६	फुल्दी खोला	५११८.७८	आँबुखैरेनी, बन्दीपुर न.पा.
१७	लिमल खोला	४५३६.००	कोटदरवार, काहुँशिवपुर, जामुने, व्यास न.पा.

^{३०} तनहुँमा भू-संरक्षण, जिल्ला भू-संरक्षण कार्यालय, तनहुँ, २०७०/७१

सि.नं.	उपजलाधार क्षेत्रको नाम	क्षेत्रफल (हेक्टर)	उपजलाधार क्षेत्र अन्तर्गतका गा.वि.स./न.पा.
१८	साङ्गे खोला	६५२०.५०	शुक्लागण्डकी न.पा., थप्रेक, मनपाङ्ग, स्याम्घा, व्यास न.पा., जामुने
१९	भागी खोला	१८४२.७५	आँबु खैरेनी
२०	रुम्सी खोला	३०५५.५०	वैदी, केशवटार
२१	रिसिङ्ग खोला	४३७८.५०	माभुकोट, रिसिङ्ग रानीपोखरी, कोटदरबार, भगवतीपुर
२२	अलौचे खोला	६९९३.००	गजरकोट, घिरिङ्ग सुन्धारा, भगवतीपुर, राम्जाकोट
२३	जिग्दी खोला	२९७६.७५	भानुमति, भिमाद, अरुणोदय
२४	दिउल खोला	६४२६.००	काँहुँशिवपुर, भिरकोट, वैदी
२५	छिम्केश्वरी खोला	२४७२.७५	छिम्केश्वरी, आँबुखैरेनी
२६	नौविसे खोला	६२५२.७५	भगवतीपुर, राम्जाकोट, रिसिङ्गरानीपोखरी, कोटदरबार
२७	साल्दी खोला	५७८०.२५	किहुँ, गजरकोट, अरुणोदय, घिरिङ्गसुन्धारा
२८	म्याग्दे खोला	३०८७.००	मनपाङ्ग, छाङ्ग, खैरेनीटार, जामुने
२९	चिन्टी खोला	५५४४.००	वैदी, कोटा, भिरकोट
३०	क्याङ्गदी खोला	४०००.५०	शुक्लागण्डकी न.पा., भिमाद, भानुमति
३१	काफलश्वारा खोला	२९४२.००	छाङ्ग, जामुने
३२	बन्दीपुर खोला	१९२९.५०	घाँसीकुवा, बन्दीपुर न.पा., केशवटार
३३	वार खोला	४४८८.७५	देवघाट, कोटा, छिपछिपे
३४	डाल्दी खोला	३०३९.७५	वैदी, छिपछिपे, भिरकोट
३५	भूत खोला	६२३७.००	बन्दीपुर न.पा., देउराली, छिम्केश्वरी
३६	फिरिफिरे खोला	२८९८.००	फिरिफिरे, राइपुर, शुक्लागण्डकी न.पा.
३७	फुर्सेपानी खोला	४७५६.५०	देवघाट, कोटा
३८	ज्वाला खोला	३३८६.२५	राम्जाकोट, कोटदरबार, भिरकोट, काँहुँ शिवपुर
जम्मा		१५४७९९	

श्रोत: जिल्ला भू-संरक्षण कार्यालय, तनहुँ, २०७२

खण्ड ७ : शान्ति सुरक्षा, प्रकोप र न्याय तथा कानून

७.१ शान्ति सुरक्षा

वर्तमान अवस्थामा तनहुँ जिल्लाको समग्र सुरक्षा ब्यवस्था सुदृढ र सामान्य रहेको छ। असुरक्षित भएको बखत जिल्ला भरीको गाउँ टोल बस्तीमा प्रत्यक्ष पुगी शान्ति सुरक्षा कायम राख्ने कार्यमा नेपाल प्रहरी परिचालित रहदै आएको छ। जिल्लाबासी सबैको शान्ति सुरक्षा प्रति सकारात्मक सहयोग सधै रही आएको छ। यद्यपी जिल्लाको शहरी क्षेत्रमा नयाँ किसिमका अपराधिक क्रियाकलापमा वृद्धि र सवारी साधनको चापसंगै शान्ति सुरक्षाको स्थिति मजबुत राख्न ठूलो चुनौती रहेको छ। जिल्लामा एउटा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, ६ वटा इलाका प्रहरी कार्यालय, १४ वटा प्रहरी चौकी रहेको र जम्मा जम्मी करिब ४८१ प्रहरी दरवन्दी रहेको अवस्था छ। यस हिसाबले ६७२ जनसंख्यालाई एक जना प्रहरीले शान्ती सुरक्षा दिइरहेको अवस्था देखिन्छ।

तालिका ७.१.१ जिल्ला प्रहरी कार्यालय र मातहतका कार्यलयहरूको विवरण

सि.नं.	प्रहरी कार्यालयको नाम	ठेगाना	फोन नं. (जिल्ला कोड ०६५)	मोबाइल नं.
१	जिल्ला प्रहरी कार्यालय	व्या.न.पा.-१०, तनहुँ	५६००९९	९८५६०६५५५५
२	जिल्ला ट्राफिक प्रहरी कार्यालय	व्या.न.पा.-११, तनहुँ	५६०७९९	९८४१२०४०८४
३	जि.अ.स. तथा सु.प्र.ई. तनहुँ	व्या.न.पा.-१०, तनहुँ	५६०१९५	९८४५७०७४९७
४	प्र.जि.अ. निवास गार्ड	व्या.न.पा.-१०, तनहुँ	५६०१३३	९८४९४९४७६७
५	कारागार सुरक्षा गार्ड	व्या.न.पा.-१०, तनहुँ	५६०१०६	९८५६०९०२१५
६	इलाका प्रहरी कार्यालय, आँबुखैरेनी	आँबुखैरेनी -६, तनहुँ	५४००९९	९८५७०९०१५८
७	इलाका प्रहरी कार्यालय भानु मुकाम प्र.चौ. डुम्रे	बन्दिपुर-१, तनहुँ	५८०१९९	९८५६०९०१७२
८	इलाका प्रहरी कार्यालय, बेलचौतारा	शुक्लागण्डकी-४, तनहुँ	५७०१९९, २००	९८५६०२५७२५
९	इलाका प्रहरी कार्यालय, सराङ्गघाट	देउराली-३, तनहुँ	६२०२२६	९८५५०९०००३
१०	इलाका प्रहरी कार्यालय, भानु	भानु-६, तनहुँ		९७४५०१९१८१
११	इलाका प्रहरी कार्यालय, देवघाट	देवघाट-२, तनहुँ	६९२३१७	९८४६६००५५७
१२	इलाका प्रहरी कार्यालय, भिमाद	भिमाद-२, तनहुँ	५७२१००	९८५६०९००३२
१३	प्रहरी चौकी, बन्दीपुर	बन्दीपुर-४, तनहुँ	५२०१६९	९८५६०९०२८२
१४	प्रहरी चौकी, भन्सार	भानु-५, तनहुँ		९८४६७२३८३७
१५	प्रहरी चौकी, तुरतुरे	भानु-८, तनहुँ	५२९३२०	९८४१०६३१२२
१६	प्रहरी चौकी, पुर्कोट	पुर्कोट-५, तनहुँ	५२९६६२	९८४६१६८५४५
१७	प्रहरी चौकी, रुपाकोट	रुपाकोट-४, तनहुँ	६९०८१९	९८५६०९००५४
१८	प्रहरी चौकी, पोखरीछाप	सतिस्वारा-५, तनहुँ		९८४८२३१४८२
१९	प्रहरी चौकी, चन्द्रावती	सतिस्वारा-२, तनहुँ		९८१३२५८३५६
२०	प्रहरी चौकी, शिशाघाट	स्याम्घा-४, तनहुँ		९८५५०९०००९
२१	प्रहरी चौकी, थर्पु	छाङ्ग-२, तनहुँ	४०००९६	९८४६३३१३१६
२२	प्रहरी चौकी, भिरकोट	भिरकोट-७, तनहुँ	६९१३२६	९८४५१३६७६५
२३	प्रहरी चौकी, रिसिङ्गरानीपोखरी	रिसिङ्गरानीपोखरी-४, तनहुँ	६९३३५०	९८०६५१८८९५
२४	प्रहरी चौकी, किहुँ	अरुणोदय-५, तनहुँ	६९२२६४	९८४६०८९४६५
२५	प्रहरी चौकी, गजरकोट	घिरिङ्गसुन्धारा-८, तनहुँ	६९१०१९	९८५७०३३९४५

सि.नं.	प्रहरी कार्यालयको नाम	ठेगाना	फोन नं. (जिल्ला कोड ०६५)	मोबाइल नं.
२६	अस्थायी प्रहरी चौकी, छाब्डी	केशवटार-७, तनहुँ		९८४६९५६२५८
२७	व्यास सामुदायिक सेवा केन्द्र	व्यास-१, तनहुँ	५६२२८८	

श्रोत: जिल्ला प्रहरी कार्यालय, तनहुँ, २०७२

तालिका ७.१.२ जिल्ला प्रहरी कार्यालय, तनहुँमा उजुरी दर्ता तथा फछ्यौट सम्बन्धी विवरण

सि.नं.	उजुरीको प्रकार	२०६९/०७०			२०७०/०७१			२०७१/०७२ वैशाखसम्म		
		दर्ता	फछ्यौट	बाँकी	दर्ता	फछ्यौट	बाँकी	दर्ता	फछ्यौट	बाँकी
१	कर्तव्य ज्यान सम्बन्धी	५	४	१	१०	१०		२	२	
२	ज्यान मार्ने उद्योग	१	१		२	२				
३	मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार							१	१	
४	हातहतियार तथा खरखजाना	६	६		३	३		४	४	
५	लागु औषध	२१	२१		१४	१४		४	३	१
६	कुटपिट अङ्गभङ्ग	३	३					१	१	
७	खोटाचलन	१	१							
८	जबरजस्ती करणी	९	९		१०	१०		६	६	
९	जबरजस्ती करणी उद्योग	१	१		२	२		४	४	
१०	नकाबजनी चोरी	६	६		१	१		७	७	
११	रहजनी चोरी	१	१							
१२	जबरजस्ती चोरी				१	१		२	२	
१३	साधारण चोरी	१	१		२	२		१	१	
१४	ठगी	१	१		२	२		१	१	
१५	आगो लगाउने							२	२	
१६	केही सार्वजनिक अपराध	४६	४६		८१	८१		५८	५७	१
१७	कालो बजार							१	१	
१८	नागरिकता कित्ते							२	२	
१९	जातिय छुवाछुत				१	१				
२०	सवारी ज्यान	३६	३६		२९	२८	१	२३	२२	१
२१	बहु विवाह	११	११		५	५		२	२	
२२	आगो लगाई ज्यान मार्ने उद्योग							१	१	
२३	कित्ते	२	२							
२४	सवारी गौवध	१	१							
२५	बोक्सा बोक्सी				१	१				
२६	आगो लागि मरेको ज्यान	१	१							
२७	ज्यान सम्बन्धी	१		१	१		१	२		२
२८	भुटा विवरण पेश गरी नागरिकता लिएको				१	१				

सि.नं.	उजुरीको प्रकार	२०६९/०७०			२०७०/०७१			२०७१/०७२ वैशाखसम्म		
		दर्ता	फछ्यौट	बाँकी	दर्ता	फछ्यौट	बाँकी	दर्ता	फछ्यौट	बाँकी
२९	कल बाइपास (दुरसंचार)				१	१				
३०	जुवा				४	४		२	२	
३१	साइबर काइम							१	१	
३२	भुण्डीएर आत्महत्या	५५	३५	२०	६३	०	६३	५०	०	५०
३३	विपखाई आत्महत्या	३	३		६		६	२		२
३४	हामफाली आत्महत्या	१	१		२		२	२		२
३५	भवितव्य ज्यान	३६	१४	२२	३२		३२	२०		२०
३६	फुटकर ज्यान	५	३	२	८		८	५		५
३७	बेबारिसे ज्यान	४	३	१	१		१	१		१
३८	चक्कु प्रहार गरी आत्महत्या	१	१							
३९	सवारी भवितव्य ज्यान	३	१	२	३		३	१		१
जम्मा		२६३	२१४	४६	२८५	१६४	१२१	२०८	१०३	१०५

श्रोत: जिल्ला प्रहरी कार्यालय, तनहुँ, २०७२

७.२ जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट सम्पादित कार्य सम्बन्धी विवरण

जिल्लामा शान्ति सुरक्षा कायम राखि जिल्ला स्थित सरकारी कार्यालयहरुको काम कारवाही सहज सरल र पारदर्शी ढंगले सञ्चालन गर्न गराउन, समन्वय गर्न, विकास निर्माण कार्यमा सहयोग तथा समन्वय गर्न गराउन, दैवी प्रकोप उद्धार सम्बन्धी कामहरु गर्न गराउन जिल्ला प्रशासन कार्यालय, तनहुँको भूमिका अग्रणी रहेको छ। नागरिकता, राहदानी वितरण तथा संघ संस्था दर्ता गर्ने कार्य पनि जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट हुदै आएको छ। नेपाल सरकारको गृह मन्त्रालय अन्तर्गतको यस कार्यालय जिल्लाको समग्र सार्वजनिक प्रशासनको नेतृत्वदायी निकाय हो। जिल्ला प्रशासन कार्यालय, तनहुँबाट आ.व.२०७१/७२ सेवा दिएका नागरिकता र राहदानी सम्बन्धी विवरण निम्नानुसार रहेको छ।

तालिका नं. ७.२.१: आ.व.२०७१/७२ मा सेवा दिएका नागरिकता र राहदानीको संख्या

नागरिकता			राहदानी			अन्य विभिन्न शिफारिस
नयाँ	प्रतिलिपी	पुरानो नागरिकता कम्प्युटर प्रविष्टि	साधारण सिफारिस	द्रुत सिफारिस	वितरण गरिएको	
८८२४	६२०३	३९६१७	१०४७५	११६१८	९६६२	४४८३

श्रोत : जिल्ला प्रशासन कार्यालय, तनहुँ, २०७२, असार (११ महिनाको आँकडा)

तालिका नं. ७.२.२: आ.व. २०७१/७२ को पहिलो ११ महिनामा जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट सम्पादित कार्यहरु

क.स.	कामको विवरण	इकाई	आ.व.०७१/७२ को वैशाखसम्मको	आ.व.०७१/७२ को जेष्ठ महिनाको	जम्मा
१	मुद्दा दर्ता	वटा	११६	१०	१२६
२	मुद्दा फैसला	वटा	९८	३	१०१
३	विभिन्न उजुरी दर्ता र कारवाही	वटा	१०८	१४	१२२
४	विवाह दर्ता	वटा	९	३	१२
५	ना.पा. /गा.वि.स.हरुको अनुगमन	पटक	२३	१	२४
६	कार्यालय अनुगमन	पटक	३६	३	३९
७	बजार अनुगमन	पटक	२३	२	२५
८	संघ/संस्था दर्ता	वटा	१०२	१२	११४

क्र.सं.	कामको विवरण	इकाई	आ.व.०७१/७२ को वैशाखसम्मको	आ.व.०७१/७२ को जेष्ठ महिनाको	जम्मा
९	संघ/संस्था नविकरण	वटा	५३३	१०	५४३
१०	जिल्ला सुरक्षा समितिको बैठक	ईकाई	२१	१	२२

श्रोत : जिल्ला प्रशासन कार्यालय, तनहुँ, २०७२, असार

७.३ प्रकोप व्यवस्थापन

तनहुँ जिल्लामा दैवी प्रकोपका घटनाहरू भई राख्दछन् । विशेषगरी बाढी पहिरो जस्ता प्राकृतिक प्रकोपको प्रभाव यस जिल्लामा भइरहन्छ । वि.सं. २०७२ को वैशाख १२ गतेको महाविनाशकारी भुकम्प र त्यस पछिका पराकम्पले गर्दा यस जिल्लामा पनि धेरै क्षति पुऱ्यायो । तथापी जिल्ला भित्रै भुकम्पको घटनामा परी कसैको पनि ज्यान गएको छैन । तर यस जिल्लाका मानिसहरू अन्य जिल्लामा भुकम्पको घटनामा परी १२ जनाको मृत्यु भएको छ । यस जिल्ला भित्र भुकम्पबाट घाइते हुनेको संख्या भने २८ जना रहेको छ । भौतिक क्षतिको विवरण अनुसार विभिन्न मन्दिर, मस्जिद, गुम्बा इत्यादी गरी ६७ भौतिक संरचनामा आंशिक क्षति पुगेको छ । त्यसैगरी कुल ७७ वटा सरकारी कार्यालयका भवनमा क्षती पुगेको छ । त्यसमध्ये पनि २७ वटामा पूर्ण क्षति पुगेको छ । कुल २६१ विद्यालयहरूमा क्षति पुगेको छ भने ती विद्यालयका २६१ कक्षा कोठा पूर्ण रूपमा क्षतिग्रस्त भएका छन् र ११८८ कक्षा कोठा आंशिक क्षतिग्रस्त भएका छन्^{३१} । जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट वितरित क्षतिपूर्ति तथा अन्य प्रकोप सम्बन्धी विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ७.३.१: जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट क्षतिपूर्ति तथा राहत विवरण

कामको विवरण	इकाई	आ.व.०७१/७२ को वैशाखसम्मको परिणाम	आ.व.०७१/७२ को जेष्ठ महिनाको परिणाम	जम्मा
क) वैदेशिक रोजगारी क्षतिपूर्ति	रकम	६७३३७४०	३३५४३१	७०६९१७१
ख) दैवी प्रकोप राहत	रकम	१९६७००	८३०००	२७९७००
ग) सवारी दुर्घटनाबाट पिडितलाई राहत रकम	रकम	१४९५१०७५	०	१४९५१०७५
घ) भुकम्प राहत मृतक	रकम	०	१००००००	१००००००
ड) द्वन्द्व पिडितलाई राहत	रकम	३६५०००	५८०००००	६१६५०००
च) भुकम्प राहत पूर्ण घर क्षति	रकम	०	१७४२००००	१७४२००००

श्रोत : जिल्ला प्रशासन कार्यालय, तनहुँ, २०७२, असार

तालिका नं. ७.३.२ मिति २०७२ को भुकम्प र त्यसपछिको पराकम्पबाट भएको व्यक्तिगत घर क्षतिको विवरण

सि.नं.	न.पा. / गा.वि.स	व्यक्तिगत घर क्षतिको विवरण			
		पूर्ण क्षति	आंशिक क्षति	सामान्य	जम्मा घर क्षति
१	व्यास न.पा.	१६८	२०२१	१३१९	३५०८
२	शुक्लागण्डकी न.पा.	७६२	१०१९	१२३१	३०१२
३	बन्दिपुर न.पा.	४७२	९२८	८५६	२२५६
४	छिम्केश्वरी	३३	४३	६०	१३६
५	घाँसीकुवा	२२७	५४५	३५१	११२३
६	देउराली	५३	१२५	२५	२०३
७	आँबुखैरेनी	३२४	६७८	१३२	११३४
८	भानु	३२५	१०७७	०	१४०२
९	पुर्कोट	४२३	१०१८	०	१४४१

^{३१} जिल्ला प्रशासन कार्यालय, तनहुँको २०७२ जेष्ठ महिनाको प्रतिवेदन बमोजिम

सि.नं.	न.पा./गा.वि.स	व्यक्तिगत घर क्षतिको विवरण			
		पूर्ण क्षति	आंशिक क्षति	सामान्य	जम्मा घर क्षति
१०	रुपाकोट	३१३	४१०	७२३	१४४६
११	मिर्लुङ्ग	१२६	३३१	६४०	१०९७
१२	चोकचिसापानी	१६७	४३२	१८९	७८८
१३	रिस्ती	११६	१६१	१२०	३९७
१४	बरभञ्ज्याङ्ग	८१	३७१	५४४	९९६
१५	वसन्तपुर	१४८	४२२	४५०	१०२०
१६	तनहुँसुर	४३	१७०	२५५	४६८
१७	देवघाट	९९	१६७	१५२	४१८
१८	केशवटार	४९	९६	६६८	८१३
१९	बैदी	९६	२०३	३७२	६७१
२०	कोटा	७८	७८	९२	२४८
२१	छिपछिपे	३९	१२५	५२	२१६
२२	काहुँशिवपुर	५२	१९८	५२	३०२
२३	भिरकोट	१८	१११	०	१२९
२४	राम्जाकोट	४४	११६	३१७	४७७
२५	रानीपोखरी	२४	३२५	०	३४९
२६	भगवतिपुर	४५	२१२	१९०	४४७
२७	कोटदरवार	३१	७४	२९३	३९८
२८	स्याम्घा	७३	२५०	३९७	७२०
२९	क्यामिन	२७९	३४३	३२०	९४२
३०	जामुने	६०	२८२	४३९	७८१
३१	गजरकोट	२१	८२	२२७	३३०
३२	सुन्धारा	१५	४८	२९१	३५४
३३	किहुँ	२७	१०३	१७५	३०५
३४	अरुणोदय	६७	२२८	१९२	४८७
३५	माभकोट	५२	२६९	३२६	६४७
३६	भानुमति	३९	४९८	०	५३७
३७	भिमाद	४८	३१६	०	३६४
३८	राइपुर	५७	२९४	३०४	६५५
३९	फिरफिरे	२९१	३१६	१५९	७६६
४०	थप्रेक	४३	१२९	१०३	२७५
४१	छाङ्ग	१४५	३५०	३९०	८८५
४२	मनपाङ्ग	९७	६२३	०	७२०
४३	सतिश्वारा	७३	३०७	३५१	७३१

सि.नं.	न.पा./गा.वि.स	व्यक्तिगत घर क्षतिको विवरण			
		पूर्ण क्षति	आंशिक क्षति	सामान्य	जम्मा घर क्षति
	जम्मा	५७४३	१५८९४	१२७५७	३४३९४

श्रोत: जिल्ला प्रशासन कार्यालय, तनहुँ, २०७२ असार

७.४ न्याय तथा कानून

जिल्लामा न्याय तथा कानुनी सेवाको लागि विभिन्न न्यायिक तथा अर्ध न्यायिक कार्यालय, संघसस्था र समितिहरू स्थापना गरिएका छन्। कानुनी सेवालाई व्यवसायिक रूपमा सर्वसुलभ र न्यायमा समान पहुँच पुऱ्याउन जिल्लामा नेपाल बार एसोसिएशन र जिल्ला अदालतको सक्रिय भूमिका रहेको छ। जिल्ला अदालत, जिल्लासरकारी वकिल कार्यालयहरू र विभिन्न ल फर्महरू जिल्लामा रहेका असमर्थ नागरिकहरूलाई कानुनी सहायताको लागि जिल्ला कानुनी सहायता समितिको भूमिका अग्रणी रहदै आएको छ।

तालिका नं. ७.४.१: जिल्ला अदालतमा रहेका आ.ब. २०७०/७१ को मुद्दाको विषयगत वर्गीकरण

सि.नं.	मुद्दाको विषय	लगत	फछ्यौट	बाँकी	सि.नं.	मुद्दाको विषय	लगत	फछ्यौट	बाँकी
१	लेनदेन	५७	४२	१५	९	कुटपिट सम्बन्धी	८	७	१
२	बहाल भराउने	१	१	०	क	अङ्गभङ्ग	४	३	१
३	करार	२	१	१	ख	सामान्य कुटपिट	४	४	०
४	जग्गा सम्बन्धी	१७९	१२०	५९	१०	लागु औषध सम्बन्धी	३६	३४	२
क	जग्गा खिचोला	३२	१८	१४	क	गाँजा चरेश	६	६	०
ख	दर्ता बदर	९	७	२	ख	अन्य लागु औषध	३०	२८	२
ग	निर्णय बदर	१०	१०	०	११	अदालतको अवहेलना	१	१	०
घ	हक कायम	६	५	१	१२	करकाप	१४	१२	२
ङ	लिखत बदर	७२	४३	२९	१३	कीर्ते	४	३	१
च	हक सफा	१	१	०	१४	गालीवेइज्यती	५१	३९	१२
छ	नामसारी	११	६	५	१५	लुटपिट	१२	११	१
ज	अन्य	३८	३०	८	१६	जालसाजी	१२६	८१	४५
५	पारिवारिक सम्बन्धी	५१८	३९९	११९	१७	अपहरण तथा शरीर बन्धक	१	१	०
क	अंश	२२८	१५४	७४	१८	घरेलुहिंसा ऐन सम्बन्धी	३	२	१
ख	जारी	७	३	४	१९	आगो लगाएको	२	२	०
ग	नाता कायम	२४	२२	२	२०	नागरिकता	३	३	०
घ	बहुविवाह	१३	१२	१	२१	जुवा	४	४	०
ङ	मानाचामल	३१	२४	७	२२	ठगी	४	३	१
च	सम्बन्धविच्छेद	२०३	१७४	२९	२३	वन सम्बन्धी	११	११	०
छ	विवाह बदर	१	१	०	२४	भुइँदा बकपत्र	५	३	२
ज	धनमाल	११	९	२	२५	विद्युतीय कारोवार	१	१	०
६	करणी सम्बन्धी	२२	२१	१	२६	विविध	४	४	०
क	जबरजस्ती करणी	२२	२१	१	क	वोक्सी	१	१	०
७	चोरी सम्बन्धी	२२	२२	०	ख	खोटा चलन	१	१	०
क	डाँका चोरी	४	४	०	ग	जातिय भेदभाव तथा छुवाछुत	१	१	०
ख	जबरजस्ती चोरी	८	८	०	घ	अनुचित व्यापारिक क्रियाकलाप	१	१	०
ग	नकवजनी चोरी	७	७	०	कुल जम्मा	११५४	८८४	२७०	
घ	साधारण चोरी	३	३	०	फछ्यौट प्रतिशत		७६.६		
८	ज्यान सम्बन्धी	६३	५६	७	बाँकी प्रतिशत		२३.४		
क	कर्तव्य	२०	१६	४	सबैभन्दा बढी मुद्दा		पारिवारिक (४४.८ प्रतिशत)		

ख	ज्यानमाने उद्योग	६	५	१	बर्षभरी एउटा मात्र मुद्दा परेका विषय	बहाल भराउने, अदालतको अवहेलना, अपहरण र विद्युतिय कारोवार
ग	सवारी ज्यान	३७	३५	२		

श्रोत: जिल्ला अदालत, तनहुँ, २०७२

तालिका नं. ७.४.२ जिल्ला सरकारी वकीलबाट वहस पैरवी र प्रतिरक्षा गरिने मुद्दा विवरण

मुद्दाको विषयगत विवरण (अनुसूची भित्रका)	लगत संख्या						फछ्यौट संख्या जम्मा		बांकी	
	गत वर्षको बांकी		यस वर्षको दर्ता		जम्मा लगत संख्या		मुद्दा	प्रतिवादी	मुद्दा	प्रतिवादी
	मुद्दा	प्रतिवादी	मुद्दा	प्रतिवादी	मुद्दा	प्रतिवादी				
कूटपिट अंगभंग	१	१०	१	२	२	१२	१	१०	१	२
आगलागी	१	१	३	३	४	४	३	३	१	१
खोटाचलन	१	२	-	-	१	२	१	२	-	-
ठगी	-	-	२	२	२	२	२	२	-	-
जर्वजस्ती करणी	४	४	८	८	१२	१२	७	७	५	५
जर्वजस्ती करणी उद्योग	१	१	४	४	५	५	३	३	२	२
किर्ते (सरकारी छाप, दस्तखत)	१	५	२	४	३	९	३	९	-	-
साधारण चोरी	-	-	२	५	२	५	१	२	१	३
नकबजनी ,,	१	१	६	१५	७	१६	६	१५	१	१
जर्वजस्ती चोरी	-	-	३	६	३	६	१	१	२	५
कर्तव्य ज्यान	९	११	३	५	१२	१६	९	१२	३	४
ज्यान माने उद्योग	३	१४	४	६	७	२०	४	१५	३	५
अन्य निर्णय बदर	८	८	१	१	९	९	३	३	६	६
नागरिकता	१	१५	-	-	१	१५	१	१५	-	-
विद्युतीय कारोवार	-	-	१	१	१	१	१	१	-	-
मानव किनबेच	-	-	१	३	१	३	१	३	०	०
लागुओषध	१०	२३	९	२३	१९	४६	१४	२८	५	१८
बहु विवाह	३	६	२	४	५	१०	४	८	१	२
सार्वजनिक अपराध	५२	१६६	६४	१२०	११६	२८६	९४	२२५	२२	६१
हात हतियार तथा खरखजना	२	३	४	९	६	१२	४	७	२	५
कालोबजार	-	-	१	३	१	३	-	-	१	३
गोबध	-	-	१	१	१	१	-	-	१	१
जुवा	२	१२	२	१०	४	२२	४	२२	-	-
अन्य जालसाजी	१	१	-	-	१	१	-	-	१	१
जम्मा	१११	२९४	१५०	२६१	२६१	५५५	१९८	४२५	६३	१३०
मुद्दाको विषयगत विवरण (अनुसूची बाहिरका)										
खाद्य ऐन अन्तर्गतका	१	२	-	-	१	२	१	२	-	-
राष्ट्रिय निकुञ्ज र बन्यजन्तु	२	८	-	-	२	८	-	-	२	८
बन	६	१९	-	-	६	१९	५	१५	१	४
जम्मा	९	२९	-	-	९	२९	६	१७	३	१२

श्रोत: जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय, तनहुँ (आ.व.२०७१/७२ साल चैत्र महिनाको मासिक प्रतिवेदन)

तालिका नं. ७.४.३: आर्थिक वर्ष २०७०/७१ का थुनुवा तथा कैदीहरुको विवरण

सि.नं	बन्दीको किसिम	२०७०/२०७१					
		कैदी			थुनुवा		
		महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
१	कर्तव्य ज्यान सम्बन्धी	०	३०	३०	०	३	३
२	जबरजस्ति करणी	०	२५	२५	०	४	४
३	ज्यानमाने उद्योग	०	३	३	०	०	०
४	मानव बेचबिखन	०	२	२	०	०	०
५	नकाबजनी चोरी	०	४	४	०	०	०

सि.नं	बन्दीको किसिम	२०७०/२०७१					
		कैदि			थुनुवा		
		महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
१२	लागु पदार्थ	०	६	६	०	३	३
१३	जबरजस्ति चोरी	०	२	२	०	०	०
१४	डांका	०	८	८	०	०	०
१५	ठगी	०	३	३	०	०	०
१६	किर्ते नागरिकता	०	०	०	०	१	१
	जम्मा	०	८३	८३	०	११	११

श्रोत : कारागार कार्यालय, तनहुँ, २०७१

खण्ड ८ : राजनीतिक दल र मतदाता

८.१ राजनीतिक दल

तनहुँ जिल्लामा राष्ट्रिय राजनीतिक दलहरु राजनीतिक क्षेत्रमा सक्रिय छन् । जसअनुसार हाल जिल्लामा सक्रिय राजनीतिक दलहरुसम्बन्धी विवरण खण्ड २ को तालिका २.२.३ मा प्रस्तुत गरिसकिएको छ । यस खण्डमा संविधान सभाको निर्वाचन २०७० को नतिजा तथा मतदाता संख्या सम्बन्धी विवरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ८.१.१ : तनहुँ जिल्लामा संविधान सभाको निर्वाचन २०७० का प्रत्यक्ष निर्वाचनको नतिजा

निर्वाचन क्षेत्र	विजयी उम्मेदवारको नाम	प्रतिनिधित्व गर्ने राजनीतिक दल	प्राप्त सदर मत	निकटतम प्रतिद्वन्दी राजनीतिक दल	निकटतम प्रतिद्वन्दी राजनीतिक दलले प्राप्त गरेको सदर मत
१	शंकर भण्डारी	नेपाली कांग्रेस	१५७१३	नेकपा एमाले	११०१८
२	रामचन्द्र पौडेल	नेपाली कांग्रेस	१८१४९	नेकपा एमाले	११७३९
३	टुक राज सिग्देल	नेकपा एमाले	१५९७४	नेपाली कांग्रेस	१४३८५

श्रोत: जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, तनहुँ, २०७१ चैत्र

तालिका नं. ८.१.२: तनहुँ जिल्लामा संविधान सभाको निर्वाचन २०७० मा समानुपातिक प्रतिनिधित्व गर्ने सभासदहरु

सि.नं.	समानुपातिक सभासदको नाम	प्रतिनिधित्व गर्ने राजनीतिक दल
१	ध्रुव वाग्ले	नेपाली कांग्रेस
२	रामचन्द्र पोखरेल	नेपाली कांग्रेस
३	भुल बहादुर आले	नेपाली कांग्रेस
४	आशा खनाल	एनेकपा माओवादी
५	जनकराज जोशी	एनेकपा माओवादी
६	शिवलाल थापा	राष्ट्रिय जनमुक्ति पार्टी

श्रोत : जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, तनहुँ, २०७१ चैत्र

८.२ मतदाता

जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, तनहुँका अनुसार तनहुँ जिल्लाको वि.सं. २०७१ साल चैत्र महिनासम्मको निर्वाचन क्षेत्र अनुसार जम्मा मतदाता संख्या १७३०३० जना र जसमध्ये पुरुष मतदाता ७८५४० र महिला ९४४९० जना रहेका छन् । जिल्लाका ३ वटा निर्वाचन क्षेत्रहरुको मतदाता संख्या यस प्रकार रहेको छ ।

तालिका नं. ८.२.१ : निर्वाचन क्षेत्र अनुसार मतदाता विवरण

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा.को नाम	महिला	पुरुष	जम्मा
निर्वाचन क्षेत्र नं. १				
१	आँबुखैरेनी	३८५२	३३५१	७२०३
२	बन्दीपुर न.पा.	४२९४	३८३६	८१३०
३	वरभञ्ज्याङ्ग	१६५७	१४५६	३११३
४	बसन्तपुर	११३२	९५१	२०८३
५	भानु	४०९७	३४२२	७५१९
६	छिम्केश्वरी	५६७	५४९	१११६
७	चोकचिसापानी	१४३३	१२९१	२७२४
८	देउराली	७३५	६९१	१४२६

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा.को नाम	महिला	पुरुष	जम्मा
९	घाँसीकुवा	२४५९	१८०२	४२६१
१०	पुर्कोट	२४९१	२१०८	४५९९
११	रिस्ति	६७४	६३८	१३१२
१२	रुपाकोट	१६०२	१४०६	३००८
१३	सतिस्वारा	१४०१	१०८२	२४८३
१४	तनहुँसुर	९४६	८२९	१७७५
१५	मिर्लुङ्ग	२००७	१७०५	३७१२
निर्वाचन क्षेत्र नं. १ जम्मा		२९३४७	२५११७	५४४६४

निर्वाचन क्षेत्र नं. २				
सि.नं.	गा.वि.स./न.पा.को नाम	महिला	पुरुष	जम्मा
१	वैदी	१२०३	११८८	२३९१
२	भिरकोट	१२८६	१२१५	२५०१
३	व्यास न.पा.	११२९२	९३३४	२०६२६
४	छिपछिपे	६८४	६४३	१३२७
५	देवघाट	२१८८	१९८७	४१७५
६	जामुने भञ्ज्याङ	२९४१	२४९३	५४३४
७	काहुँशिवपुर	१५१०	१३९१	२९०१
८	केशवटार	१४१२	१२७४	२६८६
९	कोटा	११०१	१००७	२१०८
१०	कोटदरबार	१७३४	१३५८	३०९२
११	क्यामिन	१८१५	१४६७	३२८२
१२	राम्जाकोट	१२०४	१०७०	२२७४
१३	रानीपोखरी (रिसिङ)	१२७५	१०४६	२३२१
१४	सामुङ्गभगवतिपुर	२१०२	१७५८	३८६०
१५	स्याम्घा	१६००	१३४५	२९४५
निर्वाचन क्षेत्र नं. २ जम्मा		३३३४७	२८५७६	६१९२३

निर्वाचन क्षेत्र नं. ३				
सि.नं.	गा.वि.स./न.पा.को नाम	महिला	पुरुष	जम्मा
१	अरुणोदय	१७०८	१३१५	३०२३
२	भानुमती	१६५४	१३३०	२९८४
३	भिमाद	२३००	१६२५	३९२५
४	छाङ्ग	१८९८	१५२६	३४२४
५	शुक्लागण्डकी न.पा.	१०६३६	७९५९	१८५९५
६	फिरफिरे	११८२	१०२६	२२०८
७	गजरकोट	१८७६	१५१२	३३८८
८	किहुँ	१४२६	११६२	२५८८
९	माभकोट	२२४७	१७५२	३९९९

निर्वाचन क्षेत्र नं. ३				
सि.नं.	गा.वि.स./न.पा.को नाम	महिला	पुरुष	जम्मा
१०	मनपाङ्ग	२१२३	१७६५	३८८८
११	राईपुर	१४४४	१२३४	२६७८
१२	सुन्धारा (घिरिङ्ग)	२०८८	१६६७	३७५५
१३	थप्रेक	१२१४	९७४	२१८८
निर्वाचन क्षेत्र नं. ३ जम्मा		३१७९६	२४८४७	५६६४३
कुल जम्मा		९४४९०	७८५४०	१७३०३०

श्रोत : जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, तनहुँ, २०७१ चैत्र

खण्ड ९ : विकास र समृद्धि

९.१ मानव विकास

नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन २०१४ अनुसार तनहुँ जिल्लाको अर्थतन्त्रमा कृषि क्षेत्रको GDP मा योगदान करिब ५० प्रतिशत रहेको छ। वि.सं. २०६८ सालको डलरको विनिमय दरमा तनहुँको प्रति व्यक्ति वार्षिक आम्दानी ६६३ अमेरिकी डलर रहेको छ भने जम्मा औषत आयु ६९.८ वर्ष रहेको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को नतिजाबाट प्राप्त तथ्यांकलाई आधार लिई UNDP Nepal 2014 ले प्रकाशित प्रतिवेदन अनुसार तनहुँ जिल्लाको मानव विकासको अवस्था देहाय बमोजिम रहेको छ।

तालिका नं. ९.१.१ : तनहुँ जिल्लाको क्षेत्र अनुसार गार्हस्थ उत्पादन र प्रति व्यक्ति आम्दानी

सि.नं.	उद्योग	नेपालको (रु १० लाखमा)	तनहुँको (रु १० लाखमा)
१	कृषि तथा वन व्यवसाय	४७३२७०	७१५३
२	मत्स्यपालन व्यवसाय	४८७९	४
३	खानी तथा उत्खनन् व्यवसाय	६९५६	६७
४	औद्योगिक व्यवसाय	८०५३९	३२७
५	विद्युत, ग्यास तथा पानी सम्बन्धी व्यवसाय	१६००१	२०५
६	निर्माण व्यवसाय	८९३५६	१०८४
७	थोक तथा खुद्रा व्यापार व्यवसाय	१७९३०६	१६७४
८	होटल तथा रेष्टुरेन्ट व्यवसाय	२१०५७	१४१
९	यातायात, गोदाम र संचार व्यवसाय	१०५८३४	१५१८
१०	आर्थिक मध्यस्थता व्यवसाय	५०१११	३९७
११	रियल स्टेट, भाडा तथा व्यावसायिक कृयाकलापहरु	१०६२३६	६२८
१२	सार्वजनिक प्रशासन र सामाजिक सुरक्षाका कृयाकलापहरु	२४८३०	२७६
१३	शैक्षिक कृयाकलापहरु	६७७३९	६९७
१४	स्वास्थ्य तथा सामाजिक कृयाकलापहरु	१६९९२	१७८
१५	अन्य सामुदायिक, सामाजिक तथा व्यक्तिगत सेवा कृयाकलापहरु	४६९४७	१२४
१६	जम्मा अर्थतन्त्र अप्रत्यक्ष (Total value added)	१२९००४७	१४४७४
१७	जम्मा अर्थतन्त्र (Basic Price, Total value added)	१२४८४८२	१४००६
१८	कुल ग्राहस्थ उत्पादन (Market Price)	१३६६९५३	१५३३६
१९	Factor Income	७५४९	१५८
२०	GNI	१३७४५०३	१५४९४
२१	जम्मा जनसंख्या	२६४९४५०४	३२३२८८
२२	प्रति व्यक्ति आम्दानी, वार्षिक, रु. (Market Price)	५१८७९	४७९२५
२३	प्रति व्यक्ति आम्दानी, वार्षिक, (Market Price), अमेरिकी डलरमा	७१८	६६३
२४	प्रति व्यक्ति आम्दानी, वार्षिक, (Market Price), PPP\$ ³²	११६०	१०७२

श्रोत: नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन, २०१४, UNDP

³² १ अमेरिकी डलर बराबर रु.७२।३० (वि.सं.२०६८) लाई आधार लिईएको छ।

तालिका नं. ९.१.२ : मानवीय गरिबीसंग सम्बन्धीत सूचकहरू

सि.नं.	विवरण	तनहुँ	नेपाल
१	४० वर्ष भन्दा कम उमेर सम्म बाच्ने जनसंख्या, प्रतिशत	७.२७	७.५२
२	प्रौढ निरक्षरता	३१.६८	४०.४३
३	सुरक्षित खानेपानीबाट बञ्चित जनसंख्या, प्रतिशत	२४.७६	१७.०९
४	५ वर्ष मुनिका बालबालिकाको कुपोषण, प्रतिशत	४७.३०	४०.५
५	Deprivation in economic Provisioning	३६.०३	२८.८०
६	Human Poverty Index (HPI)	२९.७५	३१.१२

श्रोत: नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन, २०१४, UNDP

तालिका नं. ९.१.३ : मानव विकाससंग सम्बन्धीत सूचकहरू

सि.नं.	विवरण	तनहुँ	नेपाल
१	जनसंख्या		
	जम्मा	३२३२८८	२,६४,९४,५०४
	महिला	१७९८७८	१,२८,४९,०४१
	पुरुष	१४३४१०	१,३६,४५,४६३
२	औषत आयु, वर्ष	६६.६	६८.८०
३	प्रौढ साक्षरता, प्रतिशत	६८.३२	५९.५७
४	HDI, Arithmetic mean (Old Methodology)		०.५४१
५	HDI, Geometric Mean (New Methodology)		०.४९०

श्रोत : Nepal Human Development Report 2014, राष्ट्रिय योजना आयोग र UNDP Nepal

९.२ समृद्धि

नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण २०१०/११ को प्रतिवेदन र राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को नतिजा तथा भौगोलिक सूचना प्रणालीका आँकडाहरूलाई आधार लिई तयार पारिएको प्रतिवेदन अनुसार तनहुँ जिल्ला नेपालका ७५ जिल्ला मध्ये उच्च समृद्धि स्तरमा पर्दछ। तनहुँ जिल्लाको गरिबीको दर १४.८ प्रतिशत रहेका छ र यस हिसाबले यो १४ औं जिल्लामा पर्दछ।^{३३} दश वर्ष अघि २०५८ सालमा यो जिल्ला ३४.६ प्रतिशत गरिबीको दर सहित २४ औं स्थानमा परेको थियो। यस जिल्लाको तत्कालिन नगरपालिका व्यासको गरिबीको दर ६.४ प्रतिशत सहित ५८ नगरपालिका मध्ये १२ औं स्थानमा रहेको छ। वि.सं. २०५८ सालमा भने यो नगरपालिकाको गरिबीको दर १४.६ प्रतिशत रहेको थियो र २५ स्थान सहित मध्यम समृद्धि स्तरमा रहेको थियो। यसरी समग्रमा हेर्दा तनहुँ जिल्लाले गरिबी न्युनिकरणमा ठूलो फड्को मारेको भन्न सकिन्छ।

तालिका नं. ९.२.१: तनहुँ जिल्ला तथा व्यास न.पा.को गरिबीको दर, गरिबीको विषमता र गरिबीको गहनता २०६८

जिल्ला/न.पा.	गरिबीको दर (प्रतिशत)	गरिबीको विषमता (प्रतिशत)	गरिबीको गहनता (प्रतिशत)	गरिबहरूको संख्या
तनहुँ	१४.८३ (२.८२) ^{३४}	३.२७ (०.७७)	१.०९ (०.२९)	४७५३५
व्यास नगरपालिका	६.३९ (१.५५)	१.३ (०.३८)	०.४१ (०.१४)	२७४१

श्रोत: नेपालमा गरिबीको लघुक्षेत्र अनुमान, २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ९.२.२: इलाकाहरूको गरिबीको दर र गरिबहरूको संख्या, २०६८

इलाका नं.	गरिबीको दर (प्रतिशत)	गरिबीको विषमता (प्रतिशत)	गरिबीको गहनता (प्रतिशत)	गरिबहरूको संख्या
०१	२१.२५(४.२)	४.८४(१.२१)	१.६५(०.४९)	१८५९

^{३३} नेपालमा गरिबीको लघुक्षेत्र अनुमान, २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

^{३४} तालिकण्डामा () भित्रको अंकले सम्बन्धीत सूचकको भ्रमांश (प्रतिशत) लाई जनाउँछ

इलाका नं.	गरिबीको दर (प्रतिशत)	गरिबीको विषमता (प्रतिशत)	गरिबीको गहनता (प्रतिशत)	गरिबहरूको संख्या
०२	१४.७६(३.५१)	३.०५(०.८९)	०.९७(०.३२)	२०६८
०३	११.२२(२.९)	२.१३(०.६७)	०.६३(०.२३)	२०९८
०४	१२.०३(२.५९)	२.५२(०.६६)	०.८१(०.२४)	४६३२
०५	१६.६६(२.८१)	४.०६(०.८७)	१.४५(०.३७)	३९८३
०६	२५.९३(४.५६)	६.१४(१.४२)	२.१४(०.५९)	४६८८
०७	२९.६६(४.९७)	७.३४(१.६२)	२.६५(०.७)	४९६१
०८	२७.७९(४.७९)	६.६८(१.५२)	२.३५(०.६५)	४६५०
०९	२४.३५(४.७)	५.५(१.३७)	१.८५(०.५४)	४६८९
१०	१६.१९(३.२४)	३.५२(०.८९)	१.१५(०.३४)	३५४४
११	८.६(२.०८)	१.७(०.४९)	०.५२(०.१७)	३०००
१२	१०.७(२.५६)	२.१३(०.६३)	०.६५(०.२२)	२८०७
१३	१३.१७(२.९६)	२.७१(०.७५)	०.८६(०.२७)	२६२७

श्रोत: नेपालमा गरिबीको लघुक्षेत्र अनुमान, २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

तालिका नं. ९.२.३: लक्षित क्षेत्रहरूको गरिबी दर, गरिबीको विषमता र गरिबीको गहनता २०६८

इलाका नं.	लक्षित क्षेत्र नं.	गा.वि.स.को नाम	गरिबीको दर (प्रतिशत)	गरिबीको विषमता (प्रतिशत)	गरिबीको गहनता (प्रतिशत)
०१	१	केशवटार, पोखरीभन्ज्याङ	२१.२५(४.०२)	४.८३(१.१६)	१.६४(०.४६)
०२	१	सतिस्वारा, मिल्डु, रिस्ती	१३.३५(३.११)	२.६७(०.७५)	०.८३(०.२७)
०२	२	तनहुँसुर	१८.९५(४.०३)	४.१९(१.१३)	१.४(०.४५)
०३	१	बसन्तपुर, चोकचिसापानी	११.६४(२.९४)	२.१८(०.६७)	०.६४(०.२३)
०३	२	पुर्कोट	११.०५(२.८७)	२.०७(०.६६)	०.६(०.२३)
०३	३	रुपाकोट	९.६८(२.७१)	१.९१(०.६४)	०.५९(०.२३)
०४	१	बन्दिपुर	११.५५(२.५३)	२.५१(०.६६)	०.८३(०.२५)
०४	२	भानु, बरभन्ज्याङ	११.८५(२.६)	२.४३(०.६५)	०.७७(०.२४)
०४	३	घाँसिकुवा	१४.१४(३.०७)	२.९५(०.८)	०.९४(०.३)
०५	१	आँबुखैरेनी	८.२८(१.८३)	१.७९(०.४८)	०.५९(०.१८)
०५	२	छिम्केश्वरी, देउराली	३८.४८(५.६३)	१०.२६(२.१)	३.८८(०.९८)
०५	३	धरमपानी	३०.९(५.२७)	७.६(१.७४)	२.७१(०.७६)
०६	१	देवघाट, बैदि, छिपछिपे	२४.६७(४.३९)	५.८(१.३७)	२.०१(०.५८)
०६	२	कोटा	३०.८७(५.३२)	७.५२(१.७२)	२.६७(०.७५)
०७	१	राम्जाकोट, भिरकोट	२६.२९(४.९)	६.११(१.४८)	२.१(०.६)
०७	२	काहुँ शिवपुर	३४.७२(५.१३)	९.१४(१.८३)	३.४४(०.८४)
०८	१	कोटदरवार	३०.५४(५.१२)	७.४८(१.६७)	२.६६(०.७२)
०८	२	रानीपोखरी (रिसिङ)	२३.४८(४.६५)	५.५८(१.४७)	१.९६(०.६४)
०८	३	साबुङ भगवतिपुर	२८.११(४.६)	६.७(१.४५)	२.३४(०.६१)
०९	१	गजरकोट, भाँफुकोट	२०.९६(४.५३)	४.५८(१.३१)	१.५१(०.५२)
०९	२	सुन्धारा (घिरिङ)	३०.१३(५.४३)	७.१(१.७५)	२.४५(०.७४)
१०	१	अरुणोदय	२७.५८(५.०३)	६.४७(१.५५)	२.२३(०.६४)
१०	२	भानुमती	१५.२४(३.८७)	३.०२(०.९४)	०.९२(०.३४)
१०	३	भिमाद	७.०८(१.८४)	१.३९(०.४५)	०.४३(०.१६)
१०	४	किहुँ	२१.१२(४.७२)	४.६२(१.३२)	१.५१(०.५२)

इलाका नं.	लक्षित क्षेत्र नं.	गा.वि.स.को नाम	गरिबीको दर (प्रतिशत)	गरिबीको विषमता (प्रतिशत)	गरिबीको गहनता (प्रतिशत)
११	१	राइपुर, फिरफिरे, ढोरफिर्दि	१२.३५(२.८५)	२.४८(०.७)	०.७६(०.२५)
११	२	दुलेगौडा	३.९८(१.०४)	०.७५(०.२३)	०.२२(०.०८)
१२	१	थप्रेक, छाड	१३.१९(३.१३)	२.६६(०.७९)	०.८३(०.२९)
१२	२	खैरेनीटार	५.४(१.४६)	१.०१(०.३३)	०.३(०.११)
१२	३	मनपाड	१५.३२(३.८९)	३.०९(०.९६)	०.९५(०.३५)
१३	१	जामुनेभन्ज्याड	१५.२५(२.९१)	३.२७(०.७७)	१.०७(०.२९)
१३	२	क्यामिन, स्याम्घा	११.४५(२.९६)	२.२१(०.६९)	०.६६(०.२४)

श्रोत: नेपालमा गरिबीको लघुक्षेत्र अनुमान, २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

खण्ड १० : विविध

१०.१ व्यास नगरपालिका एक परिचय

सेती र मादी नदीको पवित्र संगम तटमा अवस्थित महर्षि वेद व्यास र पराशरको तपोभूमी (कर्मक्षेत्र) रहेको यस व्यास नगरपालिका देशमा बहुदलीय प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापना पश्चात दमौली गा.वि.स. र स्याम्घा गा.वि.स.को केही क्षेत्रलाई समेटेर २०४८ साल चैत्रमा व्यास नगरपालिकाको नामाकरण गरी घोषणा गरिएको हो। पछि वि.स. २०७१ मंसिर १६ गते पोखरीभञ्ज्याङ्ग गा.वि.स. लाई समेत यसै नगरपालिकामा गाभिएको छ। काठमाण्डौदेखि १५१ कि.मी. पश्चिम तथा पोखराबाट ४९ कि.मी. पूर्व पृथ्वी राजमार्गमा अवस्थित यो नगरपालिका नेपालको पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको गण्डकी अञ्चल तनहुँ जिल्लाको जिल्ला सदरमुकाम (दमौली) पनि हो। यस नगरपालिकालाई पूर्वमा घाँसीकुवा, केशवटार र वरभन्ज्याङ्ग गा.वि.स., पश्चिममा मनपाङ्ग र स्याम्घा गा.वि.स., उत्तरमा क्यामिन र तनहुँ सुर गा.वि.स. तथा दक्षिणमा जामुने र काहु शिवपुर गा.वि.स.ले घेरिएको छ।

भू-उपयोगका हिसाबले कृषि योग्य जमिनको क्षेत्रफल ४४.६६ वर्ग कि.मी., वनजंगलको क्षेत्र ३०.५६ वर्ग कि.मी. र अन्य क्षेत्र ११.३५ वर्ग कि.मी. गरी कुल ८६.५७ वर्ग कि.मी. क्षेत्रफल रहेको यस नगरपालिकालाई १४ वटा वडामा (२०७१ असारमसान्त सम्म १४६ टोल) विभाजन गरिएको छ। जसमध्ये वडा नं.२, १० र ११ शहरी क्षेत्र, वडा नं.१, ७, र ८ अर्धशहरी क्षेत्र र बाँकी सबै वडाहरु ग्रामिण क्षेत्रमा पर्दछन्। यो नगरपालिका समुन्द्र सतहबाट २८० मी. देखि ११२० मी. सम्म उचाईमा रहेको छ भने न्यूनतम ८.४° सेल्सियस देखि अधिकतम ३७° सेल्सियस सम्म तापक्रम हुनुका साथै औषत वार्षिक वर्षा १९६०.६ मि.मि. हुने गरेको छ।

यस नगरपालिकाको जनसंख्यालाई हेर्ने हो भने २०५३ सालमा न.पा. बाट गरिएको एक सर्भेक्षण अनुसार २४२५९ कुल जनसंख्या रहेको थियो भने २०५८ सालको राष्ट्रिय जनगणना अनुसार पुरुष १३,४४९ र महिला १४,७९६ गरी कुल जनसंख्या २८,२४५ रहेको छ भने २०६७ मा नगरपालिकाले लिएको जनसंख्या अनुसार पुरुष १७८६८ र महिला १७४१० गरी कुल ३५२७८। त्यस्तै २०६८ सालको राष्ट्रिय जनगणना अनुसार पुरुष २१,१९१ र महिला २५,६८६ गरी कुल जनसंख्या ४६,८७७ रहेको छ (जस अनुसार मगर ९२९३, ब्राम्हण ७५६५, क्षेत्री ६१३२, नेवार ४०७४, कामी ३५२४, गुरुङ ३४४४, दैरे ३२७३, सार्की १७७४, दमै १५६५, ठकुरी १०७२, मुस्लिम ८६८, कुमाल ८६१, बोटे ६५२ र अन्य २७८०)। यस न.पा.को जनघनत्व प्रति वर्ग कि.मी. ५४१.४९ हुन आउछ।

शिक्षा क्षेत्र अन्तरगत यस नगरपालिकामा प्रा.वि. ३१, नि.मा.वि.१७, मा.वि. १७, व्यावसायिक स्कूल (सि.टि.इ.भि.टि. अन्तरगत) १, उच्च मा.वि.१०, क्याम्पस १ र प्राथमिक शिक्षक तालिम केन्द्र १ रहेको छ। यस नगरपालिकाको ९६ प्रतिशत जनसंख्या साक्षर रहेको छन्।^{३५} राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को तथ्यांकले भने यस नगरपालिकाको साक्षरता दर (पाँच वर्ष वा सो भन्दा माथिका जनसंख्यामध्ये) ८१.८५ प्रतिशत देखाएको छ।

यस नगरपालिकामा मुख्य जाति समूहको रूपमा ब्राम्हण, मगर, क्षेत्री, दराई, नेवार, गुरुङ, कामी आदि रहेका छन्। अधिराज्य भरिमानै दुर्लभ ठानिने दराई जातिको मुल थलोको रूपमा यसलाई लिइन्छ। चुङ्का, घाटु र कौरा यहाँका लोक दृष्य नृत्यहरु छन्। घाटु, भैलो, भ्याउरे र परम्परागत तीजका गीतहरु तथा नृत्य पनि यस नगरपालिकाका सर्वाधिक लोकप्रिय संस्कृति हुन्। नगरवासीहरु आंशिक रूपमा जागिर, व्यापार व्यवसाय र वैदेशिक रोजगारमा संलग्न रहेतापनि कृषि नै जनजीवनको मुख्य आर्थिक स्रोत रहेको छ। सागे, बुल्दी, बोर्धन र छाब्दी खोलाका काखमा रहेका फाँटहरु उर्वर र सदावहार छन् भने कुमालटारी, बैरेनी र भादगाउँ जस्ता साना ठूला टारहरु सिचाईको अभावले छटपटाई रहेका छन्।

यस न.पा. (दमौली) बाट करीब ७ कि.मी. पूर्वमा रहेको छाब्दी बराहमा वर्षेनी हजारौं पर्यटक तथा शुभेच्छुकहरु पनि यसै नगरपालिकाको बाटो भएर गइरहने गर्दछन्। यस्ता व्यास नगरपालिका वरपर रहेका धार्मिक स्थलहरुमा घुटुक्की वराह, निर्वु वराह, चमेरे ओडार, व्यास गुफा, शिवपाञ्चायन मन्दिर, पराशर गुफा र अनन्त गुफा आदि पर्दछन्। गणेशमान पार्क, बाल उद्यान पार्क, पानीको फोहरा आदि यस नगरपालिकामा रहेका छन् भने भानुघाँसी स्मारक पार्कको संरक्षण र विकासका लागि यस नगरपालिकाले ठूलो योगदान दिँदै आइरहेको छ।

³⁵ व्यास नगरपालिका, २०७२

वि.सं. २०५९ सालदेखि जनप्रतिनिधि विहिन अवस्थामा रहेको यस नगरपालिका विगतका दुई निर्वाचनहरूमध्ये प्रथम निर्वाचन (२०४९) मा यस नगरपालिकाको सम्पूर्ण निर्वाचित पदाधिकारीहरूमा नेपाली कांग्रेसले विजय प्राप्त गरेको थियो भने दोस्रो निर्वाचन (२०५४) मा नगर प्रमुख तथा उपप्रमुख लगायत (वडा नं. ५ का सम्पूर्ण पद र वडा नं. १० को वडा अध्यक्ष एमाले) सम्पूर्ण पदमा नेपाली कांग्रेसले नै विजयी प्राप्त गरेको थियो ।

नगरपालिका स्थापनापूर्व यस न.पा.मा बाटो, विजुली, खानेपानी, टेलिफोन जस्ता भौतिक पूर्वाधारहरू केवल सदरमुकाम दमौलीमा मात्र सिमित थियो भने न.पा. स्थापना पश्चात् उक्त भौतिक सुविधाहरू विस्तारै न.पा. को ग्रामिण क्षेत्रमा पनि विस्तार गर्न नगरपालिका सफल भएको छ । यातायातको क्षेत्रमा मुख्य रूपमा पिच रोड ३२.८६ कि.मी., ग्राभेल बाटो ५१.८२ कि.मी., कच्ची (टोल बाटो समेत) १६१.८४ कि.मी., मुल ढल ८५७ मी. र शाखा ढल १२००३ मी. रहेको छ भने फड्के पुल, स्टिल पुल, कल्भर्ट निर्माण आदि कार्यहरू गरेको छ । शिक्षा क्षेत्रमा यस नगरपालिकाले सार्वजनिक विद्यालयहरूको नया भवन निर्माण, कोठा थप, छाना मर्मत, फर्निचर निर्माण आदि कार्यहरू गर्दै आएको छ । खानेपानी तर्फ मझौला तथा साना खानेपानी आयोजनाहरू निर्माण गरी उपभोक्तालाई हस्तान्तरण गर्दै आएको छ । स्वास्थ्य क्षेत्रमा मुख्य बजार क्षेत्रमा १ सरकारी जिल्ला अस्पताल र ४ निजी अस्पताल रहेको छ भने न.पा.द्वारा संचालित स्वास्थ्यचौकी र गाउँघर क्लिनिक कार्यक्रम प्रमुख रहेका छन् । विजुली बत्ती करीब ९८ प्रतिशत घरपरिवारमा आपूर्ति भइसकेको छ । शहरी इलाकामा १७०० लाइन टेलिफोन वितरण गरिएको छ भने ७० लाइन सि.डि.एम.ए. र मोबाइल ग्रामिण इलाकामा वितरण गरिएको छ । सरसफाई क्षेत्रमा दैनिक बजार क्षेत्रमा ८ टन फोहरमैला उठाउने कार्य गरिएको छ ।

यस नगरपालिकाले हालसम्म आफ्नो आम्दानीमा पनि वृद्धि गर्दै लगेको यथार्थता हालसम्मको आम्दानी तथ्यांकले देखाउँदछ । शुरुका वर्षा (आ.ब. ०४९।५०) कुल आफ्नै श्रोतको आम्दानी ३३ लाखबाट बढाएर आ.ब. २०७०/७१ मा २ करोड ५७ लाखको हाराहारीमा पुऱ्याउन सफल भएको छ । आम्दानीको मुख्य श्रोतहरूमा स्थानीय विकास शुल्क, पसल कबोल भाडा, एकिकृत सम्पत्ति कर, नक्शापास दस्तुर आदि रहेका छन् ।

अन्तमा स्थानीय स्वायत्त निकायको रूपमा कार्यरत यस नगरपालिकाले नगरवासीहरूमा आफ्ना सेवाहरू सर्वसुलभ र छिटोछरितो रूपमा उपलब्ध गराउनुका साथै स्वच्छ र सफा खानेपानीको सुविधा उपलब्ध गराउने, प्रत्येक वडाहरूबाट दमौली बजार आउन जान यातायात चल सक्ने किसिमले कच्ची सडकहरूलाई क्रमश ग्राभेल निर्माण गर्ने, महिला, जनजाति तथा पिछडिएका वर्ग र समुदायहरूमा सामाजिक सेवा उपलब्ध गराउन पुर्वधारहरूको स्थापनामा सहयोग गर्ने, उन्नत कृषि प्रणाली, सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिलाई क्रियाशील पार्ने तथा सो सम्बन्धी जनचेतना जगाउने खालका कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने गराउने, वृक्षारोपण गर्ने गराउने तथा वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्ने कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने, सुव्यवस्थित बसोबासको व्यवस्था तथा नपुग वडाहरूमा विद्युतीकरणको कार्यक्रमलाई चरणबद्ध रूपमा अगाडि बढाउँदै लैजाने, शहरी क्षेत्रमा सरसफाई, ल्याण्डफिल साइट, पशुवधशाला, व्यवस्थित बसपार्क तथा रंगशाला, सडक कालोपत्र गर्ने तथा ढल निकासको कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिने र चरणबद्ध रूपमा शहरी पूर्वाधारको विकास गर्दै लैजाने, महिला तथा पिछडिएका जनजातिमा स्वरोजगारको अवस्था श्रृजना गर्न विभिन्न सिपमूलक तालिमको माध्यमबाट सहयोग उपलब्ध गराउने, ग्रामिण इलाकामा बसोबास गर्ने नगरवासीहरूका न्युनतम आधारभूत आवश्यकता पुरा गर्न नगरक्षेत्रमा बसोबास गर्ने निरक्षरहरूलाई साक्षर बनाउने, प्राकृतिक सौन्दर्य र सांस्कृतिक धरोहरहरूको संरक्षण र सम्बर्धनका साथै पर्यटकीय महत्वलाई उजागर गर्ने लक्ष्य लिई आफ्नो श्रोत र साधनले भ्याएसम्म अविरल गतिमा अगाडि बढी रहेको यस नगरपालिकालाई नेपाल सरकार संघिय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, नगर विकास कोष, यु.डि.एल.ई. जिल्ला विकास समिति, गाउँ नगर साभेदारी विकास कार्यक्रम, भूकम्प प्रविधि राष्ट्रिय समाज (नेपाल र यु.एन.डि.पि. आदि सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूले सहयोग गरी अहम् भूमिका खेलि रहेका छन् ।³⁶

१०.२ बन्दिपुर नगरपालिका एक परिचय

वि.सं. २०७१ साल बैशाख २५ गते साविकका बन्दिपुर र धरमपानी गा.वि.स.लाई मिलाएर बन्दिपुर नगरपालिका घोषणा भए पश्चात् यस क्षेत्रले आफ्नो परिचयलाई नगरपालिकाको रूपमा विकसित गरिरहेको छ । नेपालको मानचित्रमा पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको गण्डकी अञ्चल अन्तर्गत तनहुँ जिल्लाको महाभारत पर्वतमा अवस्थित यो नगरपालिका काठमाण्डौँबाट १३५ कि.मि. पश्चिम, पोखराबाट ६५ कि.मि. पूर्वमा रहेको छ । पृथ्वी राजमार्गबाट बन्दिपुर शहर ८ कि.मि. पिच सडकको दुरीमा छ । यस नगरपालिकालाई पृथ्वी राजमार्गले पूर्व पश्चिम काटेर गएको छ । विश्व मानचित्रमा २७° ५५' देखि २७° ५७' २९" उत्तरी अक्षांश र ८४° २४' ४" देखि ८४° २५' पूर्वी देशान्तरमा यो

³⁶ साभार: http://www.vyasmun.gov.np/app/webroot/index.php/content_pages/view/674

नगरपालिका फैलिएको छ। यस नगरपालिकाको सरदर उत्तर दक्षिण लम्बाई ४.३ कि.मि. र पूर्व पश्चिम लम्बाई २.७२६ कि.मि. रहेको छ। पूर्वमा आँबुखैरेनी, छिम्केश्वरी, देउराली गा.वि.स., पश्चिममा केशवटार, घाँसीकुवा गा.वि.स., उत्तरमा वरभञ्ज्याङ्ग र भानु गा.वि.स. तथा मर्स्याङ्दी नदी र दक्षिणमा छिपछिपे गा.वि.स. तथा सेती नदी पर्दछन्।

यस नगरपालिका क्षेत्रको धरातलिय स्वरूप नदीनाला र खोलाको समथर भू-भाग, खोंच, बेसी, फाँट, उकालो-ओरालो, डाँडाकाँडा, पहाड पर्वत आदिले बनेको दक्षिण तिर ढाल परेको जमिन छ। यहाँका वन जंगलहरू सामुदायिक रूपमा संरक्षित उपभोक्ता समितिमा दर्ता भएका छन्। भण्डै ४१.३ प्रतिशत जमिनलाई जंगल र वन बुट्यानले ढाकेको छ। यहाँ पाँगो बलौटे रातो र पत्थरीलो माटो पाइन्छ। घर छाउने ढुङ्गा स्लेट, सडकमा बिछ्याउने छपनी ढुङ्गा, गिट्टी बनाउने ढुङ्गा, चुन ढुङ्गा यहाँका खानीका विशेषता हुन्। यहाँको हावापानी बेसी र फाँटहरूमा ग्रिष्म ऋतुमा गर्मी र पहाडी भागमा सितल हुन्छ। मार्ग, पौष र माघमा जाडो र आषाढ श्रावणमा गर्मी हुन्छ भने बाँकी महिना न जाडो न गर्मी हुन्छ। अधिकतम ३१ डिग्री सेन्टिग्रेड देखि न्यूनतम १२ डिग्री सेन्टिग्रेडसम्म यहाँको तापक्रम रहेको हुन्छ। हिउँदमा पश्चिमी वायुको प्रभावले ३० देखि ४० सेमीसम्म वर्षा हुन्छ भने वर्षा याममा मनसुनी हावापानीले २०० सेमी सम्म पानी पर्दछ।

यहाँ, बहु संख्यक जनजाति विविध भेषभुषा रहन सहन लवाई खुवाई बोलाई चलाई बसाई आदी जस्ता विविध जीवन शैली भएका मानिसहरू बसोबास गर्दछन् (यस नगरपालिकाको जातिगत विवरण अनुसुची २ मा उल्लेख गरिएको छ)। यहाँका गुरुङ्ग मगर जातिमा रोदी बस्ने, घाटु नाच्ने, चुटका, कौरा, भ्याउरे, बुधबारे नाच नचाउने र जात्रामा जाने गर्दछन्। नेवार जातिहरूले लाखे नाच, रोपाई जात्रा, गाई जात्रा, बाघ जात्रा आदी जात्रा निकाल्छन्। मृत संस्कारमा गाई जात्रा निकाल्ने, भजन किर्तन गर्ने, रामायण निकाल्ने गर्दछन् भने गुरुङ्गहरूले अर्घौँ गर्दछन्।

विकासको पाटोबाट हेर्दा यस क्षेत्रको प्रमुख पेशा कृषि हो। विशेषगरी सुन्तला तथा तरकारी खेती, पशुपालन यहाँको प्रमुख कृषि पेशा अन्तर्गतका व्यवसायहरू हुन्। त्यसैगरी व्यापार पनि यस क्षेत्रको दोश्रो पेशा हो। बन्दिपुर न.पा. पर्यटकीय क्षेत्र भएकोले होटल व्यवसाय पनि यहाँको आम्दानीको प्रमुख श्रोत मान्न सकिन्छ। यहाँका उत्पादनशील युवाहरू वैदेशिक रोजगारीका लागि विश्वका विभिन्न मुलुकहरूमा गएका र अधिकांश युवाहरू भने नेपालकै विभिन्न क्षेत्रहरूमा सेवारत रहेका छन्। यहाँ खासगरी ठूला तथा मझौला उद्योगहरू छैनन् तर केही मात्रामा भए पनि साना उद्योगहरू सञ्चालनमा रहेका छन्।

बन्दिपुर क्षेत्रलाई पहाडकी रानी शितलताकी खानी, ऐतिहासिक तथा मौलिक सुरम्य पर्यटकीय नगरीको रूपमा पहिले देखिनै चिनिँदै आएको छ। सन् १९९८ मा सरकारले Visit Nepal को पर्यटन वर्षमा यस क्षेत्रलाई पर्यटन केन्द्र बिन्दुको रूपमा घोषणा गर्‍यो। पर्यटन प्रवर्धनकै लागि यहाँ प्रत्येक २/२ वर्षमा बन्दिपुर महोत्सव हुने गरेको छ।

१०.३ शुक्लागण्डकी नगरपालिका एक परिचय

वि.सं. २०७१ साल वैशाख २५ गते साविकका खैरेनीटार, दुलेगौँडा र ढोरफिर्दी गा.वि.स.हरूलाई मिलाई शुक्लागण्डकी नगरपालिका घोषणा गरिएको हो। पृथ्वी राजमार्गले लामो क्षेत्र ओगटेको यस नगरपालिका कृषि, व्यापार र पर्यटनको उत्तिकै सम्भावना रहेको छ। यस नगरपालिकामा प्रसिद्ध ढोरबाराही मन्दिर लगायत अन्य कैयौँ मठ मन्दिरे रहेका छन्। अधिकांश भु-भाग टार र बेसी भएकोले वस्ती विकासका लागि उपयुक्त क्षेत्र मान्न सकिन्छ।

यस नगरपालिका क्षेत्र भित्र विभिन्न प्राकृतिक श्रोतहरूको प्रचुर सम्भावना रहेको छ। खास गरी ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा उत्पादनसँग सम्बन्धीत र जलश्रोत, वन जङ्गल, आदी यस क्षेत्रका प्रमुख प्राकृतिक सम्पदा हुन्।

यस नगरपालिका क्षेत्र पर्यटकीय हिसाबले पार्क निर्माणका लागि पनि प्रचुर सम्भावना भएको क्षेत्र हो। हाल यस क्षेत्रमा रक गार्डेन (वडा नं ११), शहिद स्मृती पार्क, चुहुने (वडा नं १) जस्ता पार्कहरू रहेका छन्। अन्य पर्यटकीय स्थलहरूमा दगाम, भुजिकोट, ३ सेती नदीको किनार, प्रशिद्ध ढोरबाराही मन्दिर आदि प्रमुख छन्।

हाल नगरको प्रमुख समस्या भनेको व्यवस्थित रूपमा बस्ती व्यवस्थापन, खानेपानी, फोहर मैला व्यवस्थापन हो भने चुनौतीहरूमा अन्य जिल्ला तथा गाविसबाट निरन्तर रूपमा भएको वसाई सराई, बढ्दो जनसंख्याका लागि खानेपानीको व्यवस्थापन, दैनिक उत्पादन हुने फोर मैला व्यवस्थापनलाई लागि ल्याण्डफिल साईडको व्यवस्थापन, व्यवस्थित सडक मापदण्ड कायम गर्नु नै हुन्।

समस्या र चुनौतीका बाबजुद पनि यस क्षेत्रको विकासका लागि प्रशस्त सम्भावनाहरु रहेका छन् । पृथ्वी राजमार्गले विच भागबाट काटेर गएको तथा लेखनाथ र पोखरा सहर नजिकै रहेको हुनाले यस नगरपालिकाले थप अवसरको उपयोग गर्न सक्ने अवस्था छ । खासगरी पर्यटन, व्यापार, कृषि क्षेत्रको पहिचान गरी विकासको गती अगाडी बढाउन सकेको खण्डमा यस नगरपालिकाको समृद्धि नजिक रहेको छ । साथै भण्डै १० कि.मी लम्वाई ओगटेको सेती नदीको प्रयोग र यसको किनारमा रहेको प्राकृतिक श्रोतको व्यवस्थापन गर्न सकेको खण्डमा पनि आर्थिक विकासमा ठुलो टेवा पुग्ने देखिन्छ ।³⁷

१०.४ प्रसिद्ध धार्मिक स्थल देवघाट एक परिचय

नेपालका मुख्य तीर्थस्थलहरुमा देवघाटक्षेत्र, वराहक्षेत्र, जनकपुरधाम, पशुपतिक्षेत्र, बुद्धजन्मस्थल लुम्बिनी, मुक्तिक्षेत्र, स्वर्गद्वारी, खप्तडक्षेत्र आदि प्रमुख हुन् । यिनै धार्मिक क्षेत्रहरुमध्येको देवघाटधाम नेपालको मध्यभागमा पर्ने कालीगण्डकी र त्रिशुली आदिको सङ्गमस्थल भएकोले यो क्षेत्र धार्मिक दृष्टिले मात्र नभई ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, पुरातात्विक एवं पर्यटकीय दृष्टिले पनि ज्यादै महत्वपूर्ण मानिन्छ ।

नारायणी नदीको किनारामा अवस्थित देवघाट धार्मिक, सांस्कृतिक एवं पर्यटकीय दृष्टिले अत्यन्त महत्वपूर्ण क्षेत्र हो । नेपाल सरकारले वि.सं. २०५० मा यस क्षेत्रको सर्वाङ्गीण विकासका लागि देवघाट क्षेत्र विकास गठन आदेश २०५० जारी गरी देवघाट क्षेत्र विकास समिति गठन गरेको छ । खास गरी चितवन, तनहुँ र नवलपरासी जिल्लाका क्रमशः भरतपुर नगरपालिका, देवघाट गा.वि.स. र गैडाकोट आदर्श गा.वि.स.का केही क्षेत्र (५४३४ हेक्टर) लाई देवघाट विकास समितिको भौगोलिक क्षेत्र मानिन्छ । यस क्षेत्र विकासका लागि उक्त समितिले २०६४/०६५ मा देवघाट क्षेत्रको २१ वर्षे गुरुयोजना तयार गरी नेपाल सरकारबाट स्विकृत समेत भइसकेको छ ।

यस क्षेत्रको महत्व धार्मिक र ऐतिहासिक गरी दुई बेग्लाबेग्लै भागमा वर्गिकरण गर्न सकिन्छ । यो परमपावन श्री हरिहरक्षेत्र, आदिप्रयाग देवघाटधामको महिमा धार्मिक दृष्टिले अत्यन्त उच्चतम छ भनेर हाम्रा समस्त वैदिक वाङ्मय र पुराण आदि शास्त्रहरुले घोषित गरेका पाइन्छ । यस क्षेत्रका पुण्यमय प्रभावकारी अनेकौं नामहरुको वर्णन वराहपुराणले गरेको छ । जस्तै सिद्धधाम, शम्भुतपोवन, सप्तर्षि तपोवन, देवाट, वराहक्षेत्र, हरिहरक्षेत्र, शालग्रामक्षेत्र, आदिप्रयाग, कदम्बतीर्थ, सिद्धहृद, देवनदीसंभेद, देवघट्टधाम, गजेन्द्रतीर्थ, त्रिकुटाचल, चक्रतीर्थ आदि । यस क्षेत्रको परिक्रमा र स्नान गर्नको लागि इन्द्रादिदेवता, नारदादि देवर्षि, वशिष्ठादि ब्रह्मर्षि, विश्वावसु आदि गन्धर्व, कश्यपादि सप्तर्षि एवं नेपालका सम्पूर्ण देवी देवता र पशुपतिनाथ समेत सपरिवार यस धाममा पर्व पर्वमा विशेषरूपले आएर रहने गर्नु हुन्छ भन्नेकुरा वराहपुराणमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

ऐतिहासिक दृष्टिले पनि यस क्षेत्रभित्र रहेका विभिन्न भग्नावशेष र अन्य प्रमाणका आधारमा विक्रम सम्वत १५७५ मा पात्याका राजा मणिमुकुन्द सेनले आफ्नो राज्यकालको ३५ वर्ष पछि अर्थात् वि.सं. १६१० मा यही देवघाटको वशिष्ठ गुफामा आई तपस्या गरी समाधि प्राप्त गरेका थिए । राजा मणिमुकुन्द सेनले वेणीमा स्नान गर्दा भेट्टाएको शिलालाई चक्रेश्वर शिला भनिन्छ । हाल यसलाई चक्रेश्वर महादेवको रूपमा पुजिन्छ । यही स्थानमा चक्रेश्वर, हरिहर मन्दिर आदि देव मन्दिर, वशिष्ठ गुफा र सीता गुफा जस्ता प्राकृतिक छटाले युक्त दर्शनीय स्थानहरु छन् । देवघाट धार्मिक क्षेत्र जहाँ मणि मुकुन्द सेनले तपस्या गरेका थिए सो ठाउँबाट दक्षिण पश्चिममा रहेको पहाडको चोटीमा राजाको सुरक्षाको साथै व्यापारिक उद्देश्यको गौडाको रूपमा एउटा सैनिक टुकडी रहने गर्दथ्यो । सोही सैनिक टुकडीले आफ्नो छाउनीमा कालिकाको स्थापना गरी मौलो गाडी पशुहरुको बली चढाउने गरेकोले यो डाँडालाई मौला डाँडा र कालिकालाई मौलाकालिका भन्ने जनश्रुति पाइन्छ ।

देवघाटधाममा उपलब्ध सुविधाहरु

देवघाट क्षेत्रमा विशेष पर्वमा बाहेक हरेक महिनामा सरदर १५ देखि २० हजार जति तीर्थयात्रीहरु आउने गर्दछन् । यहाँ मुख्यतयाः श्राद्ध, ब्रतवन्ध, विवाह र सामुहिक रूपमा संस्थागत अध्ययन भ्रमणका लागि आउने गर्दछन् । यहाँ तीर्थयात्रीहरु प्रायः संक्रान्ति, औंसी, पूर्णिमा, एकादशी, शिवरात्री, रामनवमी, कृष्णाष्टमी, चन्द्रग्रहण, सूर्यग्रहण र श्रावणको सोमवार बोलबम मेला भर्न आउने गर्दछन् । यी मध्ये माघे संक्रान्ति र बोलबम मेलामा सबैभन्दा बढी तीर्थयात्रीहरुको जमघट हुने गर्दछ । यसरी धार्मिक आस्थाले होस् वा अन्य पर्यटकीय हिसाबले आउने मानिसहरुका लागि यस क्षेत्रमा उपलब्ध हुने सुविधाहरुका बारेमा संक्षिप्त रूपले निम्नानुसार जानकारी गराइन्छ ।

³⁷ शुक्लागण्डकी न.पा. सम्बन्धी प्रस्तुत विवरण सम्बन्धीत न.पा.बाट लिइएको ।

क) धर्मशाला: तनहुँ तर्फ व्यवस्थित छुट्टै धर्मशाला नभएपनि गलेश्वर आश्रम, हरिहर सन्यास आश्रम, महेश सन्यास आश्रम, चक्रवर्ती आश्रम लगायत आश्रमहरूले तीर्थयात्रीहरूलाई केही हदसम्म सुविधा उपलब्ध गराएका छन् । यस्तै गलेश्वर आश्रम र अघोरी आश्रम क्षेत्रमा रहेका पाटी, पौवा, सत्तलहरूले आंशिक सेवा पुऱ्याएको भएपनि सुविधा सम्पन्न वृहद् र व्यवस्थित किसिमको धर्मशालाको कमी रहेको आभास हुन्छ । चितवनतर्फ अखण्ड धर्मशाला, गोरखाली धर्मशाला, विश्वशान्ति धर्मशाला, लक्ष्मीनारायण धर्मशाला, तेजरत्न धर्मशाला, सङ्गमेश्वर धर्मशाला आदि भएपनि व्यवस्थित भने छैनन् । तर अखण्ड धर्मशाला र मारवाडी धर्मशाला अरु धर्मशालाको तुलनामा व्यवस्थित रहेका छन् । यी धर्मशालाहरूमा करिब २००० जनासम्म रहन सक्छन् ।

ख) कल्पवास व्यवस्था: देवघाट तनहुँतर्फ र चितवनतर्फ नदीसङ्गम वरपरको क्षेत्रमा प्रायः सार्वजनिक जग्गामा कल्पवासीहरू बस्ने गरेको पाइएको छ । हाल तनहुँतर्फ लगभग ४०० र चितवन तर्फ १०० वटा यस्ता कल्पवासी बस्ने कुटीहरू छन् ।

ग) आश्रमहरू र वैदिक गुरुकुल शिक्षा: देवघाटधाममा धेरै संख्यामा धार्मिक आश्रमहरू रहेतापनि तीन ठूला धार्मिक आश्रमहरू पूर्वीय दर्शन अनुसार सञ्चालनमा रहेका छन् । यीनै आश्रमहरूमा प्राचिन गुरुकुल पद्धति अनुरूप संस्कृत भाषामा आचार्यसम्मको पठन पाठन निःशुल्क रूपमा आवास र भोजन सहित सञ्चालनमा रही आएका छन् ।

घ) बृद्धाश्रम: यस क्षेत्रमा हाल सञ्चालनमा रहेका तीनवटा बृद्धाश्रममा देशका विभिन्न ठाउँबाट आएका जेष्ठ नागरिकहरूले आश्रय लिई रहेका छन् ।

ङ) देवघाट वेणी सङ्गम: काली र त्रिशुली नदीको पवित्र सङ्गममा अवस्थित यो स्थान नारायणी अञ्चल चितवन जिल्लाको सदरमुकाम भरतपुरबाट ६ कि.मि. उत्तर तर्फ अवस्थित छ । माघे संक्रान्तिको दिन यहाँ ठूलो मेला लाग्दछ ।

१०.५ बन्दिपुर स्थित कृषि अनुसन्धान केन्द्र (बाखा) एक परिचय

नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद अन्तर्गत रहेको बन्दिपुर स्थित कृषि अनुसन्धान केन्द्र (बाखा) समग्र कृषकहरूका लागि मात्र नभई बाखापालन कृषि व्यवसाय विकासका लागि प्रमुख केन्द्र विन्दु हो । वि.सं. २०३३ साल चैत्रमा नेपाल सरकारले तनहुँ जिल्लाको बन्दिपुरमा यो केन्द्रको स्थापना गरी सञ्चालनमा ल्याएको हो । शुरुमा यस केन्द्रको नाम केन्द्रीय बाखा विकास फाराम भनी बाखाको crossbreeding गर्दै उन्नत जातका बाखा कृषकसामु वितरण गर्ने उद्देश्य लिइएको थियो । पछि २०४६ मा यस केन्द्रको नाम बाखा अनुसन्धान केन्द्र राखिएको थियो भने २०४८ मा कृषि अनुसन्धान केन्द्र (बाखा) भनी नामांकरण गरिएको थियो । यस केन्द्रको लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति निम्नानुसार छन् ।

Goal

Improve livelihood of goat entrepreneurs through overall development of goat enterprises

Objectives

- To undertake basic and applied research in all disciplines related to goats.
- To develop, update, standardize and upscale specific technologies concerning feeding, management, breeding and health cover and other aspects of goat production.
- To impart training for farmers and technicians on all aspects of goat production
- To provide technical and consultancy services on goat production
- To undertake programs of technology transfer on goat production at the farmer's field

Strategies

- Development, verification and recommendation of goat breeds for mid-hills
- Development of selection criteria and breeding plan for systematic approach of genetic improvement
- Adopt, verify and development of bio-technological tools, like AI, ET
- Develop fodder trees cultivation and utilization strategies including agro-forestry system and find out the different species of fodder trees-goat interface results
- Development of package of practices for different sized goat enterprises in different ecological niche
- Develop strong coordination within NARC and other government as well as non-government organizations for technology development, verifications and disseminations

यो केन्द्र रहेको स्थान प्राकृतिक श्रोतले भरिपूर्ण रहेको छ । छाप (तत्कालिन बन्दिपुर गा.वि.स. वडा नं. १) र सर्पनाई (तत्कालिन बन्दिपुर गा.वि.स. वडा नं. ३) ब्लकमा विभाजित यस केन्द्रको कुल क्षेत्रफल ८० हेक्टर रहेको छ । हाल यस केन्द्रसंग नौ वटा जिनोटाइप बाखा जमुनापारी, बारबेरी, खरी, किको, सिन्हल, बोयर, सानन, टोगेनबर्ग, नुबियान र तिनका कश छन् भने ५८ प्रजातिका डालेघाँस र ७ प्रजातिका घाँस रहेका छन् । यो केन्द्रको भू उपयोग निम्नानुसार भएको छ ।

Table 10.5.1 Land utilization of Agriculture Research Station (Goat), Bandipur

SN	Utilization	Chhap		Sarpanai	
		Area (Ha)	Percent	Area (Ha)	Percent
1	Forage cultivation	2	9.09	1	1.9
2	Fodder cultivation	5	22.75	4	7
3	Silvipasture	2	9.09		
4	Road, Buildings and sheds	3	13.63	1	1.45
5	Pasture	10	45.44	52	89.65
Total		22	100	58	100

Source: Annual Report (2012/13), Agriculture Research Station (Goat), Bandipur

१०.६ प्रजनन् पिढी वीजकोया श्रोतकेन्द्र एक परिचय

नेपाल सरकार वन मन्त्रालयको स्वामित्वमा आ.ब. २०४९/०५० देखि किम्बु वृक्षारोपण कार्य शुरु गरी आ.ब. २०५२/५३ देखि रेशम खेती विकास कार्यालय रुपमा स्थापना भएको यस केन्द्र आ.ब. ०६१/०६२ देखि कृषि विकास मन्त्रालय अन्तर्गत प्रजनन् पिढी वीजकोया श्रोतकेन्द्र रुपमा नामाकरण भई यस केन्द्रले कृषकहरुलाई सेवा दिइरहेको छ । यो केन्द्र पोखराबाट ६७ कि.मि. पूर्व र काठमाण्डौबाट १३३ कि.मि. पश्चिम पृथ्वी राजमार्ग संगै जोडिएको स्थान बन्दिपुरमा रहेको छ । यस केन्द्रका उद्देश्य, रणनीति निम्नानुसार रहेका छन् ।

केन्द्रको उद्देश्य

- रेशम वीज कीरापालन (पी १ स्तर) गरी ग्रेनेजको माग अनुसार वीजकोया आपूर्ति गर्ने
- कृषकहरुको माग, चाहना बमोजिम किम्बु विरुवा रेशम कीराको फुल तथा चौकीकीरा उत्पादन गरी विवतरण गर्ने
- प्रभाव क्षेत्रका कृषकहरुलाई आवश्यकता अनुसार निःशुल्क विसंक्रमण सामाग्री तथा प्राविधिक सेवा पुऱ्याउने
- कृषक स्तरमा उत्पादित रेशम कोयाको बजार व्यवस्था गर्ने
- उचित श्रोत साधन र संरचनाको विकास गरी रेशम खेती विस्तार एवं प्रवर्धन गर्ने
- आयमुलक स्वरोजगारको अवसर श्रृजना गरी ग्रामिण कृषकहरुको आयस्तर बढाउने

केन्द्रको रणनीति

- आवश्यक श्रोत, साधन र संरचनाको विकास गरी रेशम खेतीमा व्यापक विस्तारको व्यवस्था गर्ने
- आयमुलक रोजगारको अवसर सृजना गरी ग्रामिण कृषकहरुको आर्थिक उत्थान गर्ने
- रेशम कीराको फुल उत्पादन संरचनाको विकासको लागि वीज फार्मको रुपमा विकास गर्ने
- कृषकहरुको प्रयोजनको लागि किम्बु विरुवा रेशम कीराको फुल तथा चौकीकीरापालन गरी वितरण गर्ने
- कमाण्ड क्षेत्रका कृषकहरुलाई आवश्यकतानुसार विसंक्रमण औषधि उपलब्ध गराउने तथा रेशम कीरापालक कृषकहरुलाई आवश्यक प्राविधिक सेवा प्रदान गर्ने

जम्मा ७ हेक्टर क्षेत्रमा फैलिएको यस केन्द्रको किम्बु वगैँचा ४ हेक्टर, नर्सरी ०.५० हेक्टर, कीरापालन घर, अफिस, आवास घर ०.२५ हेक्टर, सार्वजनिक बाटो तथा आन्तरिक बाटो ०.२५ हेक्टर र प्रयोग गर्न बाँकी बाँझो जमिन २ हेक्टर रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा यस केन्द्रले १३०० के.जि. कोकन उत्पादन गरेको थियो ।^{३८}

^{३८} श्रोत: वार्षिक कार्यक्रम तथा तथ्याङ्क पुस्तिका, आ.ब. २०६९/७०, प्रजनन् पिढी वीजकोया श्रोतकेन्द्र, बन्दिपुर

१०.७ जिल्ला स्थित सरकारी कार्यालयहरूको विवरण

तालिका १०.७.१ जिल्ला स्थित सरकारी कार्यालयहरूको सम्पर्क नम्बर सहितको विवरण

सि.नं.	कार्यालयहरूको नाम	फोन नं. (जिल्ला कोड ०६५)	सि.नं.	कार्यालयहरूको नाम	फोन नं. (जिल्ला कोड ०६५)
१	तनहुँ जिल्ला अदालत	५६०१९५	२७	जिल्ला शिक्षा कार्यालय, तनहुँ	५६०६२१
२	जिल्ला प्रशासन कार्यालय, तनहुँ	५६०१३३	२८	शैक्षिक तालिम केन्द्र, तनहुँ	५६०३३९
३	श्री नं. ३ बाहिनी अड्डा, खैरेनीटार	५७०७५१	२९	मालपोत कार्यालय, तनहुँ	५६०१७७
४	श्री केवलजङ्ग गुल्म, दमौली	५६०१००	३०	नापी कार्यालय, तनहुँ	५६०११२
५	जिल्ला प्रहरी कार्यालय, तनहुँ	५६००९९	३१	जिल्ला हुलाक कार्यालय, तनहुँ	५६०११३
६	शसस्त्र प्रहरी गण, भानु	५८०१५४, ०६१६२२२४५	३२	सहकारी डिभिजन कार्यालय, तनहुँ	५६००९७
७	राष्ट्रिय अनुसन्धान जिल्ला कार्यालय, तनहुँ	५६०१०८	३३	कारागार कार्यालय, तनहुँ	५६०१०६
८	जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, तनहुँ	५६०१७४	३४	कृषि अनुसन्धान केन्द्र, वन्दिपुर (बाखा)	५२०१३७
९	जिल्ला प्राविधिक कार्यालय, तनहुँ	५६००९०	३५	प्रजनन पिंठी विजकोया श्रोत केन्द्र, वन्दिपुर	५२०१०४
१०	व्यास नगरपालिका दमौली	५६०२३३	३६	सा.श.खा.पा. तथा सरसफाइ आयोजना, वन्दिपुर	५२०१३८
११	वन्दिपुर नगरपालिका, वन्दिपुर		३७	वन्दिपुर अस्पताल, वन्दिपुर	५२०१८८
१२	शुक्लागण्डकी नगरपालिका, दुलेगौडा		३८	ने.वि.प्रा.म. महाशाखा, आँबुखैरेनी	५४००७७
१३	जिल्ला निर्वाचन कार्यालय, तनहुँ	५६०६४४	३९	ने.वि.प्रा.तनहुँ शाखा, दमौली	५६०२४२
१४	महिला तथा बालबालिका कार्यालय, तनहुँ	५६०१४२	४०	दुर सञ्चार कार्यालय, दमौली	५६०४४४
१५	कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, तनहुँ	५६०१४०	४१	नेपाल बैंक लिमिटेड, दमौली	५६०१५५
१६	जिल्ला वन कार्यालय, तनहुँ	५६०१३५	४२	कृषि विकास बैंक, दमौली	५६०१६६
१७	जिल्ला भू संरक्षण कार्यालय, तनहुँ	५६०१७५	४३	राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, आँबुखैरेनी	५४००५५
१८	जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, तनहुँ	५६०१३०	४४	ग्रामिण विकास बैंक, दमौली	५६०५९१
१९	जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, तनहुँ	५६०२०५	४५	जनकपुर चुरोट कारखाना लि., दमौली	५६१७८६
२०	खानेपानी तथा सरसफाइ डिभिजन कार्यालय, तनहुँ	५६०११०	४६	कृषि सामग्री कम्पनि लि., दमौली	५६०१९३
२१	पश्चिमाञ्चल डिभिजन सडक कार्यालय नं. १, तनहुँ	५६०१७०	४७	घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति	५६००९१
२२	पश्चिमाञ्चल सिंचाइ विकास सब डिभिजन नं. ३, तनहुँ	५६०११४	४८	जिल्ला बाल कल्याण समिति, तनहुँ	५६०५३६
२३	दमौली अस्पताल, दमौली	५६०२०३	४९	ग्रामिण तालिम केन्द्र, भिमाद	५२९३८०
२४	जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, तनहुँ	५६०११९	५०	देवघाट क्षेत्र विकास समिति	५२९४१८
२५	जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र, तनहुँ	५६०४८३	५१	भानुभक्त जन्मस्थल विकास समिति	६९०४१३
२६	जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, तनहुँ	५६०१०३	५२	जिल्ला खेलकुद विकास समिति	५६०१९६

श्रोत: जिल्ला प्रशासन कार्यालय, तनहुँ, २०७२

अवधारणा र परिभाषा

घरपरिवार : एउटा घरमुलीको आम्दानी र खर्चमा भर परी एउटै घरको छाना मुनि अक्सर बसोबास गरी एउटै चुल्होमा खाना खाने परिवारलाई घरपरिवार भनिन्छ। एउटा घरपरिवार मा १ जना मात्र वा सो भन्दा बढी सदस्यहरु बसोबास गर्न सक्दछन्। साथै एउटा घरपरिवारमा नाता पर्ने वा नपर्ने सदस्यहरु पनि बसोबास गर्न सक्दछन्।

घरपरिवार मुली : घरपरिवारको त्यो सदस्य जसले परिवारको आम्दानी तथा खर्चको चाजोपाजो मिलाउँदछ र त्यो परिवारको लागि आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण कुराको निर्णय उसैले गर्दछ।

जनसंख्या : राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को भरिभाषा अनुसार अक्सर बसोबास (स्थायी र अस्थायी बसोबास) गरेको व्यक्ति घरपरिवारको सदस्यलाई कास्की जिल्लाको जनसंख्यामा गणना गरिएको छ। गणनाको समयमा परिवारका सदस्य लामो समयका लागि स्वदेश वा विदेशमा बसोबासको लागि गएको भए जनसंख्यामा अनुपस्थितिको रूपमा गणनाको गरिएको छ।

विदेशमा रहेका जनसंख्या : गणना गरिएका परिवारका सदस्य मध्ये कुनै सदस्य ६ महिना वा सो भन्दा बढी समय सम्म विदेशमा रहेको भए विदेशमा रहेका जनसंख्या भनि आँकडा प्रस्तुत गरिएको छ। यदि कुनै व्यक्ति विदेशमा रहेको भएता पनि छोटो समयको लागि विदा बस्न वा अन्य कारणले घरमा आएको रहेछ भने पनि विदेशमा रहेको भनि गणना गरिएको छ। तर विगतमा विदेशमा रहेका तर हाल उनीहरु विदेशमा फर्कने अवस्थामा तत्काल नरहेका सदस्यहरुलाई विदेशमा रहेको व्यक्ति भनि गणना गरिएको छैन। छोटो समयको लागि तिर्थाटन गर्न, भ्रमण गर्न, उपचार गर्न गएको व्यक्तिलाई पनि विदेशमा रहेको भनि गणना गरिएको छैन।

अपाङ्गता : शरीरको कुनै एक वा एक भन्दा बढी अंग जन्मद्वै वा जन्मपछि असामान्य प्रकृतिको हुन पुगी सो अंगले गर्नु पर्ने कार्य पूर्ण रूपमा गर्न नसकेर असजिलो पर्ने शारीरिक अवस्थालाई अपाङ्गता भनिन्छ।

संस्थागत जनसंख्या : नेपाली सेना, जनपद प्रहरी र शशस्त्र प्रहरीमा बसेका, कारागारमा बसेका, लामो समय (६ महिना भन्दा बढी) छात्रावास आदि सामुहिक बसेका व्यक्तिहरुलाई संस्थागत जनसंख्यामा गणना गरिएको छ।

मतदाता : नेपालको सन्दर्भमा संविधान सभाको निर्वाचन २०७० को परिभाषा अनुसार १८ वर्ष वा सो भन्दा बढी उमेरको नेपाली नागरिक जसको नाममा निर्वाचन आयोगबाट परिचय पत्र जारी गरिएको छ, त्यो व्यक्तिलाई मतदाता भनिन्छ।

जात : यहाँ समाजले निर्धारण गरे बमोजिमको जात जातीहरुको आँकडा प्रस्तुत गरिएको छ।

धर्म : यहाँ आफ्नो संस्कार र आस्था अनुसारको धर्मको विवरण उल्लेख गरिएको छ। जस्तै : हिन्दू धर्म, बौद्ध धर्म, इस्लाम धर्म आदि। यी विवरण सम्बन्धित व्यक्ति वा परिवारको मुख्य व्यक्तिलाई सोधेर लिइएको छ।

वार्षिक जनसंख्या बृद्धिदर : दुई जनगणना वर्षको जनसंख्यालाई आधार लिई Population Models अर्न्तगतको सूत्रहरु प्रयोग गरी वार्षिक रूपमा जनसंख्यामा थप घटको प्रतिशतमा निकालिने बृद्धिदरलाई वार्षिक जनसंख्या बृद्धिदर भनिन्छ।

जनघनत्व : कुनै निश्चित ठाँउ विशेषको कुल जनसंख्यालाई त्यस स्थानको कुल क्षेत्रफलले भाग गरी आउने मानलाई त्यस ठाँउको जनघनत्व भनिन्छ। प्रायः जनघनत्व जना/वर्ग कि.मि.मा व्यक्त गरिन्छ।

लैङ्गिक अनुपात : कुनै निश्चित ठाँउ विशेषको पुरुष जनसंख्यालाई महिला जनसंख्याले भाग गरी १०० ले गुणन गरी आउने मान लैङ्गिक अनुपात हो। यो अनुपातले १०० जना महिला जनसंख्यामा पुरुष जनसंख्या भन्ने जनाउँदछ।

बाल निर्भरता दर : कुनै ठाँउको ०-१४ वर्ष सम्मको जनसंख्यालाई १५ देखि ५९ वर्ष सम्मको जनसंख्याले भाग गरी आउने प्रतिशतको मानलाई बाल निर्भरता दर भनिन्छ।

प्रौढ निर्भरता दर : कुनै ठाउँको ६० वर्ष वा सो भन्दा माथिको सबै जनसंख्या जोडेर आएको जनसंख्यालाई १५ देखि ५९ वर्ष सम्मको जनसंख्याले भाग गरी आउने प्रतिशतको मानलाई प्रौढ निर्भरता दर भनिन्छ ।

कूल निर्भरता दर : कुनै ठाउँको ०-१४ वर्ष सम्मको र ६० वर्ष वा सो भन्दा माथिको सबै जनसंख्या जोडेर आएको जनसंख्यालाई १५ देखि ५९ वर्ष सम्मको जनसंख्याले भाग गरी आउने प्रतिशतको मानलाई कूल निर्भरता दर भनिन्छ ।

जनसंख्या पिरामिड : यो कुनै निश्चित ठाउँको उमेर समूह अनुसारको जनसंख्यालाई ग्राफमा देखाउने तरीका हो जसमा जनसंख्याको सबै भन्दा सानो उमेर समूहलाई तल र सबै भन्दा प्रौढ उमेर समूहलाई माथि पारी उमेर र लिंग अनुसार पिरामिडको स्वरूप तयार गरिन्छ ।

प्रजनन गर्न योग्य उमेर: कुनै ठाउँको विवाह भएका र नभएका दुवै १५ वर्ष देखि ४९ वर्ष सम्मका महिलाहरूलाई प्रजनन गर्न योग्य उमेरका जनसंख्या भनिन्छ ।

मातृ-शिशु अनुपात: कुनै ठाउँको ०-४ वर्ष सम्मको बाल जनसंख्यालाई १५ देखि ४९ वर्ष सम्मको महिलाको जनसंख्याले भाग गरी १००० ले गुणन गरी आउने मान मातृ-शिशु अनुपात हो । यो अनुपातले १००० जना प्रजनन गर्न योग्य उमेर महिला जनसंख्यामा बाल जनसंख्या भन्ने जनाउँछ ।

घरको स्वामित्व: यस अध्ययनमा गणना गर्ने परिवारको घर कस्को स्वामित्वमा रहेको छ त्यहि अनुसार आँकडा प्रस्तुत गरिएको छ । आफ्नो परिवारको कुनै सदस्यको नाममा घर भए वा हुने भए निजी, अरुको घरमा भाडा तिर्ने शर्तमा बसेको भए भाडामा, कुनै कार्यालय, संघसंस्थाले उपलब्ध गराएको निवास वा भाडा नतिरी बसेको घरलाई संस्थागत र अन्य घर जस्तै: अरुको जग्गामा बनाएको, अरुको घरमा भाडा नतिरी बसेको भए अन्य स्वामित्वको घरमा गणना गरिएको छ ।

खानेपानीको मुख्य श्रोत: गणना गरिएको परिवारले पानी खानको लागि वर्ष भरी कुन मुख्य श्रोतबाट पानी ल्याउँदछन् त्यो श्रोत उल्लेख गरिएको छ । जस्तै : पाइप/धाँ कुवा/इनार, ढुङ्गे धारा/मुलको पानी र नदी/खोलाबाट आदि ।

चर्पीको प्रकार: यस वस्तुगत विवरणमा गणना गरिएको परिवारले प्रयोग गरेको सौचालय कस्तो खालको रहेको छ जस्तै: पानी राखेर बगाउन मिल्ने (फ्ल्स भएको), साधारण खालको र चर्पी नभएको आदि उल्लेख गरिएको छ ।

विद्युत बाल्ने इन्धन : यसमा गणना गरिएको परिवारमा अँध्यारोमा उज्यालो बनाउन प्रयोग गरिने साधन वा इन्धन कस्तो प्रकारको रहेको छ जस्तै: विजुली, मट्टितेल, सोलार, अन्य आदिको आँकडा प्रस्तुत गरिएको छ ।

खाना पकाउने मुख्य इन्धन : यसमा गणना गर्ने परिवारले प्रयोग गर्ने खाना पकाउने मुख्य इन्धन १२ महिनामा प्रयोग गरेको आधारमा उल्लेख गरिएको छ । जस्तै: काठ/दाउरा, मट्टितेल, सिलिण्डर ग्याँस, गोबरग्याँस, अन्य आदि ।

पढ्न लेख्न जान्ने: गणना गर्ने परिवारका ५ वर्ष वा सो भन्दा बढी उमेरका सदस्यहरू जुन सुकै भाषामा पढ्न र लेख्न जान्नेलाई पढ्न लेख्न जान्नेमा उल्लेख गरिएको छ । यसमा परिवारका कुनै सदस्यले सांकेतिक भाषामा वा अन्धा, बहिराहरूले प्रयोग गर्ने प्रविधि अनुसार पढ्न र लेख्न जान्ने भए पनि पढ्न लेख्न जान्ने भनि समावेश गरिएको छ ।

साक्षरता दर : नेपालको सन्दर्भमा राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार कुनै ठाउँको ५ वर्ष वा सो भन्दा माथिको उमेर समूहको साक्षर जनसंख्या (पढ्न, लेख्न र साधारण हरहिसाब गर्न जान्ने) लाई सोहि उमेर समूहको जम्मा जनसंख्याले भाग गरी १०० ले गुणन गरी आउने प्रतिशत साक्षरता दर हो । साक्षरता दर पुरुषको, महिलाको र दुवै जनसंख्याको छुट्टा छुट्टै निकाल्न सकिन्छ ।

प्रौढ साक्षरता दर : कुनै ठाउँ विशेषको १५ वर्ष वा सो भन्दा बढी उमेरमा लेखपढ गर्न जानेका प्रौढहरूको जनसंख्या र सोही उमेर समूहका कूल प्रौढहरूको जनसंख्याको प्रतिशतमा व्यक्त अनुपातलाई प्रौढ साक्षरता दर भनिन्छ ।

कुल भर्नादर : कुनै विद्यालयको कुनै तहको कूल विद्यार्थी भर्ना संख्या (जून सुकै उमेरका) लाई सोहि तहको उमेर समुह (आधिकारिक उमेर) को जम्मा जनसंख्याले भाग गरी १०० ले गुणन गर्दा आउने प्रतिशत नै कूल भर्नादर हो । जस्तै : नेपालको प्राथमिक तह (१-५ सम्म) को आधिकारिक उमेर (Official Age) ५ देखि ९ वर्ष सम्म रहेको छ । कूल भर्नादर १०० भन्दा बढी पनि हुन पनि सक्दछ ।

खुद भर्नादर : कुनै विद्यालयको कुनै तहको कूल विद्यार्थी भर्ना संख्या (आधिकारिक उमेरका मात्र) लाई सोहि तहको उमेर समुह (आधिकारिक उमेर) को जम्मा जनसंख्याले भाग गरी १०० ले गुणन गर्दा आउने प्रतिशत नै खुद भर्नादर हो । खुद भर्नादर १०० भन्दा बढी हुन सक्दैन ।

परिवार नियोजन प्रयोगकर्तादर : परिवार नियोजनका स्थायी वा अस्थायी साधन प्रयोग गर्ने विवाहित जनसंख्यालाई जम्मा विवाहित जनसंख्याले भाग गरी १०० ले गुणन गर्दा आउने प्रतिशत नै परिवार नियोजन प्रयोगकर्ता दर हो ।

आर्थिक क्रियाकलाप दर : १० वर्ष वा सो भन्दा माथिको उमेर समुहको आर्थिक रूपमा सक्रिय जनसंख्यालाई सोहि उमेर समुहको जम्मा जनसंख्याले भाग गरी १०० ले गुणन गर्दा आउने प्रतिशत नै आर्थिक क्रियाकलाप दर हो । आर्थिक रूपमा सक्रिय जनसंख्यामा रोजगार र बेरोजगार दुवै जनसंख्यालाई समावेश गरिन्छ ।

कुल रोजगार दर : १० वर्ष वा सो भन्दा माथिको उमेर समुहको जम्मा रोजगार जनसंख्यालाई सोहि उमेर समुहको जम्मा आर्थिक रूपमा सक्रिय जनसंख्याले भाग गरी १०० ले गुणन गर्दा आउने प्रतिशत नै कुल रोजगारी दर हो ।

कुल बेरोजगार दर : १० वर्ष वा सो भन्दा माथिको उमेर समुहको जम्मा बेरोजगार जनसंख्यालाई सोहि उमेर समुहको जम्मा आर्थिक रूपमा सक्रिय जनसंख्याले भाग गरी १०० ले गुणन गर्दा आउने प्रतिशत नै कुल बेरोजगारी दर हो ।

कृषि चलन : पहाड तथा हिमालमा ४ आना र तराईमा ८ धुर वा सो भन्दा बढी कृषि कार्यको लागि जग्गा उपयोग गर्ने वा कम्तीमा १ ठूला चौपाया वा कम्तीमा ५ वटा साना चौपाया वा कम्तीमा २० वटा कुखुरा हाँस जस्ता पंक्षीपालन गर्ने कृषक परिवारलाई कृषि चलन भनिन्छ ।

प्रतिष्ठान : एउटा प्रशासनिक ईकाइमा रही एउटा प्रमुख वस्तु तथा सेवाको उत्पादन गर्ने कुनै एक स्थानमा रहेको निकाय तथा उद्योगलाई प्रतिष्ठान भनिन्छ । औद्योगिक गणनाको परिभाषा अनुसार १० जना वा सो भन्दा बढी व्यक्ति संलग्न रहेको उत्पादनमुलक उद्योगलाई प्रतिष्ठानमा गणनामा समावेश गरिन्छ ।

निर्गत मुल्य : औद्योगिक प्रतिष्ठानले प्रयोग गरेको कच्चा पदार्थको लागत, विद्युत तथा इन्धनको खर्च, औद्योगिक सेवा वापतको खर्च र गत आर्थिक वर्षको मौज्जातको परिवर्तन समेत समावेश गरिएको कूल लागत नै निर्गत मुल्य हो ।

आगत मुल्य : यसमा औद्योगिक प्रतिष्ठानको विक्री, औद्योगिक सेवाबाट प्राप्त रकम, आफ्नै लागि गरेको उत्पादन, तयारी र अर्ध तयारी वस्तुको मौज्जातमा भएको मुल्य परिवर्तन समावेश गरिन्छ ।

मुल्य अभिवृद्धि : औद्योगिक प्रतिष्ठानको निर्गत मुल्य र आगत मुल्य बीचको अन्तरलाई मुल्य अभिवृद्धि भनिन्छ ।

सुचकांक : कुनै परिमाण तथा मुल्यलाई निश्चित समय वा स्थान सन्दर्भको आधारमा हुने परिवर्तनको अड्ड तयार गर्ने कार्यलाई सुचकांक भनिन्छ ।

गरिबीको रेखामुनि : घरपरिवारको प्रति सदस्यलाई वार्षिक रूपमा खाद्यान्न र गैर खाद्यान्न उपभोग खर्चको औषत आय भन्दा कम आम्दानी भएको व्यक्तिलाई गरिबीको रेखामुनि रहेको मानिन्छ । प्रस्तुत वस्तुगत विवरणमा गरिबी रेखांकन गर्ने विभिन्न विधि मध्ये Cost-of-basic-needs Approach (CBN) विधि (World Bank, CBS सन् २०१०/११) द्वारा प्रति व्यक्ति दैनिक २,२२० किलो क्यालोरी खाद्यान्न उपभोगको वस्तु, गैरखाद्य वस्तु र बासस्थानका लागि भएका खर्चलाई आ.व. २०६६/६७ को प्रचलित मूल्यमा वार्षिक रु.१९,२६१ गरिबीको रेखा मानिएको छ ।

अनुसुची २: गा.वि.स./न.पा.हरूको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

आँबुखैरेनी							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
	जम्मा	१६३८२	१००	७५७३	१००	८८०९	१००
१	मगर	४२७९	२६	१९९३	२६	२२८६	२६
२	गुरुङ्ग	३७२१	२३	१५९१	२१	२१३०	२४
३	क्षेत्री	१८८९	१२	८८९	१२	१०००	११
४	नेवार	१७१९	१०	७७६	१०	९४३	११
५	ब्राम्हण	१५७५	१०	७६८	१०	८०७	९
६	कामी	९४३	६	४२९	६	५१४	६
७	घर्ति/भुजेल	४४४	३	२०९	३	२३५	३
८	दमै/ढोली	४०९	२	१८६	२	२२३	३
९	बादी	२२३	१	१००	१	१२३	१
१०	ठकुरी	२०८	१	९९	१	१०९	१
११	तामाङ	१८८	१	९८	१	९०	१
१२	सार्की	११८	१	५३	१	६५	१
१३	मुसलमान	१०२	१	५५	१	४७	१
१४	कुमाल	९१	१	४३	१	४८	१
१५	काठबानिया	५७	०	३७	०	२०	०
१६	राई	५२	०	२७	०	२५	०
१७	यादव	३९	०	२०	०	१९	०
१८	थारु	३७	०	२३	०	१४	०
१९	तेली	३६	०	२६	०	१०	०
२०	मल्लाह	२८	०	२२	०	६	०
२१	हजाम/ठाकुर	२३	०	१४	०	९	०
२२	थकाली	२३	०	१२	०	११	०
२३	कलवार	२२	०	१२	०	१०	०
२४	चेपाङ्ग/प्रजा	१७	०	५	०	१२	०
२५	बंगाली	१४	०	९	०	५	०
२६	सन्यासी/दशनामी	११	०	६	०	५	०
२७	अन्य	११४	१	७१	१	४३	०

अरुणोदय							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
	जम्मा	५००८	१००	२०९२	१००	२९१६	१००
१	मगर	२६६८	५३	११२२	५४	१५४६	५३
२	ब्राम्हण	५६५	११	२४२	१२	३२३	११
३	कामी	४९५	१०	२१२	१०	२८३	१०
४	सार्की	४४९	९	१७१	८	२७८	१०
५	घर्ति/भुजेल	२५२	५	१०७	५	१४५	५
६	दमै/ढोली	२०३	४	७५	४	१२८	४
७	कुमाल	१४६	३	६२	३	८४	३
८	नेवार	९८	२	४४	२	५४	२
९	गुरुङ्ग	७८	२	३१	१	४७	२
१०	क्षेत्री	२७	१	१६	१	११	०
११	अन्य	२७	१	१०	०	१७	१

अनुसूची २: गा.वि.स./न.पा.हरूको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

बैदी							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
	जम्मा	४५५१	१००	२११२	१००	२४३९	१००
१	मगर	२९७६	६५	१३८६	६६	१५९०	६५
२	ठकुरी	६३०	१४	३०१	१४	३२९	१३
३	गुरुङ्ग	२६८	६	११९	६	१४९	६
४	क्षेत्री	२२६	५	१०४	५	१२२	५
५	सार्की	१५२	३	६०	३	९२	४
६	दमै/ढोली	१३६	३	६१	३	७५	३
७	कामी	९५	२	५०	२	४५	२
८	नेवार	३२	१	१४	१	१८	१
९	ब्राम्हण	२६	१	१०	०	१६	१
१०	अन्य	१०	०	७	०	३	०

वरभञ्ज्याङ्ग							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
	जम्मा	५०७४	१००	२१४५	१००	२९२९	१००
१	क्षेत्री	१५५२	३१	६५५	३१	८९७	३१
२	मगर	६२९	१२	२४४	११	३८५	१३
३	नेवार	६२९	१२	२५८	१२	३७१	१३
४	सार्की	५३२	१०	२०९	१०	३२३	११
५	ब्राम्हण	४१०	८	१७२	८	२३८	८
६	कामी	३२९	६	१४०	७	१८९	६
७	ठकुरी	२०६	४	८५	४	१२१	४
८	गुरुङ्ग	१७५	३	९०	४	८५	३
९	तामाङ	१४३	३	७०	३	७३	२
१०	घर्ति/भुजेल	१४१	३	६८	३	७३	२
११	दमै/ढोली	१३८	३	५८	३	८०	३
१२	दुरा	५३	१	२६	१	२७	१
१३	घले	३४	१	१७	१	१७	१
१४	मुसलमान	२४	०	२१	१	३	०
१५	खवास	१६	०	६	०	१०	०
१६	हजाम/ठाकुर	१३	०	७	०	६	०
१७	राई	११	०	५	०	६	०
१८	अन्य	३९	१	१४	१	२५	१

वसन्तपुर							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
	जम्मा	३४१५	१००	१४४८	१००	१९६७	१००
१	क्षेत्री	८१२	२४	३५०	२४	४६२	२३
२	नेवार	५९१	१७	२५९	१८	३३२	१७
३	मगर	४४४	१३	१९६	१४	२४८	१३
४	सार्की	४३४	१३	१७०	१२	२६४	१३
५	मुसलमान	३९०	११	१६९	१२	२२१	११
६	ब्राम्हण	२५९	८	९८	७	१६१	८

अनुसूची २: गा.वि.स./न.पा.हरूको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

बसन्तपुर							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
७	दमै/ढोली	१७९	५	७६	५	१०३	५
८	गुरुङ्ग	११८	३	४५	३	७३	४
९	ठकुरी	६१	२	२९	२	३२	२
१०	कामी	४७	१	२२	२	२५	१
११	घर्ति/भुजेल	३५	१	१४	१	२१	१
१२	तामाङ	२५	१	१२	१	१३	१
१३	अन्य	२०	१	८	१	१२	१

भानु							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		१३१७५	१००	५७६६	१००	७४०९	१००
१	क्षेत्री	२२९३	१७	९३६	१६	१३५७	१८
२	गुरुङ्ग	१६४१	१२	७४८	१३	८९३	१२
३	तामाङ	१४५४	११	६५६	११	७९८	११
४	नेवार	११७३	९	५२८	९	६४५	९
५	ब्राम्हण	१११३	८	४८४	८	६२९	८
६	कामी	१०६२	८	४६६	८	५९६	८
७	मगर	१०५३	८	४५०	८	६०३	८
८	कुमाल	१०३१	८	४३७	८	५९४	८
९	सार्की	७७३	६	३२०	६	४५३	६
१०	दमै/ढोली	५२७	४	२४७	४	२८०	४
११	घर्ति/भुजेल	२८७	२	१२३	२	१६४	२
१२	बादी	२१४	२	९२	२	१२२	२
१३	गाइने	१४७	१	७९	१	६८	१
१४	मुसलमान	१०३	१	५३	१	५०	१
१५	बोटे	७७	१	३२	१	४५	१
१६	सन्ध्यासी/दशनामी	४२	०	१९	०	२३	०
१७	कमार	३७	०	१७	०	२०	०
१८	घले	२८	०	१३	०	१५	०
१९	दरै	१८	०	१०	०	८	०
२०	राई	१६	०	९	०	७	०
२१	तेली	१२	०	९	०	३	०
२२	सोनार	११	०	८	०	३	०
२३	अन्य	६३	०	३०	१	३३	०

भानुमती							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		४६४२	१००	१९९२	१००	२६५०	१००
१	मगर	१७८६	३८	७६७	३९	१०१९	३८
२	ठकुरी	७९६	१७	३३८	१७	४५८	१७
३	नेवार	३५३	८	१३६	७	२१७	८
४	कामी	३१२	७	१४३	७	१६९	६
५	क्षेत्री	३०९	७	१३२	७	१७७	७

अनुसूची २: गा.वि.स./न.पा.हरूको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

भानुमती							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
६	गुरुङ्ग	२८२	६	११९	६	१६३	६
७	ब्राम्हण	२६१	६	१११	६	१५०	६
८	सार्की	२३१	५	१०७	५	१२४	५
९	दमै/ढोली	१५७	३	६९	३	८८	३
१०	घर्ति/भुजेल	५७	१	२३	१	३४	१
११	सन्यासी/दशनामी	४३	१	२०	१	२३	१
१२	कुमाल	३०	१	१३	१	१७	१
१३	अन्य	२५	१	१४	१	११	०

भीमाद							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		८४१४	१००	३६८७	१००	४७२७	१००
१	मगर	२५६०	३०	१०३४	२८	१५२६	३२
२	ब्राम्हण	१४४१	१७	६८३	१९	७५८	१६
३	नेवार	१०८२	१३	४९२	१३	५९०	१२
४	कामी	७६७	९	३२८	९	४३९	९
५	सार्की	६३१	७	२७९	८	३५२	७
६	कुमाल	३९७	५	१६२	४	२३५	५
७	दमै/ढोली	३९६	५	१७८	५	२१८	५
८	ठकुरी	२३६	३	९७	३	१३९	३
९	क्षेत्री	२०८	२	१०२	३	१०६	२
१०	गुरुङ्ग	१७७	२	७६	२	१०१	२
११	घर्ति/भुजेल	८३	१	४१	१	४२	१
१२	राई	८२	१	४८	१	३४	१
१३	मुसलमान	८०	१	३६	१	४४	१
१४	बादी	७५	१	३३	१	४२	१
१५	सन्यासी/दशनामी	४७	१	१९	१	२८	१
१६	थकाली	३९	०	१७	०	२२	०
१७	तामाङ	३७	०	१६	०	२१	०
१८	थारु	२३	०	१८	०	५	०
१९	सुनुवार	११	०	५	०	६	०
२०	हलुवाई	११	०	५	०	६	०
२१	दरै	११	०	६	०	५	०
२२	अन्य	२०	०	१२	०	८	०

भीरकोट							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		५०१४	१००	२१६३	१००	२८५१	१००
१	मगर	१९७७	३९	८८४	४१	१०९३	३८
२	क्षेत्री	११२९	२३	४५८	२१	६७१	२४
३	कामी	७२२	१४	३०७	१४	४१५	१५
४	ठकुरी	२६०	५	११३	५	१४७	५
५	सार्की	२३४	५	१०६	५	१२८	४

अनुसूची २: गा.वि.स./न.पा.हरुको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

भीरकोट							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
६	नेवार	२१३	४	९७	४	११६	४
७	दमै/ढोली	१३१	३	५४	२	७७	३
८	बोटे	७४	१	२४	१	५०	२
९	माझि	६६	१	२२	१	४४	२
१०	बादी	६१	१	३०	१	३१	१
११	ब्राम्हण	५८	१	३३	२	२५	१
१२	कुमाल	३२	१	१२	१	२०	१
१३	गुरुङ्ग	२०	०	८	०	१२	०
१४	घर्ति/भुजेल	१६	०	७	०	९	०
१५	अन्य	२१	०	८	०	१३	०

छाङ्ग							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		५९६६	१००	२६०७	१००	३३५९	१००
१	मगर	२१८१	३७	९५०	३६	१२३१	३७
२	नेवार	८०६	१४	३४९	१३	४५७	१४
३	कामी	५०८	९	२०८	८	३००	९
४	गुरुङ्ग	४७०	८	२२१	८	२४९	७
५	क्षेत्री	४०९	७	१७०	७	२३९	७
६	ब्राम्हण	३९३	७	१७७	७	२१६	६
७	कुमाल	३४०	६	१६९	६	१७१	५
८	दमै/ढोली	२५३	४	११४	४	१३९	४
९	सार्की	२४०	४	१०२	४	१३८	४
१०	बादी	१३२	२	४७	२	८५	३
११	ठकुरी	९३	२	४६	२	४७	१
१२	घर्ति/भुजेल	३०	१	१३	०	१७	१
१३	राई	२०	०	६	०	१४	०
१४	सन्यासी/दशनामी	१८	०	६	०	१२	०
१५	तामाङ्ग	१५	०	४	०	११	०
१६	अन्य	३०	१	१४	१	१६	०
१७	तराइ अन्य	१२	०	३	०	९	०
१८	उल्लेख नभएका अन्य	१६	०	८	०	८	०

छिम्केश्वरी							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		१८८७	१००	८४१	१००	१०४६	१००
१	गुरुङ्ग	१०००	५३	४२८	५१	५७२	५५
२	घर्ति/भुजेल	३२८	१७	१५७	१९	१७१	१६
३	मगर	२२९	१२	१०६	१३	१२३	१२
४	कामी	१३७	७	६१	७	७६	७
५	चेपाङ्ग/प्रजा	१३७	७	६५	८	७२	७
६	क्षेत्री	१३	१	४	०	९	१
७	ब्राम्हण	१३	१	८	१	५	०

अनुसूची २: गा.वि.स./न.पा.हरूको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

छिम्केश्वरी							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
८	नेवार	११	१	४	०	७	१
९	अन्य	१९	१	८	१	११	१

छिपछिपे							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
	जम्मा	२२४६	१००	१०२५	१००	१२२१	१००
१	मगर	१२०८	५४	५३७	५२	६७१	५५
२	गुरुङ्ग	९३३	४२	४३९	४३	४९४	४०
३	कामी	४६	२	२१	२	२५	२
४	बोटे	१८	१	८	१	१०	१
५	ब्राम्हण	११	०	४	०	७	१
६	अन्य	३०	१	१६	२	१४	१

चोकचिसापानी							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
	जम्मा	३८३५	१००	१६७८	१००	२१५७	१००
१	ब्राम्हण	७६४	२०	३४२	२०	४२२	२०
२	क्षेत्री	६८१	१८	२८१	१७	४००	१९
३	तामाङ	४०४	११	१७८	११	२२६	१०
४	सार्की	३१४	८	१३०	८	१८४	९
५	गुरुङ्ग	३०२	८	१३९	८	१६३	८
६	नेवार	३००	८	१३७	८	१६३	८
७	कामी	२७१	७	११५	७	१५६	७
८	मगर	२५४	७	११४	७	१४०	६
९	दमै/ढोली	१७१	४	७७	५	९४	४
१०	घर्ति/भुजेल	१४३	४	६४	४	७९	४
११	मुसलमान	१०७	३	४५	३	६२	३
१२	गाइने	५०	१	२३	१	२७	१
१३	कुर्मी	२४	१	८	०	१६	१
१४	राई	१८	०	९	१	९	०
१५	घले	१७	०	८	०	९	०
१६	अन्य	१५	०	८	०	७	०

देउराली							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
	जम्मा	२४९९	१००	१०९०	१००	१४०९	१००
१	गुरुङ्ग	१६६९	६७	७२१	६६	९४८	६७
२	घर्ति/भुजेल	४४१	१८	२००	१८	२४१	१७
३	मगर	२३९	१०	९८	९	१४१	१०
४	कामी	४१	२	२१	२	२०	१
५	ब्राम्हण	४०	२	१९	२	२१	१
६	दमै/ढोली	२०	१	९	१	११	१
७	क्षेत्री	१६	१	५	०	११	१

अनुसुची २: गा.वि.स./न.पा.हरूको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

देउराली							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
८	मुसलमान	१३	१	८	१	५	०
९	राई	११	०	४	०	७	०
१०	अन्य	९	०	५	०	४	०

देवघाट							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		७६७९	१००	३५६८	१००	४१११	१००
१	गुरुङ्ग	२१९०	२९	१००७	२८	११८३	२९
२	मगर	१६२८	२१	७६७	२१	८६१	२१
३	ब्राम्हण	१३७९	१८	५९१	१७	७८८	१९
४	घर्ति/भुजेल	८०३	१०	४००	११	४०३	१०
५	क्षेत्री	४८७	६	२१६	६	२७१	७
६	बोटे	२७९	४	१४२	४	१३७	३
७	माझि	२६८	३	१४०	४	१२८	३
८	कामी	१५७	२	६९	२	८८	२
९	तामाङ	१२६	२	६१	२	६५	२
१०	दमै/ढोली	१२३	२	६१	२	६२	२
११	नेवार	९४	१	४८	१	४६	१
१२	सन्यासी/दशनामी	८४	१	३७	१	४७	१
१३	ठकुरी	२३	०	९	०	१४	०
१४	अन्य	३८	०	२०	१	१८	०

फिरफिरे							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		३२३५	१००	१३९०	१००	१८४५	१००
१	गुरुङ्ग	१६९१	५२	७००	५०	९९१	५४
२	कामी	३८२	१२	१६६	१२	२१६	१२
३	ब्राम्हण	३०१	९	१२२	९	१७९	१०
४	ठकुरी	२१७	७	९८	७	११९	६
५	दमै/ढोली	१६७	५	७८	६	८९	५
६	घर्ति/भुजेल	१५९	५	७४	५	८५	५
७	मगर	१०३	३	४६	३	५७	३
८	क्षेत्री	९०	३	४५	३	४५	२
९	सार्की	५१	२	२२	२	२९	२
१०	नेवार	३६	१	२१	२	१५	१
११	राई	१५	०	६	०	९	०
१२	अन्य	२३	१	१२	१	११	१

गजरकोट							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		५५७५	१००	२४०२	१००	३१७३	१००
१	मगर	१६६६	३०	७१४	३०	९५२	३०
२	ब्राम्हण	१०१८	१८	४४१	१८	५७७	१८

अनुसुची २: गा.वि.स./न.पा.हरुको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

गजरकोट							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
३	कामी	७६५	१४	३२५	१४	४४०	१४
४	नेवार	६४४	१२	२८२	१२	३६२	११
५	कुमाल	३४३	६	१४९	६	१९४	६
६	दमै/ढोली	२६९	५	११५	५	१५४	५
७	क्षेत्री	२२९	४	९७	४	१३२	४
८	सार्की	१९८	४	७१	३	१२७	४
९	दरै	१५६	३	७१	३	८५	३
१०	घर्ति/भुजेल	११९	२	५१	२	६८	२
११	ठकुरी	६४	१	२८	१	३६	१
१२	सन्ध्यासी/दशनामी	४६	१	२३	१	२३	१
१३	थारु	१३	०	१२	०	१	०
१४	गुरुङ्ग	१२	०	६	०	६	०
१५	अन्य	३३	१	१७	१	१६	१

घाँसीकुवा							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		७८३४	१००	३४८४	१००	४३५०	१००
१	मगर	१६२७	२१	७४०	२१	८८७	२०
२	ब्राम्हण	१४६९	१९	६३८	१८	८३१	१९
३	क्षेत्री	१४१९	१८	६१२	१८	८०७	१९
४	कामी	५६९	७	२५०	७	३१९	७
५	सार्की	५४९	७	२२३	६	३२६	७
६	नेवार	५४६	७	२३९	७	३०७	७
७	घर्ति/भुजेल	४९५	६	२४७	७	२४८	६
८	गुरुङ्ग	३४२	४	१६७	५	१७५	४
९	दमै/ढोली	२६८	३	११४	३	१५४	४
१०	दुरा	१६०	२	७२	२	८८	२
११	सन्ध्यासी/दशनामी	८३	१	३५	१	४८	१
१२	तामाङ	५५	१	३२	१	२३	१
१३	ठकुरी	२९	०	१२	०	१७	०
१४	बादी	२६	०	१०	०	१६	०
१५	राई	१७	०	९	०	८	०
१६	अन्य	३८	०	२४	१	१४	०
१७	दलित अन्य	१४२	२	६०	२	८२	२

जामुने भञ्ज्याङ्ग							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		९८३८	१००	४४१६	१००	५४२२	१००
१	मगर	३२८५	३३	१४६३	३३	१८२२	३४
२	कामी	१४८३	१५	६६६	१५	८१७	१५
३	क्षेत्री	१२९८	१३	५५१	१२	७४७	१४
४	नेवार	१२९८	१३	५९६	१३	७०२	१३
५	ब्राम्हण	१२१३	१२	५४९	१२	६६४	१२

अनुसुची २: गा.वि.स./न.पा.हरूको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

जामुने भञ्ज्याङ्ग							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
६	सार्की	४३४	४	१७५	४	२५९	५
७	दमै/ढोली	२७९	३	१४३	३	१३६	३
८	ठकुरी	१२६	१	५७	१	६९	१
९	गुरुङ्ग	९९	१	४८	१	५१	१
१०	घर्ति/भुजेल	७६	१	४४	१	३२	१
११	कुमाल	३६	०	२०	०	१६	०
१२	तामाङ	३४	०	१६	०	१८	०
१३	माफ्ति	२८	०	१४	०	१४	०
१४	थारु	२६	०	१३	०	१३	०
१५	बादी	२६	०	१४	०	१२	०
१६	मुसलमान	१९	०	९	०	१०	०
१७	सन्यासी/दशनामी	१५	०	८	०	७	०
१८	अन्य	५१	१	२४	१	२७	०
१९	उल्लेख नभएका अन्य	१२	०	६	०	६	०

काँहु शिवपुर							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		७०९८	१००	३०७९	१००	४०१९	१००
१	मगर	५६९५	८०	२४६१	८०	३२३४	८०
२	ठकुरी	४४७	६	१८३	६	२६४	७
३	कामी	३७६	५	१६८	५	२०८	५
४	सार्की	२३४	३	१०२	३	१३२	३
५	दमै/ढोली	१४८	२	६५	२	८३	२
६	क्षेत्री	८७	१	४७	२	४०	१
७	बादी	३४	०	१६	१	१८	०
८	ब्राम्हण	३३	०	१५	०	१८	०
९	घर्ति/भुजेल	११	०	७	०	४	०
१०	अन्य	३३	०	१५	०	१८	०

केशवटार							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		४७७१	१००	२१०२	१००	२६६९	१००
१	मगर	२८४७	६०	१२६८	६०	१५७९	५९
२	ब्राम्हण	३८७	८	१६६	८	२२१	८
३	गुरुङ्ग	३६६	८	१५५	७	२११	८
४	कामी	३११	७	१४४	७	१६७	६
५	घर्ति/भुजेल	२२४	५	१०४	५	१२०	४
६	क्षेत्री	२२३	५	९२	४	१३१	५
७	सार्की	१६५	३	६९	३	९६	४
८	दमै/ढोली	१२९	३	५०	२	७९	३
९	नेवार	८२	२	३७	२	४५	२
१०	सन्यासी/दशनामी	१७	०	५	०	१२	०

अनुसूची २: गा.वि.स./न.पा.हरूको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

केशवटार							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
११	अन्य	२०	०	१२	१	८	०

किँहु							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
	जम्मा	३८२७	१००	१५७९	१००	२२४८	१००
१	मगर	१२८२	३३	४९४	३१	७८८	३५
२	ब्राम्हण	९४८	२५	४११	२६	५३७	२४
३	मुसलमान	४०५	११	१८०	११	२२५	१०
४	सार्की	३९७	१०	१५७	१०	२४०	११
५	दमै/ढोली	३०४	८	१३६	९	१६८	७
६	कामी	२९४	८	१२०	८	१७४	८
७	घर्ति/भुजेल	११०	३	४२	३	६८	३
८	क्षेत्री	५७	१	२९	२	२८	१
९	अन्य	१९	०	५	०	१४	१
१०	तराई अन्य	११	०	५	०	६	०

कोटा							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
	जम्मा	३६०३	१००	१६७३	१००	१९३०	१००
१	गुरुङ्ग	१६८७	४७	७९२	४७	८९५	४६
२	मगर	१३४२	३७	६२४	३७	७१८	३७
३	घर्ति/भुजेल	२४६	७	११४	७	१३२	७
४	कामी	१२६	३	५१	३	७५	४
५	दमै/ढोली	१००	३	४१	२	५९	३
६	ब्राम्हु/बारासो	४६	१	२४	१	२२	१
७	माझि	१६	०	१०	१	६	०
८	अन्य	४०	१	१७	१	२३	१

कोटदरबार							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
	जम्मा	५५१२	१००	२२८८	१००	३२२४	१००
१	मगर	४५१३	८२	१८९२	८३	२६२१	८१
२	कामी	३११	६	१२३	५	१८८	६
३	सार्की	२०३	४	८१	४	१२२	४
४	क्षेत्री	१९०	३	७५	३	११५	४
५	दमै/ढोली	१२९	२	५०	२	७९	२
६	नेवार	९१	२	३९	२	५२	२
७	बादी	३८	१	१३	१	२५	१
८	ब्राम्हण	१५	०	४	०	११	०
९	अन्य	२२	०	११	०	११	०

अनुसुची २: गा.वि.स./न.पा.हरुको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

क्यामिन							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		५२१३	१००	२१९८	१००	३०१५	१००
१	क्षेत्री	१०८३	२१	४२१	१९	६६२	२२
२	गुरुङ्ग	८५०	१६	३७५	१७	४७५	१६
३	कामी	५१०	१०	२३२	११	२७८	९
४	ब्राम्हण	४४४	९	१८७	९	२५७	९
५	मगर	४०४	८	१६९	८	२३५	८
६	कुमाल	३८२	७	१६०	७	२२२	७
७	नेवार	३६०	७	१४७	७	२१३	७
८	दमै/ढोली	२३८	५	९२	४	१४६	५
९	सार्की	२०८	४	७९	४	१२९	४
१०	घर्ति/भुजेल	१९७	४	८५	४	११२	४
११	दरै	१८७	४	८६	४	१०१	३
१२	बोटे	१६९	३	८८	४	८१	३
१३	दुरा	६०	१	२३	१	३७	१
१४	सन्यासी/दशनामी	३४	१	१२	१	२२	१
१५	ठकुरी	२१	०	१२	१	९	०
१६	मुसलमान	१४	०	६	०	८	०
१७	राई	१२	०	६	०	६	०
१८	अन्य	४०	१	१८	१	२२	१

माभ्रकोट							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		६७९९	१००	२८६७	१००	३९३२	१००
१	मगर	३८१८	५६	१६२५	५७	२१९३	५६
२	कामी	५०१	७	१९०	७	३११	८
३	ठकुरी	४७९	७	२०५	७	२७४	७
४	ब्राम्हण	४३४	६	१८१	६	२५३	६
५	गुरुङ्ग	३६५	५	१५०	५	२१५	५
६	दमै/ढोली	२६५	४	११३	४	१५२	४
७	नेवार	२४६	४	१०७	४	१३९	४
८	कुमाल	२४१	४	१०६	४	१३५	३
९	सार्की	१७४	३	७३	३	१०१	३
१०	बादी	१०२	२	४३	१	५९	२
११	घर्ति/भुजेल	९३	१	४५	२	४८	१
१२	क्षेत्री	१५	०	३	०	१२	०
१३	अन्य	२९	०	११	०	१८	०
१४	उल्लेख नभएका अन्य	३७	१	१५	१	२२	१

मनपाङ्ग							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		६६९८	१००	२८६३	१००	३८३५	१००
१	मगर	१७०९	२६	७४१	२६	९६८	२५
२	सार्की	७५९	११	३१३	११	४४६	१२

अनुसूची २: गा.वि.स./न.पा.हरूको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

मनपाङ्ग							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
३	क्षेत्री	७२७	११	३०९	११	४१८	११
४	कामी	६९३	१०	२९६	१०	३९७	१०
५	ठकुरी	६०८	९	२५३	९	३५५	९
६	नेवार	५१७	८	२२३	८	२९४	८
७	दमै/ढोली	४८६	७	२१९	८	२६७	७
८	ब्राम्हण	४४८	७	१८५	६	२६३	७
९	गुरुङ्ग	२९६	४	१२०	४	१७६	५
१०	कुमाल	१३२	२	५७	२	७५	२
११	घर्ति/भुजेल	९२	१	३८	१	५४	१
१२	सन्यासी/दशनामी	९०	१	४३	२	४७	१
१३	खवास	७७	१	३५	१	४२	१
१४	गाइने	२७	०	१२	०	१५	०
१५	बादी	१७	०	१०	०	७	०
१६	अन्य	२०	०	९	०	११	०

पुर्कोट							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
	जम्मा	७१८८	१००	३०४४	१००	४१४४	१००
१	क्षेत्री	१८३७	२६	७५५	२५	१०८२	२६
२	ब्राम्हण	१२७७	१८	५३६	१८	७४१	१८
३	नेवार	११७२	१६	५१०	१७	६६२	१६
४	गुरुङ्ग	६०३	८	२३९	८	३६४	९
५	कामी	५४३	८	२४२	८	३०१	७
६	तामाङ्ग	४९५	७	२१६	७	२७९	७
७	कुमाल	२१६	३	९४	३	१२२	३
८	सार्की	२११	३	८९	३	१२२	३
९	दमै/ढोली	१८३	३	६९	२	११४	३
१०	मगर	१७५	२	७८	३	९७	२
११	घर्ति/भुजेल	१२६	२	५२	२	७४	२
१२	माझि	१०९	२	५९	२	५०	१
१३	बादी	९६	१	४०	१	५६	१
१४	ठकुरी	३८	१	१९	१	१९	०
१५	घले	२४	०	९	०	१५	०
१६	सन्यासी/दशनामी	१५	०	६	०	९	०
१७	बोटे	१५	०	६	०	९	०
१८	मुसलमान	१३	०	४	०	९	०
१९	अन्य	४०	१	२१	१	१९	०

अनुसूची २: गा.वि.स./न.पा.हरूको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

राईपुर							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
	जम्मा	३९६३	१००	१६९३	१००	२२७०	१००
१	ब्राम्हण	१२८२	३२	५३०	३१	७५२	३३
२	मगर	५५२	१४	२५३	१५	२९९	१३
३	क्षेत्री	४९८	१३	२१३	१३	२८५	१३
४	कामी	४२४	११	१८५	११	२३९	११
५	घर्ति/भुजेल	२९९	८	१३२	८	१६७	७
६	नेवार	२४८	६	१००	६	१४८	७
७	ठकुरी	२३०	६	९४	६	१३६	६
८	गुरुङ्ग	२०९	५	८३	५	१२६	६
९	दमै/ढोली	१२०	३	५५	३	६५	३
१०	सार्की	५९	१	३०	२	२९	१
११	सन्ध्यासी/दशनामी	१३	०	६	०	७	०
१२	अन्य	२९	१	१२	१	१७	१

राम्जाकोट							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
	जम्मा	४६१३	१००	२०११	१००	२६०२	१००
१	मगर	२१२२	४६	९४०	४७	११८२	४५
२	क्षेत्री	४९५	११	२१२	११	२८३	११
३	दरै	४३८	९	१९७	१०	२४१	९
४	कामी	३६७	८	१५७	८	२१०	८
५	सार्की	२१७	५	९५	५	१२२	५
६	ब्राम्हण	२०१	४	९१	५	११०	४
७	कुमाल	१७९	४	६७	३	११२	४
८	बादी	१७३	४	८०	४	९३	४
९	सन्ध्यासी/दशनामी	१३९	३	५७	३	८२	३
१०	नेवार	१३३	३	५५	३	७८	३
११	दमै/ढोली	१०१	२	३७	२	६४	२
१२	घर्ति/भुजेल	४७	१	२३	१	२४	१
१३	अन्य	१	०	०	०	१	०

रानीपोखरी (रिसिङ्ग)							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
	जम्मा	३९१७	१००	१६४२	१००	२२७५	१००
१	मगर	१७१७	४४	७०६	४३	१०११	४४
२	नेवार	७५४	१९	३२५	२०	४२९	१९
३	ब्राम्हण	५४९	१४	२२३	१४	३२६	१४
४	गुरुङ्ग	३९६	१०	१७९	११	२१७	१०
५	कामी	१९४	५	७५	५	११९	५
६	सार्की	१७९	५	७७	५	१०२	४

अनुसूची २: गा.वि.स./न.पा.हरूको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

रानीपोखरी (रिसिङ्ग)							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
७	क्षेत्री	५६	१	२६	२	३०	१
८	दमै/ढोली	४५	१	२२	१	२३	१
९	अन्य	२७	१	९	१	१८	१

रिस्ति							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		१९४८	१००	८४५	१००	११०३	१००
१	गुरुङ्ग	७२९	३७	३२०	३८	४०९	३७
२	ब्राम्हण	६००	३१	२५३	३०	३४७	३१
३	सार्की	१४८	८	५५	७	९३	८
४	कामी	१४४	७	६२	७	८२	७
५	क्षेत्री	१२७	७	५७	७	७०	६
६	दमै/ढोली	६३	३	३१	४	३२	३
७	ठकुरी	४९	३	२५	३	२४	२
८	सतार/सन्थाल	२२	१	९	१	१३	१
९	मगर	१८	१	९	१	९	१
१०	घर्ति/भुजेल	१४	१	६	१	८	१
११	अन्य	३४	२	१८	२	१६	१

रुपाकोट							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		४२६४	१००	१८००	१००	२४६४	१००
१	क्षेत्री	१४८९	३५	६२०	३४	८६९	३५
२	ब्राम्हण	१०२२	२४	४०४	२२	६१८	२५
३	गुरुङ्ग	८२३	१९	३५१	२०	४७२	१९
४	तामाङ	१९१	४	९३	५	९८	४
५	कामी	१७३	४	७३	४	१००	४
६	घर्ति/भुजेल	११९	३	४६	३	७३	३
७	सार्की	११०	३	५०	३	६०	२
८	नेवार	९९	२	४४	२	५५	२
९	मगर	५७	१	३०	२	२७	१
१०	कुमाल	५१	१	२५	१	२६	१
११	दमै/ढोली	३५	१	२०	१	१५	१
१२	सन्थासी/दशनामी	१३	०	५	०	८	०
१३	मुसलमान	११	०	३	०	८	०
१४	अन्य	३३	१	२०	१	१३	१
१५	दलित अन्य	३८	१	१६	१	२२	१

अनुसूची २: गा.वि.स./न.पा.हरूको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

सतिस्वाँरा							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
	जम्मा	३९४५	१००	१६७७	१००	२२६८	१००
१	क्षेत्री	९१८	२३	३८८	२३	५३०	२३
२	गुरुङ्ग	८१६	२१	३५८	२१	४५८	२०
३	मुसलमान	५२४	१३	२०८	१२	३१६	१४
४	ब्राम्हण	४७३	१२	२१६	१३	२५७	११
५	कामी	२५३	६	९८	६	१५५	७
६	नेवार	२२३	६	९६	६	१२७	६
७	मगर	१७४	४	७२	४	१०२	४
८	घर्ति/भुजेल	१७१	४	७५	४	९६	४
९	सार्की	१२३	३	५०	३	७३	३
१०	दमै/ढोली	१२२	३	५४	३	६८	३
११	यादव	६३	२	२२	१	४१	२
१२	राई	१४	०	४	०	१०	०
१३	सन्यासी/दशनामी	१४	०	७	०	७	०
१४	ठकुरी	१२	०	५	०	७	०
१५	अन्य	१३	०	११	१	२	०
१६	दलित अन्य	३२	१	१३	१	१९	१

सामुङ्ग भगवतीपुर							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
	जम्मा	७३०२	१००	३०९२	१००	४२१०	१००
१	मगर	४८६५	६७	२०४२	६६	२८२३	६७
२	नेवार	६५०	९	२८६	९	३६४	९
३	कामी	५७५	८	२३१	७	३४४	८
४	दमै/ढोली	५४४	७	२५२	८	२९२	७
५	सार्की	२६५	४	१०५	३	१६०	४
६	ब्राम्हण	१५५	२	७३	२	८२	२
७	क्षेत्री	८५	१	४१	१	४४	१
८	गुरुङ्ग	८१	१	३०	१	५१	१
९	कुमाल	२७	०	१२	०	१५	०
१०	सन्यासी/दशनामी	१८	०	८	०	१०	०
११	वादी	१३	०	६	०	७	०
१२	सुनुवार	११	०	३	०	८	०
१३	अन्य	१३	०	३	०	१०	०

श्याम्घा							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
	जम्मा	४८९३	१००	२०९६	१००	२७९७	१००
१	नेवार	९४२	१९	४०४	१९	५३८	१९
२	ब्राम्हण	७५८	१५	३०५	१५	४५३	१६

अनुसुची २: गा.वि.स./न.पा.हरूको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

श्याम्घा							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
३	मगर	४६१	९	२०१	१०	२६०	९
४	कामी	४४७	९	१९४	९	२५३	९
५	मुसलमान	४२३	९	१८८	९	२३५	८
६	क्षेत्री	३५१	७	१४३	७	२०८	७
७	दमै/ढोली	३३१	७	१३५	६	१९६	७
८	गुरुङ्ग	२२२	५	९९	५	१२३	४
९	दुरा	२१७	४	१०२	५	११५	४
१०	ठकुरी	२१५	४	९६	५	११९	४
११	सन्ध्यासी/दशनामी	१४१	३	७१	३	७०	३
१२	कुमाल	१३१	३	५२	२	७९	३
१३	सार्की	११३	२	४१	२	७२	३
१४	तामाङ	३९	१	१५	१	२४	१
१५	बादी	२८	१	१४	१	१४	१
१६	घर्ति/भुजेल	२०	०	११	१	९	०
१७	अन्य	३०	१	१४	१	१६	१
१८	दलित अन्य	२४	०	११	१	१३	०

सुन्दारा (धिरिङ्ग)							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		६८८१	१००	२९३७	१००	३९४४	१००
१	मगर	३३४४	४९	१३९४	४७	१९५०	४९
२	कुमाल	१५१९	२२	६५९	२२	८६०	२२
३	कामी	५९७	९	२६४	९	३३३	८
४	सार्की	५१४	७	२१४	७	३००	८
५	नेवार	४००	६	१७७	६	२२३	६
६	दमै/ढोली	१४३	२	६५	२	७८	२
७	ब्राम्हण	९३	१	४०	१	५३	१
८	बादी	८७	१	४६	२	४१	१
९	घर्ति/भुजेल	६६	१	३१	१	३५	१
१०	यादव	६२	१	२४	१	३८	१
११	क्षेत्री	३०	०	१४	०	१६	०
१२	गुरुङ्ग	१३	०	६	०	७	०
१३	अन्य	१३	०	३	०	१०	०

तनहुँपुर							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		२८४५	१००	११८६	१००	१६५९	१००
१	नेवार	५६८	२०	२४९	२१	३१९	१९
२	क्षेत्री	४५९	१६	१८९	१६	२७०	१६
३	मगर	४४६	१६	१९१	१६	२५५	१५

अनुसूची २: गा.वि.स./न.पा.हरूको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

तनहुँसुर							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
४	सार्की	३९६	१४	१५१	१३	२४५	१५
५	कामी	२१०	७	९५	८	११५	७
६	ब्राम्हण	१७३	६	७०	६	१०३	६
७	गुरुङ्ग	१२२	४	४८	४	७४	४
८	चेपाङ्ग/प्रजा	१२२	४	६०	५	६२	४
९	दमै/ढोली	११३	४	४४	४	६९	४
१०	घर्ति/भुजेल	८५	३	३०	३	५५	३
११	सन्यासी/दशनामी	४३	२	२०	२	२३	१
१२	दुरा	४१	१	१७	१	२४	१
१३	मुसलमान	२२	१	७	१	१५	१
१४	कुमाल	१८	१	५	०	१३	१
१५	ठकुरी	११	०	४	०	७	०
१६	अन्य	१६	१	६	१	१०	१

थप्रेक							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		२९५१	१००	१२९८	१००	१६५३	१००
१	गुरुङ्ग	८२३	२८	३५०	२७	४७३	२९
२	ब्राम्हण	७२९	२५	३०५	२३	४२४	२६
३	मुसलमान	३४२	१२	१६२	१२	१८०	११
४	कामी	२१८	७	९९	८	११९	७
५	दमै/ढोली	१५२	५	७७	६	७५	५
६	मगर	१५१	५	७१	५	८०	५
७	सन्यासी/दशनामी	१४०	५	५७	४	८३	५
८	क्षेत्री	१३९	५	५७	४	८२	५
९	ठकुरी	१२४	४	५७	४	६७	४
१०	सार्की	५१	२	२२	२	२९	२
११	घर्ति/भुजेल	३९	१	१९	१	२०	१
१२	सुनुवार	३४	१	१८	१	१६	१
१३	अन्य	९	०	४	०	५	०

मिलुङ्ग							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		५२७२	१००	२२४१	१००	३०३१	१००
१	क्षेत्री	२२९७	४४	९४५	४२	१३५२	४५
२	गुरुङ्ग	१०८३	२१	४४३	२०	६४०	२१
३	कामी	३६२	७	१७२	८	१९०	६
४	सार्की	३२२	६	१४४	६	१७८	६
५	मगर	३१७	६	१३१	६	१८६	६
६	ब्राम्हण	२४१	५	१०६	५	१३५	४

अनुसूची २: गा.वि.स./न.पा.हरूको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

मिर्लुङ्ग							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
७	दमै/ढोली	१९१	४	८७	४	१०४	३
८	घर्ति/भुजेल	१५१	३	६९	३	८२	३
९	बादी	१११	२	५२	२	५९	२
१०	नेवार	१०७	२	५०	२	५७	२
११	सन्यासी/दशनामी	४१	१	२०	१	२१	१
१२	ठकुरी	११	०	५	०	६	०
१३	अन्य	३८	१	१७	१	२१	१

संस्थागत							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		२७४१	१००	२५५०	१००	१९१	१००
१	क्षेत्री	८१५	३०	७७६	३०	३९	२०
२	ब्राम्हण	६६६	२४	६१४	२४	५२	२७
३	मगर	३५३	१३	३३२	१३	२१	११
४	गुरुङ्ग	१९०	७	१७८	७	१२	६
५	नेवार	१६१	६	१३६	५	२५	१३
६	कामी	६८	२	६४	३	४	२
७	ठकुरी	६८	२	६३	२	५	३
८	तामाङ	५५	२	५१	२	४	२
९	थारु	५१	२	४८	२	३	२
१०	दमै/ढोली	४१	१	३८	१	३	२
११	सन्यासी/दशनामी	४०	१	३४	१	६	३
१२	कलवार	३५	१	३३	१	२	१
१३	राई	३२	१	२६	१	६	३
१४	बादी	२६	१	२५	१	१	१
१५	सार्की	२०	१	१७	१	३	२
१६	घर्ति/भुजेल	१२	०	११	०	१	१
१७	अन्य	१०८	४	१०४	४	४	२

बन्दीपुर नगरपालिका							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		१५५९१	१००	७०६८	१००	८५२३	१००
१	गुरुङ्ग	५२०५	३३	२२३३	३२	२९७२	३५
२	मगर	२७०५	१७	१२४३	१८	१४६२	१७
३	नेवार	१४३०	९	६५२	९	७७८	९
४	क्षेत्री	१३२८	९	६२४	९	७०४	८
५	ब्राम्हण	१२२७	८	५८५	८	६४२	८
६	कामी	१०३९	७	४८०	७	५५९	७
७	सार्की	८७०	६	३९४	६	४७६	६

अनुसूची २: गा.वि.स./न.पा.हरूको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

बन्दीपुर नगरपालिका							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
८	घर्ति/भुजेल	५३४	३	२४७	३	२८७	३
९	दमै/ढोली	२६७	२	११२	२	१५५	२
१०	सन्यासी/दशनामी	१८८	१	९६	१	९२	१
११	तामाङ	१२९	१	६२	१	६७	१
१२	मुसलमान	१२४	१	६६	१	५८	१
१३	ठकुरी	१०३	१	४३	१	६०	१
१४	कुमाल	५९	०	२५	०	३४	०
१५	थारु	४१	०	१८	०	२३	०
१६	राई	३४	०	१८	०	१६	०
१७	घले	१९	०	६	०	१३	०
१८	गाइने	१७	०	८	०	९	०
१९	चेपाङ्ग/प्रजा	१४	०	९	०	५	०
२०	बंगाली	१३	०	८	०	५	०
२१	थकाली	१२	०	४	०	८	०
२२	अन्य	१२४	१	७७	१	४७	१
२३	दलित अन्य	१०९	१	५८	१	५१	१

व्यास नगरपालिका							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		४६८७७	१००	२११९१	१००	२५६८६	१००
१	मगर	९२९३	२०	४१३१	१९	५१६२	२०
२	ब्राम्हण	७५६५	१६	३४९७	१७	४०६८	१६
३	क्षेत्री	६१३२	१३	२६७९	१३	३४५३	१३
४	नेवार	४०७४	९	१८७२	९	२२०२	९
५	कामी	३५२४	८	१६२४	८	१९००	७
६	गुरुङ्ग	३४४४	७	१४६१	७	१९८३	८
७	दरै	३२७३	७	१४६४	७	१८०९	७
८	सार्की	१७७४	४	७८४	४	९९०	४
९	दमै/ढोली	१५६५	३	६७०	३	८९५	३
१०	ठकुरी	१०७२	२	४६५	२	६०७	२
११	मुसलमान	८६८	२	४६६	२	४०२	२
१२	कुमाल	८६१	२	३९३	२	४६८	२
१३	बोटे	६५२	१	३००	१	३५२	१
१४	घर्ति/भुजेल	६४२	१	२९०	१	३५२	१
१५	सन्यासी/दशनामी	४२३	१	१९२	१	२३१	१
१६	तामाङ	४०१	१	२०३	१	१९८	१
१७	दुरा	२६२	१	११९	१	१४३	१
१८	राई	१४८	०	७४	०	७४	०

अनुसूची २: गा.वि.स./न.पा.हरूको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

व्यास नगरपालीका							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
१९	बादी	१००	०	४७	०	५३	०
२०	थारु	८७	०	४८	०	३९	०
२१	काठबानिया	६६	०	३०	०	३६	०
२२	चेपाङ्ग/प्रजा	६६	०	३०	०	३६	०
२३	तेली	५४	०	३५	०	१९	०
२४	ब्राम्हण त्वराई	३५	०	२०	०	१५	०
२५	यादव	३२	०	१८	०	१४	०
२६	बंगाली	२७	०	११	०	१६	०
२७	थकाली	२६	०	११	०	१५	०
२८	लिम्बु	२५	०	११	०	१४	०
२९	हजाम/ठाकुर	२३	०	१४	०	९	०
३०	माझि	२३	०	१५	०	८	०
३१	सुदी	१९	०	७	०	१२	०
३२	सुनुवार	१८	०	१३	०	५	०
३३	हलुवाई	१७	०	१२	०	५	०
३४	चमार/हरिजन/राम	१६	०	१३	०	३	०
३५	कुम्हार	१६	०	८	०	८	०
३६	धोवी	१४	०	१२	०	२	०
३७	अन्य	१४१	०	९८	०	४३	०
३८	दलित अन्य	७८	०	४२	०	३६	०
३९	तराई अन्य	२१	०	१२	०	९	०

शुक्लागण्की न.पा.							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
जम्मा		३८३०७	१००	१६९११	१००	२१३९६	१००
१	मगर	७९२६	२१	३४५१	२०	४४७५	२१
२	ब्राम्हण	६३३८	१७	२८४२	१७	३४९६	१६
३	क्षेत्री	५२७५	१४	२३३५	१४	२९४०	१४
४	कामी	३९८४	१०	१६६५	१०	२३१९	११
५	गुरुङ्ग	३८०६	१०	१६४५	१०	२१६१	१०
६	नेवार	२९११	८	१३३४	८	१५७७	७
७	कुमाल	१६६५	४	७३९	४	९२६	४
८	दमै/ढोली	१२७०	३	५६१	३	७०९	३
९	सार्की	१०५७	३	४५१	३	६०६	३
१०	ठकुरी	१०४२	३	४३७	३	६०५	३
११	घर्ति/भुजेल	८४२	२	३५५	२	४८७	२
१२	मुसलमान	४९४	१	२८२	२	२१२	१
१३	तामाङ	३९०	१	१७४	१	२१६	१

अनुसुची २: गा.वि.स./न.पा.हरुको जातजाती अनुसार जनसंख्या विवरण, २०६८

शुक्लागण्की न.पा.							
सि.नं.	जातजाती	जम्मा		पुरुष		महिला	
		जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत	जना	प्रतिशत
१४	राई	२६७	१	१४१	१	१२६	१
१५	सन्यासी/दशनामी	१९२	१	८७	१	१०५	०
१६	थारु	१०७	०	६१	०	४६	०
१७	बादी	८८	०	४०	०	४८	०
१८	यादव	७१	०	२४	०	४७	०
१९	सुनुवार	६०	०	२३	०	३७	०
२०	लोपा	५७	०	२९	०	२८	०
२१	थकाली	४१	०	१८	०	२३	०
२२	हजाम/ठाकुर	२०	०	१५	०	५	०
२३	तेली	१७	०	८	०	९	०
२४	हलुवाई	१४	०	१०	०	४	०
२५	गाइने	१३	०	७	०	६	०
२६	काठबानिया	११	०	२	०	९	०
२७	छन्त्याल/छन्तेल	११	०	६	०	५	०
२८	घले	११	०	५	०	६	०
२९	कहार	११	०	५	०	६	०
३०	अन्य	१८१	०	१०६	१	७५	०
३१	दलित अन्य	१२४	०	४९	०	७५	०
३२	तराई अन्य	११	०	४	०	७	०

अनुसूची ३: गा.वि.स./न.पा.हरुको पाँच वर्ष उमेर समुह अनुसार जनसंख्या वितरण, २०६८

विवरण	जम्मा	उमेर समुह															
		०० - ०४	०५ - ०९	१० - १४	१५ - १९	२० - २४	२५ - २९	३० - ३४	३५ - ३९	४० - ४४	४५ - ४९	५० - ५४	५५ - ५९	६० - ६४	६५ - ६९	७० - ७४	७५ +
१. आँबुखैरेनी																	
जम्मा	१६,३८२	१,३६१	१,८४३	२,२११	१,८६८	१,४९७	१,३३६	१,१२९	९९५	८६०	६८६	७१६	५६५	४२७	३१०	२३२	३४६
पुरुष	७,५७३	७०९	९३७	१,१२५	८९२	५५७	४५२	४३९	४३७	४०५	३२५	३३७	३०२	२१५	१६५	११८	१५८
महिला	८,८०९	६५२	९०६	१,०८६	९७६	९४०	८८४	६९०	५५८	४५५	३६१	३७९	२६३	२१२	१४५	११४	१८८
२. अरुणोदय																	
जम्मा	५,००८	४८१	५८६	६१०	५८१	४२३	३१०	२४३	२११	२०७	२३३	२४१	२३३	२१९	१६०	११८	१५२
पुरुष	२,०९२	२१५	३०१	२८६	२५१	१२६	८५	७९	६७	७२	७८	१०७	११४	९६	७९	५९	७७
महिला	२,९१६	२६६	२८५	३२४	३३०	२९७	२२५	१६४	१४४	१३५	१५५	१३४	११९	१२३	८१	५९	७५
३. बैदी																	
जम्मा	४,५५१	४५१	५८३	६९२	५०७	३३७	२४४	१७८	२१५	२२५	२०६	२१४	१७९	१८३	१०९	८९	१३९
पुरुष	२,११२	२३५	३१७	३५७	२१७	८८	८१	६४	८४	१०१	१००	१००	८७	१०३	५६	४३	७९
महिला	२,४३९	२१६	२६६	३३५	२९०	२४९	१६३	११४	१३१	१२४	१०६	११४	९२	८०	५३	४६	६०
४. वरभञ्ज्याङ्ग																	
जम्मा	५,०७४	४१५	५३५	६४६	५८३	४०६	२८७	२३९	२७५	२५७	२६५	२७२	२१८	२१८	१५७	११९	१८२
पुरुष	२,१४५	१८८	२७५	३००	२६७	१३७	८८	७७	८४	८१	१०९	१०८	१०९	९८	७३	५७	९४
महिला	२,९२९	२२७	२६०	३४६	३१६	२६९	१९९	१६२	१९१	१७६	१५६	१६४	१०९	१२०	८४	६२	८८
५. बसन्तपुर																	
जम्मा	३,४१५	३१९	३२७	४५०	४०७	२५२	१९६	१२८	१७४	१७५	१५६	१८२	१४८	१८३	११८	८९	१११
पुरुष	१,४४८	१६२	१६५	२२६	१९०	६२	५९	३०	५४	६०	६२	७१	६८	९१	५१	४८	४९
महिला	१,९६७	१५७	१६२	२२४	२१७	१९०	१३७	९८	१२०	११५	९४	१११	८०	९२	६७	४१	६२
६. भानु																	
जम्मा	१३,१७५	१,१०३	१,४४७	१,७१२	१,४७५	१,०४१	९४६	७६५	७२६	६१०	५८४	६५८	५६५	५२२	३७३	२९२	३५६
पुरुष	५,७६६	५४६	७२१	८५४	७२०	३५६	३०१	२४२	२४८	२३९	२२०	२८८	२७०	२४४	१८३	१६४	१७०
महिला	७,४०९	५५७	७२६	८५८	७५५	६८५	६४५	५२३	४७८	३७१	३६४	३७०	२९५	२७८	१९०	१२८	१८६

अनुसूची ३: गा.वि.स./न.पा.हरुको पाँच वर्ष उमेर समुह अनुसार जनसंख्या वितरण, २०६८

विवरण	जम्मा	उमेर समुह															
		०० - ०४	०५ - ०९	१० - १४	१५ - १९	२० - २४	२५ - २९	३० - ३४	३५ - ३९	४० - ४४	४५ - ४९	५० - ५४	५५ - ५९	६० - ६४	६५ - ६९	७० - ७४	७५ +
७. भानुमती																	
जम्मा	४,६४२	३८६	४७७	६०४	५८३	३५२	२८७	१९९	१८५	२२१	२२९	२३९	२३९	२०७	१६४	१०६	१६४
पुरुष	१,९९२	२०३	२१८	३०३	२५२	१०९	९५	६७	५९	८२	८१	११४	११६	९१	७५	५४	७३
महिला	२,६५०	१८३	२५९	३०१	३३१	२४३	१९२	१३२	१२६	१३९	१४८	१२५	१२३	११६	८९	५२	९१
८. भीमाद																	
जम्मा	८,४१४	७२६	१,१३४	१,२६५	९९२	७१४	६६७	५८६	४६४	३९१	३१७	३०२	२२३	१८७	१७०	१२२	१५४
पुरुष	३,६८७	३७५	६११	६३७	४५७	२४९	१९६	१७१	१६१	१५०	१४३	१४५	११०	९१	७३	४५	७३
महिला	४,७२७	३५१	५२३	६२८	५३५	४६५	४७१	४१५	३०३	२४१	१७४	१५७	११३	९६	९७	७७	८१
९. भिरकोट																	
जम्मा	५,०१४	४८७	६६९	७६६	५५४	३३०	२९१	२२५	२४५	२५४	२३७	२३४	२०१	१७३	१३५	९३	१२०
पुरुष	२,१६३	२४०	३२९	३५९	२४१	९६	७८	६६	६७	१०९	९७	१११	१०५	८७	६९	४६	६३
महिला	२,८५१	२४७	३४०	४०७	३१३	२३४	२१३	१५९	१७८	१४५	१४०	१२६	९६	८६	६६	४७	५७
१०. छाङ्ग																	
जम्मा	५,९६६	४८०	६४०	७६९	६९७	५०१	४१५	३३५	२८७	२९४	२७९	३३०	२४९	२३७	१६३	१२१	१६९
पुरुष	२,६०७	२३३	३३२	३८८	३१५	१८६	१२९	११९	१०६	९१	१०९	१५७	११६	१०४	८३	६३	७६
महिला	३,३५९	२४७	३०८	३८१	३८२	३१५	२८६	२१६	१८१	२०३	१७०	१७३	१३३	१३३	८०	५८	९३
११. छिम्केशवरी																	
जम्मा	१,८८७	२२५	१८७	२३६	२०८	१७१	११४	८९	९६	८९	१०६	८४	७४	७५	४३	३८	५२
पुरुष	८४१	११७	७८	१२१	८९	६१	३४	२९	३५	३८	५३	४४	३९	३३	२०	२६	२४
महिला	१,०४६	१०८	१०९	११५	११९	११०	८०	६०	६१	५१	५३	४०	३५	४२	२३	१२	२८
१२. छिपछिपे																	
जम्मा	२,२४६	२४१	२६५	३१८	२६५	२१२	१२७	१११	९८	१२६	९१	१०२	६०	८३	३५	४१	७१
पुरुष	१,०२५	१२०	१४२	१३९	१२५	६२	५४	४३	४३	५८	३३	५३	३६	३९	२०	२२	३६
महिला	१,२२१	१२१	१२३	१७९	१४०	१५०	७३	६८	५५	६८	५८	४९	२४	४४	१५	१९	३५

अनुसूची ३: गा.वि.स./न.पा.हरूको पाँच वर्ष उमेर समुह अनुसार जनसंख्या वितरण, २०६८

विवरण	जम्मा	उमेर समुह															
		०० - ०४	०५ - ०९	१० - १४	१५ - १९	२० - २४	२५ - २९	३० - ३४	३५ - ३९	४० - ४४	४५ - ४९	५० - ५४	५५ - ५९	६० - ६४	६५ - ६९	७० - ७४	७५ +
१३. चोकचिसापानी																	
जम्मा	३,८३५	२९४	३८१	४४२	४४५	२७८	२४३	१९४	२१०	२००	१९३	२१५	१७७	१७७	१३६	११५	१३५
पुरुष	१,६७८	१५३	१८२	२१६	२१०	९२	६६	६५	७७	९७	६५	९८	८२	७२	६७	७२	६४
महिला	२,१५७	१४१	१९९	२२६	२३५	१८६	१७७	१२९	१३३	१०३	१२८	११७	९५	१०५	६९	४३	७१
१४. देउराली																	
जम्मा	२,४९९	२८४	२८१	३५८	२५६	१७५	१४०	११२	१०९	१४०	१२२	१४२	९५	८७	६८	५७	७३
पुरुष	१,०९०	१३८	१२८	१४९	११४	५२	५२	३६	४३	६१	५०	७३	५६	३९	३०	३०	३९
महिला	१,४०९	१४६	१५३	२०९	१४२	१२३	८८	७६	६६	७९	७२	६९	३९	४८	३८	२७	३४
१५. देवघाट																	
जम्मा	७,६७९	५९४	७४२	९६६	९१४	५८८	५०७	४१३	४८२	३७७	३५९	३३५	२६८	२९०	२४३	२२७	३७४
पुरुष	३,५६८	२९४	३८८	४८७	४५४	२४०	१९६	१६१	२०३	१८४	१६८	१६३	१३४	११७	१०१	११७	१६१
महिला	४,१११	३००	३५४	४७९	४६०	३४८	३११	२५२	२७९	१९३	१९१	१७२	१३४	१७३	१४२	११०	२१३
१६. फिरफिरे																	
जम्मा	३,२३५	२५१	२८५	४०४	४०३	२७४	१९३	१५२	१६४	१३६	१४३	१९२	१४१	१४९	१४०	८१	१२७
पुरुष	१,३९०	११०	१५८	१८५	१८१	९४	६८	४४	५०	५०	५८	७७	७७	६५	६७	४१	६५
महिला	१,८४५	१४१	१२७	२१९	२२२	१८०	१२५	१०८	११४	८६	८५	११५	६४	८४	७३	४०	६२
१७. गजरकोट																	
जम्मा	५,५७५	५४३	६६२	७६२	६२६	३९६	३६१	२८०	२७०	२७१	२७५	२८६	२०४	२०४	१७९	१२१	१३५
पुरुष	२,४०२	२७२	३३६	३५९	२७७	१३२	९८	८१	९३	१०५	१११	१२५	९५	९०	८८	६७	७३
महिला	३,१७३	२७१	३२६	४०३	३४९	२६४	२६३	१९९	१७७	१६६	१६४	१६१	१०९	११४	९१	५४	६२
१८. घाँसीकुवा																	
जम्मा	७,८३४	६३४	८८९	१,०९३	९३८	५८०	५२३	४६६	४४६	४०९	३७२	३८६	२८३	२९९	१९२	१३१	१९३
पुरुष	३,४८४	३४२	४५२	५३१	४२४	२००	१९६	१५५	१४९	१७६	१५५	१७७	१४५	१३१	९०	७२	८९
महिला	४,३५०	२९२	४३७	५६२	५१४	३८०	३२७	३११	२९७	२३३	२१७	२०९	१३८	१६८	१०२	५९	१०४

अनुसूची ३: गा.वि.स./न.पा.हरुको पाँच वर्ष उमेर समुह अनुसार जनसंख्या वितरण, २०६८

विवरण	जम्मा	उमेर समुह															
		०० - ०४	०५ - ०९	१० - १४	१५ - १९	२० - २४	२५ - २९	३० - ३४	३५ - ३९	४० - ४४	४५ - ४९	५० - ५४	५५ - ५९	६० - ६४	६५ - ६९	७० - ७४	७५ +
१९. जामुने भञ्ज्याङ्ग																	
जम्मा	९,८३८	८०२	१,०५७	१,३५६	१,१६५	७६७	६२३	५३९	५७०	५२१	४७०	४७६	३९२	३४०	२७०	१९२	२९८
पुरुष	४,४१६	४२३	५४०	६७०	५६२	२८५	२०१	१८९	१८५	२०८	२०४	२३०	१८६	१५१	१२९	९९	१५४
महिला	५,४२२	३७९	५१७	६८६	६०३	४८२	४२२	३५०	३८५	३१३	२६६	२४६	२०६	१८९	१४१	९३	१४४
२०. काहुँशिवपुर																	
जम्मा	७,०९८	७६६	९२९	१,०५०	८७९	५०९	३९६	३२८	३४३	३३६	२९७	३०१	२४३	२४६	१४६	११९	२१०
पुरुष	३,०७९	३६८	४५४	५१६	३५४	१७१	११६	११४	११०	१४१	११८	१४८	१२०	१२३	७२	५६	९८
महिला	४,०१९	३९८	४७५	५३४	५२५	३३८	२८०	२१४	२३३	१९५	१७९	१५३	१२३	१२३	७४	६३	११२
२१. केशवटार																	
जम्मा	४,७७१	३७०	४८८	६३७	५५३	३६१	२८६	२३८	२५४	२३७	२४१	२३९	२२८	१९१	१४९	१०५	१९४
पुरुष	२,१०२	१५५	२४५	३२९	२५५	११९	९५	९१	१००	७९	१०९	१०५	१०१	९६	६७	५६	१००
महिला	२,६६९	२१५	२४३	३०८	२९८	२४२	१९१	१४७	१५४	१५८	१३२	१३४	१२७	९५	८२	४९	९४
२२. किहुँ																	
जम्मा	३,८२७	३६५	४५७	५०२	३८६	२८४	२३५	१८५	१५९	२०३	१८८	१७५	१८६	१६८	१२२	८२	१३०
पुरुष	१,५७९	१७१	२४४	२३९	१५४	८२	५९	५१	४१	७८	६९	७८	८४	८२	५३	३६	५८
महिला	२,२४८	१९४	२१३	२६३	२३२	२०२	१७६	१३४	११८	१२५	११९	९७	१०२	८६	६९	४६	७२
२३. कोटा																	
जम्मा	३,६०३	३८४	४३९	५३३	४१८	२९२	२१३	२०४	२००	२०९	१४८	१४०	१०४	९३	८१	६१	८४
पुरुष	१,६७३	१८४	२३४	२७६	१७४	१०४	७९	८३	७९	१०२	७९	७१	४८	४७	३९	३२	४२
महिला	१,९३०	२००	२०५	२५७	२४४	१८८	१३४	१२१	१२१	१०७	६९	६९	५६	४६	४२	२९	४२
२४. कोटदरबार																	
जम्मा	५,५१२	५१४	६९३	७८६	६३२	३८९	३३३	२३५	२६९	२४२	२२६	२३८	२३९	२४९	१७३	१४४	१५०
पुरुष	२,२८८	२५९	३४५	३६५	२४९	१०३	७९	६६	७९	८७	१०७	१०८	१२३	११२	८४	६४	५८
महिला	३,२२४	२५५	३४८	४२१	३८३	२८६	२५४	१६९	१९०	१५५	११९	१३०	११६	१३७	८९	८०	९२

अनुसूची ३: गा.वि.स./न.पा.हरुको पाँच वर्ष उमेर समुह अनुसार जनसंख्या वितरण, २०६८

उमेर समुह																	
विवरण	जम्मा	०० - ०४	०५ - ०९	१० - १४	१५ - १९	२० - २४	२५ - २९	३० - ३४	३५ - ३९	४० - ४४	४५ - ४९	५० - ५४	५५ - ५९	६० - ६४	६५ - ६९	७० - ७४	७५ +
२५. क्यामिन																	
जम्मा	५,२१३	३७२	५३६	७७१	६३४	३९४	२९१	२८२	२६१	२४३	२६९	२७८	२१५	२४५	१६६	१३८	११८
पुरुष	२,१९८	१९६	२६५	३६५	२९१	१४९	८९	७५	७८	७६	१०९	११०	९६	१०१	८०	६०	५८
महिला	३,०१५	१७६	२७१	४०६	३४३	२४५	२०२	२०७	१८३	१६७	१६०	१६८	११९	१४४	८६	७८	६०
२६. माझकोट																	
जम्मा	६,७९९	५७४	७८०	९१७	८७५	५३४	४२४	३०७	३०२	३२६	३४४	३३५	३०५	२७६	१६४	१३८	१९८
पुरुष	२,८६७	२७१	३९६	४६७	३५५	१६४	१२६	९३	९१	११५	१४२	१४२	१४७	१३१	७३	६३	९१
महिला	३,९३२	३०३	३८४	४५०	५२०	३७०	२९८	२१४	२११	२११	२०२	१९३	१५८	१४५	९१	७५	१०७
२७. मनपाङ्ग																	
जम्मा	६,६९८	५६३	७२२	९३६	७७५	५२३	४०२	३४१	३२५	३४७	३३०	३७२	२८०	२७८	१८४	१६०	१६०
पुरुष	२,८६३	२८७	३६३	४५९	३५५	१७९	१०८	९९	१०३	११८	१२७	१७१	१३४	११७	७७	७९	८७
महिला	३,८३५	२७६	३५९	४७७	४२०	३४४	२९४	२४२	२२२	२२९	२०३	२०१	१४६	१६१	१०७	८१	७३
२८. पुर्कोट																	
जम्मा	७,१८८	५८०	८००	९४६	८१२	५१२	४४८	३२४	३९९	३९४	३८३	३८४	३००	२८७	२२९	१३८	२५२
पुरुष	३,०४४	३१२	४१२	४३८	३६१	१५१	१२९	९४	११४	१४१	१५२	१७०	१४८	१३६	१०६	६६	११४
महिला	४,१४४	२६८	३८८	५०८	४५१	३६१	३१९	२३०	२८५	२५३	२३१	२१४	१५२	१५१	१२३	७२	१३८
२९. राइपुर																	
जम्मा	३,९६३	३३५	४१०	४९०	४४३	३०२	२५१	१७०	१८७	२०५	२१२	२०३	२०१	१७१	१४६	१०४	१३३
पुरुष	१,६९३	१६८	१७१	२३६	२२२	९६	७६	५४	७२	६०	८९	९१	९६	७८	७०	४८	६६
महिला	२,२७०	१६७	२३९	२५४	२२१	२०६	१७५	११६	११५	१४५	१२३	११२	१०५	९३	७६	५६	६७
३०. राम्जाकोट																	
जम्मा	४,६१३	४६८	६४४	६९७	५००	३२९	२७९	२४१	२४०	१९४	२२६	१८३	१६९	१५५	१२७	७६	८५
पुरुष	२,०११	२२३	३१४	३३३	२०९	९९	९२	७४	९३	७८	११२	९३	९५	६५	५३	३९	३९
महिला	२,६०२	२४५	३३०	३६४	२९१	२३०	१८७	१६७	१४७	११६	११४	९०	७४	९०	७४	३७	४६

अनुसूची ३: गा.वि.स./न.पा.हरुको पाँच वर्ष उमेर समुह अनुसार जनसंख्या वितरण, २०६८

विवरण	जम्मा	उमेर समुह															
		०० - ०४	०५ - ०९	१० - १४	१५ - १९	२० - २४	२५ - २९	३० - ३४	३५ - ३९	४० - ४४	४५ - ४९	५० - ५४	५५ - ५९	६० - ६४	६५ - ६९	७० - ७४	७५ +
३१. रानीपोखरी (रिसिङ्ग)																	
जम्मा	३,९१७	३५३	५०४	५७२	४६६	२५८	२५६	१८९	१७९	१७०	१७७	१६९	१८०	१४४	१२२	९१	८७
पुरुष	१,६४२	१७४	२३७	२८०	१८६	७४	५९	५१	५५	६३	७९	७९	८२	६८	६५	४८	४२
महिला	२,२७५	१७९	२६७	२९२	२८०	१८४	१९७	१३८	१२४	१०७	९८	९०	९८	७६	५७	४३	४५
३२. रिस्ती																	
जम्मा	१,९४८	१०४	१७७	२५८	२२३	१५४	१०१	१०२	८५	१२१	१०८	९८	९२	१०२	८१	६६	७६
पुरुष	८४५	५२	८१	१२२	११३	५४	३२	३६	३७	४०	४०	५१	४३	४०	३५	३८	३१
महिला	१,१०३	५२	९६	१३६	११०	१००	६९	६६	४८	८१	६८	४७	४९	६२	४६	२८	४५
३३. रुपाकोट																	
जम्मा	४,२६४	२८२	३८१	५६८	५१०	३१०	२३७	२३१	२३५	२६३	२२९	२१८	१६३	१९७	१३९	१३८	१६३
पुरुष	१,८००	१४८	१७१	२७९	२४४	१०६	६२	७९	७०	८३	९९	१०७	७३	७९	६१	६०	७९
महिला	२,४६४	१३४	२१०	२८९	२६६	२०४	१७५	१५२	१६५	१८०	१३०	१११	९०	११८	७८	७८	८४
३४. सतिस्वौरा																	
जम्मा	३,९४५	३४४	४०८	५१९	४६५	३३१	२२९	१८८	१८२	१८३	१८४	२१४	१९४	१९३	११९	७३	११९
पुरुष	१,६७७	१४९	२१३	२६०	२०७	१०९	८६	६४	५०	५६	६२	९२	९१	८९	६१	३६	५२
महिला	२,२६८	१९५	१९५	२५९	२५८	२२२	१४३	१२४	१३२	१२७	१२२	१२२	१०३	१०४	५८	३७	६७
३५. सामुद्रभगवतीपुर																	
जम्मा	७,३०२	७६१	९७०	१,०९२	८६६	५५२	४१९	३३६	३२३	३३७	३०१	३३७	२८३	२६०	१६५	१२५	१७५
पुरुष	३,०९२	३८०	४५३	५३२	३६०	१६२	१२८	९४	९५	११२	१२८	१४१	१४४	१३१	८५	६५	८२
महिला	४,२१०	३८१	५१७	५६०	५०६	३९०	२९१	२४२	२२८	२२५	१७३	१९६	१३९	१२९	८०	६०	९३
३६. स्याम्घा																	
जम्मा	४,८९३	४४१	५४८	६०२	५५६	३४६	३०४	२७१	२४५	२४८	२४८	२५१	२०९	२१२	१५७	१०५	१५०
पुरुष	२,०९६	२२८	२६९	२८५	२५४	१२३	७९	८६	७८	७६	१०१	११७	१०३	८८	७४	५४	८१
महिला	२,७९७	२१३	२७९	३१७	३०२	२२३	२२५	१८५	१६७	१७२	१४७	१३४	१०६	१२४	८३	५१	६९

अनुसूची ३: गा.वि.स./न.पा.हरुको पाँच वर्ष उमेर समुह अनुसार जनसंख्या वितरण, २०६८

विवरण	जम्मा	उमेर समुह															
		०० - ०४	०५ - ०९	१० - १४	१५ - १९	२० - २४	२५ - २९	३० - ३४	३५ - ३९	४० - ४४	४५ - ४९	५० - ५४	५५ - ५९	६० - ६४	६५ - ६९	७० - ७४	७५ +
३७. सुन्धारा (धिरिङ्ग)																	
जम्मा	६,८८१	७१६	८८३	१,०३३	८७६	५०८	४१६	२९५	२८३	२९२	३३१	३३३	२५४	२३८	१४३	१४८	१३२
पुरुष	२,९३७	३७६	४३२	५२०	३५१	१३४	११८	८९	९९	१०९	१३४	१५०	११८	११६	५२	७७	६२
महिला	३,९४४	३४०	४५१	५१३	५२५	३७४	२९८	२०६	१८४	१८३	१९७	१८३	१३६	१२२	९१	७१	७०
३८. तनहुँसुर																	
जम्मा	२,८४५	२६२	३०७	३७३	३५२	२१५	१५४	१२९	१३३	१६१	१३०	१४७	१२१	११०	९२	६८	९१
पुरुष	१,१८६	११६	१४९	१७८	१६६	६५	३५	३७	३८	५९	४९	७४	६३	४८	३४	३१	४४
महिला	१,६५९	१४६	१५८	१९५	१८६	१५०	११९	९२	९५	१०२	८१	७३	५८	६२	५८	३७	४७
३९. थप्रेक																	
जम्मा	२,९५१	२४६	३१३	३८५	३१७	२१०	१५७	१६३	१४२	१५५	१४७	१४९	१२८	१४२	९८	९२	१०७
पुरुष	१,२९८	१३३	१५९	१९३	१५०	७९	४१	६२	५१	५३	६०	५१	६२	५८	४५	४८	५३
महिला	१,६५३	११३	१५४	१९२	१६७	१३१	११६	१०१	९१	१०२	८७	९८	६६	८४	५३	४४	५४
४०. मिल्जुङ																	
जम्मा	५,२७२	३६८	४५७	६७१	६६३	३८२	२४१	२२९	२५०	२८०	२८८	३१३	२५९	२५५	१९७	१५९	२६०
पुरुष	२,२४१	१९१	२४१	३३८	२८४	१५१	६४	५६	६४	९३	१०७	१३६	११९	९९	९२	८१	१२५
महिला	३,०३१	१७७	२१६	३३३	३७९	२३१	१७७	१७३	१८६	१८७	१८१	१७७	१४०	१५६	१०५	७८	१३५
४१. संस्थागत																	
जम्मा	२,७४१	१६	९५	४०५	२४७	५३४	६९१	३६५	१८४	९०	३३	१६	६	६	१२	७	३४
पुरुष	२,५५०	८	७५	३५४	२३८	५०९	६७१	३५६	१७५	८४	३१	१४	६	४	८	१	१६
महिला	१९१	८	२०	५१	९	२५	२०	९	९	६	२	२	०	२	४	६	१८

अनुसूची ३: गा.वि.स./न.पा.हरूको पाँच वर्ष उमेर समुह अनुसार जनसंख्या वितरण, २०६८

विवरण	जम्मा	उमेर समुह															
		०० - ०४	०५ - ०९	१० - १४	१५ - १९	२० - २४	२५ - २९	३० - ३४	३५ - ३९	४० - ४४	४५ - ४९	५० - ५४	५५ - ५९	६० - ६४	६५ - ६९	७० - ७४	७५ +
ब्या.न.पा.																	
जम्मा	४६,८७७	३,८६५	५,६७१	६,५८३	५,४९५	४,३८५	३,८४४	३,३७५	२,९७०	२,४४६	१,८०३	१,७०१	१,२८०	१,१०५	८३५	६४७	८७२
पुरुष	२१,१९१	२,०२४	३,०२०	३,३७४	२,५८२	१,६२७	१,२६१	१,१८४	१,११४	१,०८०	८३५	८०३	६५०	५३३	३८२	३१०	४१२
महिला	२५,६८६	१,८४१	२,६५१	३,२०९	२,९१३	२,७५८	२,५८३	२,१९१	१,८५६	१,३६६	९६८	८९८	६३०	५७२	४५३	३३७	४६०
बन्दीपुर न.पा.																	
जम्मा	१५,५९१	१,२५०	१,७१६	२,१४३	१,७४६	१,२१५	१,१०९	९७१	८४६	८४८	७४२	७०४	५७१	५५४	३९१	३०८	४७७
पुरुष	७,०६८	६२८	८४८	१,०५४	८४०	४५८	३८३	३७१	३४४	३७२	३२६	३५५	२७४	२५२	१८६	१६०	२१७
महिला	८,५२३	६२२	८६८	१,०८९	९०६	७५७	७२६	६००	५०२	४७६	४१६	३४९	२९७	३०२	२०५	१४८	२६०
शुक्लागण्डकी न.पा.																	
जम्मा	३८,३०७	३,३०१	४,४५८	५,०८८	४,५४७	३,३६८	३,०३१	२,४७०	२,२८५	१,९२६	१,६२३	१,४७०	१,२८६	१,१४९	८४४	६३८	८२३
पुरुष	१६,९११	१,६८९	२,२८६	२,५८८	२,१८७	१,२४४	९५७	८००	८१०	७७६	६८५	६८२	६०६	५३१	३८७	३०१	३८२
महिला	२१,३९६	१,६१२	२,१७२	२,५००	२,३६०	२,१२४	२,०७४	१,६७०	१,४७५	१,१५०	९३८	७८८	६८०	६१८	४५७	३३७	४४१
जम्मा																	
जम्मा	३२३,२८८	२७,६७७	३६,७७६	४४,२१७	३७,७०३	२६,४९१	२२,५५७	१८,५५२	१७,५०३	१६,२१९	१४,५३१	१४,५७४	१२,०१०	११,२८६	८,२४७	६,३१४	८,६३१
पुरुष	१४३,४१०	१३,९६५	१८,६८७	२२,०७२	१७,३७९	९,४९६	७,५५३	६,४१६	६,२८५	६,४९८	६,१७०	६,७१७	५,८७३	५,१८१	३,८६०	३,१५२	४,१०६
महिला	१७९,८७८	१३,७१२	१८,०८९	२२,१४५	२०,३२४	१६,९९५	१५,००४	१२,१३६	११,२१८	९,७२१	८,३६१	७,८५७	६,१३७	६,१०५	४,३८७	३,१६२	४,५२५

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८, के.त.वि.

अनुसूची ४: वडा अनुसार जनसंख्या वितरण, २०६८

आँवु खैरेनी				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	४८३	२,००७	८९१	१,११६
२	३३९	१,५२२	७२१	८०१
३	३७६	१,५६२	७०९	८५३
४	१५०	५९७	२७२	३२५
५	३७६	१,४५३	७१५	७३८
६	१,८६२	६,९७७	३,२०८	३,७६९
७	१५६	७२३	३३७	३८६
८	१६६	८८२	४३६	४४६
९	१२६	६५९	२८४	३७५
जम्मा	४,०३४	१६,३८२	७,५७३	८,८०९

बन्दिपुर				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	५८४	२,३७७	१,१९३	१,१८४
२	३५५	१,५२१	६६०	८६१
३	४३६	१,७३९	७८८	९५१
४	३६३	१,४७१	७२१	७५०
५	१९१	७२०	३२८	३९२
६	४३०	१,७५३	७६३	९९०
७	१२७	५२२	२२२	३००
८	४२७	१,७५८	७८३	९७५
९	१४३	५८९	२५२	३३७
जम्मा	३,०५६	१२,४५०	५,७१०	६,७४०

अरुणोदय				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	८५	३७०	१६१	२०९
२	६०	२६१	११०	१५१
३	९०	४६६	२०९	२५७
४	१११	४५७	१९७	२६०
५	१०९	४३६	१८०	२५६
६	३२४	१,३९७	५६९	८२८
७	८२	४२९	१८८	२४१
८	११२	५१९	२१०	३०९
९	१२५	६७३	२६८	४०५
जम्मा	१,०९८	५,००८	२,०९२	२,९१६

बरभञ्ज्याङ्ग				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	१४०	५८५	२५०	३३५
२	८८	२९४	१२३	१७१
३	८२	३२९	१२६	२०३
४	२२५	७९२	३३७	४५५
५	२९६	१,०४३	४५६	५८७
६	९९	३६१	१४५	२१६
७	७७	३०२	१३१	१७१
८	१८१	६७३	२६२	४११
९	१७७	६९५	३१५	३८०
जम्मा	१,३६५	५,०७४	२,१४५	२,९२९

बैदी				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	१३३	८४८	३९०	४५८
२	१२८	५२९	२३३	२९६
३	१००	५७१	२७१	३००
४	१४४	७१२	३३२	३८०
५	५२	३०१	१५५	१४६
६	८४	४५३	२०९	२४४
७	५२	२१३	९२	१२१
८	८१	४९२	२३०	२६२
९	७०	४३२	२००	२३२
जम्मा	८४४	४,५५१	२,११२	२,४३९

बसन्तपुर				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	१३८	५४५	२३३	३१२
२	८३	३२५	१५०	१७५
३	१०४	३७६	१५५	२२१
४	९३	४०९	१७९	२३०
५	१००	४२२	१७२	२५०
६	४२	१५२	५७	९५
७	१३५	५५५	२३३	३२२
८	११३	४१६	१७२	२४४
९	६०	२१५	९७	११८
जम्मा	८६८	३,४१५	१,४४८	१,९६७

अनुसूची ४: वडा अनुसार जनसंख्या वितरण, २०६८

भानु				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	३५५	१,३८३	६०८	७७५
२	२९८	१,०९०	४१५	६७५
३	२०७	७२५	३९८	४०७
४	२३६	९९३	३८८	५२५
५	८४२	३,२३४	१,४९६	१,७३८
६	५५८	२,०१०	८५६	१,१५४
७	२४८	९६९	४२३	५४६
८	५७९	२,२६०	१,०००	१,२६०
९	१५३	५९१	२६२	३२९
जम्मा	३,४७६	१३,१७५	५,७६६	७,४०९

भीरकोट				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	१७९	६९५	२६७	४२८
२	११८	४२५	१८२	२४३
३	१०८	४६३	२१३	२५०
४	४७	२१५	९४	१२१
५	११८	५०६	२११	२९५
६	२२३	९६८	४१५	५५३
७	१०७	४३३	२०७	२२६
८	१०७	५७३	२५३	३२०
९	१३९	७३६	३२१	४१५
जम्मा	१,१४६	५,०१४	२,१६३	२,८५१

भानुमति				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	१६७	६७९	३०१	३७८
२	१४१	५९७	२६१	३३६
३	१२९	४६४	१९२	२७२
४	१३८	५६०	२३७	३२३
५	८४	३३६	१३६	२००
६	१७६	७२०	३२२	३९८
७	६४	२२३	८५	१३८
८	१२८	५७४	२४१	३३३
९	१२०	४८९	२१७	२७२
जम्मा	१,१४७	४,६४२	१,९९२	२,६५०

व्यास नगरपालिका				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	२,४६०	८,९३२	३,९४२	४,९९०
२	२,०७८	७,४१९	३,५२५	३,८९४
३	५८७	२,२५८	९७२	१,२८६
४	४५१	१,६१४	६६४	९५०
५	९३४	३,९३५	१,७४८	२,१८७
६	५७२	२,३३०	९८७	१,३४३
७	५१३	२,१२२	९७२	१,१५०
८	५२८	२,१११	९८८	१,१२३
९	४७८	२,१३७	९५५	१,१८२
१०	१,०६०	३,९८२	१,८९८	२,०८४
११	१,६६०	६,०५९	२,७२५	३,३३४
जम्मा	११,३२१	४२,८९९	१९,३७६	२३,५२३

भीमाद				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	१,३७७	५,१९१	२,२७८	२,९१३
२	२२९	८८७	४०६	४८१
३	१५३	५७९	२४३	३३६
४	५६	२३४	१०५	१२९
५	९१	३८०	१७३	२०७
६	५७	२१२	८१	१३१
७	४९	२१५	१०३	११२
८	१३१	५१३	२०७	३०६
९	४८	२०३	९१	११२
जम्मा	२,१९१	८,४१४	३,६८७	४,७२७

छाङ्ग				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	९०	३११	१३९	१७२
२	१५५	६५५	२७७	३७८
३	२५७	९२१	४१४	५०७
४	१२५	४६८	२०२	२६६
५	१४०	५४०	२१८	३२२
६	१३०	४७९	२००	२७९
७	७३	२९३	१४०	१५३
८	२१९	९११	४२०	४९१
९	३१०	१,३८८	५९७	७९१
जम्मा	१,४९९	५,९६६	२,६०७	३,३५९

अनुसूची ४: वडा अनुसार जनसंख्या वितरण, २०६८

छिम्केशवरी				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	४३	१९५	९२	१०३
२	३४	१६८	८५	८३
३	५०	२८८	१३०	१५८
४	४२	२०१	९०	१११
५	६९	३६१	१६९	१९२
६	४४	२३६	१००	१३६
७	३४	१९८	७६	१२२
८	२४	१३८	६१	७७
९	१६	१०२	३८	६४
जम्मा	३५६	१,८८७	८४१	१,०४६

देउराली				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	४३	१९८	९१	१०७
२	५८	३१७	१३९	१७८
३	९२	४४३	१८४	२५९
४	६६	२४०	१०८	१३२
५	२१	९८	४५	५३
६	८६	४५६	१९२	२६४
७	५३	२४६	१००	१४६
८	४०	१७५	७४	१०१
९	६२	३२६	१५७	१६९
जम्मा	५२१	२,४९९	१,०९०	१,४०९

छिपछिपे				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	४५	२१४	१०८	१०६
२	६७	३६२	१७४	१८८
३	३४	१८७	८१	१०६
४	३२	१७३	७५	९८
५	४४	२४४	९७	१४७
६	३९	२१५	१००	११५
७	५०	३३०	१५०	१८०
८	२९	१८४	८७	९७
९	५६	३३७	१५३	१८४
जम्मा	३९६	२,२४६	१,०२५	१,२२१

देवघाट				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	६८	३००	११८	१८२
२	१,०२३	३,३४६	१,५३०	१,८१६
३	२७	१६२	८०	८२
४	४२३	१,९९०	९४३	१,०४७
५	६०	३१५	१५०	१६५
६	५६	३१०	१५६	१५४
७	९७	५२३	२५३	२७०
८	६५	३५१	१५४	१९७
९	७८	३८२	१८४	१९८
जम्मा	१,८९७	७,६७९	३,५६८	४,१११

चोकचिसापानी				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	६९	२२३	९४	१२९
२	८३	२९८	१२९	१६९
३	७९	२७६	१२६	१५०
४	१०१	३५४	१४०	२१४
५	८७	३३६	१४७	१८९
६	२८२	१,१००	४९०	६१०
७	१४०	५१२	२३६	२७६
८	१०८	४४७	१८१	२६६
९	७९	२८९	१३५	१५४
जम्मा	१,०२८	३,८३५	१,६७८	२,१५७

धरमपानी				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	१३९	६२२	२७९	३४३
२	५२	१८३	७९	१०४
३	६६	३१८	१३६	१८२
४	१५०	६१५	२६५	३५०
५	७८	३८२	१६८	२१४
६	७५	३३४	१३६	१९८
७	७९	३१२	१४०	१७२
८	३९	१५१	६०	९१
९	४६	२२४	९५	१२९
जम्मा	७२४	३,१४१	१,३५८	१,७८३

अनुसूची ४: वडा अनुसार जनसंख्या वितरण, २०६८

ढोरफिर्दी				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	७९	३३९	१४२	१९७
२	१२८	४८९	२२१	२६८
३	१,२४३	४,८५५	२,११०	२,७४५
४	२६९	१,०८०	४८०	६००
५	१४१	५९३	२४०	३५३
६	४६५	१,८८३	८२१	१,०६२
७	४३२	१,७०७	७३५	९७२
८	१४२	६३४	२५७	३७७
९	१०६	४१४	१६२	२५२
जम्मा	३,००५	११,९९४	५,१६८	६,८२६

गजरकोट				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	७०	३२६	१४०	१८६
२	१५२	६७८	२८६	३९२
३	५०	२०९	९७	११२
४	१४५	६१३	२६५	३४८
५	२१६	८७४	३६९	५०५
६	१३६	५५०	२४७	३०३
७	२२२	१,००८	४४७	५६१
८	१०२	४०६	१८१	२२५
९	२०६	९११	३७०	५४१
जम्मा	१,२९९	५,५७५	२,४०२	३,१७३

दुलेगौडा				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	७४	३१०	१४०	१७०
२	५४५	२,१४३	९९६	१,१४७
३	३९५	१,५९२	८४२	७५०
४	१०२	४०६	१६५	२४१
५	६०	१९७	८५	११२
६	३६६	१,४३१	६१२	८१९
७	१,०६३	४,२१५	१,९३२	२,२८३
८	५८९	२,३९३	१,०३१	१,३६२
९	७९८	३,००७	१,३१६	१,६९१
जम्मा	३,९९२	१५,६९४	७,११९	८,५७५

घाँसीकुवा				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	४९८	१,९९८	८८२	१,११६
२	१२७	४६०	२०४	२५६
३	१४६	५६८	२४८	३२०
४	९९	३४४	१४६	१९८
५	३३४	१,५०३	७०८	७९५
६	१९८	८६३	४०८	४५५
७	१०३	३९८	१५८	२४०
८	३३०	१,२२२	५१७	७०५
९	१०७	४७८	२१३	२६५
जम्मा	१,९४२	७,८३४	३,४८४	४,३५०

फिरफिरे				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	६८	३१८	१४३	१७५
२	६२	२५९	१०४	१५५
३	६३	२६७	१२३	१४४
४	११३	४६५	२०३	२६२
५	७०	२९४	१३०	१६४
६	५३	२०६	८९	११७
७	१८२	७८१	३३२	४४९
८	८३	३२०	१२९	१९१
९	८२	३२५	१३७	१८८
जम्मा	७७६	३,२३५	१,३९०	१,८४५

जामुनेभञ्ज्याङ्ग				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	४१७	१,७९८	७९६	१,००२
२	१८१	७४५	३३८	४०७
३	१४३	५४९	२४८	३०१
४	२६६	९७१	४१२	५५९
५	२३५	९०४	३८१	५२३
६	१२१	५४५	२४०	३०५
७	५२६	२,०४१	९५०	१,०९१
८	२४३	१,०१०	४५४	५५६
९	२७६	१,२७५	५९७	६७८
जम्मा	२,४०८	९,८३८	४,४१६	५,४२२

अनुसूची ४: वडा अनुसार जनसंख्या वितरण, २०६८

काहुँशिवपुर				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	३५२	१,७४७	८०६	९४१
२	११९	६७२	२७५	३९७
३	१०९	७६१	३३६	४२५
४	१४४	८०४	३४२	४६२
५	१२४	६५२	२७२	३८०
६	१११	४८५	१९१	२९४
७	८५	४८२	२१४	२६८
८	१६४	८९५	३९३	५०२
९	१४५	६००	२५०	३५०
जम्मा	१,३५३	७,०९८	३,०७९	४,०१९

किहुँ				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	१०१	४३९	१७५	२६४
२	९६	३५९	१५१	२०८
३	१००	३४०	१४६	१९४
४	११४	४५२	१७७	२७५
५	८३	४२३	१८९	२३४
६	१३१	५६७	२२८	३३९
७	११९	५२७	२१३	३१४
८	९१	३९०	१७२	२१८
९	८२	३३०	१२८	२०२
जम्मा	९१७	३,८२७	१,५७९	२,२४८

केशवटार				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	१६९	६७६	३०५	३७१
२	८२	३११	१३८	१७३
३	७६	२९१	१२०	१७१
४	७१	३१६	१३५	१८१
५	१४४	५४५	२४३	३०२
६	१२२	५०७	२११	२९६
७	२०८	८५५	३७०	४८५
८	१३८	६७६	३३९	३३७
९	१६१	५९४	२४१	३५३
जम्मा	१,१७१	४,७७१	२,१०२	२,६६९

कोटा				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	१५८	७९७	३६०	४३७
२	१७१	८४७	३९०	४५७
३	९६	५४६	२३९	३०७
४	३९	२३९	११०	१२९
५	२५	१७१	८८	८३
६	४९	२८५	१३२	१५३
७	२८	१८०	९१	८९
८	४३	२३२	१०२	१३०
९	५०	३०६	१६१	१४५
जम्मा	६५९	३,६०३	१,६७३	१,९३०

खैरेनीटार				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	५५	२३१	१०५	१२६
२	९५	३६४	१५५	२०९
३	११२	५३२	२१३	३१९
४	१३४	५११	२०२	३०९
५	१०९	३८२	१६८	२१४
६	११३	४१८	१६८	२५०
७	२५२	१,०८१	४५९	६२२
८	९३२	३,६६५	१,६१८	२,०४७
९	८७७	३,४३५	१,५३६	१,८९९
जम्मा	२,६७९	१०,६१९	४,६२४	५,९९५

कोटदरवार				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	१८६	१,०४१	४०९	६३२
२	१०३	६२६	२८१	३४५
३	७४	४२८	१८१	२४७
४	१४८	६७२	२७६	३९६
५	८०	३१५	१३२	१८३
६	१३२	७४१	३१३	४२८
७	१०५	५५८	२४६	३१२
८	१४३	६०३	२३३	३७०
९	१२८	५२८	२१७	३११
जम्मा	१,०९९	५,५१२	२,२८८	३,२२४

अनुसुची ४: वडा अनुसार जनसंख्या वितरण, २०६८

क्यामिन				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	२४८	९२०	३९४	५२६
२	२७३	९५३	३९५	५५८
३	५३	१८७	६८	११९
४	६६	२५१	९४	१५७
५	९२	३०९	१२९	१८०
६	१४५	५६८	२४७	३२१
७	२०५	७९०	३२७	४६३
८	४४	१५१	५९	९२
९	२५१	१,०८४	४८५	५९९
जम्मा	१,३७७	५,२१३	२,१९८	३,०१५

पोखरीभञ्ज्याङ्ग				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	२३३	९६६	४३२	५३४
२	१०२	३८८	१८४	२०४
३	९५	४१३	१८६	२२७
४	११६	४७६	२२१	२५५
५	५५	१८७	९६	९१
६	१०६	४००	१६७	२३३
७	५३	१९०	८२	१०८
८	१०१	४१९	१९४	२२५
९	११८	५३९	२५३	२८६
जम्मा	९७९	३,९७८	१,८१५	२,१६३

माभुकोट				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	१४१	५८९	२३९	३५०
२	१५४	७२३	२९१	४३२
३	८०	४५५	१८७	२६८
४	१६६	७५७	३३५	४२२
५	८४	३६७	१५१	२१६
६	११३	५०३	२०९	२९४
७	१५३	७४४	३२४	४२०
८	२८६	१,२२२	५०३	७१९
९	३४५	१,४३९	६२८	८११
जम्मा	१,५२२	६,७९९	२,८६७	३,९३२

पुर्कोट				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	१६६	५८८	२४५	३४३
२	२०८	७८९	३२७	४६२
३	३०२	१,१५७	४६८	६८९
४	११३	४१६	१८६	२३०
५	२७६	१,०४९	४४८	६०१
६	२५६	९९०	४३७	५५३
७	३२५	१,२९६	५६३	७३३
८	१५४	५५१	२३२	३१९
९	९४	३५२	१३८	२१४
जम्मा	१,८९४	७,१८८	३,०४४	४,१४४

मनपाङ्ग				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	२७८	१,०३१	४५३	५७८
२	११९	५१४	२२२	२९२
३	११७	४६१	२०१	२६०
४	१३१	५२१	२१४	३०७
५	९६	३९५	१६४	२३१
६	४१३	१,५७१	६५५	९१६
७	१०३	४२१	१८६	२३५
८	३०४	१,११९	४८०	६३९
९	१६०	६६५	२८८	३७७
जम्मा	१,७२१	६,६९८	२,८६३	३,८३५

राइपुर				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	२४१	१,०८३	५०२	५८१
२	७९	३१९	१३३	१८६
३	२००	७७३	३१८	४५५
४	६७	२५६	१०४	१५२
५	१०४	४५६	१९७	२५९
६	६५	२७१	११९	१५२
७	७२	२८७	१२१	१६६
८	७०	२६२	१०५	१५७
९	७२	२५६	९४	१६२
जम्मा	९७०	३,९६३	१,६९३	२,२७०

अनुसूची ४: वडा अनुसार जनसंख्या वितरण, २०६८

राम्जाकोट				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	१८६	९९०	४२३	५६७
२	१८२	९८०	४३५	५४५
३	७३	३७१	१५२	२१९
४	५७	२७०	११८	१५२
५	६०	२३७	१०३	१३४
६	४१	२२३	९१	१३२
७	७४	४२२	१८९	२३३
८	७५	३३०	१५६	१७४
९	१६५	७९०	३४४	४४६
जम्मा	९१३	४,६१३	२,०११	२,६०२

रुपाकोट				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	६९	२७३	१०५	१६८
२	१३३	५००	२२५	२७५
३	११९	४४९	२०४	२४५
४	१७२	६०४	२४४	३६०
५	६८	२३२	९७	१३५
६	१४४	५२२	२३७	२८५
७	२६५	१,०२१	४११	६१०
८	६८	२७४	११५	१५९
९	८७	३८९	१६२	२२७
जम्मा	१,१२५	४,२६४	१,८००	२,४६४

रानीपोखरी (रिसिङ्ग)				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	८५	३९६	१६३	२३३
२	५७	२७३	१२३	१५०
३	१२	६६	२६	४०
४	२९	११४	४६	६८
५	४९	२२९	१०७	१२२
६	८८	४८३	२०८	२७५
७	१२८	६३८	२६१	३७७
८	६०	२७६	११५	१६१
९	३५३	१,४४२	५९३	८४९
जम्मा	८६१	३,९१७	१,६४२	२,२७५

सतिस्वॉरा				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	१५५	५२९	२३१	२९८
२	१९१	७०२	३२२	३८०
३	८७	३२०	१२५	१९५
४	९२	३५१	१४३	२०८
५	९८	४३३	१८२	२५१
६	११३	४०५	१६२	२४३
७	८७	३३९	१५७	१८२
८	३१	१२४	५१	७३
९	१९०	७४२	३०४	४३८
जम्मा	१,०४४	३,९४५	१,६७७	२,२६८

रिस्ती				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	११३	४३९	१७५	२६४
२	४७	२०१	८७	११४
३	४४	१७१	६८	१०३
४	४७	१९५	९१	१०४
५	२६	९७	४१	५६
६	३८	१६७	८६	८१
७	७०	२५४	१०९	१४५
८	७९	२८७	१३४	१५३
९	४३	१३७	५४	८३
जम्मा	५०७	१,९४८	८४५	१,१०३

सामुङ्ग भगवतीपुर				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	५९	२९३	११०	१८३
२	१६७	८२२	३८९	४३३
३	२२५	१,२४७	५४१	७०६
४	१७४	७६९	३११	४५८
५	२५२	१,३२४	५६६	७५८
६	२७३	१,२४०	४८७	७५३
७	९५	३६८	१५३	२१५
८	१३५	६६१	२७९	३८२
९	१२३	५७८	२५६	३२२
जम्मा	१,५०३	७,३०२	३,०९२	४,२१०

अनुसुची ४: वडा अनुसार जनसंख्या वितरण, २०६८

स्याम्घा				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	५१	१७३	७८	९५
२	१७७	६९४	२९४	४००
३	१६७	७०९	३०५	४०४
४	२५८	९६६	३८९	५७७
५	८०	३१७	१४२	१७५
६	१४०	५४३	२४०	३०३
७	३७	१३०	५३	७७
८	१३७	५५४	२५५	२९९
९	२१६	८०७	३४०	४६७
जम्मा	१,२६३	४,८९३	२,०९६	२,७९७

थप्रेक				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	९२	३४१	१५१	१९०
२	११८	४२९	१८८	२४१
३	७०	२४९	१०८	१४१
४	५७	२१०	९१	११९
५	११४	४६२	१९३	२६९
६	४३	१६८	७३	९५
७	७८	२८१	१२४	१५७
८	१३३	५९६	२६८	३२८
९	५८	२१५	१०२	११३
जम्मा	७६३	२,९५१	१,२९८	१,६५३

सुन्दारा (घिरिङ्ग)				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	२८०	१,३७१	५९९	७७२
२	१८२	९५८	४०३	५५५
३	११०	४६६	२०१	२६५
४	१६१	७५५	३२२	४३३
५	८२	३६१	१६०	२०१
६	१५३	७७६	३१९	४५७
७	१०९	४७६	२०४	२७२
८	२५९	१,२१२	५२०	६९२
९	९४	५०६	२०९	२९७
जम्मा	१,४३०	६,८८१	२,९३७	३,९४४

मिलुङ्ग				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	१५४	५८६	२६०	३२६
२	१५७	५३६	२४५	२९१
३	१९३	७१२	२८६	४२६
४	२०८	७२५	२९५	४३०
५	१७९	६३४	२६८	३६६
६	१६१	६८०	२७९	४०१
७	१२७	४७३	२०६	२६७
८	१२७	४९०	२१०	२८०
९	११७	४३६	१९२	२४४
जम्मा	१,४२३	५,२७२	२,२४१	३,०३१

तनहुँसुर				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
१	१३५	५३१	२३५	२९६
२	६४	२८०	११९	१६१
३	५६	२५६	९६	१६०
४	५१	२०४	७८	१२६
५	३७	१२४	५०	७४
६	८८	३२४	१३८	१८६
७	६८	२४८	१०२	१४६
८	११६	४४१	१७८	२६३
९	१०९	४३७	१९०	२४७
जम्मा	७२४	२,८४५	१,१८६	१,६५९

संस्थागत				
वार्ड नं.	घरपरिवार संख्या	जनसंख्या		
		जम्मा	पुरुष	महिला
	२३	२,७४१	२,५५०	१९१
जम्मा	२३	२,७४१	२,५५०	१९१

नोट: माथि उल्लेखित वडा अनुसारका जनसांख्यिक तथ्यांक राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसारका हुन । वि.सं. २०७१ सालमा तनहुँ जिल्लामा साविकको व्यास न.पा. मा पोखरीभञ्ज्याङ्ग गा.वि.स. गाभिएको छ भने थप नयाँ दुई नगरपालिका कमशः शुक्लागण्डकी न.पा. साविकका गा.वि.स. ढोरफिर्दी, दुलेगौडा र खैरेनीटारलाई गाभेर बनाइएको र बन्दीपुर न.पा. साविकका बन्दीपुर र धरमपानी गा.वि.स. गाभेर बनाइएको छ । यसरी बनेका न.पा.हरूको वडा जनसंख्या सम्बन्धित पाठहरूमा उल्लेख गरिएको छ ।

अनुसूची ५: गा.वि.स./न.पा.हरुको अनुपस्थित जनसंख्या, २०६८

सि.नं.	गा.वि.स.र न.पा. को नाम	जम्मा घरपरिवार	अनुपस्थित घरपरिवार	अनुपस्थित जनसंख्या			लिङ्ग उल्लेख नभएको
				जम्मा	पुरुष	महिला	
१	आँबुखैरेनी	४,०३४	१,२४५	१,५६२	१,४४५	११७	०
२	अरुणोदय	१,०९८	६३७	९७६	९१९	५७	०
३	बैदी	८४४	३५२	५३७	५१०	२७	०
४	बन्दीपुर (साविक)	३,०५६	१,०६१	१,४०८	१,२४४	१६४	०
५	वरभञ्ज्याङ्ग	१,३६५	५७९	७५२	७०३	४९	०
६	बसन्तपुर	८६८	३८४	५४२	४९४	४८	०
७	भानु	३,४७६	१,३३१	१,७१९	१,५७७	१४२	०
८	भानुमती	१,१४७	५९८	८८८	८२८	६०	०
९	भीमाद	२,१९१	१,०२४	१,३१८	१,२१५	१०३	०
१०	भीरकोट	१,१४६	६००	८१७	७६८	४९	०
११	व्यास न.पा. (साविक)	११,३२१	४,२४८	५,२००	४,८४४	३५५	१
१२	छाङ्ग	१,४९९	७५४	१,०२९	९८३	४६	०
१३	छिम्केश्वरी	३५६	१६४	२३३	२३१	२	०
१४	छिपछिपे	३९६	१४८	२२४	२१४	१०	०
१५	चोकचिसापानी	१,०२८	३२८	४२३	३९१	३२	०
१६	देउराली	५२१	१९७	२९८	२७३	२५	०
१७	देवघाट	१,८९७	३४१	४३०	३९४	३६	०
१८	धरमपानी (साविक)	७२४	३३६	५३२	४८४	४८	०
१९	ढोरफिर्दी (साविक)	३,००५	१,५७८	२,०६८	१,९४०	१२८	०
२०	दुलेगौडा (साविक)	३,९९२	१,७२३	२,२१६	१,९९७	२१९	०
२१	फिरफिरे	७७६	४२४	६६३	६१७	४६	०
२२	गजरकोट	१,२९९	७३१	१,१२१	१,०३३	८८	०
२३	घाँसीकुवा	१,९४२	७२५	९२०	८५७	६३	०
२४	जामुने भञ्ज्याङ्ग	२,४०८	१,००१	१,३२५	१,२२६	९९	०
२५	काहुँशिवपुर	१,३५३	६९४	१,१११	१,०३१	८०	०
२६	केशवटार	१,१७१	४९५	६६२	६३०	३२	०
२७	खैरेनीटार (साविक)	२,६७९	१,२९८	१,७६४	१,६२२	१४२	०
२८	किहुँ	९१७	५०७	७३८	६९९	३९	०
२९	कोटा	६५९	२१०	२७३	२६०	१३	०
३०	कोटदरवार	१,०९९	५९८	९२९	८७०	५९	०
३१	क्यामिन	१,३७७	६८६	८९०	८४२	४८	०
३२	माझकोट	१,५२२	८५९	१,१९०	१,१५५	३५	०
३३	मनपाङ्ग	१,७२१	९०५	१,२४६	१,१५२	९४	०
३४	पोखरीभञ्ज्याङ्ग (साविक)	९७९	३९८	५०९	४८०	२९	०
३५	पुर्कोट	१,८९४	८०९	१,०५६	९८९	६७	०
३६	राईपुर	९७०	५३०	७६६	७२३	४३	०
३७	राम्जाकोट	९१३	४७६	६९५	६४६	४९	०
३८	रानीपोखरी (रिसिड)	८६१	४७६	७३६	६६५	७१	०
३९	रिस्ति	५०७	१८३	२८०	२५१	२९	०
४०	रुपाकोट	१,१२५	३५१	४६०	४१८	४२	०

अनुसुची ५: गा.वि.स./न.पा.हरुको अनुपस्थित जनसंख्या, २०६८

सि.नं.	गा.वि.स.र न.पा. को नाम	जम्मा घरपरिवार	अनुपस्थित घरपरिवार	अनुपस्थित जनसंख्या			लिङ्ग उल्लेख नभएको
				जम्मा	पुरुष	महिला	
४१	सतिस्वारा	१,०४४	४९०	६४५	६१५	३०	०
४२	सामुङ्गभगवतिपुर	१,५०३	८८२	१,२५९	१,२१४	४५	०
४३	स्याम्घा	१,२६३	५६२	७५६	७०४	५२	०
४४	सुन्धारा (घिरिङ्ग)	१,४३०	८८१	१,३१७	१,२५९	५८	०
४५	तनहुँसुर	७२४	३३१	४७५	४३९	३६	०
४६	थप्रेक	७६३	३५६	५२१	४६९	५२	०
४७	मिर्लुङ्ग	१,४२३	६३३	९०८	८२१	८७	०
४८	जम्मा	७८,२८६	३४,११९	४६,३८७	४३,१४१	३,२४५	१
४९	हालको बन्दीपुर न.पा.	३,७८०	१,३९७	१,९४०	१,७२८	२१२	०
५०	हालको व्यास न.पा.	१२,३००	४,६४६	५,७०९	५,३२४	३८४	१
५१	हालको शुक्लागण्डकी न.पा.	९,६७६	४,५९९	६,०४८	५,५५९	४८९	०

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

अनुसुची ६: गा.वि.स./न.पा.हरुको जनसंख्या प्रक्षेपण

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा.को नाम	जनगणनाबाट प्राप्त जनसंख्या		प्रक्षेपित जनसंख्या (इस्वि संवत्)								
		२००१	२०११	२०१२	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९	२०२०
१	आँबुखैरेनी	१२८६५	१६,३८२	१६७८३	१७१९३	१७६१४	१८०४५	१८४८६	१८९३८	१९४०२	१९८७६	२०३६२
२	अरुणोदय	६१०३	५,००८	४९१०	४८१४	४७२०	४६२७	४५३७	४४४८	४३६१	४२७५	४१९२
३	बैदी	४९६६	४,५५१	४५११	४४७२	४४३३	४३९५	४३५७	४३१९	४२८१	४२४४	४२०७
४	बन्दीपुर (साविक)	११४१५	१२,४५०	१२५५९	१२६६८	१२७७८	१२८९०	१३००२	१३११६	१३२३०	१३३४५	१३४६१
	धरमपानी (साविक)	३९१४	३,१४१	३०७३	३००६	२९४०	२८७६	२८१४	२७५३	२६९३	२६३४	२५७७
	बन्दीपुर न.पा. (हाल)	१५३२९	१५५९१	१५६१७	१५६४४	१५६७०	१५६९७	१५७२४	१५७५०	१५७७७	१५८०४	१५८३१
५	वरभञ्ज्याङ्ग	६०१६	५,०७४	४९८८	४९०४	४८२१	४७४०	४६६०	४५८१	४५०४	४४२८	४३५३
६	बसन्तपुर	४०३३	३,४१५	३३५९	३३०३	३२४९	३१९५	३१४२	३०९१	३०४०	२९९०	२९४०
७	भानु	१२५४०	१३,१७५	१३२४०	१३३०६	१३३७२	१३४३८	१३५०४	१३५७१	१३६३९	१३७०६	१३७७४
८	भानुमती	५६३०	४,६४२	४५५३	४४६६	४३८१	४२९७	४२१५	४१३५	४०५५	३९७८	३९०२
९	भीमाद	६१४५	८,४१४	८६८३	८९६०	९२४६	९५४१	९८४६	१०१६०	१०४८४	१०८१९	१११६४
१०	भीरकोट	५२९१	५,०१४	४९८७	४९६०	४९३४	४९०७	४८८१	४८५५	४८२९	४८०३	४७७७
११	व्यास न.पा. (साविक)	२८२४५	४२,८९९	४४७३०	४६६३९	४८६२९	५०७०५	५२८६९	५५१२५	५७४७८	५९९३१	६२४८९
	पोखरीभञ्ज्याङ्ग (साविक)	४०८२	३,९७८	३९६८	३९५८	३९४७	३९३७	३९२७	३९१७	३९०७	३८९७	३८८७
	व्यास न.पा. (हाल)	३२३२७	४६८७७	४८६५२	५०४९४	५२४०६	५४३९०	५६४४९	५८५८६	६०८०५	६३१०७	६५४९६
१२	छाङ्ग	६३३७	५,९६६	५९३०	५८९४	५८५९	५८२४	५७८९	५७५४	५७१९	५६८५	५६५१
१३	छिम्केश्वरी	२२९५	१,८८७	१८५०	१८१५	१७७९	१७४५	१७११	१६७८	१६४५	१६१३	१५८२
१४	छिपछिपे	२६७२	२,२४६	२२०७	२१६९	२१३२	२०९५	२०५९	२०२४	१९८९	१९५५	१९२१
१५	चोकचिसापानी	४५२७	३,८३५	३७७२	३७१०	३६४९	३५८९	३५३०	३४७२	३४१५	३३५८	३३०३
१६	देउराली	३३२९	२,४९९	२४२८	२३६०	२२९३	२२२८	२१६५	२१०४	२०४४	१९८७	१९३१
१७	देवघाट	७६२०	७,६७९	७६८५	७६९१	७६९७	७७०३	७७०९	७७१५	७७२१	७७२७	७७३२
१८	ढोरफिर्दी (साविक)	११७३६	११,९९४	१२०२०	१२०४६	१२०७३	१२०९९	१२१२५	१२१५२	१२१७८	१२२०४	१२२३१
	दुलेगौडा (साविक)	१०३७३	१५,६९४	१६३५७	१७०४९	१७७७०	१८५२१	१९३०४	२०१२०	२०९७१	२१८५७	२२७८१
	खैरेनीटार (साविक)	८६६८	१०,६१९	१०८३७	११०५९	११२८६	११५१७	११७५३	११९९५	१२२४०	१२४९२	१२७४८
	शुक्लागण्डकी न.पा. (हाल)	३०७७७	३८३०७	३९१५५	४००२१	४०९०७	४१८१२	४२७३७	४३६८३	४४६४९	४५६३७	४६६४७
१९	फिरफिरे	४२७३	३,२३५	३१४६	३०६०	२९७६	२८९४	२८१५	२७३८	२६६२	२५८९	२५१८
२०	गजरकोट	६४३३	५,५७५	५४९६	५४१८	५३४१	५२६५	५१९०	५११६	५०४३	४९७२	४९०१

अनुसुची ६: गा.वि.स./न.पा.हरुको जनसंख्या प्रक्षेपण

सि.नं.	गा.वि.स./न.पा.को नाम	जनगणनाबाट प्राप्त जनसंख्या		प्रक्षेपित जनसंख्या (इस्वि संवत्)								
		२००१	२०११	२०१२	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९	२०२०
२१	घाँसीकुवा	७५७५	७,८३४	७८६०	७८८७	७९१३	७९४०	७९६७	७९९४	८०२१	८०४८	८०७५
२२	जामुने भञ्ज्याङ	९५६५	९,८३८	९८६६	९८९४	९९२१	९९४९	९९७७	१०००६	१००३४	१००६२	१००९०
२३	काहुँशिवपुर	८०६६	७,०९८	७००८	६९९९	६८३९	६७४४	६६५८	६५७४	६४९०	६४०८	६३२७
२४	केशवटार	५४२३	४,७७१	४७१०	४६५०	४५९९	४५३३	४४७५	४४१८	४३६२	४३०६	४२५२
२५	किहुँ	४३८२	३,८२७	३७७६	३७२५	३६७५	३६२५	३५७६	३५२८	३४८१	३४३४	३३८८
२६	कोटा	४१८८	३,६०३	३५४९	३४९६	३४४४	३३९३	३३४२	३२९२	३२४३	३१९४	३१४७
२७	कोटदरबार	६३४६	५,५१२	५४३५	५३५९	५२८४	५२१०	५१३७	५०६५	४९९४	४९२४	४८५६
२८	क्यामिन	६१९५	५,२१३	५१२४	५०३६	४९५०	४८६५	४७८२	४७००	४६२०	४५४१	४४६३
२९	माभुकोट	७९२१	६,७९९	६६९६	६५९४	६४९४	६३९६	६२९९	६२०४	६११०	६०१७	५९२६
३०	मनपाङ्ग	७४६८	६,६९८	६६२६	६५५४	६४८३	६४१३	६३४३	६२७५	६२०७	६१४०	६०७३
३१	पुर्कोट	७२५६	७,१८८	७१८१	७१७४	७१६८	७१६१	७१५४	७१४८	७१४१	७१३४	७१२७
३२	राईपुर	४९०८	३,९६३	३८७९	३७९७	३७१७	३६३८	३५६१	३४८६	३४१२	३३४०	३२६९
३३	राम्जाकोट	४६०८	४,६१३	४६१४	४६१४	४६१५	४६१५	४६१६	४६१६	४६१७	४६१७	४६१८
३४	रानीपोखरी (रिसिङ)	४१७७	३,९१७	३८९२	३८६७	३८४२	३८१८	३७९३	३७६९	३७४५	३७२१	३६९७
३५	रिस्ति	२५६०	१,९४८	१८९६	१८४४	१७९५	१७४६	१६९९	१६५३	१६०९	१५६६	१५२३
३६	रुपाकोट	४६४७	४,२६४	४२२७	४१९१	४१५५	४१२०	४०८५	४०५०	४०१५	३९८०	३९४६
३७	सतिस्वारा	४८०४	३,९४५	३८६८	३७९३	३७१९	३६४६	३५७५	३५०५	३४३७	३३७०	३३०४
३८	सामुङ्गभगवतिपुर	७९७९	७,३०२	७२३८	७१७४	७११०	७०४८	६९८५	६९२४	६८६३	६८०२	६७४२
३९	स्याम्घा	५६४१	४,८९३	४८२४	४७५६	४६८९	४६२२	४५५७	४४९३	४४२९	४३६७	४३०५
४०	सुन्धारा (घिरिङ्ग)	७४७१	६,८८१	६८२५	६७६९	६७१३	६६५८	६६०४	६५५०	६४९६	६४४३	६३९०
४१	तनहुँसुर	३२६२	२,८४५	२८०६	२७६८	२७३१	२६९४	२६५७	२६२१	२५८५	२५५०	२५१५
४२	थप्रेक	३६७४	२,९५१	२८८७	२८२४	२७६३	२७०३	२६४५	२५८७	२५३१	२४७६	२४२३
४३	मिलुङ्ग	६९१४	५,२७२	५१३१	४९९४	४८६०	४७३०	४६०४	४४८०	४३६१	४२४४	४१३०
४४	संस्थागत	६९९	२,७४१									
जम्मा		३१५२३७	३२३,२८८	३२४१०४	३२४९२३	३२५७४३	३२६५६६	३२७३९०	३२८२१७	३२९०४६	३२९८७७	३३०७१०

अनुसूची ७: जिल्लाका गा.वि.स./न.पा.हरुमा सञ्चालनमा रहेका स्वास्थ्य संस्थाहरुको विवरण

सि. नं.	गा.वि.स./नगरपालिका	स्वास्थ्य संस्थाको नाम	ठेगाना		भवनको		संस्थाको किसिम (सरकारी, निजी, गैर सरकारी, सामुदायिक)		स्थापना मिति
			वडा नं.	गाउँटोल	स्वामित्व	प्रकार			
१	आँबुखैरेनी	आँबुखैरेनी हे.पो.	५	आँबुखैरेनी	आफ्नै	पक्क	सरकारी	हे.पो.	२०५०
२	अरुणोदय	अरुणोदय हे.पो.	३	खुदेपानी	आफ्नै	पक्क	सरकारी	हे.पो.	२०३२
३	बैदी	बैदी हे.पो.	४	छापडाँडा	आफ्नै	कच्च	सरकारी	हे.पो.	२०५२
४	बन्दीपुर न.पा.	बन्दीपुर जिल्ला अस्पताल	३	बन्दीपुर	आफ्नै	पक्क	सरकारी	जिल्ला अस्पताल	२०२२
५	बन्दीपुर न.पा.	मेरीस्टोप सेन्टर	१	डुम्रे	भाडामा	पक्क	गैरसरकारी	गैरसरकारी	२०६१
६	बन्दीपुर न.पा.	लक्ष्मी हस्पिटल	१	डुम्रे	आफ्नै	पक्क	गैरसरकारी	नीजि अस्पताल	२०६१
७	बरभञ्ज्याङ्ग	पुरनडिही प्रा.स्वा.के.	५	पञ्चनगर	आफ्नै	पक्क	सरकारी	प्रा.स्वा.के.	२०६३
८	बसन्तपुर	बसन्तपुर हे.पो.	६	खुदेपानी	गा.वि.स.	कच्च	सरकारी	हे.पो.	२०५१
९	भानु	भानु हे.पो.	१	खहरे	आफ्नै	कच्च	सरकारी	हे.पो.	२०५०
१०	भानु	गोर्खा सामुदायिक पोलिक्लिनिक	८	तुरतुरे	आफ्नै	पक्क	गैरसरकारी	पोलिक्लिनिक	
११	भानुमती	भानुमती हे.पो.	२	भानुमती	आफ्नै	कच्च	सरकारी	हे.पो.	२०५३
१२	भीमाद	भीमाद प्रा.स्वा.के.	१	वजार	आफ्नै	पक्क	सरकारी	प्रा.स्वा.के.	२०५२
१३	भीरकोट	भीरकोट हे.पो.	७	भीरकोट	आफ्नै	पक्क	सरकारी	हे.पो.	२०५२
१४	व्यास न.पा.	दमौली अस्पताल	१०	खुलाचौर	आफ्नै	पक्क	सरकारी	जिल्ला अस्पताल	२०६१
१५	व्यास न.पा.	जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय	१०	खुलाचौर	तालिम हल	पक्क	सरकारी	जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय	०
१६	व्यास न.पा.	दहाल अस्पताल	१०	श्रीजनताटोल	भाडामा	पक्क	गैरसरकारी	नीजि अस्पताल	२०६६
१७	व्यास न.पा.	नेशनल एपोलो हस्पिटल	१०	दमौली वजार	आफ्नै	पक्क	गैरसरकारी	नीजि अस्पताल	२०६६
१८	व्यास न.पा.	व्यास नगर हस्पिटल	११	दमौली वजार	भाडामा	पक्क	गैरसरकारी	नीजि अस्पताल	२०६६
१९	छाङ्ग	थर्पु हे.पो.	३	थर्पु वजार	आफ्नै	पक्क	सरकारी	हे.पो.	२०३०
२०	छिम्केश्वरी	छिम्केश्वरी हे.पो.	६	भकुण्डाँडा	आफ्नै	कच्च	सरकारी	हे.पो.	२०५१
२१	छिपछिपे	छिपछिपे हे.पो.	२	छिपछिपे	आफ्नै	पक्क	सरकारी	हे.पो.	
२२	चोकचिसापानी	चोकचिसापानी हे.पो.	१	चिसापानी	आफ्नै	कच्च	सरकारी	हे.पो.	२०५०
२३	देराली	देउराली हे.पो.	५	हिलेखर्क	आफ्नै	कच्च	सरकारी	हे.पो.	२०५१
२४	देवघाट	सिञ्च्याङ्ग हे.पो.	९	सिञ्च्याङ्ग	आफ्नै	पक्क	सरकारी	हे.पो.	२०३२
२५	देवघाट	देवघाट हे.पो.	२	देवघाट	आफ्नै	कच्च	सरकारी	हे.पो.	२०६८
२६	बन्दीपुर न.पा.	धरमपानी हे.पो.	३	देउराली	आफ्नै	पक्क	सरकारी	हे.पो.	२०३८
२७	शुक्लागण्डकी न.पा.	ढोरफाँद हे.पो.	८	साँखे	आफ्नै	पक्क	सरकारी	हे.पो.	२०३९
२८	शुक्लागण्डकी न.पा.	सेतीगंजा सामुदायिक अस्पताल	९	दुलेगौडा	आफ्नै	पक्क	गैरसरकारी	सामुदायिक अस्पताल	२०६१
२९	शुक्लागण्डकी न.पा.	खैरेनीटार हे.पो. दुलेगौडा	७	दुलेगौडा	आफ्नै	कच्च	सरकारी	हे.पो.	२०३०
३०	फिरफिरे	फिरफिरे हे.पो.	१	लामागाउँ	आफ्नै	कच्च	सरकारी	हे.पो.	२०५०
३१	गजरकोट	गजरकोट हे.पो.	३	गजरकोट	आफ्नै	कच्च	सरकारी	हे.पो.	२०५१
३२	घाँसीकुवा	घाँसिकुवा हे.पो.	४	कार्लुङ्ग	आफ्नै	कच्च	सरकारी	हे.पो.	२०५२

अनुसूची ७: जिल्लाका गा.वि.स./न.पा.हरुमा सञ्चालनमा रहेका स्वास्थ्य संस्थाहरुको विवरण

सि. नं.	गा.वि.स./नगरपालिका	स्वास्थ्य संस्थाको नाम	ठेगाना		भवनको		संस्थाको किसिम (सरकारी, निजी, गैर सरकारी, सामुदायिक)		स्थापना मिति
			वडा नं.	गाउँटोल	स्वामित्व	प्रकार			
३३	जामुनेभञ्ज्याङ्ग	जामुने हे.पो.	४	जामुने बजार	आफ्नै	कच्चि	सरकारी	हे.पो.	२०५०
३४	काहुँशिवपुर	काहुँशिवपुर हे.पो.	५	सुकेपोखरी	आफ्नै	कच्चि	सरकारी	हे.पो.	२०५०
३५	केशवटार	केशवटार हे.पो.	५	केशवटार	आफ्नै	कच्चि	सरकारी	हे.पो.	
३६	शुक्लागण्डकी न.पा.	खैरेनीटार हे.पो.	४	उदिनदुङ्गा	आफ्नै	कच्चि	सरकारी	हे.पो.	२०५१
३७	किहुँ	किहुँ हे.पो.	४	काउले	आफ्नै	कच्चि	सरकारी	हे.पो.	२०५१
३८	कोटा	कोटा हे.पो.	२	कोटा	आफ्नै	कच्चि	सरकारी	हे.पो.	
३९	कोटदरबार	कोटदरबार हे.पो.	४	अर्खलछाप	आफ्नै	कच्चि	सरकारी	हे.पो.	
४०	क्यामिन	कात्तिकेचौर हे.पो.	४	कात्तिकेचौर	आफ्नै	पक्कि	सरकारी	हे.पो.	२०३३
४१	माभकोट	माभकोट हे.पो.	४	धावडि	आफ्नै	कच्चि	सरकारी	हे.पो.	२०५०
४२	मनपाङ्ग	मनपाङ्ग हे.पो.	५	मनपाङ्ग	आफ्नै	पक्कि	सरकारी	हे.पो.	२०२५
४३	व्यास न.पा.	पोखरी भञ्ज्याङ्ग हे.पो.	४	कुकुरदुङ्गे	आफ्नै	कच्चि	सरकारी	हे.पो.	२०५३
४४	पुर्कोट	पुर्कोट हे.पो.	४	गौडेपानी	आफ्नै	कच्चि	सरकारी	हे.पो.	२०५१
४५	पुर्कोट	फ्यामिलि हेल्थ सेन्टर	३	बाइसजाँगर	भाडामा	पक्कि	गैरसरकारी	गैरसरकारी	
४६	राइपुर	राइपुर हे.पो.	३	राइपुर	आफ्नै	कच्चि	सरकारी	हे.पो.	२०५३
४७	राम्जाकोट	राम्जाकोट हे.पो.	६	राम्जाकोट	आफ्नै	कच्चि	सरकारी	हे.पो.	२०५४
४८	रानीपोखरी रिसिङ्ग	रिसिङ्ग रानिपोखरी हे.पो.	१	बडागाउँ	आफ्नै	कच्चि	सरकारी	हे.पो.	२०५२
४९	रिस्ति	रिस्ति हे.पो.	७	पुलीमराङ्ग	आफ्नै	कच्चि	सरकारी	हे.पो.	२०५०
५०	रुपाकोट	रुपाकोट हे.पो.	६	टुहुरेपसल	आफ्नै	पक्कि	सरकारी	हे.पो.	२०५०
५१	सतिस्वाँरा	सतिस्वाँरा हे.पो.	६	साइनडाँडा	आफ्नै	पक्कि	सरकारी	हे.पो.	२०५०
५२	सतिस्वाँरा	गजुरे हे.पो.	९	गजौँडे	क्लब	कच्चि	सरकारी	हे.पो.	२०६८
५३	साम्भु भगवतीपुर	साम्भुहटिया हे.पो.	८	साधुङ्ग हटिया	आफ्नै	पक्कि	सरकारी	हे.पो.	२०१६
५४	स्याम्घा	स्याम्घा हे.पो.	८	रातामाटा	आफ्नै	कच्चि	सरकारी	हे.पो.	२०५२
५५	सुन्धारा घिरिङ्ग	घिरिङ्ग सुन्धारा हे.पो.	४	नयाँपोखरी	आफ्नै	कच्चि	सरकारी	हे.पो.	२०५१
५६	तनहुँसुर	तनहुँसुर हे.पो.	५	हटिया	आफ्नै	कच्चि	सरकारी	हे.पो.	२०५१
५७	थप्रेक	थप्रेक हे.पो.	७	थप्रेक	आफ्नै	पक्कि	सरकारी	हे.पो.	२०३१
५८	मिलुङ्ग	ज्यामुक हे.पो.	६	मिलुङ्ग	आफ्नै	पक्कि	सरकारी	हे.पो.	

श्रोत : जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, तनहुँ, २०७२ ।

अनुसूची ७: जिल्लाका गा.वि.स./न.पा.हरुमा सञ्चालनमा रहेका स्वास्थ्य संस्थाहरुको विवरण

जिल्लाका स्वास्थ्य संस्थाहरुमा उपलब्ध केही प्रमुख स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी विवरण

सि. नं.	गा.वि.स./नगरपालिका	स्वास्थ्य संस्थाको नाम	प्रमुख स्वास्थ्य सेवाको उपलब्धता															
			खोप	आइ एम सि आइ	गर्भवती तथा सुत्केरी	वर्धित सेन्टर	वि.इ.ओ. सि.	सि.इ.ओ. सि.	गर्भपतन सेवा	प.नि. स्पेसिङ	भ्यासेक्टोमी	मिनिल्याप	टि.बि. उपचार	कुष्ठरोग उपचार	एच.आइ.भि. परामर्श	त्याब	पिउनेपानी	पिउनेपानी जाँच
१	आँबुखैरेनी	आँबुखैरेनी हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
२	अरुणोदय	अरुणोदय हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	X	X
३	बैदी	बैदी हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	X	X
४	बन्दीपुर न.पा.	बन्दीपुर जिल्ला अस्पताल	√	√	√	√	√	X	√	√	X	√	√	√	X	√	धारा	X
५	बन्दीपुर न.पा.	मेरीस्टोप सेन्टर	√	x	√	X	X	X	√	√	√	√	X	X	X	X	धारा	X
६	बन्दीपुर न.पा.	लक्ष्मी हस्पिटल	x	x	√	√	X	X	X	√	X	X	X	X	X	√	धारा	X
७	बरभञ्ज्याङ्ग	पुरनडिही प्रा.स्वा.के.	√	√	√	√	√	X	X	√	X	X	√	√	X	√	धारा	X
८	बसन्तपुर	बसन्तपुर हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	अन्य	X
९	भानु	भानु हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
१०	भानु	गोर्खा सामुदायिक पोलिक्लिनिक	√	x	√	X	X	X	X	√	X	X	√	X	X	√	धारा	X
११	भानुमती	भानुमती हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
१२	भीमाद	भीमाद प्रा.स्वा.के.	√	√	√	√	√	X	√	√	X	X	√	√	X	√	धारा	X
१३	भीरकोट	भीरकोट हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	X	X
१४	व्यास न.पा.	दमौली अस्पताल	√	√	√	√	√	X	√	√	√	√	√	√	√	√	धारा	√
१५	व्यास न.पा.	जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय																X
१६	व्यास न.पा.	दहाल अस्पताल	X	X	√	X	X	X	X	√	X	X	X	X	X	√	धारा	X
१७	व्यास न.पा.	नेशनल एपोलो हस्पिटल	X	X	√	X	X	X	X	√	X	X	X	X	X	√	धारा	X
१८	व्यास न.पा.	व्यास नगर हस्पिटल	X	X	X	X	X	X	X	√	X	X	X	X	X	√	धारा	X
१९	छाङ्ग	थर्पु हे.पो.	√	√	√	√	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
२०	छिम्केश्वरी	छिम्केश्वरी हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	X	X
२१	छिपछिपे	छिपछिपे हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
२२	चोर्काचिसापानी	चोर्काचिसापानी हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	अन्य	X
२३	देराली	देराली हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	अन्य	X
२४	देवघाट	सिञ्च्याङ्ग हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
२५	देवघाट	देवघाट हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
२६	बन्दीपुर न.पा.	धरमपानी हे.पो.	√	√	√	√	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
२७	शुक्लागण्डकी न.पा.	डोरफिदि हे.पो.	√	√	√	√	X	X	X	√	X	X	√	√	X	√	धारा	X
२८	शुक्लागण्डकी न.पा.	सेतीगङ्गा सामुदायिक अस्पताल	√	X	√	√	X	X	X	√	X	X	X	X	X	√	धारा	X

अनुसूची ७: जिल्लाका गा.वि.स./न.पा.हरुमा सञ्चालनमा रहेका स्वास्थ्य संस्थाहरुको विवरण

सि. नं.	गा.वि.स./नगरपालिका	स्वास्थ्य संस्थाको नाम	प्रमुख स्वास्थ्य सेवाको उपलब्धता															
			खोप	आइ एम सि आइ	गर्भवती तथा सुत्केरी	बर्धित सेन्टर	वि.इ.ओ. सि.	सि.इ.ओ. सि.	गर्भपतन सेवा	प.नि. स्पेसिङ	भ्यासेक्टोमी	मिनिल्याप	टि.बि. उपचार	कुष्ठरोग उपचार	एच.आइ.भि. परामर्श	ल्याब	पिउनेपानी	पिउनेपानी जाँच
२९	शुक्लागण्डकी न.पा.	खैरेनीटार हे.पो. दुलेगौडा	√	√	√	√	X	X	X	√	X	X	√	√	X	√	धारा	X
३०	फिरफिरे	फिरफिरे हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	X	X
३१	गजरकोट	गजरकोट हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	X	X
३२	घाँसीकुवा	घाँसिकुवा हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	X	X
३३	जामुनेभञ्ज्याङ्ग	जामुने हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
३४	काहुँशिवपुर	काहुँशिवपुर हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
३५	केशवटार	केशवटार हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
३६	शुक्लागण्डकी न.पा.	खैरेनीटार हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
३७	किहुँ	किहुँ हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
३८	कोटा	कोटा हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	X	X
३९	कोटदरबार	कोटदरबार हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
४०	क्यामिन	कात्तिकेचौर हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
४१	माभकोट	माभकोट हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	X	X
४२	मनपाङ्ग	मनपाङ्ग हे.पो.	√	√	√	√	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	X	X
४३	व्यास न.पा.	पोखरी भञ्ज्याङ्ग हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
४४	पुर्कोट	पुर्कोट हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
४५	पुर्कोट	फ्यार्मिल हेल्थ सेन्टर	√	X	√	√	X	X	X	√	X	X	X	X	X	X	धारा	X
४६	राइपुर	राइपुर हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	X	X
४७	राम्जाकोट	राम्जाकोट हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
४८	रानीपोखरी रिसिङ्ग	रिसिङ्ग रानिपोखरी हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
४९	रिस्ति	रिस्ति हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
५०	रुपाकोट	रुपाकोट हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
५१	सतिस्वाँरा	सतिस्वाँरा हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
५२	सतिस्वाँरा	गजुरे हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	X	X
५३	साम्भु भगवतीपुर	साम्भुहटिया हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	X	X
५४	स्याम्घा	स्याम्घा हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	धारा	X
५५	सुन्धारा घिरिङ्ग	घिरिङ्ग सुन्धारा हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	अन्य	X
५६	तनहुँसुर	तनहुँसुर हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	X	X
५७	थप्रेक	थप्रेक हे.पो.	√	√	√	X	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	अन्य	X
५८	मिलुङ्ग	ज्यामुक हे.पो.	√	√	√	√	X	X	X	√	X	X	√	√	X	X	पानी टैकी	X

श्रोत : जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, तनहुँ, २०७२

अनुसुची ८: गा.वि.स./न.पा.हरुको साक्षरता सम्बन्धी विवरण, २०६८

गा.वि.स.रन.पा. को नाम तथा लिङ्ग	५ वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसंख्या	जनसंख्याको शैक्षिक अवस्था			साक्षरता नबताएको	साक्षरता दर
		लेख्न, पढ्न जान्ने	पढ्न मात्र जान्ने	पढ्न लेख्न नजान्ने		
कुल जम्मा						
जम्मा	२९५,६११	२२१,१९४	५,६४७	६८,५१९	२५१	७४.८३
पुरुष	१२९,४४५	१०८,३१७	२,३८५	१८,६७३	७०	८३.६८
महिला	१६६,१६६	११२,८७७	३,२६२	४९,८४६	१८१	६७.९३
आँबुखैरेनी						
जम्मा	१५,०२१	१२,०६७	२१२	२,७१७	२५	८०.३३
पुरुष	६,८६४	५,९७१	८५	८०९	७	८६.९९
महिला	८,१५७	६,०९६	१२७	१,९१६	१८	७४.७३
अरुणोदय						
जम्मा	४,५२७	३,२८१	९२	१,१५४	०	७२.४८
पुरुष	१,८७७	१,५१८	३९	३२०	०	८०.८७
महिला	२,६५०	१,७६३	५३	८३४	०	६६.५३
बैदी						
जम्मा	४,१००	२,९५१	५३	१,०९६	०	७१.९८
पुरुष	१,८७७	१,४९६	१८	३६३	०	७९.७०
महिला	२,२२३	१,४५५	३५	७३३	०	६५.४५
वरभञ्ज्याङ्ग						
जम्मा	४,६५९	३,२८२	१२३	१,२५४	२४	७०.४४
पुरुष	१,९५७	१,६०१	५३	२९६	७	८१.८१
महिला	२,७०२	१,६८१	७०	९५८	१७	६२.२१
वसन्तपुर						
जम्मा	३,०९६	२,१३८	५३	९०२	३	६९.०६
पुरुष	१,२८६	१,०४२	२३	२१९	२	८१.०३
महिला	१,८१०	१,०९६	३०	६८३	१	६०.५५
भानु						
जम्मा	१२,०७२	८,९५९	८९	३,०२२	२	७४.२१
पुरुष	५,२२०	४,३४३	४०	८३७	०	८३.२०
महिला	६,८५२	४,६१६	४९	२,१८५	२	६७.३७
भानुमती						
जम्मा	४,२५६	३,२९८	५५	९०२	१	७७.४९
पुरुष	१,७८९	१,५४०	२१	२२८	०	८६.०८
महिला	२,४६७	१,७५८	३४	६७४	१	७१.२६
भीमाद						
जम्मा	७,६८८	६,३१३	१४६	१,२२९	५	८२.११
पुरुष	३,३१२	२,९७२	६२	२७८	३	८९.७३
महिला	४,३७६	३,३४१	८४	९५१	२	७६.३५
भीरकोट						
जम्मा	४,५२७	२,८६३	१८४	१,४८०	२	६३.२४
पुरुष	१,९२३	१,४१४	६९	४४०	०	७३.५३
महिला	२,६०४	१,४४९	११५	१,०३८	२	५५.६५
छाङ्ग						
जम्मा	५,४८६	४,०९९	९९	१,२८७	३७	७४.७२
पुरुष	२,३७४	२,००२	४०	३२९	११	८४.३३
महिला	३,११२	२,०९७	५९	९५८	२६	६७.३८

अनुसूची ८: गा.वि.स./न.पा.हरुको साक्षरता सम्बन्धी विवरण, २०६८

गा.वि.स.रन.पा. को नाम तथा लिङ्ग	५ वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसंख्या	जनसंख्याको शैक्षिक अवस्था			साक्षरता नबताएको	साक्षरता दर
		लेख्न, पढ्न जान्ने	पढ्न मात्र जान्ने	पढ्न लेख्न नजान्ने		
छिम्केश्वरी						
जम्मा	१,६६२	९१९	४१	७०१	१	५५.२९
पुरुष	७२४	४८१	१५	२२८	०	६६.४४
महिला	९३८	४३८	२६	४७३	१	४६.७०
छिपछिपे						
जम्मा	२,००५	१,५९०	१८	३९७	०	७९.३०
पुरुष	९०५	७६१	१०	१३४	०	८४.०९
महिला	१,१००	८२९	८	२६३	०	७५.३६
चोकचिसापानी						
जम्मा	३,५४१	२,७११	२५	८०५	०	७६.५६
पुरुष	१,५२५	१,३२१	५	१९९	०	८६.६२
महिला	२,०१६	१,३९०	२०	६०६	०	६८.९५
देउराली						
जम्मा	२,२१५	१,१९३	७०	९५१	१	५३.८६
पुरुष	९५२	५९६	२९	३२७	०	६२.६१
महिला	१,२६३	५९७	४१	६२४	१	४७.२७
देवघाट						
जम्मा	७,०८५	४,३७३	१९२	२,५१८	२	६१.७२
पुरुष	३,२७४	२,३६०	९७	८१६	१	७२.०८
महिला	३,८११	२,०१३	९५	१,७०२	१	५२.८२
फिरफिरे						
जम्मा	२,९८४	२,२३०	३९	७१३	२	७४.७३
पुरुष	१,२८०	१,०८६	१२	१८२	०	८४.८४
महिला	१,७०४	१,१४४	२७	५३१	२	६७.१४
गजरकोट						
जम्मा	५,०३२	३,५७७	८४	१,३६३	८	७१.०९
पुरुष	२,१३०	१,७२६	३४	३६८	२	८१.०३
महिला	२,९०२	१,८५१	५०	९९५	६	६३.७८
घाँसीकुवा						
जम्मा	७,२००	५,५९०	७४	१,५२८	८	७७.६४
पुरुष	३,१४२	२,६९१	३४	४१५	२	८५.६५
महिला	४,०५८	२,८९९	४०	१,११३	६	७१.४४
जामुनेभञ्ज्याङ्ग						
जम्मा	९,०३६	७,०९६	१५२	१,७८८	६	७८.५३
पुरुष	३,९९३	३,४९३	६७	४३१	२	८७.४८
महिला	५,०४३	३,६०३	८५	१,३५१	४	७१.४५
काहुँशिवपुर						
जम्मा	६,३३२	४,०६४	१५३	२,११२	३	६४.१८
पुरुष	२,७११	२,०३१	५४	६२५	१	७४.९२
महिला	३,६२१	२,०३३	९९	१,४८७	२	५६.१४
केशवटार						
जम्मा	४,४०१	२,९३०	१६७	१,३०१	३	६६.५८
पुरुष	१,९४७	१,५०४	६३	३८०	०	७७.२५
महिला	२,४५४	१,४२६	१०४	९२१	३	५८.११

अनुसुची ८: गा.वि.स./न.पा.हरुको साक्षरता सम्बन्धी विवरण, २०६८

गा.वि.स.रन.पा. को नाम तथा लिङ्ग	५ वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसंख्या	जनसंख्याको शैक्षिक अवस्था			साक्षरता नवताएक	साक्षरता दर
		लेख्न, पढ्न जान्ने	पढ्न मात्र जान्ने	पढ्न लेख्न नजान्ने		
किहुँ						
जम्मा	३,४६२	२,५०२	५५	९०१	४	७२.२७
पुरुष	१,४०८	१,१८५	२०	२०२	१	८४.१६
महिला	२,०५४	१,३१७	३५	६९९	३	६४.१२
कोटा						
जम्मा	३,२१९	२,१७२	४४	९९८	५	६७.४७
पुरुष	१,४८९	१,१२९	२३	३३३	४	७५.८२
महिला	१,७३०	१,०४३	२१	६६५	१	६०.२९
कोटदरबार						
जम्मा	४,९९८	३,२२९	१५१	१,६१६	२	६४.६१
पुरुष	२,०२९	१,५१६	५०	४६२	१	७४.७२
महिला	२,९६९	१,७१३	१०१	१,१५४	१	५७.७०
क्यामिन						
जम्मा	४,८४१	३,८४०	८५	९१०	६	७९.३२
पुरुष	२,००२	१,७७२	३१	१९८	१	८८.५१
महिला	२,८३९	२,०६८	५४	७१२	५	७२.८४
माझकोट						
जम्मा	६,२२५	४,१०७	२६६	१,८४२	१०	६५.९८
पुरुष	२,५९६	१,९०७	१३३	५५३	३	७३.४६
महिला	३,६२९	२,२००	१३३	१,२८९	७	६०.६२
मनपाङ्ग						
जम्मा	६,१३५	४,४१९	१३९	१,५७९	६	७२.०३
पुरुष	२,५७६	२,०९५	५२	४२८	१	८१.३३
महिला	३,५५९	२,३२४	८७	१,१५१	५	६५.३०
पुर्कोट						
जम्मा	६,६०८	४,८१७	८६	१,७००	५	७२.९०
पुरुष	२,७३२	२,२७१	४०	४२०	१	८३.१३
महिला	३,८७६	२,५४६	४६	१,२८०	४	६५.६९
राईपुर						
जम्मा	३,६२८	२,६८४	३३	९०७	४	७३.९८
पुरुष	१,५२५	१,२८४	१०	२२९	२	८४.२०
महिला	२,१०३	१,४००	२३	६७८	२	६६.५७
राम्जाकोट						
जम्मा	४,१४५	२,८८२	९८	१,१६४	१	६९.५३
पुरुष	१,७८८	१,४०९	४७	३३२	०	७८.८०
महिला	२,३५७	१,४७३	५१	८३२	१	६२.४९
रानीपोखरी (रिसिङ्ग)						
जम्मा	३,५६४	२,७४१	१६	८०७	०	७६.९१
पुरुष	१,४६८	१,२३७	६	२२५	०	८४.२६
महिला	२,०९६	१,५०४	१०	५८२	०	७१.७६
रिस्ति						
जम्मा	१,८४४	१,३७०	१७	४५७	०	७४.३०
पुरुष	७९३	६८७	११	९५	०	८६.६३
महिला	१,०५१	६८३	६	३६२	०	६४.९९

अनुसुची ८: गा.वि.स./न.पा.हरुको साक्षरता सम्बन्धी विवरण, २०६८

गा.वि.स.रन.पा. को नाम तथा लिङ्ग	५ वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसंख्या	जनसंख्याको शैक्षिक अवस्था			साक्षरता नबताएको	साक्षरता दर
		लेख्न, पढ्न जान्ने	पढ्न मात्र जान्ने	पढ्न लेख्न नजान्ने		
रुपाकोट						
जम्मा	३,९८२	२,९११	९३	९६८	१०	७३.१०
पुरुष	१,६५२	१,४२४	२९	१९७	२	८६.२०
महिला	२,३३०	१,४८७	६४	७७१	८	६३.८२
सतिस्वोरा						
जम्मा	३,६०१	२,७४३	१६१	६९७	५	७६.१७
पुरुष	१,५२८	१,३२८	५९	१४१	०	८६.९१
महिला	२,०७३	१,४१५	१०२	५५१	५	६८.२६
सामुङ्गभगवतीपुर						
जम्मा	६,५४१	४,४२४	१०६	२,००९	२	६७.६३
पुरुष	२,७१२	२,०२७	५१	६३३	१	७४.७४
महिला	३,८२९	२,३९७	५५	१,३७६	१	६२.६०
स्याम्घा						
जम्मा	४,४५२	३,३५२	६२	१,०३४	४	७५.२९
पुरुष	१,८६८	१,५७५	२६	२६६	१	८४.३१
महिला	२,५८४	१,७७७	३६	७६८	३	६८.७७
सुन्धारा (धिरिङ्ग)						
जम्मा	६,१६५	३,९८८	१३०	२,०४३	४	६४.६९
पुरुष	२,५६१	१,८९२	५०	६१९	०	७३.८८
महिला	३,६०४	२,०९६	८०	१,४२४	४	५८.१६
तनहुँसुर						
जम्मा	२,५८३	१,७९३	१५७	६३०	३	६९.४२
पुरुष	१,०७०	८७४	६०	१३५	१	८१.६८
महिला	१,५१३	९१९	९७	४९५	२	६०.७४
थप्रेक						
जम्मा	२,७०५	२,११०	१३	५८२	०	७८.००
पुरुष	१,१६५	१,०३६	५	१२४	०	८८.९३
महिला	१,५४०	१,०७४	८	४५८	०	६९.७४
मिलुङ्ग						
जम्मा	४,९०४	३,५१७	३६	१,३५१	२	७१.७२
पुरुष	२,०५०	१,७६३	१८	२६९	०	८६.००
महिला	२,८५४	१,७५४	१८	१,०८०	२	६१.४६
संस्थागत						
जम्मा	२,७२५	२,६३४	२३	६८	०	९६.६६
पुरुष	२,५४२	२,४८९	२१	३२	०	९७.९२
महिला	१८३	१४५	२	३६	०	७९.२३

अनुसूची ८: गा.वि.स./न.पा.हरुको साक्षरता सम्बन्धी विवरण, २०६८

गा.वि.स.र.न.पा. को नाम तथा लिङ्ग	५ वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसंख्या	जनसंख्याको शैक्षिक अवस्था			साक्षरता नबताएको	साक्षरता दर
		लेख्न, पढ्न जान्ने	पढ्न मात्र जान्ने	पढ्न लेख्न नजान्ने		
बन्दिपुर (साविक)						
जम्मा	११,४७०	८,५४७	३११	२,६१२	६	७४.५२
पुरुष	५,२१६	४,२९२	१५७	७६७	२	८२.२९
महिला	६,२५४	४,२५५	१५४	१,८४१	४	६८.०४
धरमपानी (साविक)						
जम्मा	२,८७१	१,७९९	१७	१,०५५	१	६२.६६
पुरुष	१,२२४	९९९	६	२१९	१	७५.०८
महिला	१,६४७	८००	११	७५६	०	५३.४३
बन्दिपुर न.पा. (हालको)						
जम्मा	१४,३४१	१०,३४६	३२८	३,६६७	७	७२.१४
पुरुष	६,४४०	५,२११	१६३	१,०६६	३	८०.९२
महिला	७,९०१	५,१३५	१६५	२,५९७	४	६४.९९
व्यास न.पा.(साविक)						
जम्मा	३९,३६६	३२,७७८	७३५	५,८५३	२५	८३.२६
पुरुष	१७,५३९	१५,६९६	३१८	१,५१५	७	८९.४९
महिला	२१,८२७	१७,०८२	४१७	४,३१०	१८	७८.२६
पोखरीभञ्ज्याङ्ग (साविक)						
जम्मा	३,६४६	२,४२९	१२३	१,०९४	०	६६.६२
पुरुष	१,६२८	१,२५२	४९	३२७	०	७६.९०
महिला	२,०१८	१,१७७	७४	७६७	०	५८.३३
व्यास न.पा.(हालको)						
जम्मा	४३,०१२	३५,२०७	८५८	६,९४७	२५	८१.८५
पुरुष	१९,१६७	१६,९४८	३६७	१,८५२	७	८८.४२
महिला	२३,८४५	१८,२५९	४९१	५,०९५	१८	७६.५७
ढोरफिदी (साविक)						
जम्मा	१०,९९२	८,२५४	२४५	२,४९३	१०	७५.०९
पुरुष	४,६७०	३,९१५	१०८	६४७	३	८३.८३
महिला	६,३२२	४,३३९	१३७	१,८४६	७	६८.६३
दुलेगौडा (साविक)						
जम्मा	१४,३८८	११,७८६	२३९	२,३६३	२	८१.९२
पुरुष	६,४३८	५,७१५	१०७	६१६	०	८८.७७
महिला	७,९५०	६,०७१	१३२	१,७४७	२	७६.३६
खैरेनीटार (साविक)						
जम्मा	९,६२६	७,८४२	८५	१,६९९	१	८१.४७
पुरुष	४,११४	३,६७९	२८	४०७	०	८९.४३
महिला	५,५१२	४,१६३	५७	१,२९९	१	७५.५३
शुक्लागण्डकी न.पा. (हाल)						
जम्मा	३५,००६	२७,८८२	५६९	६,५५५	१३	७९.६५
पुरुष	१५,२२२	१३,३०९	२४३	१,६६७	३	८७.४३
महिला	१९,७८४	१४,५७३	३२६	४,८८२	१०	७३.६६

श्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग